

ישועות משיחו

ויכוח עם הנוצרים על מדרשים
שפורשו על ידם כמכוונים למשיחם
או שהם מעידים על צדקת הנצרות ונצחונה בעתיד

דון יצחק אברבנאל

(1437- 1508)

עיצוב:

זהבה גרליץ

עריכה, סיעוף, פיסוק, כותרות והדגשות:

יהודה איזנברג

קישורים להבנת הספר ותקופתו:

הערך 'אברבנאל' באנציקלופדיה יהודית דעת

'ישועות משיחו' בדפוס קארלסורא 1828

מדור מחשבת ישראל באתר דעת

[אתר דעת](#)

תשע"ח

תוכן עניינים

6.....	על הספר "ישועות משיחו".....
7.....	התייחסות אברבנאל לויכוחים.....
8.....	על מהדורה זו.....
9.....	הקדמה.....
13.....	ישועות משיחו - החלק הראשון.....
13.....	בביאור פרק כ"ט מפרקי ר"א הגדול ז"ל.....
26.....	[שלטון רומי].....
30.....	[זמני בוא המשיח: נמנע, אפשרי וחייב].....
33.....	[חשבון זמן שלטון ארבע המלכויות].....
34.....	[חשבונות גאולה].....
38.....	[תפילתו של אברהם שלא ישתעבדו בניו].....
39.....	[תהלים ע"ג משקף את תלונות ישראל].....
41.....	[שעבוד ארבע המלכויות].....
42.....	[הקב"ה מתחרט על הגלות].....
44.....	[תנור עשן ולפיד אש - עונש גיהנום].....
45.....	החלק שני.....
45.....	בפירוש ההגדות אשר באו בדברי חז"ל במקומות מהתלמוד והמדרשות על עניני משיח צדקנו.....
46.....	[שלוש שיטות בפירוש אגדות חז"ל].....
49.....	[מבנה החלק השני של הספר].....
50.....	חלק שני, העיון הראשון.....
50.....	בביאור ההגדות שיראה מהם שהמשיח כבר בא או שלא יבוא.....
52.....	[פירוש שלוש הגדות אלה].....
58.....	[פירוש האגדה השניה].....
59.....	[ביאור ההגדרה השלישית].....
61.....	חלק שני, העיון הראשון - פרק ב'.....
61.....	בביאור ההגדה החמישית באה גם כן בפרק חלק.....
61.....	וביאור הגדה שישיית במסכת כתובות מסכמת אל זה.....
61.....	[אגדת אימת אתא משיחא?].....
62.....	[פירוש א' - על דרך הנסתר].....
62.....	[פירוש ב' - חידות ומשלים].....
68.....	[אגדת מותו של ר' יהושע בן לוי].....
71.....	חלק שני, העיון הראשון - פרק ג'.....
71.....	בביאור שלוש הגדות אחרות שהביאו ג"כ בפרק חלק מתייחסות זו לזו.....
71.....	[אגדת ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל].....
73.....	[פירוש אחר למאמר - עשרה ייעודים לעתיד לבוא].....

- 79..... [מסקנה: דעתו של ר' הלל]
- 80..... [אגדת 'בקש הקב"ה לעשות לחזקיהו משיח']
- 80..... [שמונה קושיות על הפרשה]
- 87..... חלק שני, העיון הראשון - פרק ד'
- 87..... במלכות בן כוזיבא ובדעת ר' עקיבא בו ובחזרת השבטים.
- 87..... [איך ראה רבי עקיבא את בן כוזיבא?]
- 89..... [סיפורי בן כוזיבא בדברי הימים אשר לרומיים]
- 89..... וראוי לעיין בדברי השלמים האלה ומחלוקתם.
- 95..... חלק שני, העיון הראשון - פרק ה'
- 95..... בביאור תנאי הדברים אשר זכרו חז"ל שיהיו קודמים בהכרח.
- 95..... לביאת המשיח.
- 98..... [רומי ופרס]
- 105..... [האומות כנפשות שבגוף]
- 107..... חלק שני, העיון הראשון - פרק ו'
- 107..... בביאור מאמרים אחרים שאמרו חז"ל, יראה מהם שכבר בא המשיח.
- 111..... חלק שני, העיון השני - הקדמה.
- 111..... בביאור מה שנזכר בדבריהם שהמשיח כבר נולד ואיזה מקום מנוחתו:
- 111..... [אגדת הערבי שאמר יהודי התר שורך, חרב בית מקדשך]
- 112..... הדרך הראשון הוא על דרך פשטי בלתי מספיק ובלתי נכון אצלי.
- 113..... והדרך השנית הוא, שהחכמים הראשונים היו מדברים בדרך משל וחיידה.
- 119..... והדרך השלישית בפירוש ההגדה הזאת.
- 121..... חלק שני, העיון השני - פרק ב'
- 121..... בביאור הגדה אחרת דומה לזה בענינה.
- 121..... אגדת ר' שמואל בר נחמני על אליהו ששמע על החורבן
- 122..... [הקושי באגדה ופירושה]
- 124..... [המשך פירוש האגדה]
- 128..... [תולדות רומי והיהודים באירופה]
- 131..... [גירוש צרפת הראשון]
- 133..... חלק שני, העיון השני - פרק ג'
- 133..... בביאור מאמר אחד שאמרו בב"ר.
- 133..... [אגדת רוח אלוהים מרחפת... זה רוחו של משיח]
- 136..... חלק שני, העיון השלישי - פרק א'
- 136..... [מי אתה הר הגדול... זה משיח]
- 139..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ב'
- 139..... בביאור מאמרים אחרים מורים טבע אלקות המשיח מפאת מעלותיו.
- 141..... [אחד להקב"ה ואחד לדוד]

- 143..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ג'
143..... בביאור הגדות אחרות שהביאו גם כן לבאר שהיה במשיח טבע אלוהות.
143..... [אגדת: גואל שאני עתיד להעמיד מכם אין לו אב]
144..... [זה מלך המשיח שנאמר "אני היום ילדתיך"]
147..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ד'
147..... בביאור הגדה אחרת שהביא המפקר ג"כ להוכיח שהיה המשיח בן אלוהי.
147..... [אגדת בעטרה שעטרה לו אמו]
152..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ה'
152..... בביאור הגדה אחרת הביא המפקר להוכיח שמלך המשיח לא יהיה מטבע אנושי.
152..... [זרע שבא ממקום אחר, ואיזו - זה מלך המשיח]
153..... [נטיעה מלמטה ומלמעלה זה מלך המשיח.]
154..... [מדרש תהילים על פסוק "נשקו בר"]
157..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ו'
157..... בביאור הגדה אחרת שהביא עוד המפקר שהמשיח הוא האלוה.
157..... [והיה ה' למלך על כל הארץ - ה' הוא המשיח]
160..... [כל תולדות שבמקרא חסרים]
163..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ז'
163..... בביאור מאמר שמואל "אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד".
163..... [שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד]
164..... [פירוש דברי שמואל]
168..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ח'
168..... בביאור הגדות אחרות שהביא המפקר ג"כ להוכיח שהיה המשיח אלוה.
171..... [אגדות נוספות שזייף 'המפקר']
173..... חלק שני, העיון השלישי - פרק ט'
173..... בביאור הגדה אחרת שהביא ג"כ המפקר להוכיח שהמשיח הוא האלוה.
173..... [אגדת באורך נראה אור]
175..... [אגדות המראות שהקב"ה הוא אדם]
177..... חלק שני, העיון השלישי - פרק י'
177..... בביאור הגדות אחרות שהביא גם כן המפקר להוכיח שהמשיח הוא האלוה מפאת מעלתו.
177..... [אגדת גם בני אדם גם בני איש]
181..... חלק שני, העיון השלישי - פרק י"א
181..... בביאור הגדות אחרות שהביא גם כן המפקר להוכיח שהמשיח
181..... הוא האלוה ית'.
181..... [המשיח הוא אלוה, ועצם האור ונהורא עמיה שרא]
184..... [פירוש האגדה על פי שבע הסתכלויות]
189..... [אגדה על מותו של משיח]

5	אתר דעת * מהדורה מעוצבת * 1828 דפוס קארלסורא * בעקבות דפוס קארלסורא 1828 * דון יצחק אברבנאל * ישועות משיחו * אתר דעת
189	חלק שני, העיון השלישי - פרק י"ב.....
189	בביאור הגדה אחרת הביאה המפקר להוכיח ממנה שהמשיח הוא אלוה או בנו.....
190	[משיח מוציא הנשמות מגיהנם].....
191	[פירוש האגדה – למרות שאין בטחון במהימנותה].....
192	[ביאור האגדה].....
196	[עונש האומות בגיהנום].....
198	חלק שני, העיון הרביעי - הקדמה.....
198	בביאור ההגדות שיראה מהם שבביאת המשיח תבטל תורת משה בכללה או בחלקיה.....
198	חלק שני, העיון הרביעי – פרק א.....
198	בביאור ההגדות שהביא המפקר לבאר שבביאת המשיח יתחדשו תורה ומצות לאומות העולם.....
198	[אין מלך המשיח בא אלא ליתן מצות לאומות העולם].....
200	[לעתיד לבוא תהיה תורה חדשה].....
202	[לעתיד כל הקרבנות בטלים חוץ מקרבן תודה].....
202	חלק שני, העיון הרביעי - פרק ב'.....
202	בביאור הגדה אחרת שהביא המפקר ע"ז עצמו.....
204	[עתידיה הכהונה לסור משבט לוי].....
206	חלק שני, העיון הרביעי - פרק ג'.....
206	בביאור הגדות אחרות שהביא המפקר גם כן להוכיח ביטול התורה.....
206	[איסורים בטלים לימות המשיח, ואסירי גיהנום עתיד המשיח להושיעם].....
209	[כל מה שיאמר לך הנביא - עבור על דברי תורה].....
211	[מיום שחרב בהמ"ק ננעלו שערי תפלה].....
212	חלק שני, העיון הרביעי - פרק ד'.....
212	בביאור הגדות אחרות שלא הביא המפקר.....
212	יראה מהם שיתבטלו התורה והמצות לימות המשיח.....
212	[וכי מזכירים יצמית מצרים לימות המשיח?]
213	וכבר נשאל הרשב"א על זה. והשיב:.....
214	ואין דבריו נכונים בעיני.....
215	[תשובת הרשב"א אינה מתקבלת].....
216	[ל המועדים בטלים חוץ מפורים ויום הכפורים].....
216	[אמר רב יוסף זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא].....
219	[סיום].....

על הספר "ישועות משיחו"

בספר ישועות משיחו מתווכח אברבנאל עם הנוצרים בשאלה אם ישו הוא המשיח, אם לאו. הויכוח נסב סביב מדרשים ואגדות המופיעים [או שהנוצרים טוענים שהם מופיעים] בספרות ישראל. טענות אלה עלו בויכוח טורטוסה בשנת 1413, קרוב למאה שנים לפני תקופת אברבנאל, כפי שיתואר בהמשך. התייחסות אברבנאל לשאלות אלו מראה כי הם ניסרו בחלל העם היהודי, והוויכוחים האין סופיים עם נוצרים ועם מומרים החיו את הטענות והחזירום לזירה הציבורית.

בויכוח טורטוסה הביאו הנוצרים מדרשי אגדה, מהם - לטענתם - אפשר להוכיח כי ישו הוא המשיח. בזמן הויכוח היו חכמי היהודים במצוקה קשה, וויכוח טורטוסה נסתיים למעשה בכשלון הצד היהודי. אברבנאל כתב את ספרו זה בשנת 1498, כפי שהוא מציין בסוף הספר. אברבנאל יצא בראש הגולים בעת גרוש ספרד, בשנת 1492. לאחר נדודים התיישב אברבנאל במדינת נאפולי, ושם, כשאין עליו פחד הנוצרים, כתב את דברי תשובתו לטענות שהועלו בויכוח שמונים שנה לפני כן.

[הערך אברבנאל באנציקלופדיה יהודית דעת:](#)

אברבנאל מתייחס בספר לויכוחים מפורסמים שהתרחשו בתקופות קודמות:

ויכוח הרמב"ן

לויכוח זה קוראים גם ויכוח ברצלונה. הויכוח תועד בידי רמב"ן בספר הנקרא "ספר הוויכוח". הויכוח שאורגן על ידי המלך חיימה (יעקב) הראשון מלך קטלוניה ואראגון בספרד, בשנת 1263. הוויכוח הסתיים בניצחונו של הרמב"ן, דבר שהביא לגירושו מספרד ועלייתו לארץ.

[טקסט מלא של ספר הויכוח:](#)

ויכוח טורטוסה

נערך בשנים 1413-1414. בוויכוח השתתף בין השאר רבי יוסף אלבו, שחיבר את 'ספר העיקרים', שהוא ספר ויכוח עם הנצרות.

מצד הנוצרים הופיע יהושע הלורקי, שקרא לעצמו הירונימוס. תנאי הויכוח היו בלתי נסבלים, משום שליהודים היה אסור לטעון כל טענה המעליבה את הנצרות, ואילו לנוצרים היה מותר לומר כל דבר.

הוויכוח התנהל כאשר הצד הנוצרי מצטט מדרשי אגדה מן התלמוד שנכללו באוסף "פגיון

האמונה", שפורסם בידי ריימונדוס מארטיני. היהודים טענו לזיוף ולתרמית, ותבעו בתוקף, שיובא לפניהם כתב היד היהודי המקורי שבו מופיעים המדרשים, אולם לא נענו. ויכוח זה, אם ניתן לקרוא לו ויכוח, הסתיים רע מאוד. היהודים לא יכלו לומר את אשר בלבם, ולנוצרים הייתה תמיד זכות המילה האחרונה. כתוצאה מההכרזה הנוצרית על ניצחון מוחץ בוויכוח, מצב היהודים בקהילות ספרד הידרדר עוד יותר.

בשנת 1415 הוציא בנדיקטוס פקודה המאשרת מחדש את כל ההגבלות שהוטלו בעבר על היהודים, כגון איסור לשאת משרות ציבוריות, מגורים או מאכל עם נוצרים, מסחר עם נוצרים, ועוד. ספרי התלמוד נאספו או נשרפו, וכל יהודי מגיל 12 חויב להשתתף לפחות ב-3 טקסים נוצריים מדי שנה.

תיאור הוויכוח כלול בספרו של שלמה בן וירגה, שבט יהודה. הקישור לויכוח נמצא כאן:

[ויכוח יהושע הלורקי - השמד הארבעים \(שבט יהודה, ורשה תרפ"ח\)](#)

התייחסות אברבנאל לויכוחים

בספר "ישועות משיחו" מתייחס אברבנאל לוויכוח זה, והוא מביא מקורות רבים שהועלו בוויכוח, ומפרש אותם מחדש. הוא טוען כי הספר 'פגיון האמונה' כלל זיופים רבים, דבר שהיהודים טענו בזמן הויכוח, אבל לא נענו. הדרישה של היהודים שיביאו בפניהם את הספרים מהם צוטטו המדרשים, ולא רק את הספר פגיון האמונה, לא נענתה. במקרים רבים טוען נגדם אברבנאל, שהם התווכחו על מקורות שהובאו באופן קטוע ומטעה, במקום להראות את המגמתיות והסילוף שבמקור שהובא. אם נזכור את התנאים בהם התנהל הויכוח, נבין את הקושי של הצד היהודי: הם באים לויכוח בלא ספרייה עמם, והם צריכים להשיב על ציטוט מתוך ספר נוצרי אנטישמי, על פי הזיכרון.

אברבנאל מותח ביקורת על נושאים שונים בספרו של רבי יוסף אלבו, ספר העיקרים.

[קישור לספר העיקרים בטקסט מלא:](#)

[טקסטים של ויכוחים רבים עם הנוצרים מצוי בקישור זה:](#)

על מהדורה זו

במהדורה זו של ישועות משיחו ראינו לנגד עינינו את הצורך לפשט את הדברים ולסייע ללומד לעמוד על עיקרם. במקומות שכתוב חסר מטעה את הקורא, העברנו את הכתיב לכתוב מלא, הרחבנו את סימני הפיסוק, פתחנו את רוב ראשי התיבות, נתנו כותרות לפרקים ולסעיפים. **[כותרות שניתנו בסוגריים מרובעים]** – הן הוספת העורך. כותרות שניתנו בלא סוגריים הן קטע מן המקור, שהוצב ככותרת.

במקומות בהן מביא אברבנאל פרקי מקרא ומפרש אותם, שיבצנו את הפסוקים שאברבנאל מתייחס אליו בלא השמטות, שכן אברבנאל מקצר בציטוט ומדלג קטעי פסוקים.

ציטוטים הובאו באות כחולה ובשורות קצרות, מעין שורה זו. כדי להקל על ההבחנה בין ציטוט לבין טקסט מקורי של אברבנאל.

אברבנאל כולל בדבריו לעתים אמירות עקרוניות, סיכומים חשובים, אמירות הסטוריות ודברי חכמה שיש להם ערך עצמי. את אלה שמנו בצבע בולט, כמו שורות אלה.

שמות המחברים שאברבנאל מצטט, ניתנו בצבע ובהדגשה, כמו שניתן בשורה זו, כדי להקל על הקורא לדעת בכל עת מי המדבר אליו.

אברבנאל רגיל לסדר את הדברים ולתת מספרים לדבריו: הוא מוסר על עשר שאלות שישאל, ולרעיונות יש מספר הסברים, ולשאלות שהוא מעלה יתכנו מספר תשובות. לעתים הספירות מתערבות זו בזו: תשובה לאחת מעשר השאלות מתחלקת למספר אפשרויות. כדי לאפשר לקורא שליטה בכל אלה, המספרים מסומנים במספרים ברורים, כאשר לכל רצף יש לו אותה צורה. אם יש עשר שאלות, הספירה מאחד עד עשר תהיה באותה אות. ואם אחת התשובות תתחלק לסעיפי משנה, יהיו הסעיפים מודגשים בדרך שונה ממספור התשובות.

אברבנאל עוסק בניחוח היסטורי של תולדות ישראל ותולדות העם באירופה. הוא מסמן את התאריכים לפי בריאת העולם, ונותן את המספרים בגמטריאות: יציאת מצרים - ב' אלפים תמ"ח. הסבנו את הגימטריאות למספרים: יציאת מצרים – 2448. לעתים הוספנו בסוגריים את התאריך לספירה: [1312 לפני הספירה]. פענוח הגמטריאות הוא באחת משתי דרכים: אם המטרה היא לתת אוריינטציה הסטורית, כתבנו במילים: "אלפים ארבע מאות ארבעים ושמונה". אם המספרים הם חלק מחישוב שנים, רשמנו בספרות ערביות: 2448.

ספר זה מצטרף לסדרה של ספרים שעוצבו מחדש ופושטו לטובת הלומד. בהם: אברבנאל לתורה, עקדת יצחק, ורוב הפרשנים הקלסיים למקרא. ה"ספירה" שבאתר דעת כוללת קישורים לכל הספרים. כתובת הקישור לספרייה, בעמוד השער של ספר זה.

ערב ראש השנה תשע"ח

י.א.

ישועות משיחו

הקדמה

אמר יצחק אברבנאל.

כנגע נראה לי בבית. בית ישראל זקנים ונערים. שהם יזובו מדוקרים. מחרבות נדודים וחיצי גלותם. וצרות גירושם מארץ שבים. אשר השיגום בין המצרים. ועל זה היה דווה לבם. ובמר רוחם נתנו קול ענות מספד תמרורים. שתו בשמים פיהם על ה' ועל משיחו. ומראות הנגע עמוק. מדוע לא בא בן ישי. לא יצא למלוך מבית האסורים. מדוע אחרו פעמי מרכבותיו. ישב במארב חצרים במסתרים. צרעת נוסנת היא הלא המה אומרים. יבשו עצמותינו אבדה תקוותינו מפי ספרים ומפי סופרים. משיח אלוהי יעקב מת או נשבר או נשבה. לא יבוא שמשו שמש צדקה ומרפא. אשר עבר בין הגזרים.

ואני פניתי הבית וטהרתי הנגע. והסעתי את העם מעמק עכור אל פתח תקווה. לשום שפלים למרום וגודרים. בחיבור **מעייני הישועה** אשר עשיתי בפרישת דניאל מעולפת ספירים. ואחר חלוץ את האבנים ואחר הקצות כל ספק וכל ערעור אשר ראיתי שם קלים וחמורים. על פי הדברים. ואחרי הטוח את הבית בראיות ברורות מדברי הנבואות ומטענות מספיקות ממדרשי רז"ל והוכיח בדברים לפקוח עיניים עיוורים. ואחר תת ספר המקנה ההוא לאחי ורעי מקשיבים לקול בני ציון היקרים. כדי שיכרו עליו חוברים. ולשאת ולתת בענייניו עליו ישאגו כפירים. בחרתי הסתופף בבית אלוהים במדרשי רז"ל הקדושים מאירים ומזהירים. ובתי הנפש הם בתים מלאים כל טוב בתי הנפש והקשורים. לדרוש מאתם על הדעות והקיצים אשר הנם הצעדות והפארים. אם הם מאמרים ישרים תומים ואורים. או דברי שקרים צלמות ולא סדרים. ואם יפוצו מעיינותיו חוצה מים טהורים. או מים הרעים מי המרים המאררים. יען וביען שלומי אמוני ישראל כל יקר ראתה עינם. עיניהם לנוכח יביטו תחזינה מישרים. והמה קיימו וקיבלו אמיתיות כולם מפי הנביאים המה הגיבורים. העומדים בסוד ה' מקום נהרים יאורים. משם רועה אבן ישראל משם ייפרד מקום מים חיים מים כבירים. עם היות שבאו דבריהם במשלים נעלמים ויורו המורים. חכמתם בחידות ודברי ידידות וכלדי נכרים. כי כן היו דברי החכמים בחידותם בימים הראשונים לחדד המדעים ולבב נמהרים.

ואבקשנה בינה אם המצא תמצא בסתרי אמתחות מחמדיהם בחדרי חדרים. עדות או אימות או הסכמה על הדעות והקיצים אשר זכרתי בחיבורי מדרך סברתי חדשים לבקרים. כי אז ינוח לי ונפשי צהלה ושמחה כי ראיתי אלוהים המאיר לארץ ולדרים. נתן בלבי דעת ותבונה ויתן בפי מסכים למה שהיה מקובל וגנוז בראשי ההרים. גדולי חכמי ישראל אשר רוח ה' דבר בם. וזרח משעיר למו אלוהי העברים. או אם יש סתירה מדבריהם ירדפוני בקבלתם כאשר

תעשינה הדבורים. ואז אשובה לי מדעתי ומה ששגיתי אמחנו מספרי והיו כלא היו. דברי פי והגיון לבי וכמים הנגרים. וכל מעייני מים יסתמו. יחשבו לנבלי חרש כבורות נשברים. ויחפש רוחי חפש מחופש ובמקומות התלמוד ומדרשים בינותי בספרים.

והנה הקרה ה' אלוהי לפני ספר [פרקי ר' אליעזר](#) הגדול ראש המדברים. בור סוד שאינו מאבד טיפה חובר חברים. שהעידו עליו שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבותיו ממדבר הרים. עלה שמים וירד איזן וחיקר הוא וחבריו בפרקים האלה ובמאמרים קצרים. שנים ושלושה גרגרים. יתהלך למישרים. ובראשי הדברים יגלה עמוקות מני חושך יחזיר נשמות לפגרים. והוא היה גם שב גם ישיש מחכמי ירושלים בבית שני מקרית יערים. מגדולי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי הניצב על הקוצרים. והיום כמו אלף וחמש מאות שנה היו הם במדברים.

וכה הראני ה' הפרק הכ"ט מהם אשא עיני אל ההרים. ואראה בו דברים האלוהיים במראות בין הבתרים. ממשלת הארבע מלכויות דברי הגלות וצעקתם תרועה ושברים. אחרית הזעם וקץ הגלות וזמן התשועה לקרוא לשבויים דרוך ולאסורים. דברים עתיקים והמה חכמים מחוכמים פנו אל דעותיי. וקיצו החכמה רבה ופנים מסבירים.

ואומר לנפשי: דבר גדול דיבר אליך האלוהי, הלא תעשה ממנו זיכרון עלי ספר. תן לעם ויאכלו פרי עץ הדר כפות תמרים. ולמה לא תעמוד על הפרק העמוק ההוא מפרק הרים. לפרשו על פי עניינו להראות העמים והשרים את יופיו ואת יקר תפארת גדולתו. עמיקתו ומסתרתו ראשית בכורים. ולמען דעת כל עמי הארץ שבצדק כל אמרי פיך אשר דברת עד כה כולם ברוכים כולם גיבורים. ויהיה המאמר ההוא בעיני כל בעל כנף חלק מהחיבור הנזכר וכבתי מצרים. מעין ישיתוהו **מעייני הישועה**. עין גדי מעין חתום בהגדות באות ברית קודש לטובים ולישרים.

הגם הלום ראיתי מאמרים קשים ומלין מכבירים. בפרק חלק ובמקומות אחרים. בעניין המשיח אשר אמרנו בצלו נחיה ותאריו יתרים וחסרים. מהם יורו שכבר הלך לו ואבותינו לא ראו אותו הוכו בסנוורים. ואם כן איפוא מה אנחנו יושבים פה מחכים ביאתו על מצות ומרורים. ומהם מורים שאינו אדם כאחד ממנו כדברי הנביאים. כי אם אחד מצבא המרום כאלוהים האדירים. לדברי אדום מואב והגרים. מהם שנולד עד שלא נעשתה ארץ וחוצות בטרם הרים. ומהם שיולד באחרית הזעם בעת קץ וליל שמורים. בשבתו וקימתו מוצאו ומובאו ומעשיו אמרו דברים הפכיים כמפעלות זרים. לשמעם תצילנה אוזניים וכל לב העם ימס מילדי העברים. והם כולם דברים סותרים ועוקרים עיקרים. לדברי **מעייני הישועה** המתקדשים והמטהרים.

[הויכוחים עם הנוצרים]

וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל שלטי הגיבורים. הנואקים אשר עמינו מפחידים אותם נתינים וממזרים. עזבו את ה' תורת ה' תמימה לחם קודש לחם אבירים ודבש תמרים. ויתערבו בגויים לעבוד עץ ואבן חמנים ואשרים. וכדי להראות את עצמם בדתם קיימים ושרירים. גויים גמורים ממגדל נוצרים עם ישראל יתווכחו. ויביאו את חכמי האומה ונבוניה חומרים חומרים. לפני מלכים ויועצי ארץ ולפי הקיסרים והאפיפיורים. בערכאות שלהם במקהלות ברבבות אומות רבות והנה כולם פגרים. ובתוך עם טמא שפתים עמונים ומואבים אוכלי בשר החזירים. וידברו באלוהים ובמשה דברים רעים שטי כזבים אשר לא כדת מאה שערים. ויבקשו לשלוח יד בטענת הלציות והטעיות צפנת ביאת משיחנו חלקת הצורים. באמור אלינו בינו בוערים. היהודים האומללים שמעו נא המורים. עם קשה עורף חמורים. החרשים שמעו דברי הגדות חכמי תלמודכם והעברים עיוורים. הביטו אל האות, ראשיכם זקניכם שופטים ושוטרים. הלא הם הגידו ולא כחדו, שמשיחכם חמק עבר בהר העברים. לא יבוא עוד לעמו ולא יכירנו עוד את מקומו. ואתם מותניכם חגורים. לאמור בא יבוא ולא יאחר בית ה' נלך נלינה בכפרים. הלא תבושו תקיצו שיכורים.

אבדה חכמת חכמינו בעת צר ומלחמות. ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם בעת קרב ביום תוכחה ונאצה. כאפיק נחלים יעברו הקודרים. כי נתנו עליהם הפריצים בקולם להשמיד ולהחרים. מי יכול לדון עם מי שתקיף ממנו כאשר ירים. פעמים היו חכמינו מחרישים מחשים ובעיניהם נבאשים. ופעמים יגששו כעורים. דחיות ותשובות דקים ושדופות קדים מים זרים. מאימת מות מפני עקת רשע בני אדם ארורים. קול עלי הנהרים. ובזה אבדה האמונה ותהי האמת נעדרת בראש כל חוצות נטושה על אדמתה. ואין מקימה לשמוע שריקת העדרים. ויעשו להם האנשים הפושעים בלשונינו ספרי מינים וחיבורי פקורים. כאשר עשה המופקר הגדול שמו בישראל לפני **לודקו** יש"ו ראש הפוקרים. ויהיו מלעיבים במלאכי אלוהים וחושדי כשרים. השביעני במרורים.

וגם אני ראיתי חיבורים נאים אשר חיברו חכמי אומתנו להשיב אמרים יקרים. על כל אחד מאותם המדרשים ויחזקוהו במסמרים. אבל שמו מגמתם להשיב את האפיקורסים צופים עיוורים. בדרך ויכוחים וניצוחים כבירים. ולא באו לפרש ההגדות על מתכונתן כפי תוכן כוונת האומרים. כי כל אחד מהמתווכחים אך ערום יערים. נגד המתפקרים. ומפרשי התלמוד כמו שידעת לא פירשו ההגדות. ולבד התעסקו בפירוש המצוות לבאר דברי האוסרים ומתירים. אולי שהניחום לפרשם אחרי כן במגילת סתרים. כמו שחשב **הרב המורה** וחדל מעשותו למטרה לסכלים הפח בחורים. וכן בני הנעורים. אבל ישלם ה' פעלו **להרשב"א** סיני ועוקר הרים. וגם **לאנבונייט** ז"ל [רבי ידעיה הפניני הבדרשי] כי התחילו מלאכת ה' זאת לבאר ההגדות. ומועטות היה באופן נאה ודברים ישרים. אך לא שמו לבם בהגדות האלו אשר אנכי קץ

מפניהם. וחכמי דורותינו נטו מעליהם. הקטנים עם הגדולים שועים וחורים.

על כן אמרתי אקומה נא, אחבר במאמר הזה מתחלק לשני פרקים כשני עפרים:

ראשון - בביאור אותו פרק אשר זכרתי אשר הוא באמת קושר כתרים. והיה בגילוי זמן הקץ אשר העירותי לעד ולאות לה' צבאות נכון בראש ההרים.

בחכמתו החזקתי ולא ארפנו להעתיק ספרו מילה במילה כרובים ותמורים. ועליהם תיטוף מילתי בהעריך הספיקות הנופלות עליהם, עדר עדר לבדו, שית לבך לעדרים. ואם אפרש מאמרים. ואגלה הסכמתם עם דברי אשר דיברתי במעיני המסודרים.

והיה אחרי כן אשפוך את רוחי בחלק השני לעזרת ה' בגיבורים, בקנאת תורתו ובקנאת סופרים. להסיר מעלי תלונת זרע מרעים בנים אכזרים. **בפירוש ההגדות והמדרשים הקשים אשר באו בדבריהם ז"ל בעניין משיחנו וגאולתנו באופן נאות ומתיישב ימלטו מהספקות והערעורים יתחטאו משברים.** ואף כי חוצבי אבן והגוזרים, חכמנו המתווכחים ברוח בינתם קלו מנמרים ובדעתם הגביהו עוף על כנפי נשרים. והיו כל דבריהם כפנינים כסף כיפורים הנה אנכי אטה מעליהם בפרוש ההגדות והמדרשים והמאמרים. שהם דרכים ניצוחיים כמשפט המתווכחים אבחר דרכי בפירושם על נכון כפי הסברא הישרה דרך האתרים. דרך אשר לא עבר בה איש עד היום הזה, ואגלה מצפוני כל אחד מהאומרים, אם ייסתר איש במסתרים כדי שמפה ומפה יגלה האמת ויסכים מכל צד לדברי, מעינות המים אשר כריתי לקול צינורים.

ולא אתעסק בו בביאור הגדות אחרות זולת אותם המתייחסות להגאולה העתידה ולמלך המשיח, אשר התפרסם קשיים לאנשי ה' המה הגיבורים. על כן בית ישראל אורים, נר ה' נשמת אדם אור זרוע לצדיקים בכנפי שחרים. המשכילים יזהירו, יחפשו עולות וברב כוח יתבררו ויתלבנו ויצרפו אמרי כצרוף הכסף, תמיד לא יחשו המזכירים. לכו נא הגברים וכל בית ישראל חברים, לא בחיל הלעג וההיתול דברי הפורים. ולא בכוח הניצחון והקנטורים או אם שוגה היה, וההולך אחריהם בחושך ילך, כהולך בחליל אחר אלוהים אחרים. כי אם ברוח דעת ויראת ה', צדק צדק ירדוף לו עצה וגבורה מהררי נמרים. חפשו וראו היש בלשוני עולה ואם במאמרי אין אמת ואין יראת דעת אלוהים, כי אם קול דברים. באש שרוף ישרפו בשבת רוח תישאם המבלי אין קברים. ואם חכי לא יבין הוות ולא ימצא בפי לשון תרמית לא יהל שם ערבי ושעירים. והיו דברי אלה אשר שמתי בפיך חלמיש למעיני מעין גנים עיר התמרים, יעלה על מזבחכם לרצות בשמחה ושירים לדור דורים.

ואולם בעבור שהיה המאמר הזה בערכנו ובערך האויבים משתה שמנים משתה שמרים משיב דברים נכוחים וטעמים יקרים. על גאולתנו ועל פדות נפשנו שם אצמיח קרן לדוד משיח אלוהי יעקב ונעים זמירות ישראל ושר בשירים. מסיר שפה שפתי שקר, הם המדברים על ה'

ועל משיחו דברים אשר לא כן, אשר לא כדת בפרוש ההגדות ובמאמרים הזרים. אשר שלחו ידם במשיח ה' למחות זכרו ולתתו בתוך העדרים. קראתי שם החיבור הזה ישועות משיחו כי שם ערכתי נר למשיחי, להב חרב וברק חנית להושיע אויבים מנהו, ואל עמו יביאנו וישת לו עדרים. וכל זה בעזרת העוזר, אלוהים מושיב יחידיים ביתה, מוציא אסרים. ובטרם אתחיל במה שיעדתי, אערוך מספר הגדות אשר יבואו במאמר הזה, אם על הכוונה הראשונה המיוחסת למלך המשיח ולגאולה העתידה, ואם על האחרות שבאו אגב גררא. ומההכרח הדרוש שביארתי גם כן על דרך המושכל לפי מה שעלה בדעתי, ואלה הם מועדי.

ישועות משיחו - החלק הראשון

בשם ה' נעשה ונצליח

בביאור פרק כ"ט מפרקי רבי אליעזר הגדול ז"ל.

פרק כט. הנס השביעי.

"אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם במחזה" וגו'. לכל הנביאים היה נגלה בחזיון ולאברהם נגלה במראה ובחזיון.

במראה מניין? שנאמר: "וירא אליו ה'" וגו'.

בחזיון מניין? שנאמר: "היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר וגו' אנכי מגן לך".

אמר לו: אברהם, אל תירא. ימיני מגינה לך בכל מקום שאתה הולך כתריס בפני הפורעניות בעולם הזה, ונותן לך ולבניך שכר טוב לעולם הבא. שנאמר: "שכרך הרבה מאוד".

ואמרי לה ר' יהודה אומר: הלילה שנגלה הקדוש ברוך הוא על אברהם אבינו, ליל פסח היה. והוציא אותו החוצה ואמר לו יש כוח בך לספור כל צבא השמים, אמר לו אברהם, וכי יש מספר לגדודיך, אמר לו, כך לא יסופר זרעך מרוב. שנאמר: "כה יהיה זרעך".

אמר רבי אליעזר הראהו הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו ארבע מלכויות ומשלן ואבדן שנאמר: "ויאמר אליו קחה לי "עגלה משולשת" וגו'.

"עגלה משולשת" - זו היא מלכות אדום שהיא כעגלה דשה, שנאמר: "ותאכול כל ארעא ותדושינה ותדקינה".

"ועז משולשת" - זו היא מלכות יון, שנאמר: "וצפיר העזים הגדיל עד מאוד".

"ואיל משולש" - זו היא מלכות מדי ופרס, שנאמר: "האיל אשר ראית בעל קרניים למלכי מדי ופרס".

"ותור" - אלו בני ישמעאל. לא נאמר התור הזה בלשון תורה אלא בלשון ארמית. תור זה - "שור". אוי לארץ כשייצמד שור זכר עם שור נקבה ויפתחו וישדדו את הארץ. "וגוזל" - אלו ישראל שנמשלו כגוזל שנאמר בהם: "אחת היא יונתי תמתי". ר' אחא בר יעקב אומר: אין הלשון הזה "משולשת" אלא גיבורי כוח, שנאמר: "והחוט המשולש לא במהרה ינתק". רב משרשיא אומר: משולשים היו, ששלוש פעמים עתידים למשול בארץ ישראל, פעם אחת כל אחד ואחד בפני עצמו. פעם שניה שניים שניים פעם שלישית כולם כאחד להלחם עם בן דוד, שנאמר: "יתייצבו מלכי ארץ". רבי יהושע בן קרחא אומר: לקח אברהם חרבו וביתר אותם בתווך. אלמלי לא בתר לא היה העולם יכול לעמוד בפניהם, והואיל ובתר אותם תשש כוחם. והקריב כל בתר ובתר לקראת רעהו, וגוזל בן יונה הניח בחיים. "ואת הציפור לא בתר" - מכאן אתה למד שכל צפור בתורה אינו אלא בן יונה בלבד. ירד עליהם העיט לאבדם ולפזרם מן העולם שנאמר: "וירד העיט על הפגרים" ואין עיט אלא בן דוד שנמשל כעיט, שנאמר: "העיט צבוע נחלתי לי". בצאת השמש היה אברהם עומד ומניף עליהם בסודרים שלא ימשול בהם העיט עד הערב. רבי אלעזר בן עזריה אומר: מכאן אתה למד שאין משלן של ארבע מלכויות הללו אלא יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא. אמר לו רבי אליעזר, ודאי כדברייך, שנאמר: "נתנני שוממה כל היום דווה", חוץ משתי ידות שעה.

תדע לך שהוא כן, בא וראה כשהשמש נוטה לצד מערב שתי ידות שעה תש אורו ואין נוגה לו, כך עד שלא יבוא הערב יצמח בן דוד אורם של ישראל, שנאמר: "והיה לעת ערב יהיה אור". עמד אברהם והתפלל לפני הקדוש ברוך הוא שלא ישתעבדו בניו בארבע מלכויות הללו, נפלה עליו שנת תרדמה וישן לו, שנאמר: "ותרדמה נפלה על אברהם" וכי יש לך אדם שהוא שוכב וישן ויכול להתפלל, אלא ללמדך שישן מן התפלה עד שיעברו בניו ארבע מלכויות הללו, שנאמר: "והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו".

"אימה" - זו מלכות אדום, דכתיב: "דחילא ואימתנא ותקיפא".

"חשיכה" - זו מלכות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהם.

"גדולה" - זו מלכות מדי שהגדילה למכור את ישראל חנם.

"נופלת" - זו מלכות בבל שבידם נפלה עטרת ראשנו.

"עליו" אלו בני ישמעאל שעליהם בן דוד יצמח, שנאמר: "אויביו אלביש בושת ועליו יציץ נזרו".

ר' זעירא אומר: לא נבראו המלכים הללו אלא עצים לגיהנום שנאמר: "והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה" אלו המלכים, שאין תנור עשן ולפיד אש אלא גיהנום שנמשל כתנור שנאמר: "נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים". ע"כ.

[ספקות בפרק של פרקי דרבי אליעזר]

ואני בעייני בפרק הזה שערתי במאמריו ספיקות. אזכיר אותם הנה אחת אל אחת למצוא חשבון:

האחד אם בא לזכור הניסיונות איך זכר מכללם "אחר הדברים האלה" וגו', כי אין זה ניסיון כי אם מעלת הנבואה, ואם תקרא הנבואה ניסיון יהיו הניסיונות רבים מעשרה ולמה קראו נס. **השני** באמרו שלכל הנביאים היה נראה בחזיון ולאברהם במראה ובחזיון. והנה חזיון ומראה שניהם דבר אחד יאמרו על הנבואה המגעת בהקיצ, וכן כתב **הרב המורה** בפמ"א ח"ב. **השלישי** שמאמרו בלתי צודק כי לא מצינו לשון חזיון ברוב הנביאים כי אם בגד שנקרא חוזה. ובישעיהו. ובעמוס. ובמיכה. ובנחום. ובחבקוק. ולא בשאר הנביאים. אבל בהיפוך שמצאנו בהם לשון מראה "ואראה את אדני". "ראיתי את ה'". "כה הראני אדני" וכאלה רבים בדבריהם תמיד.

הרביעי שהנה ביצחק וביעקב מצאנו גם כן לשון מראה באותו לשון שנאמר באברהם. "וירא אליו ה'" ביצחק. "וירא אלוהים" ביעקב. והכתוב מעיד בהשתוותם "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי". ומה היה אם כן היתרון אשר לאברהם עליהם, וכ"ש משה ע"ה שאחריו לא קם כמוהו ולפניו לא היה כן.

החמישי באמרו "אנכי מגן לך ימיני מגן לך", וחלקו הכתוב קצתו בעולם הזה וקצתו לעוה"ב, ומה ראה לעשות כן. אף כי לפרש מילת "אנכי" בימינו, שמורה יותר על הגשמות. **השישי** אם **השלם ר' אליעזר** התחיל לפרש פרשת אחרי הדברים האלה, למה דלג והשמיט "ה' אלוהים מה תיתן לי" ושתי הפסוקים מגלות מצרים, ופירשם אחרי כן בפרק מ"ט. **השביעי** באמרו "שהלילה שנגלה הקדוש ברוך הוא לאברהם ליל פסח היה", וראוי לדעת מה הרוויח בזה לענין הפרק, כי מה לנו שיהיה ליל פסח או ליל שבועות לענין הארבע מלכויות שזכר שהראה לו.

השמיני בזיכרון הארבע מלכויות. אם שלא זכר ביניהם בבל שהיה הראשון מהם ואשר החריב בית קדשנו ותפארתנו, ואם שזכר בכללם ישמעאל שאיננו אחד מארבע מלכויות, וגם שזכר מהמאוחר אל הקודם.

התשיעי בדברי רב משרשיא ש"משלו הארבע מלכויות בארץ ג' פעמים". פעם האחד כל אחד אחד בפני עצמו, ושניה שניים שניים, ולעתיד לבוא כולם יחד. והנה אחד מצאנו, והאחרון עתיד להיות. אבל האמצעית "שניים שניים" לא ידענו מתי היו לא מן הכתובים ולא מדברי **יוסף בן גוריון**.

העשירי באמרו "בצאת השמש היה אברהם יושב ומניף בסודרין כדי שלא ישלוט בהם העיט" וכו'. אם העיט היה בן דוד כמו שפירשו למה היה אברהם מעכבו משלוט במלכויות ולפזרן ולאבדן באיזה זמן שיהיה, ומוטב שבא יבא במהרה ולא יאחר.

הי"א באמרו "מכאן אתה למד שאין משלן של ארבע מלכויות הללו אלא יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא". ולא ידעתי מאין למד זה, כי הנה ממה שכתוב בסמוך "ויבתר אותם בתווך" לא נוכל ללמוד.

הי"ב איך אמר שיהיה ממשלת המלכויות יום אחד, והוא אלף שנים שנאמר: "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור", ובעוונותינו כבר עבר ממשלתם זה אלפיים שנה ואיך לא צדקה קבלתם זאת.

הי"ג במאמר רבי אלעזר בן עזריה "נתנני שוממה כל היום דווה חוץ משתי ידות שעה". ואיני יודע מאין למד זה כי הכתוב אמר "כל היום דווה" ולא הוציא השתי ידות ולא הזכירה כאן שעה.

הי"ד באמרו "שהיה אברהם מתפלל שלא ישתעבדו בניו בארבע מלכויות". והנה בכתוב לא נמצא שהתפלל אברהם על זה ובביטול ההנחה הזאת לא יישאר מקום למה שהקשה "אם היה ישן איך היה מתפלל".

הט"ו בדרשה האחרת שעשה מהארבע מלכויות בפסוק "והנה אימה חשיכה" וגו' ובפרטן אתה מוצא שזכר חמשה אדום ויון [ומדי] ובבל וישמעאל ובדרשה של מעלה זכר בבל, גם סדרם בהפך הסדר מהאחרון אל הקודם וזכר ישמעאל שהוא אחרון סמוך לבל שהוא הראשון.

הט"ז במה שאמר בבני ישמעאל, "שעליהם בן דוד יצמח". והנה מלך המשיח יצמח גם כן בימי מלכות אדום ולמה לא זכרו, וכבר נאמר בספר דניאל "וביומיהון די מלכיא אינון יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל" וגו', וכבר פירשתי שהמלכים שזכר שבימיהם תהיה מלכות ישראל הם אדום וישמעאל. וראוי גם כן שנדע איך הוכיח זה מפסוק "אויביו אלביש בושתי ועליו יציץ נזרו".

[תשובות לספקות]

והנני מפרש הדברים הקדושים אשר בזה הפרק באופן יותרו הספיקות כולם כפי מה ששורוני מן השמים:

הנס השביעי: אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה וגו'. לפי שראה השלם רבי אליעזר לבאר העשר ניסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכולן, וביאר בפרקים הקודמים לזה שש הניסיונות הראשונים, בא בזה הפרק לבאר הניסיון השביעי מהם. והוא ענין הפרשה, שהודיעו הקדוש ברוך הוא הארבע מלכויות העתידות להשתעבד בבניו, ושכל משבריהם וגליהם על זרעו יעבורו, ושתק האוהב הנאמן ולא הרהר אחר מידותיו יתברך כמו שיתבאר אחרי זה. וזה ענין זה הניסיון הז'. ואומנם למה קראו נס לפי המדקדקים

הראשונים, הוא לפי שהניסיון כבר יקרא "נס ניסיון" והכתוב אומר "נס נא את עבדיך".

ומלבד זה נראה לי בזה שני טעמים:

האחד, שסבר השלם ר' אליעזר בעניין הניסיון הדעת שזכר **הרב המורה** בפכ"ד ח"ג, שאין עניינו לצורך המנסה, כי הכול גלוי וידוע לפניו יתברך, ולא גם כן בבחינת המנסה, כי הוא באמונתו יחיה וריחו לא נמר, אבל היה עניין הניסיון לימוד והמשכה לבני אדם שיתנו עיניהם ויראו אוהבי ה' עומדים בניסיונותיהם, ויכירו וידעו כמה ראוי שהאדם יסבול מהצרות על עבודת בוראו. ולפי שהיה האדם המנסה בעניין הזה, כנס העומד לעיני הרואים שאחריו כל אדם ימשוך, כמו שאמר: "שורש ישי העומד לנס עמים אליו גויים ידרושו". לכן נאמר באברהם בניסיון העקידה "והאלוהים נסה את אברהם" כלומר ששם אותו על נס בפרסום שלימות פעולתו ואהבתו אליו יתברך, והיה כל מבקש ה' וראה אותו וחיה. הנה מפני זה קרא **האלוהי רבי אליעזר** את הניסיון בשם נס מלשון "כנשוא נס הרים תראו".

והטעם השני בזה הוא, שאתה תמצא לכל אחד מהניסיונות שנתנסה אברהם אבינו שנעשה לו נס אלוהי מיוחד לשעתו. כמו שהיה בצרת נמרוד הצלתו מאור כשדים, ובלקיחת שרה במצרים, וינגע ה' את פרעה" וגו', ובעניין העקידה "והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו". לכן קרא השלם את הניסיון בשם נס. והותר הספק האחד. והטעם הראשון מאלה השנים הוא יותר מתיישב וישר.

לכל הנביאים נראה להם בחזון ולאברהם נראה במראה ובחזון. **ביאר האלוהי** בזה המאמר הסיבה למה ביארה התורה בנבואה הזאת שהייתה במחזה, ולא נאמר כן בשאר הנבואות שבאו לאברהם, ואמר שהיה זה להודיע מעלתו בנבואה על שאר הנביאים, שהם היו מתנבאים בחזון לבד ואברהם היה מתנבא בחזון כמותם, ועוד היה מתנבא במראה.

והנה ראיתי בזה המאמר נוסחאות ספרים. כי בקצתם כתוב כמו שזכרתי פה, ובקצתם מצאתי כתוב, "לכל הנביאים נראה להם בחזון לילה וכו'. והנני מפרש המאמר כפי כל אחד מהנוסחאות. כי אם תהיה הגרסא האמיתית "בחזון לילה", **יאמר האלוהי** שמשני מיני הנבואה שזכרה תורה: "במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו", הנה הנביאים כולם היו מתנבאים במין האחד הפחות מהם, והוא החלום שנקרא גם כן "חזיון לילה", ושאברהם פעמים נבא בו גם כן והוא המחזה הנזכר בפרשה, וכמו שאמר, ושגם כן ניבא פעמים אחרות במדרגה עליונה ממנה והיא מה שהעידה התורה שנראה אליו ה', שהוא הגלות השכינה ומראות השכינה שזכרו חז"ל. ולפי שאברהם פעמים היה מתנבא עם מראות השכינה, הוצרך הכתוב בפרשה לבאר שהנבואה הזאת לא הייתה כי אם במחזה, ומזה למדנו מעלות נבואות אברהם שבשאר הנבואות לא היה כן כי אם במראה.

ואם היות שכתב **הרב המורה** בפמ"ב ח"ב, שמחזה נאמר על מראה הנבואה לא על החלום, הנה ראה האלוהי לפרשו על חזון הלילה מפני שמצא בפרשה שהנבואה הייתה בלילה, כמו שאמר "וספור את הכוכבים", מלבד מה שאמר אחרי כן "ותרדמה נפלה על אברהם" ואמרו חז"ל זו תרדמה של נבואה. ונתחוורו דברי האלוהי מדברי הרב המורה בפירוש הפרשה, לפי שכבר כתב **הרב המורה** בפמ"ה ח"ב בסופו ז"ל:

שכל שומע דברים על איזה צד ששמע, אומנם יהיה בחלום כמו שאמר הכתוב "בחלום אדבר בו", אבל במראה הנבואה לא יושגו אלא משלים או השגות שכליות והוא אמרו "במראה אליו אתוודע" וגו'.

ולפי דבריו אלה יפרש בהכרח הדברים שנאמרו לאברהם במחזה שנזכרו בפרשה שהיו בחלום, ויהיה א"כ מחזה "חזיון לילה" כדברי האלוהי. וגם כפי הדעת האחרת שזכר **הרב המורה** שהיה דבר ה' אל אברהם במחזה במראה הנבואה, הוצרך הרב לומר שהייתה התחלת הנבואה היא במראה ושנשתקעה ושבה חלום כמו שכתוב "ותרדמה נפלה על אברם". והוא דוחק גדול בפרשה, ולא תמצא בכל הנבואות שהמראה נשתקעה ותשוב חלום. גם אין לרב ראייה על זה כלל כי אם ממה שנאמר כאן בפרשה, "היה דבר ה' אל אברם במחזה" ואח"כ "ותרדמה נפלה על אברהם", והוא מערכה אל הדרוש.

אומנם **האלוהי רבי אליעזר** כיד ה' הטובה עליו השכיל, שהיה דבר ה' אל אברהם במחזה הם הדברים שנאמרו לו בחלום בחזיון לילה, והשיבו אברהם והשיבו האל. ואמרו "ויוצא אותו החוצה" שהיה מעשה בפועל, שפסק חלום נבואתו במה שצוה ה' יתברך שיצא החוצה בפועל ובהקיץ ויספור הכוכבים אם יוכל לספור אותם, ונמשכו הדברים עד אמרו "אני ה' אשר הוצאתיך" וגו', שבא אליו החלום אז פעם אחרת ולכן אמר השלם ש"היה דבר ה' אל אברהם במחזה" פירושו בחזיון לילה, ושכן היה הפך שאר הנביאים להתנבאות בחלום, אבל אברהם נתעלה עניינו כשנתנבא פעמים גם כן במראה השכינה, כמו שכתוב "וירא אליו ה'" שנראתה אליו השכינה מה שלא זכו לראות שאר הנביאים. כי הנה עם היות שמצאנו בהם לשון ראייה כאמרו "ואראה את אדני", "ראיתי את ה'", לא יתחייב מזה שזכו למראה השכינה, כי בראיות ההם הם דברים אמרום הנביאים בספרם צורות שראו מתוך חלומות נבואותיהם, ואין כן מה שהעידה התורה שאמרה "וירא אליו ה'" שהוא עדות מה שקרה באמת. ובפכ"ז ח"א בעניין **אונקלוס** הגר כתב **הרב המורה** דומה לזה, באמרו שיש הפרש גדול בין מה שיאמר האומר ספור דברים ובין מה שנאמר בתורה ספור מה שקרה, כי לכן תרגם ב"יורד ה' על הר סיני" הרחקת הגשמיות להיות ספור מה שקרה, ולא הרחיקו מפסוק "אנכי ארד עמך מצרימה" שהוא ספור דברים.

וכבר שער **הרב המורה** במעלות נבואות אברהם על שאר הנביאים, במה שזכר באותו הפרק המ"ה ח"ב, אשר זכרתי מדרגות הנבואה בחלום בפני עצמם, והם שמה הג' והד' והה' והו' והז', ולא זכר הרב במשל עניין אברהם. וזכר אחריהם המדרגות אשר יהיה במראה והם הח' והט' והי' והי"א, ובכל אחת מהם זכר עניין אברהם, להודיע שהיו רוב נבואותיו במדרגות המראה ומעט מהם היו בחלום.

ואין ספק אצלי שאותו הפרק עיקר כוונת הרב בו היה להעיר על דברי **האלוהי רבי אליעזר** בפרק הזה, והיה עינו ולבו שם. ולכן בסוף הפרק הסכים לדבריו כשדבר ה' אל אברהם במחזה היה בחלום באומרו "שכל שמע דברים שבא בנבואות היה בחלום" כמו שנזכר. ואפילו **הרמב"ן** שכתב בפירושו היה דבר ה' אל אברהם במחזה, "זכה עתה אברהם להיות לו מחזה ביום, כי בתחילה הייתה לו הנבואה במראות הלילה" ע"כ.

לא מצאתי לו סמך לזה אם לא שנמשך אחר דברי **הרב המורה** שמחזה ומראה דבר אחד, ופירש "וירא אליו ה'" שנאמר באברהם על מראות הלילה. **והוא דבר זר, ושטה מעליו ועבור.**

ואין להקשות על **האלוהי רבי אליעזר** מן האבות שנאמר בהם "וירא אליו ה'", "וירא אלוהים", כי הוא לא כיון בשם "הנביאים" כי אם אותן שקמו אחרי משה איש האלוהים שנקראו כן, לא על האבות שיוחדו בשם אבות לא בשם נביאים. וגם לא כיון לכלול במאמר אדונינו משה חלילה, כי הוא לא נכלל ולא נשתתף עם שאר הנביאים בשם. זהו מה שראוי שיאמר כפי הגרסא האחת. ואם תהיה הנוסחא האמיתית "לכל הנביאים נראה להם בחזון" בלא זיכרון לילה, ונקבל דעת **הרב המורה** שמראה ומחזה לא יאמרו על מדרגות החלום הנבואי. יהיה עניין המאמר הזה אצלי שעם היות **שראה והביט וחזה** שלשתם יאמרו על השגת השכל כמו שזכר **הרב המורה** בפ"ד ח"א, ושהיה המחזה מעין המראה בדבריו, הנה עוד שיער **האלוהי רבי אליעזר** מדרגות מראה הנבואות שלא זכרם הרב כי כפלים לתושייה.

והג' מעלות זו למעלה מזו.

ותהיה המעלה האחת מראיית הצורות והמשלים במראה הנבואה, והיא בייחוד תקרא חזון כמו שאמר "ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה" שהם הצורות. **והמעלה השנית** מהמראה היא בהגלות השכינה על הנביא, ואותה כנה הכתוב בייחוד בשם מראה כשהעידה התורה עליה "וירא אליו" וגו' "וירא ה'" אל פלוני. כי הנה מחזה ומראה הם שמות נאמרו בכלל ובייחוד. בכלל על כל השגה שכלית, ובייחוד על השגות נבואיות ממדרגת המראה, ומיחד מן המראה יאמר המחזה על ראיית המשלים, וייפול "וירא" על הגלות השכינה.

ובמעלה השלישית תקרא הבטה, וזו לא תמצא זיכרונה בשום נביא כי אם באדון הנביאים ע"ה "כי ירא מהביט אל האלוהים", "ותמונת ה' יביט", ולא נאמר בו לשון מחזה ולא לשון וירא אליו כי אם בתחילת מראה הסנה קודם השלמו בנבואה. ואמר האלוהי שהנביאים בכלל נבאו במדרגה ראשונה כשהיו מתנבאים במראה, ושאברהם נבא במדרגה הראשונה והשנייה כמו שהוכיח מהכתובים לפי שלא נמצא בשאר הנביאים לשון "וירא אליו ה'" כמו שנמצא באברהם. ועם היות שנמצא ביצחק וביעקב הנה לא נזכר בהם לשון מחזה, ולכן אמר האלוהי שנתעלה נבואות אברהם בהיותה בשתי המדרגות, במדרגות חזון ובמדרגות מראות השכינה.

והותרו עם מה שאמרתי בזה הספיקות ב' וג' וד'.

"אנכי מגן לך אמר ליה הקדוש ברוך הוא לאברהם: ימיני מגינה לך כתריס לפני הפורעניות בעולם הזה, ונותנת לך שכר טוב ולבניך לעולם הבא, שנאמר "שכרך הרבה מאוד". כיון האלוהי בזה המאמר לפרש הפסוק הזה כפי מה שהייתה בו הכוונה האלוהית, לא כפי מה שהבינו אברהם כשהשיבו "מה תיתן לי". וראוי שתתעורר ראשונה למה הוציא הכתוב שאמר "אנכי מגן לך" ממובנו האמיתי ופירשו בימין. ותתעורר שנית, שחלק הכתוב ממנו לשכר העוה"ז וממנו לשכר העולם הבא. וענין הימין יכול לפרשו באחת משתי דרכים:

האחד הוא שהשלם רבי אליעזר ראה הכתוב דלאו סיפא רישא ולא רישא סיפא, כי באמרו "אנכי מגן לך" מורה שהיה מיעדו על ההצלה מהפגעים ומקרים הרעים בעולם הזה כמו שפירשו המפרשים על הצלתו מהמלכים אשר נצח, ובאמרו "שכרך הרבה מאוד" יורה שלא היה עניינו דברים גשמיים מהבנים וירושת הארץ ויתר הטובות הגופניות, כי איך יחליט עליהם שם "שכר מצות", ואיך יאמר עליהם "הרבה מאוד" והנה טובות העוה"ז הלא מצער המה לפי שאדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז. לכן ראה לבאר התחלת הכתוב "אנכי מגן לך" על הטובות הגשמיות אשר בעולם הזה, ולפי שאינם שכר מצות באמת אבל הם הסרת המועקים והמונעים את האדם מבקשת שלמותו כדברי **הרב** לפירושו בפרק חלק **ובספר המדע**, לכן אמר שיהיה לו "כתריס בפני הפורעניות", כלומר שיצילהו ממקרי הזמן וצרותיו ודוחק השעה, כי כל טוב העוה"ז אינו דבר אחר זולתי הסרת המונעים.

ואומנם אמרו "שכרך הרבה מאוד" פירש על העולם הבא הרוחני, שיהיה לאברהם ולזרעו חלק לעוה"ב מבין שאר העכו"ם, כי הוא השכר האמיתי. ויצדק בו שאמר "הרבה מאוד" לנצחיותו. ולזה אמר בו לשון נתינה להיות השכר ההוא מכון בעצם וראשונה, מה שלא אמר בטובת העוה"ז לשון נתינה כי אם כתריס מן הפורעניות להיותם הסרת המונעים כמו שזכרנו. ולפי שהמגן מעכב את הפורעניות ומציל את האדם מחרב אויביו מפני זה יפרש בו כתריס מן הפורעניות. ובעבור שמנהג המלכים שיבטיחו לשום אדם לשמרו מכל נזק להושיט ימינם אליו, וכמו שאמר בענין אחשורוש "לבד מאשר יושיט לו המלך את שרביט הזהב", ועליו אמר

"וימינך תסעדני", מפני זה אמר האלוהי "ימיני מגינה לך" רוצה לומר ימיני אשר פשטתי לך מבטיחך אותך שלא תבוא אליך רעה.

וכן אמר **בספר הזוהר** זכאה חולקיה מאן דפרס ליה מלכא ימיניה וקביל ליה תחות ימיניה. וחכמי הקבלה אמרו שהימין הוא מידת הרחמים. וכן אמרו חז"ל "ימינך ה' נאדרי בכח" וגו' "הייתה ידו אחת משקעתו וידו אחת מצלת את ישראל", שבמידת הדין דן את המצריים וברחמים גדולים רחם על ישראל. זו הדרך האחד בפירוש זה המאמר.

והדרך השנית הוא שהש"י עשה לאברהם כאוהב הבא להצילו מיד אויביו שיבוא לקראתו, וידוע שהבא לקראת חברו ימינו כנגד שמאל חברו וכמו שכתב **רש"י** "את אפרים בימינו משמאל ישראל". ולפי שהכתוב אמר "אל תירא אברם אנכי מגן לך", כאילו בא הקדוש ברוך הוא לקראת אברהם להצילו מאויביו, פירש האלוהי "ימיני מגינה לך", לפי שהאדם דרכו לקחת החרב בימינו ואת המגן בשמאלו, ויתחייב שבבוא הקדוש ברוך הוא לקראת אברהם היה ימינו של הקדוש ברוך הוא כנגד מגן אברהם שהיה בשמאלו, והוא על דרך "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני".

והותר בזה הספק החמישי.

ומבואר הוא שלא כיוון **השלם רבי אליעזר** בזה הפרק הכ"ט לבאר עניין ארבע מלכויות ממשלתן וסופן. ומפני זה לא פירש מה השיב אברהם את הקדוש ברוך הוא בעניין הזרע "מה תיתן לי" וגו' "הן לי לא נתת זרע" וגו', ולא מה שהשיבו האל "לא יירשך זה" וגו', אבל פירש בלבד הפסוק הראשון "אנכי מגן לך" וגו' להיותו כולל לעניין המלכויות, ומשם דלג לאותו הפסוק "ויוצא אותו החוצה".

ולאומר שיאמר למה לא מנה ר"א גלות מצרים בכלל הניסיונות, או ימנה אותו חלק ופרט מהניסיון הז' שהוא מהגליות. נשיבהו ונאמר, שגלות מצרים סבר **האלוהי רבי אליעזר** שלא נאמר לאברהם בדרך ניסיון, כי אם בדרך עונש עליו, לפי ששאלו במה אדע וגו' ופקפק ביעוד האלוהי, וכמו שביאר בפמ"ט מאלה הפרקים. ולכן לא נמנה גלות מצרים מכלל הניסיונות, ולא פורט בזה הפרק הפסוק "במה אדע כי אירשנה" וגו', ותשובת הקדוש ברוך הוא "ידוע תדע" וגו', ושאר הכתובים שבאו בפרשה על גלויות וגאולת מצרים, כי היה הפרק הזה מיוחד לבאר הניסיון השביעי מעניין ארבע המלכויות בלבד, כמו שזכרתי. ואומנם ישוב הכתובים על זאת הכוונה יתבאר אחרי זה.

והותר הספק הו':

"ר' יהודה אומר: לילה שנגלה הקדוש ברוך הוא על אברהם ליל פסח היה" וכו'. הנה המאמר הזה הובא פה לשתי כוונות. האחת להודיע שהייתה התחלת מראה בין הבתרים בלילה,

וכבר יורה על אמיתת זה אמרו "הבט נא השמימה וספור הכוכבים". והנה הכוכבים לא ייראו ביום. וכיון שמצינו שאמר אחרי כן "ויהי השמש לבוא" שמורה היותו ביום ידענו ולמדנו שהתמידה הנבואה בכללותה כל אותו הלילה וכל היום שבא אחריו עד ערב. והוא שורש גדול להבין אמרי בינה בקץ הגלות הזה, וכמו שיתבאר. ומזה תדע שהאלוהי סבר שהיה המאמר "ויוצא אותו החוצה" כפשוטו, שקרה כן בהקיץ שציוהו ית' בסוף המחזה שיצא מאוהלו החוצה ושיראה כוכבים שרבו, ויעיין אם יוכל לספור אותם כי כן יהיה עניין זרעו שלא יספר מרוב, ושיצא אברהם כמו שציוה עליו והאמין בה' במה שייעדו בריבוי זרע.

ואז באה הנבואה שנית שתחילתה "ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים" וגו' ואם לא היה בזה התחלת נבואה לא היה ראוי שבאמצע הדברים יודיעהו מי הוא המדבר אליו. אומנם חז"ל ביארו ש'ויוצא אותו החוצה' היה במראה הנבואה, ושהיה עניינו שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם צא מאיצטגנינות שלך. וכן היה דעת **הרב המורה** בפמ"ה ח"ב שבנבואתו נראה לו כל זה.

הסברות האלה זרות באמתות הכתוב, כיון שהתורה העידה "ויוצא אותו החוצה", ולכן נתחווירו דברי ר"א זו היא הכוונה הראשונה.

ואומנם הכוונה השניה היא לבאר מה שהיה מקובל אצלם, שבאותו הלילה שנגזרה גלות מצרים לארבע מאות שנה, שהיה ליל פסח, יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים בהשלמת הזמן ההוא. וכמו שדרשוהו: "הוא הלילה הזה לה' ליל שמורים לכל בני ישראל" הוא הלילה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים בלילה הזה אני גואל את בניך, להודיע שהקב"ה מחשב את הקץ, והיה הבטחתו רבה בגאולתנו ובפדות נפשנו. שכמו שביליל פסח נגאלו ממצרים, כך בניסן וביליל פסח עתידין ליגאל, שנאמר "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

ועם היות שבמסכת ר"ה פ"ק אמרו "רבי אליעזר אומר בתשרי עתידין ליגאל" וכו', הנה כיון עניין אחר מחכמה רבה כמו שביארתי במ"א ח"ג פ"ח **מספר צדק עולמים** אשר אני עושה. גם אפשר לפרש כי אמר זו כנגד מלחמות גוג ומגוג שתהיה בתשרי עד שמפני זה יבואו כל העמים אחרי כן מידי שנה בשנה לחוג את חג הסוכות. וכן כתבו בשם **רבינו האי** שתהיה תחיית המתים בחג הפסח, ומלחמות גוג ומגוג בחג הסוכות.

והנה הותר הספק הז'.

"ר' אליעזר אומר: הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם בין הבתרים ארבע מלכויות, משלן ואבדן" וגו'. **ביאר האלוהי** הזה, שתכלית המראה הזאת ועיקרה לא הייתה להודיע לאברהם גלות מצרים, ולא גם כן לגלות לו מתי יירשו בניו את הארץ. אבל ההתגלות העיקרי היה לנסות בה את אברהם בהודיעו אותו שיגלו בניו ובשעבוד הארבע מלכויות זמן ארוך, ושאחרי כן המלכויות יכלו והמה יירשו את הארץ.

וכבר יקשו על זה סגנון פסוקי הפרשה. אם שתחילתה היה "אנכי מגן לך שכרך הרבה מאוד"

ומה עניין זה לעניין המלכויות. ואם שאברהם שאל "במה אדע כי אירשנה" רוצה לומר מתי בניו יירשו את הארץ, ואות וקיום שיהיה לו על זה, ואיך ישיבנו בעגלה משולשת וגו' בהיותו רמז על הארבע מלכויות. ועוד כי עליהם הייתה המראה והתרדמה ואימה חשיכה גדולה נופלת עליו, איך אמר אחרי כן "ידוע תדע כי גר יהיה" וגו', וכל זה קודם המלכויות היה, לא אחריה, שהוא כולו יעוד מצרים וגאולתם משם וירושתם את הארץ. ואיך אחרי זה ישוב פעם אחרת לעניין המלכויות באמרו "והנה תנור עשן ולפיד אש", כפי מה שפירשו האלוהי. הנה אם כן קשור הדברים וסגנון הפרשה מורים סתירה רבה לדעתו.

והנה לא זכרתי הספק הזה בתחילת דברי בתוך הספיקות אשר העירותי על זה הפרק, להיותו מיוחס לכתובים כולל כל עניין הפרשה, והיה לי בהיתרו לקיום. והסכמת דברי רבי אליעזר הוא, שאחרי הניצחון העצום, והכבוד הגדול העליון למלכי הארץ שזכה אליו אברהם בניצחון המלכים, ובאה אליו הנבואה בחלום הלילה, כדי להבטיחו מאותן המלכים אשר החרבו. וע"כ אמר לו "אל תירא אברם אנכי מגן לך", שנעשה לו מגן וצינה וכתריס מן הפורעניות בעולם הזה מכל אויביו. ועוד הבטיחו שלא יתמעטו זכויותיו מתוך הצלחות הגופניות האלה, כי כולם דבר מועט הם בערך אל השכר השמור לו לעוה"ב, וכבר נכלל זרעו בכל אחד מהיעודים האלה כמו שיתבאר אחר זה.

והנה לא הבין עניין השכר "הרבה מאוד" אשר נאמר לו, וחשב שהיה בטובות הגשמיות, ולכן השיב "מה תיתן לי", כלומר מה השכר והטוב אשר תיתן שיהיה לי "כי הנה אנכי הולך ערירי", וכמו שביאר במאמר השני, "והנה בן ביתי יורש אותי" כלומר ואליעזר יזכה בכל אותו שכר אחרי שיירשני. ועל זה היה דבר ה' אליו נחוץ לאמור על זה לא צדקת אענך ש"לא יירשך זה כי אם היוצא ממעריך הוא יירשך".

אבל היותר נכון אצלי הוא, דהיה מקובל אצל אברהם שמי שאין לו בנים אין לו חלק לעולם הבא, כדברי חז"ל כי הנה גם מן הפילוסופים הראשונים היו בדעת הזה מקוים, כמו שכתוב **בספר "נצחיות הנפש והאלוהות"** אשר **לחנוך המצרי** הנקרא "ארמים טרימיגישטו" בפירוש, שהאיש הערירי אין לו נצחיות הנפש. והסיבה בזה לפי שלהיות הנפש קודמת אצלם לשלמות הגוף, הסכימו ששלמות כל מורכב וחסרונו הוא נמשך לשלמות הנפש וחסרונה בעצמה. ושיש מהנשמות בטבעם עקרים על חסרון השלמות הנפש והנצחיות, ולכן היה האדם הנושא אותה ערירי ועקר כדמותה וצלמה, בלתי נצחי עד ההולדה במין ועשיית הפרי, אומנם הנפשות השלמות והנצחיות נושאים יעשה פרי, מרומז לזה ציורה תורה שלא ייכרת עץ השדה, והמוליד עושה פרי זולת כל השכר הרוחני הנצחי, והבלתי מוליד תיכרת נפשו מעמיה.

ומפני זה אברהם לא נח לבו ביעוד "שכרך הרבה מאוד" בדעתו שהוא השכר הנפש, ואמר לפניו ית' "מה תיתן לי ואנכי הולך" רוצה לומר איך אפשר שתתן לי נצחיות בהיותי הולך מזה העולם עירי בלתי זרע ובן ביתי יירשני, ועל זה השיבו ית' "לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך" כי יעדו על הזרע כדי להבטיחו נצחיות הנפש ושכרו הרוחני שהוא הרבה מאוד.

ולבאר לו שני עניינים:

כל מה שאמר לו ראשונה שכרך הרבה מאוד מהשארית הנצחי בעוה"ב ומעניין הזרע בעולם הזה, הוציא אותו החוצה ואמר לו "הבט נא השמימה וספור הכוכבים", כי באמרו "הבט נא השמימה" רמז שיביט בנצחיותם ובדבוקם במניע הנבדל שלהם, ולזה כיוונו חז"ל באומרם הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים", רוצה לומר שיעדו בתגמול הרוחני הנבדל.

ואמרו "וספור הכוכבים" הוא עניין אחר, שיעיין במניינם המופלא.

ועל שני העניינים אמר "כה יהיה זרעך", רוצה לומר שלכל ישראל יהיה להם חלק לעוה"ב, ויזהירו כזוהר הרקיע בדביקות נפשותיהם בבוראם לעוה"ב, ושלא יוכל איש לספור אותם מריבויים בעולם הזה, והאמין אברהם בה' ויחשבה לו צדקה, כי בצדקתו יגמול לו כל הטובות האלה.

ומיד באתה הנבואה השנייה מסכמת עם הראשונה ותשלום עליה, באמרו ית' ש"אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה", והוא דרך תוכחה, איך היית מספק ביעוד הזרע, הלא ידעת כי הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, ואיך יהיה זה אם לא בקיום זרעו. ורמז לו בזה גם כן שיהיה עניינו סימן לבניו, כי כמו שהוא היה בצרת נמרוד והוציאו הש"י ממנו, ואח"כ יעדו בריבוי זרעו וירושת הארץ, כן בניו קודם שיזכו לברכת הריבוי ולירושת הארץ ימצאם רעות רבות וצרות.

והנה אברהם השיבו "במה אדע כי אירשנה". רצונו לומר, במה אדע שתהיה הארץ הזאת ירושה נצחית קנויה לי ולזרעי, והוא מלשון "מורשה קהלת יעקב" שהרצון ירושה נצחית בלתי משתנה. ועל זה הראהו הש"י מראה בין הבתרים כמו שאמר "קחה לי עגלה משולשת" וגו', שהודיעו והראה ממשלת הארבע מלכויות על הארץ, ושכולם יכלו, ושלעת ערב יהיה אור משיח בן דוד. וכמו שיתבאר בדברי האלוהי על הכתובים.

ואחרי שביאר לו עניין המלכויות הודיעו עוד שלא יהיה קודם הכנסת זרעו בארץ, כי ראשונה יהיה גר זרעו בארץ לא להם ארבע מאות שנה אחרי מותו כמו שאמר "ואתה תבוא אל אבותך בשלום", ושדור רביעי מבניו מאותם שירדו למצרים יבואו לארץ ויירשוהו, ואחרי כן יהיה עניין הארבע מלכויות שזכר בסוף הדברים "ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן" אשר

פירושו כמו שיתבאר סוף זה הפרק שסופן של אותן מלכויות הוא שיהיו עצים לגיהנום להעמידם עדי עד בעולם הזה. והוא כנגד מה שהבטיחו לו ולזרעו "שכרך הרבה מאוד" על השכר הרוחני. וביארה התורה שלזה הזמן מכיליון המלכויות "כרת ה' את אברם ברית לאמור לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים" וגו', כי לא נתקיים הברית ההוא עד כה כיון שלא ירשו את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני, והם עתידים להיות להם ירושה לעתיד שנאמר "אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם". ובזה השיבו לשאלת "במה אדע כי אירשנה" שמשם ואילך תהיה ירושת הארץ נצחית מבלי שינוי ותמורה לא קודם לזה. הנה התבאר הפרשה כולה כפי דעת האלוהי ושורשיו. והכלל היוצא ממנה שהיה תכלית המראה ועיקרה להראות לאברהם אבינו הארבע מלכויות משלן ואבדן לדברי השלם הזה.

והנה נזכרו המלכויות בדבריו מהמאוחר אל הקודם, לפי שהייתה מחשבתו ית' משוטטת באדום אשר כולנו ואשר דמה לנו ושנתארך יותר גלותו, וכאלו הראה אותם הקדוש ברוך הוא כסדר מעלתם ורשעתם. ולכן התחיל באדום שהייתה כעגלה דשה, ואחריו זכר יון שקדם לאדום בממשלתו, ואחריו זכר מדי ופרס שניהם כעם אחד קדמו בממשלתם ליון. האומנם במה שלא זכר בבל וזכר במקומו ישמעאלים, הנה הוראה רבה שהמאמרים האלה לא נפל בהם האלוהי מדרך הסברא, כי מבואר הוא שהעגלה נוכל לפרשה על מצרים שנקראת "עגלה יפהיה" ועל אפרים שנאמר בו "עגלה מלומדת אוהבתי לדוש" ומאין שנאמר על אדום. גם במילת "תור" בהחליף אותו לשור ופירשו על ישמעאל, וכן מה שדרש ב"אימה חשיכה גדולה נופלת עליו" שדרש המילות ההם על המלכויות כמו שיתבאר, אין ספק שלא היו הדרשות האלה פירושים פשוטים כפי הוראת מילות הכתוב ולא נפלו בהם האנשים ההם שלימים הם אתנו מדרך ההיקש, אלא שהיו הדברים ההם מקובלים אצלם מפי הנביאים, והם עדים בדבר זה ולא מפרשים הכתובים על פשוטיהם.

וזה לך האות מה שזכר **האלוהי רבי אליעזר** בהחליפו מלך בבל בישמעאל. והוא שהודיע בזה מה שיהיה עתיד להיות אחר ימיו כשש מאות שנה, והוא שכאשר קם מוחמד נביא הישמעאלים בתחילת עניינו, הלך ועמו חיל גדול מהערביים על ארץ בבל, ויקבלו הבבליים כולם דתו ואמונתו, ויהיה לעם ישמעאל כמו שכתוב בספרו אשר להם. הנה א"כ ישמעאל שנזכר כאן הוא עצמו בבל, וכינה אותו רבי אליעזר ברוח הקודש אשר בו בשם "ישמעאל", עם היות שתור הוא גם כן לשון בבלי, והיה לו לומר זה בבל, אבל גלה מה שיהיה העתיד ממה שהבבליים יהיו לעם ישמעאל בדתם.

ועם היות שפרס ומדי גם כן לקחו אותה הדת בעצמה, הנה גילה זה בבבל בלבד לשתי סיבות:

הא' שהייתה ראשונה בדת הישמעאלים כי פרס ומדי ימים רבים אח"כ לקחו הדת ההיא, ולכן

נעשה בבל מושב האפיפיור של הישמעאלים הנקרא אצלם "גאליפה", מפני זה האלוהי קרא את בבל ישמעאל.

והב' הוא לפי שפרס ומדי אחר שלקחו דתם תמיד היו מלכויות בפני עצמן והיה להם מלכים, אומנם בבל לא היה כן כי מיד מלך עליהם מלך מצרים ועוד היום היא ממשלתו, ולכן לא נשאר להם שם ושארית כי אם מפאת הדת שהייתה התחלת יסוד הדת עם ישמעאל.

[שלטון רומי]

אתה דע לך, שבהחריב טיטוס את ירושלים היו העמים כולם תחת ממשלת דת רומי, בבליים ופרסיים ויונים, וכולם היו נקראים רומיים, מפאת הראש המושל בהם שהיה רומי, וכולם היו בחורבן הבית, אחרי כן נפרדו הגויים כולם כפי הדתות לשתי כיתות, כי מהם כל אנשי המערב ואיטאליה והיונים נתנצרו ולקחו להם אמונת ישו הנוצרי והם הנקראים אצלנו בני אדום, אומנם בבל ומצרים פרס ומדי ואשור וכל בני ערב לקחו להם אח"כ אמונת מוחמד ונקראו ישמעאלים, ומאלה נפצה כל הארץ אדום וישמעאל. וצפה כל זה ברוח הנבואה זה האלוהי, ולכן קרא את רומי אדום ואת בבל קרא ישמעאל על שם סופם.

והנה קבלת רומי אמונת ישו הנוצרי היה בכמו 250 שנה אחרי רבי אליעזר, וקבלת הבבליים אמונת מוחמד והיותם לדת ישמעאל, היה בכמו 506 אחרי רבי אליעזר. והוא המורה על עוצם קבלתו בעתידות האלה.

ולכן אמר "אוי לארץ כשיצמד שור זכר עם שור נקבה ויפתחו וישדדו את הארץ". כי נאמר זה אם לפי שכולם היו נצמדים לעם אחד, כמו שזכרתי כשהחריבו את ירושלים, השור שהוא בבל והעגלה שהוא רומי הרשעה, וזכר שני אלה בלבד להיותם ראש וסוף למלכויות, ואם מפני שאחרי כן משלו על הארץ הקדושה פעם השור שהם הבבליים הישמעאלים ופעם העגלה בת אדום הנוצרים ועל זה אמר "יפתחו וישדדו את הארץ". ופירוש "גזל" על ישראל לפי שהיה עשוק וגזול כל הימים בידי המלכויות, והם היונים שקרא שלמה בשם הידיד ית' "אחת היא יונתי תמתי". לפי שעם כל שיעבוד המלכויות לא סרה מאחרי ה' ובו תדבק תמיד. ובעבור שבא בכתוב לשון משולשת ומשולש בבהמות ההמה, פירש רבי אליעזר שהוא מורה על גבורתם, כאלו אמר המלכות הגוברת כאלו הוא שלשה מלכויות.

[המלכויות משלו בארץ ישראל שלוש פעמים]

אבל ר' מרשיה צפה בפירוש זה המאמר דבר עתיד אמתי וגדול, והוא שהמלכויות האלה כולם משלו בארץ ישראל שלש פעמים.

בראשונה מלכה כל מלכות ומלכות בפני עצמה, כאלו תאמר שמשלה בבל 70 שנה, ומשלו פרס ומדי 54 שנה קודם בנין הבית ובפני הבית, ומשלה יון אחריהם 180 שנים לדעת חז"ל, עם היותם חסרים מהם לדעת. ורומי שהחריבה הבית משלה בא"י 560 שנה, וכל הממשלות

האלה היה לכל אחת מהמלכויות באותו הפעם הראשונה ממלכה בפני עצמה. **האומנם בפעם השניה** אמר שמשלו בה שניים שניים, וכיון בזה למה שכבר העירותיך עליו והוא שנפרדו הגויים לאומותם כפי דתייהם לשתי דתות, כי הנה הישמעאלים היום הם שתיים גם כן, רוצה לומר הרומיים והיונים שהתאחדו והיו לעם אחד מפאת דתם, ותמיד הייתה אחרי כן א"י אם בידי הישמעאלים שהם שתיים מהמלכויות כמו שזכרתי, ואם בידי הנוצרים שהם שתי מלכויות אחרות כאמור.

ידוע שהישמעאלים לקחו את הארץ מידי הרומיים כשנתחדשה אמונת מוחמד נביאם והחזיקו בו 471 שנה, והיה א"כ שניים מושלים בארץ: הבבליים והפרסיים, הנקראים כולם ישמעאלים. כי שאר האומות כולם יוכלו באלה.

אחרי כן באו הנוצרים ולקחו הארץ מידי הישמעאלים והחזיקו בו 85 שנים, ואז היו מושלים הרומיים והיונים שהם שנים, כי כולם הם נוצרים, ואחר כך התחזקו עוד הישמעאלים ולקחו את הארץ מידי הנוצרים והם מחזיקים בו עד ישקיף וירא ה' משמים, זה להם היום יותר משלש מאות שנה. והייתה קבלתם ז"ל שעתידה רומי להתפשט בכל העולם ולכבוש א"י 9 חודשים שנאמר "לכן אתנם עד עת יולדה ילדה" וגו', ואותם 9 חודשים ימשלו בא"י שנים רומי ויונים שנעשו לעם אחד בדתם.

וכל זה מהפעם שניה שימשלו שניים שניים, כי עם היות שהיה ממשלות הישמעאלים בשתי פעמים, וכן הנוצרים חשבם רב משרשיא לאחת, לפי שתמיד הייתה אותה הממשלה בשני האומות בבל ופרס רומי ויון. כי הוא לא שיער הפעמים כי אם כפי הממשלות, וקרא פעם ראשונה כל עוד שהיו מושלים המלכויות אחת לאחת, וקרא פעם שניה כל הפעמים שהיו מושלים בהם שניים שניים, אם לאדום שמשלו זמן מועט ואם לישמעאלים שמשלו זמן הרבה, וכל זה בשני פעמים הכול היה מאותו הפעם השנית שמשלו שניים שניים.

והפעם השלישית אמרו שעתידים להתחבר כל הארבע מלכויות יחד להלחם עם בן דוד, וזה יהיה בזמן הגאולה העתידה שיעלו הנוצרים לכבוש את א"י וימשלו עליה הט' חודשים כו', ואז יתקבצו ויעלו ויאספו הישמעאלים נגדם והיו ארבעתם בארץ וילחמו אלו עם אלו ובן דוד ילחם כנגדם לנקום נקמת ה'.

ראה כמה מהעתידות באו במאמר זה המופלא וכמה מסברותיי אשר דברתי אליך נתאמתו בו, כי הנה התבאר ממנה שהנקראים היום ישמעאלים הם היו הבבליים ושכולם היו נכללים בממשלת רומי וכולם באו עם טיטוס להחריב בית ה', ויצא מזה שהישמעאלים נכללו בארבע מלכויות, וכמו שזכרתי בתמר הג' מהמעין ה', ולא כדברי **הרמב"ן**.

והתבאר גם כן ממשלות המלכויות בארץ שניים שניים והם הממשלות אשר היו עליה אחרי חלוק הדעות לאדום וישמעאל, וכמו שביארתי באותו תמר עצמו, והתבאר גם כן שבסוף הגלות יבואו כולם על הארץ, והוא אשר נאמר בתמר הח' מעין י"א, שעתידין עדיין בני אדום לבוא על ארץ הצבי לכבשה, ושיאספו הישמעאלים עליהם למלחמה, וילחמו אלו עם אלו ובן

דוד יצמח משם וילחם עימהם. הנה א"כ הודיעו השלמים האלה דברים עתידים לשנים רבות ועצמות קודם היותם, וכאשר פתרו לנו כן היה.

ובו סרו והותרו הספיקות הח' והט'.

[ברית בין הבתרים – מראה נבואה ולא ממשות]

"רבי יהושע בן קרחה אומר: לקח אברהם את חרבו וביתר אותם" כו' עד "ירד העיט". ראוי שנשגיח במאמר הזה, כי יראה בתחילת המחשבה שלא הוסיף בו זה החכם דבר על מה שכתוב בתורה. אבל ענינו הוא, שמאמר "קחה לי עגלה משולשת" וגו' אין ספק אצלי שהשלם רבי אליעזר סבר שהיה כל זה במראה הנבואה. לא שציווהו ה' שייקחם בפועל, ושלקחם וביתר אותם וייתן הבתרים זה כנגד זה בהנחה מקומית חושיית, ושירד העיט אוכל הנבלות על הפגרים ההם בפועל לאכלם, ושהשיב אותם אברהם כי עיכב ומנע את העיט מלאכול את הפגרים, ושבבוא השמש ירדה שכינה, רוצה לומר האש הנברא, ועבר בין הבתרים ההם לקיום הברית עם העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו כדברי קצת המפרשים.

והאלוהי רבי אליעזר לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב, כי אם שנראה לו לאברהם כל זה באותה הנבואה כאילו ציווהו לקחת הבהמות ההם וכאילו לקחם וביתרם וכאילו ירד העיט והיה משיב אותו אברהם. תראה זה מדברי השלם במה שאמר "הראהו הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו בין הבתרים ארבע מלכויות שנאמר ויאמר אליו קחה לי" וגו', ושפירש רבי מרשיא השילוש הנזכר בפרשה לענין העתיד ולא שיהיה שלשה מכל מין או משלש שנים כדברי המפרשים. ותראה גם כן זה ממה שהביא דברי ר' זעירא "לא נבראו כל המלכויות אלא עצים לגיהנום שנאמר תנור עשן ולפיד אש". ותראה גם כן זה במה שדרש בענין העיט "ואין עיט אלא בן דוד", רוצה לומר שלא היה עיט כפשוטו אבל נאמר על בן דוד.

הרי מבואר מדבריו שכל זה היה נראה לו במראה הנבואה צרות המשליות מורות על מה שיהיה בעתיד לזרעו של אברהם, ולכן סבר ר' יהושע בן קרחה שמה שנאמר בכתוב "ויביתר אותם בתווך וייתן איש בתרו לקראת רעהו" לא היה זה בפועל, כי הנה לא ציווהו על זה הקדוש ברוך הוא. ואיך יעשה אברהם מה שלא צווה עליו, אבל היה זה משל הנראה אליו במראה, כי כאשר ראה אברהם במשל הבעלי חיים ממשלת הארבע מלכויות וגבורתם ורשעת כוונתם לכלות את זרעו, עמד כנגדם להחליש ולהתיש כוחם, ובתר אותם בתוך בתפילתו וזכותו, פיתת אותם פתים והחלישם. שאלו לא בתר אותם, לא היה העולם יכול לעמוד כנגדם, רוצה לומר שהיה כוח כל המלכויות האלה בעולם הזה גם כן עצום, שהיו כובשים ומושלים על כל הישוב, אם לא שזכות אברהם ותפילתו בעבור זרעו עכב בידיהם.

ומה טוב אמרו "והקריב כל בתר ובתר לקראת רעהו", כי הנה כיון במה שזימן את פרס להחריב את בבל, ואת יון להחריב את פרס, ואת רומי להכניע את יון, באופן שיהיה כל אחד

מהם לשטן לחברו, וזימן את ישמעאל להיות מנגד לאדום, ולאדום לנגד לישמעאל, ומתוך אותו התנגדות לא ימשלו בכל העולם כולו ולא יכלו את בניו. כמו שאמר: "ואת הציפור לא בתר" כלומר במה שהחליש והכריע את אותן המלכויות מילט את הציפור שהיא ישראל מן הבתירה.

וראויה הייתה מראה זו שתבוא לאברהם ובאותו זמן שבאה עליו, להודיע כי כמו שארבעת המלכים אויביו נצחו את שאר המלכים כולם והכניעם, וישבו וישללו את לוט בו אחיו ויוליכוהו בשביה, ואברהם במתי מעט התעצם כנגדם וזרעו משלה לו להציל את לוט מידיהם ולהחריב אותם, ככה ארבע מלכויות העומדים בעולם למשול בעמים רבים ומלכויות מתחלפות, ויגלו את זרע אברהם וישללו שללם, ולבסוף זכות אבותם מסייעתם, ותפלת אברהם אביהם תעמוד להם כנגד אותן המלכים ויבתר אותם ויציל את זרעו מידם.
וכן אמרו בב"ר:

[א"ר אבא כשם שפתח בארבע מלכויות כך אינו חותם אלא בארבע מלכויות.](#)

ועוד אמרו שם:

["ויהי בימי אמרפל מלך שנער" זה מלך בבל. "אריוך מלך אלסר" זה מלך מדי.](#)
["כדרלעומר מלך עילם" זה יון. "ותדעל מלך גויים" זו מלכות אדום, שמכתבת טירוניא](#)
[מכל אומות העולם.](#)

"ירד העיט לפזרן ולאבדן מן העולם, בצאת השמש" כו'.

במאמר הזה בא הודעות גדולות מהעתיד להיות הראשונה שהראהו שהארבע מלכויות הללו לא יהיה חורבנם והשמדם הכללי כי אם בביאת המשיח כי על ידו יהיו נחרבים, ועל זה אמר: "ירד העיט על הפגרים", שראה בנבואתו סוף הגלות שירד העיט המורה על מלך המשיח על המלכויות לפזרן ולאבדן מן העולם, ולפי שיהיה כוחו וממשלתו מאת ה' מן השמים זכר בו לשון ירידה.

וההודעה השנית גלה באמרו "בצאת השמש היה אברהם יושב ומניף עליהם בסודרין שלא ימשול בהם העיט עד שיבוא הערב", רוצה לומר שראה אברהם אורך הגלות הזה וצרותיו העצומות, וחשש אולי בניו יתעוררו מעצמם לצאת מהגלות קודם זמנו הגדור לפניו ית', כאשר עשו בני אפרים שנבהלו נחפזו לצאת מגלות מצרים קודם הקץ, ואף ה' חרה בהם ויהרוג במשמניהם אוכלוסין הרבה, ולזה אמר שאברהם בדעתו קץ הגאולה היה מפריח את העיט, שהוא בן דוד, שלא ירד על הפגרים המורים על המלכויות עד עת ערב שהוא זמן הגאולה וקץ הגלות. כדכתיב "והיה לעת ערב יהיה אור". ואין זה ספק שעל זה עצמו אמר שלמה:

["השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו](#)

[את האהבה עד שתחפץ".](#)

ואמרו בפרק שני דייני גזירות:

"אמר ר' יוסי בר חנינא ג' שבועות הללו למה?
אחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא יעלו בחומה,
ואחת שהשביע את ישראל שלא ימרדו באומות העולם,
ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את אומות העולם שלא ישתעבדו בישראל יותר
מדי".

ועניין המרד באומות העולם הוא שיסבלו עול גלותם וישבו תחתם עד עת קץ בבוא חליפתם,
ועל זה אמר הנביא צפניה, "לכן חכו לו נאם ה' ליום קומי" וגו', יצווה שיחכו עד עת הקץ ולא
ימרדו לצאת מהגלות קודם העת הגדור לפניו ית'.

ולכן תמצא כל הטובות והגדולות אשר זכרו הנביאים לזמן הגאולה, שיחכו לאותו זמן הגדור
שנאמר "כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה", ואמר "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה'
בראש ההרים" וגו', ויואל אמר "כי הנה בימים ההם ובעת ההיא אשר אשים" וגו', ומלאכי
אמר "ליום אשר אני עושה סגולה", וקראו "יום ה' הגדול והנורא".
ועל אורך אותו זמן אמר המשורר:

"קיוויתי ה' קיוותה נפשי ולדברו הוחלתי, נפשי לה' משומרים לבוקר שומרים לבוקר,
יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל מכל
עונותיו",

רצה לומר שיקווה ישראל לזמן הקץ כי אז יגאלו בהכרח, ואף על פי שיהיה ביניהם עונות
ולא תושלם התשובה, הוא יתברך יפדה אותם מכל עונותיהם. וכבר אמרו חז"ל בב"מ בפ'
הפועלים, שאמר אליהו לרבי על ר"ח ובניו "דאילו הוו מצלי בהדי הדדי הוה דחקא שעתא
ואתא משיחא בלא זמניה".

הנה התבאר מזה כולו פירוש זה המאמר שהיה אברהם מעכב ומונע משיח בן דוד שלא יבוא
על המלכויות עד עת ערב שהוא קץ הגלות. ואל זה כיון **רש"י** ז"ל במה שכתב בפ' התורה
"וישב אותם אברם" לשון נשיבה והפרחה, כמו "ישב רוחו" רמז שיבוא דוד בן ישי לכלותם
ולא יניחוהו מן השמים עד שיבוא זמנו.

[זמני בוא המשיח: נמנע, אפשרי וחייב]

ואפשר לפרש המאמר הזה באופן אחר.

הוא בשנדע ונאמין אמונת אומן שנגזרו מלפניו יתברך בעניין ביאת משיחו וגאולת עמו
שלשה גבולי זמנים:

הא' גבול זמן הנמנע בואו, והוא הזמן שתעמוד האומה בגלות בחיוב והכרח, אין להשיב, שעד
תשלומו ימנע שיבוא משיח.

והב' גבול זמן אפשרות בואו, והוא הזמן שגזר ה' ית' אחר תשלום גבול המניעות, שתהיה באפשרות ביאת המשיח, אם יזכו ישראל בתשובה ובמעשים טובים יבוא משיח ואם לא יזכו תתאחר ביאתו עד תום גבול כל אותו הזמן האפשרי.

והג' גבול זמן חיוב בואו והיא העת המוגבלת שנגזרה מלפניו ית' שלא תעבור שלא יבוא בו אלא שעכ"פ יבוא ולא יאחר, והוא קץ הפלאות ומועד קץ שזכר דניאל פעמים. ועל הגבול המחויב הזה נאמר לחבקוק "כי עוד חזון למועד וייפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר", רוצה לומר שהגבול המחויב ההוא לא יכזב ולא יעבור משלא יבא בו המשיח, ואם יתמהמה לבוא אותו גבול חכה לו, רוצה לומר לגבול ההוא, כי הנה אחרי הגעתו בא יבוא ולא יאחר מלך המשיח. וע"כ אמרו בפרק חלק "תניא ר"נ אומר מקרא זה יורד ונוקב עד תהום רבה שנאמר "כי עוד חזון למועד" וגו', כי הנה עשו הראיה הזאת מוחלטת לפי שהכוונה ממנה גבול זמן החיוב כמו שזכרתי.

[מה אורך התקופה בה נמנע בוא המשיח?]

ואומנם אחרי אשר נתתי הגבול האחרון הזה בפירוש דברי דניאל ומראותיו, ראוי גם כן לחקור לדעת אם אפשר, כמה היו ימי הגבול הראשון מזמן הימנעות בואו.

ואין ספק אצלי שגם זה ראה אברהם במראות בין הבתרים, שנאמר: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה", שלא נאמר בלבד זה על גלות מצרים כי גם על הגלות המחויב וההכרחי אשר יהיה בידי מלכות אדום, שיהיה גם כן כאותו מספר מן השנים. ונראה שלזה כיון אב החכמה ועמוד התורה ר' יוחנן בן זכאי, באמרו שתי פעמים "ידוע תדע", כמו שבא בפמ"ט **מפרקי רבי אליעזר** האלוהי, כי הנה דרש הכפל "ידוע תדע" - אחת כנגד גלות מצרים, ואחת כנגד גלות אדום, רוצה לומר הזמן המחויב וההכרחי ממנו כמו שזכרתי.

ונראה לי שלזה גם כן כיון שם ר' יהושע בן לוי באמרו: "אין ב"ד בא אלא בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב", ואיך יעלה על הדעת שיסבור רבי יהושע בן לוי שבהיות הדור כולו חייב רשע וחוטא יבוא משיח? אלא שכיון למה שפירשתי, שבזמן האפשרות יבוא משיח בדור שכולו זכאי, ואומנם בבוא גבול חיוב בואו, אף על פי שיהיה הדור כולו חייב בוא יבוא ולא יאחר.

והמורה על אמיתות הכוונה הזאת הוא, ששם מיד אחרי זה המאמר הביאו מאמר ב' לרבי יהושע בן לוי גם כן: "כתיב 'אני ה' בעתה' וכתיב 'אחישנה'. זכו – אחישנה, לא זכו – בעתה". הנה ביאר בפירוש זמן האפשרות וזמן החיוב.

ובזה הדרך נוכל לומר שצדקו דברי רבי אליעזר ורבי יהושע במחלוקתם, ושאלו ואלו דברי אלוהים חיים כפי כל אחד מהזמנים, כי הנה רבי אליעזר סובר שאין ישראל נגאלים אלא א"כ

יעשו תשובה ומעשים טובים, וכן הוא האמת אבל יצדק בגבול זמן אפשרות בואו, ורבי יהושע סבר שהגאולה בקיצה ובחודשה ימצאונה, ושיבוא המשיח בהכרח בעתו, וגם שלא יעשו תשובה.

זזה גם כן צודק, אבל הוא בזמן ובגבול החיוב. וכאשר תדע זה תבין מאמר האלוהי: "בצאת השמש היה אברהם יושב ומניף" וכו', לפי שארבע מלכויות התחילו במלכות נבוכדנצר שנת 3319 לבריאת העולם, ומשם עד 400 שנה אחר חורבן בית שני היה 509 שנה, ולכן לא ישב אברהם להשיב את העיט כל זמן הלילה, וגם העיט לא בא כל הלילה לטרוף טרף.

[הלילה של הקב"ה – 1000 שנה]

והנה יתבאר אחר זה שהלילה מיומו של הקדוש ברוך הוא היה רמז לאלף שנה, וכמו שאוכיח בביאור נגלה מדברי האלוהי אחר זה. וכאילו אמר שבהתחלת מראות בין הבתרים שהייתה בתחילת הלילה עד קרוב לזריחת השמש היה זמן הימנע ביאת בן דוד שהוא גבול הגלות ההכרחי, ולכן ראה אותו בליל חשוך, ולא ירד העיט כל אותו הזמן. ולא הוצרך אברהם כל אותו הלילה להניף בסודרו. אבל משיצא השמש, שהיה זמן אפשרות ירידת העיט, אז הוצרך אברהם להניף בסודרין עד הערב שהוא יהיה קץ הגלות וגבול חיוב בואו, כמו שהוכיח מפסוק והיה לעת ערב יהיה אור.

ומה טוב אומרו היה אברהם יושב ומניף בסודרין, ולא אמר כצאת השמש ישב אברהם, כי אמר **היה יושב**, לרמז שקודם זריחת השמש כבר היה יושב ומניף, והוא כמו שעה אחת בקרוב משעת יומו של הקדוש ב"ה, שהוא 83 שנה. כאלו ביאר שקודם זריחת השמש כבר היה מניף אותו זמן, והוא משנשלם זמן ההימנעות ונכנס זמן האפשרות כמו שזכרתי.

וענין ההנפה אין ראוי שיובן שהיה מעכב את ביאת המשיח חלילה, אבל רמז בזה ענין אמתי, והוא שעם היות בזמן האפשרות גאולת האומה ותשועתה מיד שונא קרובה לבוא ע"י תשובת ישראל, אין ספק שלא יהיה עם הגאולה ההיא הבא קודם עתה זמנה הגזור לפניו ית' נקמת האויבים העצומה ואותן הגאולות הנוראות שיעדו הנביאים שיהיו בעת המוגבל לחיוב בואו. כי כמו שהפרי אשר יוציא העץ בתכלית בישולו, הוא יותר שלם ומתוק מהפרי אשר יביא העץ קודם זמנו, אם מחמת הזבל שנותנים סביבו להרבות בו החום, ובשאר המלאכות הנעשות להביא את הפרי קודם זמנו, לפי שהדבר אשר יעשה הטבע הוא יותר שלם ונכבד מאשר תעשה המלאכה, בבוא העת המוגבל והשמור לפניו ית' המיוחד למעשה הפלאות העצומות שיעדו הנביאים. ואם מכח התשובה הקדוש ברוך הוא ימהר יחישה מעשיהו בזמן האפשרי, יהיה ענינו להוציא ממסגר אסיר מבית כלא יושבי חושך הגלות. אבל נקמת האומות וחורבן ושאר הפליאות העצומות לא יהיה כי אם בעת הגזור, וכמו שנאמר לדניאל "ושאר חיותא העדין שלטנהון וארכא בחיין יהיבת להון עד זמן ועידן".

ולהעיר על זה אמר האלוהי שבצאת השמש היה אברהם יושב ומניף עליהן בסודרין, רוצה לומר שראה אברהם שגם בימי אפשרות הגאולה ע"י התשובה, תהיה נקמת המלכויות וחורבן תלויה ועומדת. ומה טוב אמרו **בסודרין**, שרצונו שינהגו ענייניהם כפי סדרם, לפי שידע שלא ימשול העיט בהם, רוצה לומר לנקום נקמתם עד עת הערב. לפי שכל זה ראה אברהם בנבואתו, והיה מתמימות ניסיונו שקיבל עליו את הדין ולא הרהר אחר מידותיו ית'. לכן ע"ד המשל אמר שהיה מניף עליהן שיתמידו בסדריהן כל אותו זמן. ולפי זה לא יהיה פירוש אמרו "שלא ימשול העיט בהם", שהיה עושה זה כדי שלא ימשול, אלא שהיה עושה כן לפי שהיה יודע שלא ימשול העיט בן דוד על האומות להחריבן, עד עת ערב שהוא הזמן הגזור.

ואומנם מאין לקח האלוהי הגבול הזה, באמרו "עד שיבוא הערב", הנה הוא מהכתוב, שאמר סמוך לזה "ויהי השמש", כאילו אמר וירד העיט על הפגרים וישב אותם אברם עד ויהי השמש לבוא.

והנה התבאר המאמר הזה. והותר הספק העשירי.

[חשבון זמן שלטון ארבע המלכויות]

"ר' אלעזר בן עזריא אומר: מכאן אתה למד שאין משלן של ארבע מלכויות הללו אלא יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא, אמר ליה רבי אליעזר בן ערך ודאי כדברך, שנאמר: 'נתנני שוממה כל היום דוה' חוץ משתי ידות שעה" וכו'.

כבר השתדלתי בכל הפרקים האלה לראות אופן דברי השלמים ושורשי דעותיהם, כדי להבין אמיתת כוונתם בזה המאמר החמור בהבנתו וצדקתו. והנה ראיתי בפ' י"א מאלה הפרקים בספרו עניין אדם הראשון בג"ע, שנאמר שם: י"ב שעות היו באותו היום שעה א' צבר עפרו וכו', ויראה מזה שקרא **יום** - המשך האור על הארץ מבלי הלילה, והוא היום הטבעי שזכרו חכמי המחקר שהוא בן י"ב שעות, ויהיה גם כן הלילה י"ב שעות אחרות. עוד תשוב תראה בפ' מ"ט שנאמר שם:

לא העבידו מצרים את ישראל אלא שעה מיומו של הקדוש ברוך הוא, פ"ג שנים.

וזה מורה גם כן, שמה שיקרא אצלם יום, הוא בהיות השמש על הארץ, וכמו שאמר "ויקרא אלוהים לאור יום" שהוא י"ב שעות ביום, כמו שאמרו כל שעה שמונים ושלוש שנה ועוד מעט, ועלו הי"ב שעות לאלף שנה. ולזה כיונו באומרם ז"ל יומו של הקדוש ברוך הוא, כלומר היום המאיר בן י"ב שעות הנאמר בו יתברך, הוא אלף שנים, שכל שעה ושעה מהם שמונים ושלוש שנה ועוד מעט, כי לא לפרש החודשים והימים, כי אם השנים השלמים. ויתחייב מזה שיהיה לילה ויום שהוא הנקרא יום אחד שלם בן כ"ד שעות עולה לאלפיים שנה, והנה יום אחד הוא הכולל לילה ויום כחשכה כאורה, כי זה אחדותו ושלמותו, כמו שנאמר במעשה בראשית "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד".

והנה האלוהי לא אמר שאין משלם של ארבע מלכויות הללו אלא אלף שנים, ולא אמר גם כן אין משלם של ארבע מלכויות הללו אלא יומו של הקדוש ברוך הוא, אבל אמר "יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא", כי באומרו יום אחד, רמז על היום האחד שנזכר במעשה בראשית שהוא ערב ובוקר, שכולל כ"ד שעות כמו שזכרתי. ובאמרו מיומו של הקדוש ברוך הוא, להודיע שהם אלפיים שנה, כי אם היה היום השלם בן כ"ד שעות, והשעה פ"ג שנים ועוד מעט, יהיה היום האחד - ערב ובוקר - אלפיים שנה. והנה אמר "מכאן אתה למד", לפי שכיון שידענו שהיו מראות בין הבתרים לילה אחד שלם, והיום שלאחריו שאברהם היה מניף בסודרו עד הערב כמו שנזכר, א"כ מכאן נלמד שאין ממשלתם של ארבע מלכויות כי אם יום אחד, והוא הכולל לילה ויום שהם אלפיים שנה.

ורבי אליעזר בן ערך מעין המתגבר סייעו לדבריו באומרו "שבדאי כן הוא", והוכיח מהכתוב שאמר "נתנני שוממה כל היום דוה". לפי שמאמר כל היום מוכיח שהוא כולל הערב והבוקר כחשיכה כאורה כל הכ"ד שעות, המורות על אלפיים השנים. האומנם הנופל מאותו זמן "שתי ידות שעות", כפי מה שהיה מקובל בידיהם מהנביאים, שלא יהיו אלפיים שנה שלמים, לפי שיחסרו מהם שתי ידות שעה, רוצה לומר שני שלישי שעה, כי שתי ידות שעה הם שני שלישי השעה, כמו שמפורש מאותה שבמסכת ר"ה. והנה בהיות השעה שמונים ושלוש שנה כמו שנזכר, יימשך מזה שיהיו שני שלישים מהם חמישים ושש שנים.

[חשבונות גאולה]

וכבר ידעת שנבוכדנאצר מלך בבל, שאז הייתה התחלת ארבע מלכויות, שנת 3319 לבריאת העולם. כי כבר העיד הכתוב שבשנת 19 למלכותו החריב את ירושלים, וכשתוסיף עליהם אלפיים שנה, יהיו 5319 שנה. הסר משם השתי ידות שעה, נ"ו שנים, הנה יישארו בחשבון מדויק 5263 שנה שיהיו מבריאת העולם עד סוף גלותנו זה [- שנת 1503 לספירה]. וזה הוא עצמו מספר הקץ אשר הצגתי לפניך בפירוש עידן ועידינים ופלג עידן בתמר העשירי ממעין שמיני **ממעייני הישועה**. והפירוש הזה, הוא מחויב ומוכרח בזה המאמר האלוהיים האלה ע"פ שורשיהם בשאר הפרקים כמו שזכרתי. וכבר היה הדעת הזה בקץ הגאולה מקובל אצל **האלוהי רבי אליעזר** שהיה בחורבן הבית בסוף האלף הרביעי.

וכתב בספר הזוהר בפרשת בראשית:

רבי אליעזר ורבי עקיבא תלמידו הוה קאזלי באורחא.

אמר לו רבי עקיבא: רבי, מה ראה הקדוש ברוך הוא שלא עשה את האדם אלא בשישי?

אמר לו שלא יתן פתחון פה לאדם לומר שהוא סייע בכל דבר מה שנברא.

אזלי עד דהוו אזלי, קם רבי אליעזר וגחין ראשיה, ושוי ידיה על פומיה ובכה.

אמר לו רבי עקיבא למה אתה בוכה?

אמר לו על דא דשאלת חזו חזית וקשיא מלה, עקיבא עקיבא, מאן יזכה להאי ארכא גלותא אתמשך, דהא לא יקום בר נש דעתיד למימטי לעננא שמיא עד יומא שתיתאי, דהא בשית אלפי שנין ולא באשלמותיה, כי תשובה דהאי שולטנא דבר נש ההוא ליתא אלא בשתיתאי, ובשביעאי ישתאר שמיטא בעלמא חרוב, ובתמנאי יתחדש עלמא כמלקדמין ויהי מה דהוי, עד והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו, ובגינהו נאמר "יהי כבוד ה' לעולם" וגו', ע"כ.

הנך רואה בעיניך שהשלם רבי אליעזר גילה בפירוש שיבוא המשיח באלף השישי שהיה רחוק ממנו קרוב ל-1500 שנה.

ואומנם מתי יהיה באותו אלף ששי, אחשוב אני שגם כן נרמז בדבריו בפרק י"א מהפרקים האלה בענין השעות של יום ששי, שאמר שם שהיו י"ב שעות, ובשעה אחת הוצבר עפרו של אדם, ובשנייה גבלו, בשלישית רקמו, וברביעית נזרקה בו נשמה וכו', כי אחרי שהיה ענין אדם רמז למלך המשיח, והיום השישי רמז לאלף השישי, והייתה השעה שמונים ושלוש שנה כמו שנזכר לעיל, יתחייב שבשעה הרביעית שהתחילה מ-250 שנה מהאלף הששי יהיה ביאתו. ואם יהיה לי"ד שנה מאותו שעה, יהיה זמן הקץ ל-5263 כמו שזכרתי למעלה. ואם יהיה באמצע השעה יהיה ל-5291 [1531 לספירה] כדברי המגילה דרב נחמן בר תחליפא. ועל זה הקץ בפחות וביתר. אבל מכל פנים בשמונים ושלוש שנה הרביעי מאותו האלף השישי, באיזה חלק מהם שיבוא - יבוא משיח או ייולד - שהוא הנרמז בזריקת הנשמה. וכל זה מה שיתאמת מה שפירשתי באין משלן של ארבע מלכויות אלא יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא.

ואתה דע לך שהמאמר הזה דמותו וכצלמו בא גם כן בפסיקתא רבתי, כי הייתה הקבלה הזאת אצלם ז"ל כמרגליתא בפומייהו, ששם הוכיחו היום האחד מיומו של הקדוש ברוך הוא מדכתיב "וירד העיט על הפגרים וישב אותם אברהם ויהי השמש באה", והוא מה שיאמת מה שפרשתי בשם יום במקום הזה. ואין להרהר על מה שאמרתי שהנה יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא אלפים שנה מאשר קבלו החכמים הראשונים שהיו ימי מעשה בראשית רמז לשנות העולם, ושכמו שהיו ימי המעשה ששה, וביום השביעי שבת, ככה שיתא אלפי שנה הוה עלמא וחד חרוב, שהוא השביעי שכולו שבת, כמו שבא בפרק חלק ובב"ר גם כן, כי הנה הדעת ההיא לא הסכימו עליה החכמים כולם, ויש מהם שסובר שמה שיהיה שנות העולם יותר ויותר מזה, וכמו שזכרתי בתמר העשירי **מעייני הישועה**. וגם כפי הדעת ההיא לא יהיה הספק הזה קשה ההתרה, כי הייתה דעתם לבריאת בראשית בימים נעשו רוצה לומר בזמן האור לא בלילה בזמן החושך.

וכן אמרו בב"ר פרשה י"ב

"ביום עשות ה' אלוהים ארץ ושמים", בית שמאי אומרים מחשבה בלילה ומעשה ביום; ובית הלל אומרים מחשבה ומעשה ביום.

הנה כולם הסכימו על שהיה המעשה ביום, ולכן מהיום המאיר שהוא י"ב שעות, המורים על אלף שנים, לקחו רמז לשנות העולם. לא מהלילות שהוא זמן ההעדר מלהיות הדבר.

כן היו שם שתי דעות בדבר: אחת לרב קטינא שאומר וחד חרוב ואחת לאביי שאמר ותרי חרוב. ולא היה מקום מחלוקתם, כי במה שזכרתי, כי ביום השבת למה לא נעשה עמו דבר והיה יום המנוחה, החזיק אחד מהדורשים שהוא אלף שנה העולם חרב ברמז יום השבת המאיר מזריחת השמש עד באו. והדעת האחרת סבר שאחרי שביום השבת לא נברא דבר, היו בו הלילה והיום שווים, והם אלפיים שנה מיומו של הקדוש ברוך הוא, והוא רומז שיהיה תרי חרב, רוצה לומר שני פעמים אלף שנה בעד ליל שבת ובעד יום שבת המאיר. וגם כשהביאו תניא כוותיה דרב קטינא לא זכרו לרמז הדבר ימי בראשית, להיותו רמז בלתי מקובל אצלם, אבל אמרו כשם ששביעית משמטת שנה אחת שנה אחת לשבע שנים, כך העולם משמט אלף אחד לשבעה אלפים.

וכבר נמשך המנהג בשלם הזה עצמו, לעשות מספר השנים מן הימים המאירים מבלתי הלילות ומספר שנות הלילות בפני עצמם מבלתי הימים, כמו שכתב בפרק מ"ט:

הוא שכבר הוקשה לו מה שכתוב "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה", לפי שלא ישבו במצרים כי אם מאתים ועשר שנה, פירשו ז"ל מאתים ועשר שנה שישבו ישראל במצרים, בחמש שנים עד שלא ירד יעקב למצרים נולדו ליוסף שני שבטים, אפרים ומנשה, והם מישראל. הרי מאתים וחמש עשרה שנה ימים ולילות, ת"ל שדלג הקדוש ברוך הוא על הקץ בזכות האבות שהם הרי עולם. ובזכות האמהות שהן גבעות עולם, ועליהן הכתוב אומר "מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות", ע"כ.

הנה עשה שנות הימים בפני עצמן 215, ושנות הלילות בפני עצמן. ועל זה הדרך עצמו תבין שאמר הכתוב "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה", משנים קטנות, שהיו אם מהשנים הכוללות לילה ויום שנה. וזה מורה שהוא הבין מאומרם "יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנה" על היום המאיר בן י"ב שעות כמו שנזכר.

וכמה היטיב לראות השלם בהמשילו זמן הגלות הגאולה ליום האחד שנזכר במעשה בראשית, להעיר שכמו שביום הראשון הוא אחר האפס המוחלט על דרך הפליאה בכוח האלוהי הבלתי בעל תכלית השמים והארץ וכל צבאם, ככה ביום האחד זה אחרי שאפס עצור ועזוב כוחו של ישראל, הש"י בכוחו ופליאתו ימציאם בכוח הבריאה הראשונה. וכמו שביום הראשון ההוא הייתה הארץ תוהו ובוהו וחושך, ויאמר אלוהים יהי אור ויהי אור, ככה ביום

האחד הזה על א"י ועל עמה תוהו ובוהו וחושך הצרות ותכיפותם ובסופו עליהם יזרח אור ה', והעם ההולכים בחשך יראו אור גדול. וכמו שביום ההוא הראשון נזכר הערב ראשונה ואחריו הבוקר, ככה ביום האחד הזה יהיה בראשונה ערב הגלות והצרות, ובאחרונה בוקר התשועה והגאולה.

ואולי שלזה גם כן כיון המלאך במה שאמר לדניאל "עד ערב בוקר אלפיים ושלוש מאות ונצדק קודש", כי הנה פירש ערב ובוקר הם אלפים שנה, ואמר עוד שנתוספו עוד שלוש מאות ואז יצדק קדוש. ולפי שהיה זר בעיני דניאל, איך יעלה ערב ובוקר לאלפיים שנה, הוצרך לומר עוד "ומראה הערב והבוקר אשר נאמר אמת הוא".

וכבר העירו חז"ל על הדימויים האלה בכלל, באומרם במסכת פסחים פרק האשה:

א"ר גדול יום קיבוץ גלויות כיום שנבראו בו שמים וארץ, כתיב הכא "כי גדול יום יזרעאל" וכתיב התם "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד".

וכן בב"ר דרשו:

"והארץ הייתה תוהו ובוהו" על חורבן בהמ"ק, כמה דאת אמר: ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו, כי והארץ הייתה תוהו ובוהו זה חורבן בהמ"ק. ודרשו "ויאמר אלוהים יהי אור לעתיד לבוא כשיהיה בנוי ומשוכלל, כד"א "קומי אורי כי בא אורך".

וזה הדרך הישר והאמיתי אשר ראיתי בדרוש כוונת השלמים האלה בעניין הקץ אשר הגבילו בסוף הגלות. ואודה ה' מאוד בפי אשר הנחני בדרך אמת ובמעגלי צדק בהגבלת הקץ אשר נדרשתי בעידן עידנין באותו מאמר אשר זכרתי, כי אם היותו אז נופל מדרך הסברא, אנכי בדרך הזה נחני ה' להתחבר דעתי השפלה לדעת השלמים האלה, די רוח אלהין קדישין במ.

וההגבלה המצומצמת הזאת שעשה האלוהי בשתי ידות שעה, היא הוראה רבה שלא נאמרה בסברה גוברת ולא על צד האומד, כי הנה לא נפל בזה מדרך העיון כי איך הביא ההקשה לזאת ההגבלה משתי ידות שעה, ולא בא גם כן זה מילפותא שעשה מדרך הכתוב, אבל הוציאו מאוצר האמיתיות המקובלות שהיו אצלם מימי הנביאים. ועם זה עשה בדבר משל מטבע העולם באמרו: "תדע לך שהוא כן, בא וראה כשהשמש נוטה לבוא במערב תש אורו", רוצה לומר שיעלם אורו מפני שקיעתו תחת הארץ, כך כשיהיה ערב וחשכה לממשלת אדום ומלכותן אזי יבוא ויחדש נוגה האור לישראל והוא משיח בן דוד שיהיה להם לאור.

והנה הוכיח זה המאמר שהביא "והיה לעת ערב יהיה אור", והוא באמת ראייה גדולה לדעתי, לפי שקרא הזמן ההוא יום אחד ל"ד, כלומר יום אחד מיומו של הקדוש ברוך הוא הכולל החושך והאור, לכן אמר "לא יום ולא לילה" כלומר אינו יום מאיר בלבד ולא לילה חשיכה בלבד אבל כולל שניהם. ובסוף היום ההוא לעת ערב שהוא השלמת הגלות והשלמת זמן ממשלות המלכות אז יבוא אור הגאולה, וכמאמר הנביא ישעיה "כי הנה החושך יכסה ארץ

וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה".

והנה כמו שהחמה כשנוטה לבוא במערב שתי ידות שעה, תש אורו ואין נוגה לו, לפי שהוא קרוב לשקיעה כמו עשר מעלות, והשמש אז ישליך ניצוצו נפוצות על שטח הארץ ויהיה חלוש מאוד לפי שיתערב גבוה, כלומר שיהיה באופן שלא ימשכו ניצוציו מפני אריכות הצל ותראה הנוגה שלו. הנה זה שיעד האלוהי הוא שהשמש כשנוטה לשקיעה תש אורו, ולא יהיה זה שעה שלימה גם יהיה יותר מחצי שעה, ולכן גזר שהחולשה היא תתמיד בכמו שתי שלישי שעה, והבין זה ממה שאמר הכתוב "ויהי השמש לבוא", רוצה לומר שעדיין לא היה נשקע אבל היה הטייה לשקיעה בפחות משעה אחת קרוב לאופק בכמו עשר מעלות.

הנה התבאר הדבור העמוק הזה והותרו הספיקות הי"א והי"ב והי"ג.

[תפילתו של אברהם שלא ישתעבדו בניו]

"עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקדוש ברוך הוא שלא ישתעבדו בניו בארבע מלכויות" וכו'. יראה שלקח השלם זה הדעת מתפילת אברהם, ממה שאמר הכתוב: "ויבטר אותם בתווך וייתן איש בתרו לקראת רעהו", שהיה ענין הכתוב כמו שפירשתי, שהתפלל לפניו יתעלה להתיש ולהחליש כוח המלכויות בענין שלא ישתעבדו בניו יותר מדאי. ולכן הקשה על זה ממה שכתוב: "ותרדמה נפלה על אברהם, כי אם היה ישן איך היה מתפלל", כי התפלה היא מפועל החושים והכלים החיצונים, וצריכה כוונה לפי שתפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה, ובהיות אברהם ישן לא היה מקום להשתמש כליו פיו ולשונו בתפלה, אלא התרשלות מחשבותיו בכוונה. והייתה תשובתו "שישן מן התפלה עד שיעברו בניו ארבע מלכויות הללו", ורוצה לומר בזה שאברהם כאשר ראה ממשלת הארבע מלכויות על בניו, היה מלמד זכות עליהם מפני אריכות גלותם מפחדו שלא יוכלו לסובלו, ושהתמיד בתפילתו עד הערב שאז הקדוש ברוך הוא הפיל עליו תרדמה כדי שלא יפציר עוד בתפלתו על קיצור הגלות, באופן שישתלמו הארבע מלכויות על כל פנים, והוא אמרו שישן מהתפלה עד שיעברו בניו ארבע מלכויות הללו, ולזה סמך אליו "והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו", כלומר שאז נחתמה הגזירה האחרונה ממשלת המלכות ארבע על ישראל, ותאר אותם ב"אימה חשיכה גדולה נופלת עליו" כמו שיבאר.

ואפשר עוד אצלי לפרש המאמר הזה

"אלא שישן מן התפלה עד שיעברו בניו" וכו', שאברהם אבינו כשראה ממשלת המלכות על זרעו, התחיל להתפלל עליהם ולבקש על עמו. וכאשר רצתה הכוונה האלוהית בזה שתתקיים הגזירה ותעבור על כל פנים, שתק וחדל מלהתפלל עוד. כי הוא מה שכיון באמרו שישן מן התפלה, כלומר שהודה בגזירה שיעברו על בניו שיעבוד ארבע מלכויות, כי זה היה מכלל ניסיונו. ואולי שעל זה אמר הכתוב נופלת עליו, לקבל הגזירה על עצמו.

וכי תאמר בלבבך והלא אברהם אבינו כשאמר לו הקדוש ברוך הוא עניין סדום ועמורה, בהיותם אנשים זרים רעים וחטאים לה' מאוד, הרבה והפציר בתפילה פעם אחר פעם, ואיך א"כ עתה, בשמעו צרת זרעו גלותו וחורבנו, שמר לפיו מחסום ולא התפלל עליו וישן מן התפלה! הנה להשיב על הספק הזה כיון הש"י במה שאמר לאברהם בתחילת הדברים כולם "אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאוד", שהיה השכר ההוא גם כן כולו מיוחס לזרעו, וכפי עניין הנבואה.

כי בעבור שבא להודיעו הגליות הנגזרים על זרעו בשעבוד הארבע מלכויות אלפים מהשנים, הקדים להודיעו שני יעודים:

[היעוד] האחד "אל תירא אברם אנכי מגן לך". ולא כיון בזה לעניין אברהם בלבד, כי רק גם כן לעניין זרעו, כלומר שלא יתן אל לבו שיכלו בניו בגלות הארוך הזה, ובו ייתמו ושם ימותו מתוקף הצרות והשמדות והגזירות העתידות לבוא עליהם, כי הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל ושמרו כרועה עדרו, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא יגעל בהם לכלותם. ולזה כיון השלם באמרו: "ימיני מגינה לך בכל מקום שאתה הולך כתרסיס בפני הפורעניות בעולם הזה".

והיעוד השני הוא אמרו: "שכרך הרבה מאוד", שפירש בו האלוהי: "ונותן לך שכר ולבניך שכר טוב לעוה"ב", והיה זה להודיעו שלא יקשה עליו רעות הצדיקים בעולם הזה וגלות בניו ע"י המלכויות ושלוות הרשעים והצלחתם בעולם הזה, כי הנה אין איש בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ומוטב לאדם שיקבל עונש עוונותיו בעולם הזה ויהיה שכרו אתו ופעולתו לפניו לעוה"ב, משיהיה ההיפך שיקבל שכר המעשים שיעשה בעולם הזה ומה תהא אחריתו בעוה"ב.

[תהלים ע"ג משקף את תלונות ישראל]

זזה עצמו הדרך אשר הלך בו המשורר בהיתר הספק הזה, כשהרבה תלונתו בשלוות הרשעים והצלחתם באמרו: "כמעט נטיו רגלי וגו' כי קנאתי בהוללים וגו' כי אין חרצובות למותם" וגו', עד אמרו "הנה אלה רשעים ושלוי עולם הישגו חיל".

תהלים ע"ג

א מִזְמוֹר לְאֶסְף־אֵךְ טוֹב לְיִשְׂרָאֵל אֱלֹהִים לְבָרִי לְבָב :

ב וְאֲנִי כִמְעַט נְטִיּוֹ רַגְלִי כְאִין שִׁפְכוּ אֲשָׁרִי :

ג כִּי-קִנְאֲתִי בַהוֹלְלִים שְׁלוֹם רְשָׁעִים אֲרָאָה :

ד כִּי אֵין חֲרָצְבוֹת לְמוֹתָם וּבְרִיא אוֹלָם :

ה בְּעֵמֶל אָנוּשׁ אֵינָמוּ וְעַם-אָדָם לֹא יִנְגְעוּ :

ו לֶכֶן עֲנַקְתָּמוּ גְאוּהַ יַעֲטֶף-שִׁית חֲמָס לְמוֹ :

ז יֵצֵא מִחֻלָּב עֵינָמוּ עֲבָרוּ מִשְׁכִּיּוֹת לְבָב :

ח יִמְיִקוּ וַיִּדְבְּרוּ בְרַע עֲשָׂק מִמְרוֹם יִדְבְּרוּ :

ט שִׁתּוֹ בְשָׁמַיִם פִּיהֶם וּלְשׁוֹנָם תִּהְלֶךְ בְּאֶרֶץ :

י לֶכֶן יָשׁוּב עִמּוֹ הַלֵּם וּמִי מְלֹא יִמְצוּ לְמוֹ :

יא וְאָמְרוּ אֵיכָה יִדַּע-אֵל וַיֵּשׁ דְּעָה בְּעֵלְיוֹן :

יב הִנֵּה-אֵלֶּה רְשָׁעִים וְשִׁלּוֹי עוֹלָם הַשָּׁגוּ-חֵיל :

ואחר כן זכר תלונות הצדיק ורע לו באמרו "אך ריק זכיתי לבבי וארחץ בניקיון כפי ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים". וזכר איך נסתפק אליו הדבר הזה מאוד באמרו "ואחשבה לדעת זאת עמל הוא בעיני". הרי שהתשובה האמיתית בדבר הזה היא בבחינת טובת העולם הזה עם טובת העולם הבא, וכאמרו "עד אבא אל מקדשי אל אבינה לאחרייתם", שהרשעים בחלקות תשית למו יפלו למשואות ויהיו לשמה כרגע, ובעונש הרוחני ספו תמו מן בלהות. ויהיו טובותיהם בעולם הזה עוברות עליהם כאשר יחלום החולם ויקיץ וריקה נפשו, והוא אמרו "כחלום מהקיץ ה' בעיר צלמם תבזה" ואיש בער לא ידע בכל זה. ובצאת נפשו מהעולם הזה ללכת לפני ה' תהיה נפשו הבהמית יורדת למטה והוא אמרו "בהמות הייתי עמך".

יג אַךְ-רִיק זָפִיתִי לִבִּי וְאַרְחֹץ בְּנִיקְיוֹן כְּפִי :
יד וְאַהִי נְגוּעַ כָּל-הַיּוֹם וְתוֹכַחְתִּי לְבִקְרִים :
טו אִם-אֶמְרֹתִי אֶסְפְּרָה כְּמוֹ הַיָּה דוֹר בְּנֵיךָ בְּגִדְתִּי :
טז וְאַחְשְׁבָה לְדַעַת זֹאת עֲמַל הוּא בְעֵינַי :
יז עַד-אֲבֹא אֶל-מִקְדָּשִׁי-אֶל אֲבִינָה לְאַחֲרִיתָם :
יח אַךְ בְּחִלְקוֹת תְּשִׁית לְמוֹ הַפְּלֹתָם לְמִשְׁוֹאוֹת :
יט אֵיךְ הָיָה לְשִׁמָּה כְּרָגַע סָפוּ תִּמּוּ מִן-בְּלֵהוֹת :
כ כַּחֲלוֹם מִהִקִּיץ אֲדַנִּי בְּעִיר צִלְמָם תִּבְזֶה :
כא כִּי-יִתְחַמֵּץ לִבִּי וְכִלְיוֹתַי אֲשִׁתּוֹן :
כב וְאַנִּי-בְּעַר וְלֹא אֲדַע בְּהֵמוֹת הַיִּיטִי עִמָּךְ :

אומנם הצדיק עם היות חלקו [נגרע] בעולם הזה הנה שכרו טוב לפניו בעוה"ב ועל זה אמר "ואני תמיד עמך אחזת ביד ימיני בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני". ובעקב הטוב העליון הזה היו טובות העוה"ז ורעותיו בלתי נחשבות מאומה כמו שאמר "מי לי בשמים ועמך לא חפצת בארץ", כלומר בערך מה שיש לי בשמים ועמך שהוא דבוק הנפש בבוראה לא חפצתי בארץ ובכל הדברים הגשמיים שבה, לפי שהדברים הגשמיים כולם הם כלים ונפסדים בזמן קצר והשכר האלוהי לנפש הוא נצחי, וזהו "כלה שארי ולבבי צור לבבי וחלקי אלוהים לעולם". וחתם דברו באמרו לענין הרשעים בעוה"ב "כי הנה רחקיך יאבדו הצמתה כל זונה ממך", ואומנם לצדיק יהיה בהיפך "כי קרבת אלוהים לי טוב בעבור ששמתי בה' מחסי לספר כל מלאכותיך".

כג וְאַנִּי תְּמִיד עִמָּךְ אַחְזַת בְּיַד יְמִינִי :
כד בְּעִצְתְּךָ תִּנְחַנִּי וְאַחַר כְּבוֹד תִּקְחַנִּי :
כה מִי-לִי בַשָּׁמַיִם וְעִמָּךְ לֹא-חִפְצָתִי בְּאֶרֶץ :
כו כָּלָה שְׁאָרִי וּלְבַבִּי צוֹר-לְבַבִּי וְחִלְקִי אֱלֹהִים לְעוֹלָם :
כז כִּי-הִנֵּה רָחַקְיָךְ יֵאָבְדוּ הַצְּמֵתָה כָּל-זוֹנָה מִמֶּךָ :
כח וְאַנִּי קָרַבְתִּי אֱלֹהִים לִי טוֹב שְׁתִּי בְּאֲדָנִי יְהוָה מַחְסֵי לְסֹפֵר כָּל-מִלְאָכוֹתֶיךָ :

ובזה עצמו הודיע הקדוש ברוך הוא לאברהם שזרעו ובניו אף על פי שיענשו בגלות בעולם הזה שכרם הרבה מאוד בעוה"ב ולכן אין לו להתרעם על זה כי מוטב שיענשו פה ולא יענשו

שמה, אומנם המלכויות לרשתם אם ממשלה וכבוד ימים אחדים יגיעם בחיי העוה"ז, אחריתם עדי אובד בעונש נצחי, וכמו שאמר: "והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה", שיהיו אותן המלכויות עצים לגיהנום כמו שיתבאר אחר זה. ומפני שאנשי סדום ועמורה היו רעים וחטאים לה' מאוד ולא היו ראויים לירש חיי העולם הבא לכן התחזק אברהם להליץ עליהם זכות לעוה"ז, אבל לבניו בחר בשכר הרוחני ולכן ישן מן התפלה, וכבר העירו על זה.

והותר בזה הספק הי"ד.

[שעבוד ארבע המלכויות]

"והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו, אימה זו מלכות אדום וכו'. יאמר הכתוב לדעת האלוהי שנתנה ונחתמה הגזירה בב"ד של מעלה על זרע אברהם שישתעבדו בארבע מלכויות עכ"פ. וזכר אותם מהמאוחר אל הקודם.

בזכרו ראשונה אדום שהוא הגלות היותר גדול וארוך מכולם, וגם למעלת מלכותו על כל השאר, ולכן תארו בשם "אימה" לתקפה וגבורתה. כמו שנאמר בספר דניאל על החיה הרביעית שהיא אדום, "דחילה ואמתני ותקיפא". ושגם כן יבואו בחשכת מלכות יון, שהחשיכו עיניהם של ישראל בגזירותיהם הקשות.

ושגם כן יבואו בשעבוד המלכות השלישית הקודם ליון שהיא פרס ומדי, ותאר אותה בשם גדולה לא לגדולת מלכותה וגם לא לגדולת רשתה על ישראל כימי המלכים הראשונים, אבל נקראת גדולה בבחינת אחשוורוש שגדלה רעתם למכרם להמן חנם.

ושגם כן קודם כולם בשעבוד בבל רבתא שהחריבו בית קדשינו ותפארתנו, ומפני שעל ידה נפלה עטרת ראשינו אמר עליה "נופלת". וכבר אמר **הרמב"ן**:

שהרגיש אברהם אבינו בעצמו כאלו באתהו אימה, ואחרי כן הרגיש כאילו חשך השמש בצאתו, ואחרי כן הרגיש שגדלה החשיכה ההיא ונכפלה, ואחרי כן הרגיש כאילו נפלו שמי על ארצו.

ואומנם מה שדרש האלוהי אלו בני ישמעאל לא כיון לזכור מלכות חמישי, כי הוא לא זכר בכלל כי אם ארבע מלכויות ואיך יזכור חמישי בפרטיו, אבל כאשר זכר את בבל ראה לבאר מיד שנעשה ממנו בני ישמעאל, כי נתחברו הבבליים עם בני ערב והיו כולם ישמעאליים וכמו שזכרתי למעלה.

והנה ביאר זה בפרט בבבל כדי להעיר על עניין אמיתי, והוא שבהיות א"י וירושלים ביד הישמעאלים יעלו אליהם הנוצרים וילחמו אלה באלה ואז יבוא משיח צדקנו, ועל זה אמר כאן "שעליהם בן דוד יצמח". גם כי באולי יתגלה ראשונה בארץ הישמעאלים, ומפני כבודו כינה אותם בשמם ואמר ש"עליהם בן דוד יצמח". ומי יודע אם מלך ישמעאל ייקח דת ישראל והוא יעורר תשועת ישראל והיה למשיח כמו עניין מלך, ועליו נאמר פרי ברכה בישמעאל שעליו

יצמח. ואלה הם סתרי הקדוש ברוך הוא כמוסים עמו חתומים באוצרותיו.

סוף דבר שהיה א"כ מלכות בדמות עגולה רעיונית, והייתה התחלתה כפי מה שנאמר כאן אדום, וסופה ישמעאל, להגיד שיתחברו שנים בתחילת העגולה וסופה ידובקו יחד. והנה בבל הייתה ראשונה ואדום הייתה הסוף, ולפי שנעשה מבבל ישמעאל היה א"כ אדום וישמעאל ראש וסוף לצרותינו, ובכלות הגלות יהיו דבקים זה בזה בחורבנם. וזה כולו מורה שיגלה מלך המשיח בימי שניהם אדום וישמעאל, כי הנה האמצעים פרס ומדי ויון כבר עתה נעתקו משמותיהם ואין להם שם על פני חוץ. והביא ראייה לזה ממה שאמר דוד "אויביו אלביש בושת ועליו יציץ נזרו" שיהיה פירושו כפי זאת הכוונה, אויביו של בן דוד שהם ארבעת המלכויות, אלביש בושת בחורבן, ועל אחד מהם שהוא הנרמז במלת נופלת עליו, שהוא בבל שנעתקה לישמעאל, על אותו עליו יציץ נזרו של בן דוד. פירוש, בהיותו מושל בארץ הקדושה יולד בארצו של ישמעאל, או שהמלך ישמעאל יקבל דת מלך המשיח.

וכבר רמז המשורר לעניין העתק בבל ומואב ושאר האומות להיקרא ישמעאלים, באמרו [תהלים פ"ג]:

ז אֶהְיֶה אֲדוֹם וְיִשְׁמַעְאֵלִים מוֹאָב וְהַגְרִים :
ח גְּבַל וְעַמּוֹן וְעַמְלֵק פְּלִשְׁתִּים יוֹשְׁבֵי צוּר :
ט גַּם-אֲשׁוּר נִלְוָה עִמָּם הָיוּ זְרוּעַ לְבְנֵי-לוֹט סְלָה :

"אוהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור נלווה עמם" וגו', כי הנה זכר אדום בפני עצמו, שהוא הכולל רומי ויון, וזכר הישמעאלים במקום הבבליים, ומאשר נתחברו אליהם שאר האומות זכר מואב והגרים שהם בני ערב, וזכר בבל (גבל?) ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור, כי כולם נעשו ישמעאלים בארצותם לגוייהם. ולא נאמר כאן אדום על יושבי ארץ אדום הסמוכה לירושלים כי אם על הנוצרים וכל אנשי ארץ איטאליע אדום.

[הקב"ה מתחרט על הגלות]

ובמסכת סוכה פרק החליל אמרו:

אמר רב אדא אמרי בי רב: ארבעה מתחרט עליהם הקדוש ברוך הוא שבראם, אלו הם: כשדים, שנאמר: "הן ארץ כשדים זה העם לא היה". וישמעאלים, שנאמר: "ישליו אוהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל לאשר הביא אלוה בידו". וגלות, שנאמר: "מה לי פה נאם ה' כי לקח עמי חנם". ויצר הרע, שנאמר: "אוספה הצולעה והנדחה אקבץ ואשר הרעותי".

[שאלות על הדרשה]

וכבר הוקשה לי במאמר זה מה עניין הישמעאלים אצל הכשדים, ולמה לא זכר אומה אחרת לא אדום שהחריב בית שני, ומה עניין אומרם 'גלות', כי הנה עם הכשדים ועם הישמעאלים נשתתף הגלות ואינו מתחרט עליהם, כי אם מפני שהגלה את ישראל, גם אמרו יצר הרע, יראה שאין עניין לזכרו בכלל האומות. אבל רב אדא רמז בזה למה שזכרתי שראה לזכור האומות אשר החריבו א"י והגלו את עמה.

יג הן ארץ כשדים זה העם לא היה
אשר יסדה לציים הקימו (בחינו) [בחינו] עוררו ארמנותיה שמה למפלה :

וזכר ראשונה אשר כי המה הגלו את השבטים והחריבו שומרון, ולכן הביא לראיה פסוק "ארץ כשדים זה העם לא היה", והוא בישיעה [כ"ג], ופירושו כפי זאת הכוונה, כי אחרי שזכר מפלת צור הקרובה לצידון, ביאר הנביא שהחריבו הכשדים, ולהיותו עם משחית ממלכות מחריב ארצות אמר עליו כמתרעם ומתחרט: "הן ארץ כשדים זה העם לא היה נמצא בעולם" כי לא נברא אלא להחריב ולהשמיד את אחרים. ואמרו "אשר יסדו" רוצה לומר שהאב הראשון אשר יסד הארץ ההיא לא יסדה לישוב אנשים נכבדים סוחרים כי אם לעשות שם חוף "לציים" ולאניות ההולכות לשלול שלל ולבוז בז, וכאילו מתחילת יסודה הייתה מערת פריצים וחברי גנבים. ואחרי כן "הקימו בחונו" רוצה לומר הקימו אנשים בהם מגדלים מלשון עופל ובחן (ישעיה לב, יד), וכן "עוררו ארמנותיה" רוצה לומר של ארץ כשדים שעשו מגדלות וארמונים בתוכה, ובזה "שם הכול למפלה" רוצה לומר אותו אשר המייסד הראשון בייסדו הארץ ההיא, שם העולם כולו למפלה וחרבן לפי שמשם יצאו המחריבים כולם.

ואחרי שזכר אשר זכר בבל שהיה המחריב השני, והוא שהחריב ירושלים וארץ יהודה, וקראם ישמעאלים על שם סופם לפי שבבליים נעשו ישמעאלים בדתם כמו שזכרתי. והביא ראיה לזה ממאמר איוב [י"ט]:

ו ישליו אהלים לשדדים ובטוחות למרגיזי אל לאשר הביא אלוה בידו :

"ישליו אהלים לשודדים ובטוחות" וגו'. פירוש מאשר אמר "ישליו אהלים" גלה שהם ישמעאל מבני קדר שוכני אהלים, ומאשר אמר "בטוחות למרגיזי אל" רמז לנבוכדנאצר שהיה כלי זעמו של הקדוש ברוך הוא, והוא הביאו לענוש בו את ישראל. לכן אמר עליו "לאשר הביא אלוה בידו", כי האלוה ית' הביאו בשערי ירושלים.

וכנגד רומי שהחריבה בית שני אמרו 'וגלות', כי בעבור שהיה גלות אדום ארוך מכל הגלויות החליטו עליו שם גלות סתם, כי גלות בבל מעט היה והגלות ההחלטי לא היה כי אם לאדום. ולכן הביא לראיה [ישעיהו נב, ה]

ה ועתה מה-לי-פה נאם-יהוה כי-לקח עמי חנם (משלו) [משליו] יהיליו נאם-יהוה
ותמיד כל-היום שמי מנאץ :

"מה לי פה נאם ה' כי לקח עמי חנם מושליו יהלילו וגו' ותמיד כל היום שמי מנואץ", כי באומרו מה לי פה נאם ה', מורה על החרטה, וצדק לומר על רומי "כי לקח עמי חנם", לפי שהיה יהודה בוטחים בהם והיו בני בריתם, ובמרד ובמעל החזיקו בהם, ובאמרו "ותמיד כל היום שמי מנואץ" רמז על אמונת ישו הנוצרי שלקחו להם הרומיים וידברו באלוהים דברים גשמיים שבהם שמו מנואץ.

וכבר ידעת שעם היות שמנו חז"ל כאן המחריבים שלשה: אשור ובבל ורומי, הנה בעניין המלכויות אשור ובבל היו ממלכה אחת ומלך אחד היה עליהם תמיד.

ולפי שעם כל החורבנות והצרות האלה העם ישראל לא שב עד המכה, לכן זכרו היצר הרע סמוך וקרוב לאותם המחריבים כי הוא היה סיבתם, ופסוק "אוספה הצולעה והנדחה אקבץ" נאמר על כנסת ישראל שהיא שובבה לשוב בתשובה, דומה לצולעה שאינה יכולה ללכת והיא הנידחת בכל הפאות. ועל היצר הרע אמר "ואשר הריעותי" כמתחרט על שעשהו כן.

והנה התבאר כוונתם בזה, והותרו הספיקות ט"ו ו"ו.

[תנור עשן ולפיד אש - עונש גיהנום]

"אמר זעירא לא נבראו המלכויות אלא עצים לגיהנום". כבר התבאר ממה שקדם פירוש זה המאמר וצרכו במקום הזה, והוא שבעלי הפשט אומרים שהיה עניין בין הבתרים דבר נעשה בפועל ובמציאות, ויתיישב אצלם פסוק "והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים", שיהיה כפשוטו שכאשר בא השמש ירד אש מן השמים ועבר בין הבתרים שהם הבתרים שזכר לפי שהיה זה הברית שנכרת שמה. אבל בהיות העניין כולו במראה הנבואה ושלא נלקחו הבעלי חיים ולא עשו הבתרים בפועל כדברי רבי אליעזר, יקשה עניין האש והתנור עשן אם היה דבר גשמי. ולכן הביא מאמר ר' זעירא שפירש אותו תנור עשן ולפיד אש על עונש גיהנום שנדונים בה המלכות, בהפך ממה שהבטיח לזרע אברהם ששכרו הרבה מאוד, ויהיה לפי זה אמרו "ויהי השמש באה ועלטה היה" רמז ליום המוות שאז יהיה עליהם עלטה חשך ואפילה בעונש גיהנום, ולא היה א"כ התנור עשן ולפיד אש דבר גשמי כי אם מכלל מה שראה באותה הנבואה.

וכבר ידעת שחז"ל יכנו ענשי גיהנום פעם בחשך פעם באש שורף. ואולי שלזה אמר "אשר עבר בין הגזרים" להגיד שיהיו הארבע מלכויות נגזרים באותה גזירה הקשה של גיהנום בעוה"ב, כמו שישראל נגזרה בגזירות הגלות על ידיהם בעולם הזה. והנה הוכיחו מדכתיב: "נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים", לפי שהנביא היה מדבר שם באשור ומיעד על חורבנה כמו שאמר "נפל אשור בחרב לא איש" וגו', וגלה עם זה שעוד תהיה אחריתו עדי אובד בעוה"ב.

ואומנם למה נסמך גיהינום לירושלים ולציון, הוא כפי מאומרם ז"ל בעירובין פרק עושין פסין
"ג' פתחים לגיהינום: אחד בים ואחד במדבר ואחד בירושלים".

ועניין זה שהאנשים אשר ירדו לגיהינום, מהם יכנסו בו דרך המדבר השמם המסגפים עצמם ככומרים לובשי השק מתבודדים במדברות, ומהם שיכנסו בגיהינום במה שיבלו ימיהם בעסק העולם הדומה לים הסוער ע"ד "עושה מלאכה במים רבים", ולפי שלא יחשוב אדם שפושעי ישראל המינים והמשומדים שבהם לא יענשו בעוה"ב ושיש משוא פנים בדבר חלילה, לכן אמרו שיש לגיהינום גם כן פתח אחד לירושלים, לפי שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה שנאמר "וסביביו נשערה מאוד".

ולכן אמר כנגד אשור ביעוד עונשיו "נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים", כאלו אמר אם יש פתח לגיהינום סמוך לירושלים להכניס שם פושעי ישראל, כ"ש שתהיה סמוכה לאשור. ואולי כיון בפתח המדבר לרמז על אומות הישמעאלים בני ערב שהם אדוני המדברות ושוכנים בהם, והים הוא רמז לאומות אדום כי הם יותר מכל שאר אומות יורדי הים באניות, ופתח ירושלים הוא כנגד פושעי ישראל, להגיד שאלו ואלו נשרפין בבית הדשן. וידוע שהי' סמוך לירושלים גי בן הינום שמשם הי' יוצא אש תמיד מתחת לארץ, ולדמיונו המשילו חכמים ז"ל עונש הנפש בשם גיהינום.

הנה התבאר הפרק הזה בשלמותו עם גלוי רבים מהסודות האלוהיות אשר באו בו, והותרו הספיקות אשר העירותי עליו, ומה יוכיח הוכח ממנו אמות וצדק הדעות אשר שם אלוהים בכלי מעייני הישועה וכמו שזכרתי.

ובזה נשלם החלק האחד ומזה המאמר והתליו'.

החלק שני

בפירוש ההגדות אשר באו בדברי חז"ל במקומות מהתלמוד

והמדרשות על עניני משיח צדקנו.

והמה כשיובנו על פשוטיהם יראו זרות וקשות על כל מאמין בעל שכל, ועימהם כמו שזכרתי בהקדמת זה המאמר אויבי ה' פריצי עמינו המתפקרים שות שתו השערה, ובהתווכחם עם חכמי ישראל אשר בספרד זה לנו ימים, ומהם עשו האנשים הפושעים כוונים לפסילי אלוהיהם ותעתוע אמונותיהם, כמו שבאו זכרוניהם משלי אפר בספרי פיקוריהם אשר חברו, והמה גם כן שיכים בעיני וצנינים בצדי להיותם כפי הנראה למה שזכרתי סותרות מזמן ביאת משיחנו, וליסוד האמיתי אשר שמתתי בפוך משלושת הגבולים אשר אתנו קהל המאמינים בביאתו, רוצה לומר גבול זמן הימנעות בואו וגבול זמן אפשרות בואו, וגבול זמן החיוב שלא יעבור משם שלא יבוא, כי הוא עת הגזור לפניו ית' על הגאולה, הנקראת "עת קץ" ו"אחרית הימים" ו"אחרית הזעם".

[שלוש שיטות בפירוש אגדות חז"ל]

וכבר ראיתי לחכמים מבני עמינו שדברו בעניין ההגדות והדרשות הזרות והקשות האלה באחד משלשה דרכים.

[הדרך הראשון] - כי מהם לקחו דרך ויכוחי להשיב את האפיקורסים ולהרוס שינימו בפימו

והיא תכלית כל השתדלותם כדי להוכיח שאותם המאמרים אי אפשר שיפורשו על עניני ישו הנוצרי בעקרי דתו כדבריהם, ולא שמו לב לפרש דברי חז"ל על אמיתתם כי אם לשכך את האוזן ולהצילם מפי אריות וכמו שיראה מחיבורי ויכוחיהם.

לא כן אנכי עמדי, כי הנה בזה המאמר לא אתעצם על זה יותר מדאי, יען היא בעיני מלאכה נמבזה ונמס איבוד זמן ופועל בטל הוכח עם הנוצרים וניצחונם, לפי שדעותיהם באמונותיהם הם נמנעי המציאות בעצמם, ועוקרים המושכלות האמיתיות והתחלות הטבעיות, ומי האיש החכם שיחשוב שהודו בהם חכמי האמת שעולה לא נמצא בשפתם, אף כי הם היו בשלוש מאות שנה אחרי ישו הנוצרי. ואם היה שהמה קיימו וקבלו אלוהותו והאמינו בעקרי דתו כדברי המתפקדים, אשאלה ולמה לא נתנצרו האומרים ההם ואיך לא נכנסו בדתו ולא נמשכו אחרי שלוחיו כיתר העמים בהיות לאל ידם לעשותו, ואין מונע מהם. והנה המאמרים פחות יאמנו מהפעולות, כ"ש שהחכמים הראשונים המה דנו אותו האיש למיתה, והמה ותלמידיהם גינו תמיד עניינו, והמה פירשו התורה ומצוותיה ויסדו מנהגיה ותקנותיה כל היום וכל הלילה, והיו שואלים ודורשים מתי ייתא משיחא, ואיך אפשר א"כ לומר שהם יאמינו שהיה ישו אלוה ומשיח, ושכבר בא ושנתבטלה התורה בביאתו.

על כן אמרתי הנה באתי להשיב אחור ימין שקר, והאמת עד לעצמו, ומה לי עוד לעצבים, וכבר קדמוני בענייני ויכוח חכמי הדורות מה שיספיק, ובמאמר הזה לא אזכיר ממנו כי אם מעט מזעיר במקומות שהכרח הדברים יביאני אליו, ולבד אתעצם בפירוש ההגדות על פי ענינם ומובן כוונתם.

והדרך השני אשר דרכו רבים ונכבדים בהיתר ספיקות ההגדות והמדרשות, הוא בהכחשתם ובלתי האמונה בהם.

ויאמרו שלא נתחייב להאמין כל מה שנכתב בתלמוד ושמי שלא יאמין בדרשות אינו מפסידתו לאמונתו וכ"ש בהיותם דברי יחיד.

ויאמרו שכבר נמצאו בדבריהם ז"ל ששה מינים מה שאמרום שלא נתחייב להאמינם.

המין הראשון, כל דבר שיש בו מחלוקת ולא פורש הכרעת האמת לאחת מן הדעות. כי הנה גם החולק על שניהם ויניח דעת שלישי אין בו עוון אשר חטא, אחר שלא הוכרח ויצדק זה בלבד בדברים שאין בהם דין או מעשה.

המין השני, כל מה שנמצא בו הדריינות כמו "הדר ביה פלוני מהאי", שאחרי שהחכם עצמו פסל דבריו אין אנו מחויבים להאמינם אבל בהפך.

המין השלישי, כשיהיה מאמר הדרש וההגדה פרטי, וימצא לו סתירה ממאמר אחר כולל מוסכם מן התורה, שראוי שנדחה המאמר הפרטי מפני הכללי. כאומרם ז"ל "עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת", שנדחה זה המאמר מפני הכלל שהסכימה עליו "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד. וכן מה שנמצא בתלמוד מחיוב מנהגי העולם הזה לאנשי העולם הבא, כמעשה דר' בנאי "דכי מטי למערתא דאברהם אבינו אשכחיה לאליעזר עבד אברהם דקאי קמיה בבא, אמר לו, מאי קעביד אברהם, אמר לו גני בכנפיה דשרה וקמעיינה ליה ברישיה" וכו', שהנגלה מזה המאמר נדחה שהוא התענגות הגשמיות אחרי הפרדם מן הגופות בעונג גשמי מפני ביאורם האמיתי הכללי שאין בעוה"ב לא אכילה ולא שתיה.

המין הרביעי, במה שנאמר על צד הדרוש והאסמכתא שלא קיבלו מסיני, כי פעמים יזכרום חז"ל בדרך זיכרון ואסמכתא ולא נתחייב להאמין שפשט הכתוב ופירושו האמיתי כן הוא, וכבר השרישונו חז"ל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו לעולם" והדרשה תידרש והכתוב יתיישב על פי פשוטו.

המין החמישי, מה שנזכר על צד הסיפור ממין הנמנעות, מבלי שימשך לנו ממנו שום תועלת מבואר באמונה, אלא שנזכר על צד הסיפור בלבד לתועלת הרווחת התלמידים, והצורך להכניסם במילי דבדיחותא להניח להם מכובד העיון ועמל הגרסא, כסיפורי רבה בר בר חנא והדומה לו.

המין השישי, במה שאמרו מדרך החכמה מדברי הרפואות, וטבעי הדברים, ותנועות השמים, שזה היה להם בסברא כפי עיונם וחקירתם וניסיונותם ואין האמנתם מחויבת על בעל דת. ולכן אמרו שבענייני החכמה נצחו חכמי אומות העולם את חכמי ישראל שהיו אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרים.

הרי לך מבואר שבדברי התלמוד בבלי וירושלמי באו דברים לא נתחייבו להאמינם בהיותם מאחד ממינים האלה, וכ"ש כמו ספרא וספרי, ותוספתא **תנחומא** ומכילתא, ורבות וחזית ורבתי ומדרש תהילים, ויתר חיבורי וקיבוצי החיבורים אשר לא נזכרו ממציאייהם או לא נכיר מעבידיהם אם הם בעלי אמת ומה טיבם, שאין להבחין בדבריהם רק לפי עניין הדרוש אם נכון הוא אם לא. וכן מי שלא יאמין לדבריהם לא די שלא יהיה כופר בשום שורש והתחלה אבל גם לא יאחז בגדר חולק על דברי חכמים.

וכבר דרך בדרך הזה **הנחמני** בויכוחו עם **פדרולו**, שכאשר הקשה עליו מהגדה אחת יבוא

זיכרונה אחר זה: "השיב הרב אין אני מאמין בהגדה הזאת", ונמשכו חכמים רבים אחריו בדרך זאת.

אבל בעיני הוא דרך לא סלולה

לפי שהאנשים האלה חכמי ישראל שלמים הם אתנו ועל פיהם אנחנו חיים, וידענו שרוח ה' דבר במ ושיחה קלה שלהם נהירו ושכלתנו וחכמה יתירה השתכחת בהם, ואם היה שבדבר שאין בו חילוק דעות ולא הדריינות נקל בדיבור להכחיש דבריהם הנה הותרה הרצועה לחלוק על דברי חכמים ונמצא ששם שמים מתחלל, כי אם נחשוב לסכלות או טעות מה שאמרו וכתבו על ספר מורי התורה ומלמדיה איזה כבוד ואיזה מורא יישאר עלינו לאבות התעודה. ואם מצאנו בדבריהם מאמר פרטי סותר מאמר הכללי אשר הסכימו עליו שהוא המין השלישי אשר זכרנו, הנה בהטבת העיון אלו ואלו דברי אלוהים חיים ואין סתירה ביניהם בבחינת כוונותיהם השונות. גם מה שאמרו על צד הדרש והאסמכתא, העניין והדרוש בעצמו אמת ואין איש שליט ברוח להכחישו, והם עצמם ביארו שדבריהם על צד האסמכתא. גם הסיפורים במילי דבדיחותא שזכרו שהוא המין החמישי, אין ספק שהם כולם על צד משל ונסתר, ויש להם חכמה רבה אמיתית, וראוי לאדם להעמיק עינו להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם. גם דברי החכמות שלהם שהוא המין השישי, אם אינם מסכימים לדעתינו אין זה בחסרון האומרים ולא לחולשת דבריהם, כי אם לקצרנו. והנה דברי הרפואות אשר זכרו, הורה אצלם עליהם הניסיון כפי מזגיהם וארצותם וזמנם, ואין מהפלא שלפי הארצות והזמנים לא יצדקו עתה, כי גם לחכמי הרפואה הראשונים מיתר האומות קרה כזה בהרבה מדבריהם. וגם בענייני התכונה, אם ידענו הקדמותיהם ע"פ דבריהם נמצאו תולדותיהם ישרות ומצודקות.

סוף דבר זה יאמר לה' אני ובשם ישראל יכונה ראוי שיקבל דברי חכמינו, ואם יראה בהם זרות או סתירה יעמיק שאלה או יגבה למעלה ויחקור וידרוש בכוונתם, אז יבין יראת ה' ודעת קדושים ימצא.

והדרך השלישי אשר ראיתי לקצת המחברים הוא שבאו לפרש הגדות התלמוד והדרשות על דרך הנסתר

ויעשה להם התוך והנסתר דברים טבעיים מחומר וצורה ושאר הדברים ההווים והנפסדים וגם מהשמיים, ועשו שיתופים בדברי החכמים להטות משפטם לדברי הפילוסופים ודעותיהם. וכבר נמצא מזה בדברי הרב המורה ובדברי הרב אברהם אבן עזרא גם כן, וגם בדברי הרלב"ג ור' חנוך אלקונסטאנטינא ור' שמואל מוטט ור' לוי ב"ר אברהם בעל לויית חן, וזולתם בפיהם ירצו סלה לפרש דברי הקדושים חכמי ישראל בהשתדלות עצות להסכימם עם דעות אריסטו ותלמידיו.

והתחכמות אשר בזה מאס לבי

כי ידעתי שדרך חכמי ישראל בחכמתם המקובלת אצלם רחוקה כרחוק מזרח ממערב מדרכי הפילוסופים בעיוניהם ומחשבותיהם, ועל כן סעפים שנאתי ואל אלוהי דלפה עיני דרך שקר הסר ממני ותורתך חנני. הגם הלום ראיתי דרך אחר בפירוש קצת ההגדות ע"ד הקבלה בדברי אנשים חשבו עצמם מקובלים, ואומר לא אזכרהו ולא אדבר בשמו כי איני מאנשי החכמה ההיא והיא רחוקה ממני. ודברתי עם לבי דרך ה' צבאות נלך, וכפי העיון והסברא האמיתית וע"פ התורה אשר הורונו החכמים והנביאים אפרש ההגדות והדרשות ההמה כפי שורשיהם ודרכי חכמתם, ואסיר מעליהם תלונות פריצי בני ישראל, ויתבררו ויתלבנו דברי הקדושים על נכון. ומלבד אותם ההגדות שדברו המתפקרים על ה' ועל משיחו עוד אוסיפה לך הגדות אחרות שלא הרהרו עליהם, ואקשה מהם ע"פ דרכנו מפני שלימות המתבונן בהן, ואפרשן ברמיזת היד. ואומנם פירוש הפסוקים שבאו בענין המשיח אייחד אליו מאמר שאעשה אחרי זה בגה".

[מבנה החלק השני של הספר]

וכדי לסדר ההגדות והמאמרים ההם כולם באופן ראוי על כללותם, ראיתי לחלק החלק הזה לארבעה עיונים:

העיון הראשון, אם נמצא בדבריהם ז"ל שהמשיח כבר בא או הגיע גבול בואו.

העיון השני, אם שנודה שלא בא עדיין אם נמצאו בדבריהם שהמשיח כבר נולד, ומתי תהיה מולדתו, ואי זה מקום מנוחתו.

העיון השלישי, אם המשיח יחויב שיהיה אדם כאחד ממנו, או אם יתחייב לדבריהם שיהיה אלוהי או שכל נבדל אחר.

העיון הרביעי, אם בביאת המשיח תתבטל התורה שנתנה בסיני בכללה או בחלק ממנה. כי הנה באלה ארבעה העיונים אזכור כל ההגדות הזרות והדרשות הקשות שנמצאו בדבריהם ז"ל על עניני מלך המשיח והגאולה העתידה, והדבר אשר ישים אלוהים בפי אותו אדבר. וזה החלי לעשות.

חלק שני, העיון הראשון

בביאור ההגדות שיראה מהם שהמשיח כבר בא או שלא יבוא

ויש בו ששה פרקים:

פרק א'

בביאור שלשה הגדות שבאו בפרק חלק, ואחת במסכת עבודה זרה על זה. יראה מדבריהם ז"ל שהמשיח שיעדו הנביאים בואו כבר בא.

ראשונה ממה שאמרו בסנהדרין פרק חלק

תנא דבי אליהו שתא אלפי שני הוה עלמא, שני אלפים תוהו ושני אלפים תורה ושני אלפים ימות המשיח, ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו. וכזה בעצמו נאמר במסכת עבודה זרה פ"ק וכמו שיתבאר.

ובעלי ריבנו הוכיחו מהברייתא הזאת שהתורה הנתונה בסיני הייתה זמנית עד סוף האלף הרביעי, כי כמו שהתוהו נשלם בסוף שני האלפים הראשונים ככה התורה תהיה בהכרח נשלמת בסוף האלפים השניים. ועוד הוכיחו שתהיה ביאת המשיח בסוף האלף הרביעי ושיהיו שני האלפים האחרונים כולם אחר ביאתו, כיון שנאמר בברייתא "ושני האלפים ימות המשיח". ושלא יתכן לומר שיבוא המשיח בתוך שני האלפים האחרונים ההם באיזה זמן מהם, לפי שאם היה כן לא יהיו שני האלפים האחרונים בעינינו שווים לשני האלפים הראשונים ולא לאמצעים, לפי ששני האלפים הראשונים שיחסו לתוהו כולם היו תוהו בהעדר התורה והאמונה האמיתית מתחילתם ועד סופם, ואומנם שני האלפים תורה כבר הוכיחו חז"ל בע"ז שהיו שלמים בתורה מתחילתם ועד סופם, לפי שנמנו מן נ"ג שנה לאברהם שהתחיל לגייר את האנשים ושרה את הנשים שנאמר "ואת הנפש אשר עשו בחרן", ואם שני אלפים התוהו היו מתחילתם ושני אלפי התורה היו גם כן מתחילתם יתחייב גם כן ששני אלפים ימות המשיח יהיו מתחילתם.

ומלבד הספק הזה עוד תחדש הברייתא הזאת ספק רב על מה שזכרתי בחלק הא', ויתבאר אחר זה שהיה זמן גבול הימנעות ביאת המשיח עד בכמו ד' מאות שנה אחר חורבן הבית, ונאמרה הברייתא הזאת קודם תשלום הד' מאות שנה, ויקשה א"כ אומרים "ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו", כי הם היו עדיין בזמן הנמנעות והיה הדבר תלוי בגזירת עירין ובמאמר קדישין ולא בעונותם, כי המאמר הזה לא יאות כי אם בזמן החיוב או לפחות בזמן האפשרות שהעונות היו המעכבין ביאת המשיח לא בזמן הימנעות בואו. גם מן הראוי לעיין בברייתא זאת מה ראה על ככה לדבר משני אלפים לשני אלפים ולמה לא דבר על כל אלף בפני עצמו. גם אמרו "ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו" הוא מאמר בטל בלי ענין, כי הנה היה לו לומר יצאו מהם שנים רבות או מועטות או כך מהשנים, לא יצאו מה שיצאו שאין בזאת הוראה מוגבלת. ואמרו המתפקדים שאין ספק אצלם שזה המאמר ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו אינו מלשון הברייתא אבל הוא דברי בעלי התלמוד, שאחרי שזכרו הברייתא

שנאמרה במדרשו של אליהו שיהיה אלפיים שני משיח, אמר מסדר התלמוד ובעונותינו שרבו גרמו חטאותינו שלא נתקיימו דברי אליהו, ויצאו מאותם האלפיים שנה מה שיצאו ובן דוד לא בא, ואמרו שאין ראוי לקבלו ממנו.

עוד נזכר בפרק חלק הגדה שנית

סמוכה ודבוקה לזאת, והיא: אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא אין העולם פחות מפ"ה יובלות וביובל האחרון בן דוד בא, אמר לו בתחילתו או בסופו, אמר לו בסופו, כלה או אינו כלה, אמר לו איני יודע, רב אשי אמר הכי אמר ליה עד ההיא זמנא לא תסתכי ליה מכאן ואילך תסתכי ליה. וכבר פירש **רש"י** שה- 85 יובלים היו 4250 שנים לבריאת העולם, ומאשר אמר ש"ביובל האחרון בן דוד בא" שיתחייב שהיום הזה כבר בא משיח אלף שנה. ואמרו בעלי ריבינו, שמה שאמר רב אשי "עד האי זימנא לא תסתכי ליה", אין ראוי לקבלו ממנו כי אינו מכלל דברי אליהו.

וכבר התאמצו חכמי הדור בעת צר ומלחמה ביום הויכוח להשיב על הגדה הזאת, כי הוקשה להם איך עברו 85 יובלות ולא בא בן ישי. ומהם השיבו, שהייתה כוונת אליהו מיום שהתחילו בישראל למנות יובלות, ולכן משעה שמנינו יובלות לא עבר א"כ הקץ ההוא. ומהם השיבו, שאלהו לא אמר אלא שאין העולם פחות מפ"ה יובלות אבל יכול להיות נמשך יותר ויותר מזה, ושאמרו "וביובל האחרון בן דוד בא" הוא עניין אחר, יגיד שביובל האחרון לא מ-85 יובלות שזכר, אלא מיובלות עולם יבוא, כי היה דעת האומר זה שימות המשיח יהיו ארבעים שנה כמו שנזכר באותו הפרק עצמו. ואת הדעות האלה כולם יישארו. כי מהם רחקו את הקץ עד ו"ו אלפים ותשנ"ב שנה ועפרא בפומייהו, ומהם קצבו ימות המשיח באומרם שיבוא ביובל האחרון מהעולם, ואלהו אמר שיבוא בסופו, הנה א"כ תהיה תשועת ה' כהרף עין וכיום אתמול כי יעבור כי לא יגיעו ימות המשיח לעשרים וחמש שנה.

עוד נזכר בפרק חלק הגדה שלישית

סמוכה ודבוקה לזאת, והוא: שלח ליה רב נחמן בר תחליפא לרב יוסף מצאתי אדם ובידו מגילה אחת כתובה אשורית ובלשון הקודש, אמרתי לו מנין לך, אמר לי לחיילות נשכרתי ובין גנזי רומי מצאתיה, וכתוב בה לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחת שנה לבריאתו של עולם העולם יתום, מהם מלחמות תנינים ומהם מלחמת גוג ומגוג והשאר ימות המשיח, ואין הקדוש ברוך הוא מחדש עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה, רב אחא בריה דרב אמר לאחר חמשת אלפים איתמר. וכבר יוכל להסתייע המתפקד מן ההגדה הזאת ולהוכיח שב-4291 שנה לבריאה כבר בא משיח אם היו דברי המגילה אמת, עם היות שלא זכר זאת בכללי ההגדות.

[פירוש שלוש הגדות אלה]

וראוי עתה שנעיין בשלשה ההגדות האלה שבאו סמוכות זו לזו בפרק חלק, ונסכים עניינם עם אותם שבאו בפרק קמא דעבודה זרה כי שם נזכרה אותה ברייתא דתנא דבי אליהו, ונשאו ונתנו בביאורה. וכמו שבפרק חלק אחרי אותה ברייתא בא מאמר "אין העולם פחות מפ"ה יבולות" שהם ארבעה אלפים ור"ן שנה, ככה שם בפרק קמא דעבודה זרה אחרי הברייתא ההיא וביאורה בא מאמר דומה אליה וזה תוארו:

"אמר רב חנינא לאחר ד' מאות שנה לחורבן אם יאמר לך אדם קח שדה ששווה אלף דינרים בדינר אל תיקח, במתניתא תנא לאחר 4231 לבריאתו של עולם אם יאמר לך אדם קח שדה ששווה אלף דינרים בדינר אל תיקח, מאי בינייהו, איכא בינייהו תלת שני, דמתניתא טפא תרי שני."

וכתב רש"י על זה:

אל תיקח שהוא קץ הגאולה ותפסיד הדינר. דמתניתא טפא תלת שני לחשבון הברייתא מושך 3 שנים יותר הגלות, דאמרינן לעיל 172 שנים לאחר החורבן נשלמו 4000, הוסף עליהם 231 דקתני בברייתא הרי הקץ לאחר 403 שנים לחורבן הבית. ורב חנינא 400 קאמר, ע"כ.

וראוי שנעיין מאוד בהסכמת המאמרים האלה כולם, כי רע ומר עלי המעשה שחכמינו הקדושים יכתבו על ספר בביאור מתי ייתא משיחא, בהיותו מכלל השבועות בצבאות או באיילות השדה שלא יגלו את הקץ, כמו שזכרו בפרק שני דייני. ורעה עוד מזאת שמנו וטעו בחשבונם וקצם ועבר רוח מאתם כי הנה עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו ולא איש אל יכזב, כ"ש שתלמודנו שנזכר זה בו, הייתה חתימתו בשנת ארבעת אלפים ר"ס לבריאת העולם, ואיך היו אם כן חכמי ישראל מגבילים את הקץ לזמן 4231 שכבר עבר.

אבל אמיתות הדבר הזה אצלי הוא מה שכבר זכרתי, שהיה מקובל אצל חז"ל בעניין ביאת המשיח שלשה גבולי זמנים:

האחד זמן הגלות, ודברתי שהיה נמנע שיבוא בו המלך המשיח.

והשני זמן אפשרות בואו, התלוי בזכות הדור כפי התשובה והמע"ט.

והשלישי גבול זמן החיוב, שעכ"פ יבוא ולא יעבור שלא יבוא בו.

ואמרו ז"ל "אני ה' בעתה אחישנה" זכו - אחישנה לא זכו - בעתה". והנה בגבול הראשון מזמן הנמנעות שהוא זמן הגלות המחויב הגזור חקרו כמה היה, ועל זה אמר רב חנינא במסכת עבודה זרה שהיה זה עד ארבע מאות שנה אחרי החורבן, כי הוא בכלל גזירת "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה" כמו שזכרתי למעלה, ולכן לא עשה רב חנינא חשבונו לשעת הבריאה אבל אמר לאחר ארבע מאות שנה לחורבן. והמספר הזה מן ארבע מאות שנה תמצאהו בגלות מצרים ובעמידת בית ראשון ובית שני,

כאלו החכמה העליונה גזרה שיהיה המספר [ד'] ממאות השנים כל גלות מחויב והכרחי, וכן כל עמידה וקיום הם כפי ארבע יסודות העולם השפל הזה, ולכן רב חנינא עשה המנעות ביאת המשיח 400 שנה ומתניתא סברה שהם 403 שנה.

ואומנם מאין בא להם החילוף הקטן הזה, הוא לפי שהיה יסוד החשבון בעניין ה-85 יובלים, שהיה מקובל אצלם מפי אליהו שהם עולים אל 4250 שנה, והיה עוד מקובל אצלם שיהיה ביובל האחרון ובסופו, וכדברי אליהו, ויתחייב מזה שיהיה יותר ממחצית היובל האחרון. והנה ר' חנינא ראה שהיה ביובל שבע שמיטות, וסבר שיהיו רובם שהם ד' שמיטות בגלות המחויב ההוא, ותבוא א"כ השלמתם ארבע מאות שנה אחרי החורבן בשנת 4258 בדיוק [498 לספירה].

אבל במתניתא עשה החשבון באופן אחר. והוא שיהיה מהיובל האחרון מחציתו 25 שנה, ועוד שמיטה אחת שהם שש שנים, מלבד שנת השמיטה שהיא קודש, וממנו ראוי שיתחיל זמן האפשרות, והייתה אותה השנה סוף זמן הנמנעות ותחילת זמן האפשרות, ויהיה לפי זה הגלות המחויב וההכרחי 403 שנה, שנשלמו בשנת 4231 לבריאה, [471 לספירה], כמו שאמרו. ולפי שבמתניתא עשו החשבון כפי היובלים בלבד, ולכן יחסרו לשנות בריאת העולם, אבל בין למר ובין למר לא הייתה כוונתם שאז תהיה שנת הגאולה הגמורה כפירוש **רש"י**, כי אם שעד אותו זמן היה זמן הימנעות ביאת המשיח ומשם ואילך הייתה ביאתו אפשרית בזכות הדור.

ולכן אמרו שאין ראוי לקנות השדה השוה אלף דינרים בדינר אחד כי אולי יבוא משיח ויפסיד הדינר ההוא. ולא היה חוששים השלמים ההם להפסד הדינר כי למה לא ישלח אדם דינרו על פני המים על הספק אולי ירוויח בו אלף דינרים, אבל אמרו זה לפי שכל אשר בשם ישראל יכונה ראוי שיכסוף ביאת המשיח ויזכך מעשיו בתשובה ובמע"ט כדי שימהר יחישה ביאתו, ואם יקנה השדה בארץ הגלות יהיה אצלו הדבר בהפך, וכדי להישיר את המאמינים, באו דברי השלמים האלה לא להרוויח את הסוחרים.

הנה התבאר מזה ששם במסכת עבודה זרה לא כיונו לבאר קץ הגאולה כי אם גבול זמן הימנעות ביאת המשיח עד זמן אפשרות בואו, ושהחשבונות ההם מסכימים אל עניין ה-85 יובלים, וכמו שיתבאר עוד אחרי זה בביאור אותה ההגדה. ואחר הודיע אלוהים אותך את כל זאת בביאור אותה הסוגיא שבמסכת עבודה זרה הט אוזנך ושמע פירוש ההגדות האלה שבפרק חלק על בוריים.

ואומר בראשונה על ההגדה שקדמוני חז"ל. "קיימו וקיבלו שיהיה העולם נפסד לזמן מיוחד אחר ביאתו", ובין שתהיה כוונתם על הפסד העולם בכללו, המרכז והמקיף יחד כמו שנבראו,

או שיהיה ההפסד בעולם השפל ההווה ונפסד בלבד, אם בשיגבר יסוד המים ויכסו את היבשה, וישאו ערים מאין יושב כי ישחת ישוב העולם כולו, ולא יישארו לפני ה' כי אם השכלים הנבדלים וגרמים השמימיים ונפשות החשובים, הנה על אותו חורבן והפסד אמר רב קטינא בפרק חלק "שיתא אלפין שנין הוה עלמא וחד חרוב", כמו שפירשתי בחלק הראשון מזה המאמר.

והנה הברייתא מתנא דבי אליהו עשתה רמז וסימן על מה שיהיה בשנות העולם ממה שנזכר בבריאה הכוללת ראשונה בששת ימי בראשית, כי למה שהיו ימי הבריאה ששה יש רמז לנו לששת אלפים שנה שיהיה העולם ביישובו, וכאשר היו שני הימים הראשונים משותפים בהיות בשניהם תוהו, כי ביום הראשון כתוב והארץ הייתה תוהו ובוהו, וביום השני היו המים עדיין מכסים את הארץ והוא הנקרא תוהו כי הנה ביום השלישי אמר יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד. כך עשתה הברייתא רמז מזה אל שני האלפים הראשונים שהיה העולם תוהו מבלי תורה ומבלי אמונה ולא עבודה אלוהית, והיה המבול על הארץ באלף השני. ולהשתתפות שני ימי בראשית הראשונים בתוהו ושכן היה העולם לענין שלמותו, נתנו הברייתא גזרה א' על אלפיים שנה יחד שיהיה בתוהו האמונות ותהי האמת נעדרת.

עוד שערך שביום השלישי מימי הבריאה נראתה היבשה הוסרה התוהו והוכנה האדמה לשלמותה ותוצא הארץ עץ פרי עושה פרי אשר זרעו בו למינהו. ושביום הרביעי נשלמה הוויית האדמה בבריאת המאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ ולהצמיח זרועיה, ושהיו המאורות הגדולים שנים שמש וירח והכוכבים להבדיל בין האור ובין החושך. ושכך היו האלפיים שנה השניים מן העולם, שבתחילה החל אברהם לפרסם אמונת הבורא ית' ולהסיר תוהו האמונות הנפסדות מן הארץ, ועשה אברהם אב המון גויים עץ פרי עץ חיים אשר זרעו בו למינהו, כי הוא היה אב היחס באמונת האומה, ועל זרעו הזריח ה' שני המאורות הגדולים תורה שבכתב ותורה שבע"פ שנתן להם בסיני להבדיל בין אור האמת ובין חשך הסכלות, והנביאים ששלח להם לישראל מצדיקי הרבים היו ככוכבים לעולם ועד, כי כמו שהיה כפי מה שזכרו חכמי התכונה בגלגלי הכוכבים הקיימים מ"ח צורות מצוירות מושגות בחוש, ומלבד אלה יש כוכבים אחרים רבים בלתי מצוירים צורות מושגות אצלנו, ככה היו הנביאים המצוירים בכתבי הקודש רוצה לומר שנכתבו נבואותיהם, ארבעים ושמונה, מלבד נביאים אחרים רבו מספור שלא נכתבו נבואותיהם כמו שזכרו חז"ל ספ"ק דמגילה. וכמו שהיה למטה מהם שבעה כוכבי לכת מקבלי השפע באמצעות ניצוצות הכוכבים הקיימים, ככה היה באומה שבע נביאות כמו שזכרו שם. ומפני שנשתתפו האלפיים שנה האמצעים ההם בשלמות אברהם וזרעו באמונה ובתורה נתנה הברייתא גזירה על שניהם יחד, שני אלפים תורה.

עוד שיערה הברייתא שביום החמישי מימי הבריאה נבראו שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ והתנינים הגדולים, וביום השישי נבראו הבהמה והחיה למיניהם, ונברא האדם בצלם אלוהים ונתנה לו ממשלה על הבעלי חיים כולם. והיו א"כ שני הימים האחרונים בבריאת כלל

הבעלי חיים למיניהם ומין האדם היותר נכבד מהם למשול עליהם כמלך עתיד לכידור, ולכך אמר שכך הייתה הכוונה האלוהית בתחילת הבריאה שיהיו האלפיים שנה האחרונים בהתרבות כמות מופלג מבני אדם בארצותם לגוייהם, והתנינים הגדולים שהם רמז למלכי האדמה, ושתהיה האומה הנבחרת ומשיח מלכה מושלים על כל שאר האומות, ונבדלים מהם במעלה ושלמות נפשי כהבדל המדבר על שאר מיני החיים הבלתי מדברים. וכפי מה שהייתה הכוונה האלוהית לתת האומה ומלך המשיח המושל בישראל עליון למלכי ארץ לתהילה לשם ולתפארת אלפיים שנה האחרונים האלה אמרה הברייתא ושני האלפים ימות המשיח.

ואומנם מה שאמר אחרי זה "ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו", לא יעלה על הדעת שהם דברי מסדר התלמוד אבל הם מעצם הברייתא. ואם לא היה כן היה זוכר אותו המאמר בשם אומר, והיה אומר "בעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו", כי כן תמצא באגדת הפ"ה יובלים שנאמר בשם אליהו, שנאמר שם רב אשי אמר עד כאן תסתכי ליה וכו', כי לא נתערבו המאמרים אבל יוחסו כל אחד לאומרו. וזה לך האות והראיה האמיתית על זה, שכמו שזכרתי הנה הברייתא הזאת הובאת בפרק קמא דעבודה זרה, ובזה הלשון עצמו, ובהיותה אחד מבלי עירוב נאמר שם: אמר רב פפא אי טעי תנא נשאליה לספרא וכו', שאמר זה על יצאו מהם מה שיצאו, וכיון שאמר אי טעי תנא מורה שזה המאמר מיצאו מהם מה שיצאו הוא מעצם הברייתא, ואינו מדברי מסדר התלמוד ולא מדברי שום אמורא. אבל היה ענין הברייתא שבהיות הכוונה וחפץ האלוהי שיהיו שני אלפים ימות המשיח, חטא העם הזה חטאה גדולה וגרמו עונותיהם גלות מחויב והכרחי על ישראל, והוא אומר "ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו", כלומר בעונותינו שרבו בהיות ישראל על אדמתם נגזרה גזירת הגלות ההכרחי המחויב שיצאו בו אותם השנים הנלקחים מהאלף החמישי שהוא מכלל האלפיים שהיו מיוחדים לימות המשיח. והנה קראם "ימות המשיח" לפי שהם ימים מוכנים ומתוקנים לביאתו אם יזכו הדור, וכמו שאלוהו עצמו בעל הברייתא הזאת אמר לרבי יהושע בן לוי על זה הענין עצמו "היום - אם בקולו תשמעו".

ואתה תראה שבדבריהם ז"ל שאומרים "ימות הגשמים מתשרי ועד חג הפסח", אבל לא יתחייב שיהיה תמיד בגשמים כי אולי בהם יעצרו השמים ולא יהיה מטר, אלא שהם מוכנים לביאת הגשמים בהם יותר מכל ימות השנה. כן גם האלפיים שנה האחרונים היו מוכנים לביאת המשיח, ועונותינו שרבו הסירו את ההכנה ההיא מאותו הזמן. וכן פי' **רש"י** שני אלפים ימות המשיח, שהם ראויים להיות ימות המשיח.

והסתכל אומר "יצאו מה שיצאו", כי הוא מאמר מורה על חכמת אומר, וענינו שאתה תראה שמשני אלפים הראשונים שהיו תוהו, יש מהם חלק והוא משנולד אדם עד שנולד אנוש שהשנים ההם לא היו שנות תוהו בשלמות האמונות, כי הנה אדם היה יציר כפיו של הקדוש

ברוך הוא ובקומת חכמתו ובצפון ידיעתו נברא, והוא הוליד את שת כדמותו כצלמו, ולא הוחל תוהו האמונות כי אם משנולד אנוש שהותחלה הע"ז בארץ כדבריהם ז"ל. והיה אז 235 לבריאתו של עולם, כי אדם בן מאה ושלושים שנה הוליד את שת, ושת בן מאה וחמש שנה הוליד את אנוש, הרי לך בהכרח מאתים שלושים וחמש שנה מאותן אלפיים שנה הראשונים שלא היה תוהו. וכן בשני אלפים תורה, עם היות אברהם מגייר את האנשים ויצחק ויעקב הלכו בדרכיו הנה השבטים כבר יצאו מתורת אבותיהם בחטא יוסף, ולא זכרו ברית אחים, ולא חזרה עטרה ליושנה עד שבאו ישראל וקבלו את התורה. והיה הזמן ההוא מאתים שלושים ושתים שנה. כי הנה יוסף היה בן י"ז שנה כשמכרו אותו אחיו, ובן ל' שנים עמד לפני פרעה, ושבע שני השבע ושנתיים הרעב הרי לך שעברו מעת המכירה עד שירדו למצרים כ"ב שנה, ובמצרים ישבו מאתים ועשר שנה הרי לך ימים רבים לישראל מאתים שלושים ושתים שנה שהיה להם בלא תורת אמת מהאלפיים שנה של תורה. ולכך אמר אליהו שבהיות שבשני האלפים האחרונים המיוחדים למשיח הוסרו מהם לתשלום הד' מאות שנה מהגלות המחויב ההכרחי שבא על האומה בעונותינו הרבים, מאתים ארבעים ושמונה, או מאתים שלושים וחמש שנה כפי הדעות במסכת עבודה זרה, כיון שנחרב הבית בשנת 3825 שנה, ונשאר עד 4000 מאה שבעים ושתים שנה, ולכן להשלים הארבע מאות שנה יצאו מהאלף החמישי אותם השנים אשר זכרתי וכמו שיתבאר עוד. שהנה א"כ יצאו מאלה האלפיים שנה האחרונים בכמו השנים שיצאו מהאלפיים הראשונים ומהאלפיים האמצעים, כי כמו שיצאו מהאלפיים הראשונים מאתים שלושים וחמש שנה עד אנוש שלא היה תוהו, וכן מהאלפיים האמצעים, מאתים שלושים ושתים שנה ממכירת יוסף עד מעמד הר סיני שלא היה להם שנות תורה, ככה יצאו מהאלפיים שנה האחרונים מאתים עשרים וחמש שנה או מאתים שלושים ואחת שנה שלא היו ימות המשיח. ולהעיר על אותו ההידמות והשווי אמר "יצאו מהם מה שיצאו", כלומר יצאו מהאלפיים שנה של משיח בכמו מה שיצאו מהאלפיים של תורה ומהאלפיים של תוהו.

[שני אלפים ימות המשיח]

ואפשר לומר עוד, שבמה שאמר "שני אלפים ימות המשיח" הודיע שבשני האלפים האחרונים האלה היו בני אדם כולם להוטים אחרי ביאת המשיח, ויבלו ימיהם לאמור כבר משיח בא או בא יבוא ולא יאחר, מה שלא היה כן בארבעת האלפים מהשנים הראשונים שלא יצא טבעו של משיח בעולם לא באמת, ולא כפי מחשבת בני אדם, אבל באלפיים האחרונים האלה רוב העולם או כולו בארצותם לגוייהם, ישוטטו מחשבותיהם בעניין ביאת המשיח. הלא תראה, שבתחילת אלו האלפיים שנה האחרונים קמו תלמידי ישו הנוצרי והרימו ניסו ופרסמו שהוא היה המשיח שיעדו הנביאים, ונתפשטה אמונתם בימים ההם ברוב העולם גם קרוב לאותו זמן בביתר בן כוזיבא בסוף האלף הרביעי שעשה עצמו משיח. ואחריהם קם מוחמד נביא הישמעאלים ואמר שמשחו ה' לנגיד ומצווה לאומים ונמשך אחריו רוב הישוב, וגם בגלותנו

קמו רבים שעשו עצמם משיחים, כמו שזכר **הרב הגדול** [הרמב"ם] באגרת תימן שבתחילת מלכות ישמעאל קם בעבר הנהר יהודי אחד ואמר שהוא משיח, כאלו טבע הזמן הביא מחשבות בני אדם לשוטט אחר ביאת המשיח, ואף שהיה כולו מפעולות הדמיון שווא עמלו בנויו בו, הנה אין ספק שהיה בגזירת עירין פתגמא, להביא משיח צדקנו באלו האלפיים שנה האחרונים, ונשמע פתגם המלך אשר יעשה, ולכן גם בני אדם גם בני איש אכלו פגה, וקודם זמנה תעו מן הדרך איש לדרכו פנו בזמן ביאתו ומקרו, וגם מאת ה' הייתה זאת לפרסם בעולם כולו המלך המשיח אשר יבוא, ושימלאו ממנו פיות בני אדם ולבותיהם אפילו בדעות מזויפות ודרכים כוזבים, כדי שבבוא עתו ובהילו נרו יכירו וידעו כל יושבי תבל ושוכני ארץ כי שקר נחלו אבותיהם בעניין משיחים, ושמשחנו זה קווינו לו כל כך מהשנים הוא אשר דיבר ה' בקרובי אקדש, הוא הוא ולא אחר. ואם קודם בואו לא היה לבב בני אדם פונה אחריו, הנה בזמן ביאתו האמיתית לא יוכל להתאמת ולפרסם עניינו בעולם כי אם בקושי גדול, וכבר כתב **הרב הגדול** בסוף חיבורו **משנה תורה** שהמשיחים המדומים האלה לא היו בעולם כי אם להישיר דרך למלך המשיח.

והנה גם לזה העניין מצאנו ראינו רמז גדול במעשה בראשית. שביום החמישי והשישי נבראו כל הבעלי חיים למיניהם שהם רמז לכללות האומות, אלא שביום החמישי נבראו התנינים הגדולים שהם רמז למשיחים המדומים בלתי משכילים ולא אלוהיים שנבראו באלף החמישי, אבל לא נברא האדם שהוא רמז למלך המשיח האמתי עד היום השישי. ומפני חכמתו ושלמותו נאמר "בצלם אלוהים ברא אותו", ולרמז על ממשלתו ומלכותו על כל בני אדם די לא תעדא אמר "ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ". הנה על כל זה באמת ובתמים נאמר ושני אלפים ימות המשיח. האומנם מפני שמפאת קבלת המשיחים המדומים ההם ודתייהם יצאו על ישראל צרות רבות ורעות גזרות ושמדות קשות, לכן אמר "ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו", כלומר, יצאו מאותם ימות המשיח המדומה שעשו בכל דור ודור, מה שיצאו עלינו מהרעות והצרות בהיותינו בתוך אדום וישמעאל הבונים משיחים למו.

הנה התבארה ההגדה הראשונה הזאת, וידענו שלא כיונה זאת הבריייתא לומר שיהיה האלפיים שנים האחרונים כולם אחרי ביאת המשיח, כי אם לבאר הזמן אשר חסרו מהם בסיבת הגזרה החרוטה מהגלות ההכרחי, כי משם והלאה היה זמן אפשרות בואו והוא הנקרא ימות המשיח כפי הפירוש הראשון, או שהיו כולם ימות המשיח כפי מחשבות בני אדם בראשונה, וכפי האמת באחרונה כפי הפירוש השני. והתבאר גם כן שלא יתחייב מאומרם ושני אלפים תורה, שיתבטל התורה אחרי כן כדברי המפקרים, כי הנה התורה ומצוותיה באו ברמז המאורות כמו שזכרתי, והיא נצחית וקיימת כמותם, כי כמו שלא נפסדו ולא הוסרו המאורות שנבראו ביום הרביעי אחרי כן ביום החמישי והשישי כן לא תתבטל התורה לימות

המשיח כי היא מורשה קהלת יעקב וכמו שיתבאר אחר זה. אבל יוחדו שני אלפים בלבד לתורה לפי שמאברהם אבינו שהתחיל לקבל תורת ה' ועד מות רבנו הקדוש שהוא חבר המשנה היו אלפיים שנה בקרוב, ואליהם רמזה הברייתא באמרה "שני אלפים תורה", לפי שמשם ואילך נמשכו הדורות כולם אחרי התורה אשר שם על ספר רבנו הקדוש כפי מה שקובלה מסיני, כי התוספתות והתלמוד שנכתבו אחרי כן לא היו כי אם ביאור המשנה ופירושה.

גם אפשר לומר שעשו שני אלפים תורה לפי שהייתה התורה האלוהית שבשני האלפים האלה תהיה התורה לישראל בלבד כמו שנתנה, אומנם אחרי כן בביאת המשיח תמלא הארץ דעה את ה'. ואולי שלזה כיון באומרו "שני אלפים תורה בלא ימות המשיח". ואיך יאמרו המתפקדים שמפני שאמר ושני אלפים תורה יתחייב שאחרי כן תבטל, והנה לדבריהם שני אלפים ימות המשיח אמרה הברייתא, וידוע שלא יאמינו הם שאחריהם יתבטל משיחם. הרי לך בזה ביאור ההגדה הראשונה על בוריה.

[פירוש האגדה השניה]

ועל ההגדה השנית אומר, שבעבור שלא פירש בברייתא הזאת אשר זכרתי זמן הנמנעות כמה יהיה ולא מתי יתחיל זמן אפשרות בואו, לכן סמך התלמוד אחרי אותה ברייתא מאמר אחר לאליהו גם כן, שאמר לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא "אין העולם פחות מפ"ה יובלים וביובל האחרון בן דוד בא". ואין הכוונה בזה המאמר שאחרי עבור הפ"ה יובלות יפסד ויכלה העולם, ולא גם כן שיבוא המשיח בהיובל האחרון מהם, כי כמו שזכרתי כאשר נכתב זה בתלמוד ונחתם כבר עברו הפ"ה יובלות ואיך יכתבו המאמר ההוא ויחשבוהו צודק. אבל הייתה הכוונה שלא יהיה העולם מעת בריאתו פחות מפ"ה יובלות כאשר יתחיל זמן אפשרות ביאת המשיח, כי עד אותו הגבול יהיה הגלות ההכרחי והמחויב הגזור לפניו ית' שאין ראוי לחכות ביאת המשיח בו, וכאלו אמר לא יכלה זעם הגזירה ההכרחית עד שיהיה העולם בן פ"ה יובלות שהם ארבע מאות שנה אחרי החורבן בין רב למעט כמו שפי' על ההגדה ממסכת עבודה זרה. ואמרו "בן דוד בא" ירצה שמשם ואילך יתחיל זמן אפשרות בואו, וכמו שפירש עליו רב אשי עד ההיא זמנא לא תסתכי ליה מכאן ואילך תסתכי ליה, רוצה לומר לא אמר אליהו שבסוף הפ"ה יובלות יבוא המשיח עכ"פ כי אם שעד אותו הזמן לא תקווה שיבוא לפי שהוא זמן ההימנעות, ומשם ואילך תחכה לו לפי שהוא זמן אפשרות בואו. א"כ לא בא להודיע גבול חיוב בואו כי אם גבול זמן אפשרות בואו.

האומנם כששאל רב יהודה לאליהו אם יהיה בראשו או בסופו השיבו שיהיה בסופו, וכששאלו עוד אם יהיה אחרי כלות היובל האחרון או לא, השיבו "איני יודע". ואולי הייתה הסיבה בזה לפי שראה אליהו שמשני אלפים תוהו חסרו כמו שזכרתי למעלה רל"ה שלא היה תוהו, ומן

האלפיים תורה חסרו רל"ב שנים שלא היה תורה, לכן נסתפק באלפיים של משיח כמה יהיו היוצאים מהם לתשלום הגלות ההכרחי, כי אולי שנות התווה שהיו באלפים הראשונים לא התחילו בימי אנוש כי אם בהיותו בן ט"ו שנים, שקודם לכן היה ילד ולא ייפול עליו עון ע"ז, ויהיו לפי זה שנים החסרים מאלפיים שנות התווה ר"נ שנה, ואם יחסרו כן בימות המשיח יהיו הפ"ה יובלים כלים ושלמים, או אולי שיהיו השנים החסרים מאלפי ימות המשיח רל"ב השנים שחסרו משנות ימי התורה בעבור יורדי מצרים, ואז לא יהיו כלים כל הפ"ה יובלים אבל ימשכו עד ד' אלפים ורל"ח לבריאת העולם כדברי המתניתא. הנה מפני זה הספק אמר "איני יודע": והנה ענין הפ"ה יובלות הוא היה סוד גדול ביניהם, ומי יודע דרך החכמה האלוהית ועמיקתא ומסתרתא של תורה, כי הנה תמצא שבאו פ"ה אותיות בפסוק "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה' ופוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך ובנוחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל", וכבר ידעת מה שאמרו במסכת ידיים "ספר שנמחק ויש בו פ"ה אותיות כפרשה ויהי בנסוע הארון מטמא את הידיים", כי הייתה קבלתם שבאותה הפרשה נכללה קדושה רבה וסוד עצום ששמו אותה ספר בפני עצמו.

[נ' הפוכות בפרשת ויהי בנסוע]

והנה נכתבו בספר תורת משה סימנים על אותה הפרשה, והם שתי נונין הפוכות אחת לפניה ואחת לאחריה. ומלבד מה שדרשו על זה במסכת שבת פרק 'כל כתבי', ברי לי שיש שם גם כן רמז על הסוד הזה כי הנ' עולה למספר החמישים, ושתי הנונין נסמנו שמספרם הם רמז ליובלים שהם לחמישים שנה, והושמו נונין על הפ"ה אותיות לרמז שאחרי פ"ה יובלים יתחיל זמן אפשרות ביאת המשיח ויקום אלוהים ופוצו אויביו וישיב ה' רבבות אלפי ישראל אם יהיו ראויים לכך. אך אומנם רמז הכתוב עוד מה שיהיה בעתיד. והוא שאחרי תום הזמן ההוא יוסיפו לחטוא וכאשר המה מרו ועצבו את רוח קדשו ונתארך גלותם, וזה ענין סמיכת פרשת "ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה'", כי עם היות אמיתות הכתובים כפשטן אין ספק שעוד ירמוז למה שיהיה וכל מה שקרה לאבות סימן לבנים. הרי לך בזה פירוש ההגדה השנית על פי אמיתתה.

[ביאור ההגדה השלישית]

ועל ההגדה השלישית מעניין המגילה, אומר שנסמכה לשתי ההגדות הנזכרים לפי שכאשר שבבית המדרש זכרו הברייתא דתנא דבי אליהו כדי לבאר שאלפיים שנה יהיו ימות המשיח ולא פורש בה כמו שזכרתי מתי יתחיל זמן אפשרות בואו, הוצרך בו מסדר התלמוד להביא מאמר השני שאמר אליהו מפ"ה יובלות, כדי לבאר מתי יתחיל זמן אפשרות ביאת המשיח, ולפי שעם כל זה לא פורש הגבול השלישי מתי חיוב בואו, לכן הביא ההגדה השלישית הזאת, שרב נחמן בר תחליפא שלח להודיע לרב יוסף שמצא אדם אחד ומגילה בידו וכתובה אשורית ובלשון הקודש, ושהודיעו שמצאה בבית גנזי רומי והיה כתוב בה לאחד ד' אלפים ורצ"א

לבריאתו של עולם "העולם יתום". ולא כיון בזה על הפסד העולם וחזרתו לתווה ובוהו, כי אם שהעולם הזה כפי ישובו עתה, האומות בממשלתם וישראל בגלותם יתום ויפסק.

וכבר כינו חז"ל במקומות רבים העולם הזה בדרך אשר פרשתי כאומרם "אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה", אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד. ועל זה הדרך נאמר במגילה "העולם יתום". וביאר שמשנות העולם והגלות יהיה מלחמת תנינים שהם מלכי אדמה הלוחמים אלה על אלה, וגם מלחמתם על ישראל והצר אותם. ואפשר עוד לאמור מלחמת התנינים על המשיחים המדומים כמו שפירשתי למעלה, ומהם מלחמת גוג ומגוג שהוא בסוף הגלות, ושאר ימות העולם יהיו ימות המשיח שבשובה ונחת ישוב בני ישראל על אדמת הקודש עד סוף החלד. ומה שאמר עוד "ואין הקדוש ברוך הוא מחדש עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה", הוא נמשך לדעתם ז"ל שבסוף האלף הו' יפסד ויחרב העולם ויהיה אלף שנה בהפסדו וחרבנו שהיא שנת שמיטת העולם ויום השבת ואחרי האלף השביעי ישוב הקדוש ברוך הוא לחדש עולמו. ואחרי שהשלים לספר אותו השליחות ששלח לומר רב נחמן מהמגילה מימי המשיח ומחידוש העולם, אמר רב אחא בריה דרבא שלא שלח רב נחמן לומר לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחד שנה העולם יתום, אלא לאחר חמשת אלפים ורצ"א שנה, וששכח המגיד המספר הגדול שהיה חמשת אלפים ואמר בדרך טעות ארבעת אלפים. ולא דבר רב אחא כלל על שאר המאמר מן ואין הקדוש ברוך הוא מחדש עולמו וכו', כי לא בא להודיע כי אם עניין ביאת המשיח מתי יהיה וכבר ביארתי ההגדה הזאת בספר **מעייני הישועה** מעין י"ב שער א'.

ויצא לנו מזה ששערו השלמים האלה גבול חיוב ביאת המשיח קרוב לזמנינו זה ושלא יבוא קודם לכן, וא"כ כל אשר קדמוהו לא היה משיחים. ומה יפה עשה מי ששם אותו המגילה ברומי מקום הרשע שמה המשפט. ואני כבר כתבתי במקום הנזכר שהייתה דעתי שהמגילה היא כתבה **יוסף בן גוריון** והבאתי דברים מאמתים זה. ואין בזה מהקושי מגלוי הקץ, שרב נחמן לא גלה את הקץ אבל אמר מה שראה באותה מגילה.

הרי נתבאר בזה שלש ההגדות שבאו סמוכות וקשורות זו בזו בפרק חלק. ושבראשונה מהם דברו מגבול הימנעות ביאת המשיח. ושבשניה דברו בגבול אפשרות בואו. ובשלישית דברו מגבול חיוב בואו. והתבאר עם זה התייחסותם והסכמתם עם מה שבא במסכת עבודה זרה כפי כוונת החכמים ודרושם:

חלק שני, העיון הראשון - פרק ב' בביאור ההגדה החמישית באה גם כן בפרק חלק וביאור הגדה שישית במסכת כתובות מסכמת אל זה.

[אגדת אימת אתא משיחא?]

אומנם בפרק חלק

"רבי יהושע בן לוי אשכחיה לאליהו ולר"ש בן יוחאי דהוה קיימי אפיתחא דגן עדן, אמר לו אתינא לעלמא דאתא, אמר לו אם ירצה אדון זה, אמר רבי יהושע בן לוי שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי, אמר לו אימת אתא משיחא, אמר לו זיל שייליה לדידיה, והיכא יתיב, אפתחי דרומי בין סובלי חלאים, אמר לו ומאי סימניה, אמר לו כולהון כי שרי בחד זימנא אסרי והוא שרי חד ואסר חד. קסבר אבעיין לי נרהוט ולא נתעכב, אזל לגביה אמר לו שלום עליך רבי ומרי, אמר לו שלום עליך בר ליוואי, אמר לו אימת אתא מר, אמר לו היום. אתא לגביה אמר לו שקורי קא משקר בי דאמר לי היום, אמר לו היום אם בקולו תשמעו.

ואמרו שעל כן אמר "וקול שלשה שמעתי" לרמז על השילוש שיאמינו באלוהיהם, ושהוא עניין השכינה שפירש"י.

ויקשה גם כן זה המאמר לנדון שלנו, לפי שרבי יהושע בן לוי היה אחר חורבן הבית בתוך ארבע מאות שנה שהוא זמן הגלות ההכרחי וגבול הימנעות ביאת המשיח, ולא היה עדיין נשלמים ה-85 יובלים, ואיך אמר א"כ על ביאתו "היום אם בקולו תשמעו".

והנה ההגדה הזאת אי אפשר לנו לפרשה כפי פשוטה כפי הנגלה

אם בעניין מציאת אליהו ורבי שמעון בר יוחאי שהיה כבר מת, ואיך מצאם וידבר עמם והם לא היו בחיים הגשמיים האלה זה שנים רבות. גם אמרו שמצא אותו בפתח גן עדן יקשה מאוד, כי אם תהיה ג"ע של מטה איך הלך רבי יהושע בן לוי שם ועבר את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת, ואם היה ג"ע של מעלה איך הלך רבי יהושע בן לוי לשם בהיותו בחיים חיותו. ועוד איך אפשר שהלך מיד רבי יהושע בן לוי לרומי ודיבר עם משיח וחזר למחרתו מיד לפתח ג"ע, והשיב אמרים לאליהו ולספר לו כל אשר קרהו עם משיח והנה רב ממנו הדרך. היעלה על לב בעל דעת שקרה כל זה בהקיץ בפועל ובמציאות. ושיהיה המשיח לפתח חטאת רומי רובץ בין סובלי חלאים דליו שוקיהם מפאת הנגעים.

טעמא דמסתבר מורה שדיבור זה הוא משל ושיש לו צורה וכוונה רוחנית. וכבר כתב רש"י בפירושו "אפיתחא דרומי": 'בג"ע כנגד פתחא דרומי', כי הסיר הדבר מפשוטו הנראה ונמשך לדעת המדרש שאומר שמשיח יושב בג"ע של מטה, אלא שבא להודיענו שבהיותו יושב שמה

היה מגמת פניו לצד רומי.

אבל כבר יישאר בספק איך הלך רבי יהושע בן לוי ממקומו לשם וחזר לארצו מיד. ויקשה עוד מה שאמר שהיה יושב בין סובלי חולאים ומנוגעים ונתן לו אות להכירו ביניהם, האם נאמר שהעניינים גם כן בג"ע יזובו מדוקרים, והנה רז"ל לא מנו מאותם שנכנסו חיים בג"ע כי אם תשעה נקובים בשמות כמו שיתבאר אחר זה.

[פירוש א' - על דרך הנסתר]

הנה א"כ בהכרח צריכים אנו לפרש ההגדה זאת על דרך נסתר. ואומר שראיית אליהו ודכוותה לחכמים הנזכר פעמים רבות בתלמוד, לא ימלט מאחד משני דרכים. אם שנאמר שהיה זה להם בביטול החושים בחלום בחזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים המתבודדים בעיוניהם, שיגיעם מהשפע העליון בחלומותם, וכמו שהיו הנביאים רואים בחלומותיהם המלאך בחלום, כמו שאמר יעקב "ויאמר אלי מלאך האלוהים בחלום", ככה היו חכמי ישראל רואים בחלומותיהם אליהו והיו מדברים עמו ושואלים ממנו שאלות, ונראה אליהם כאלו הוא משיב אותם עם רמיזת מקומות והליכת דרכים כאלו היה בהקיץ. אבל לא היה העניין כי אם בחלום, או גם בזולת חלום ברוב התבודדות המחשבה בעניינים המדעיים או העיוניים במה שעתיד לבוא, יבוא השפע וירשים צורת אליהו כל כך רשום חזק בכוח המדמה עד שלחזק הדמיון הוא יראה כנגד עיניו כאלו הם מוחשים ומושגים לאוזניהם.

וכבר זכר **הפילוסוף** בספר "**החוש והמוחש**" שבהתחזק הכוח הדמיוני בצורתיו ישובו משם אל החוש המשותף ואל החושים החיצונים כאלו הם דברים מחוץ, וישובו א"כ המוחשים מבפנים לחוץ בדרך אשר הלכו בה, וכמו שיקרא לנכפין ולמוקדחים שלסבת גברות דמיונם וחולשתם בהשכלה יראו דברים שאינם מחוץ וישמיעו דברים שאינם ג"כ.

ועניין זה עם החלום, עם היותם נבדלים במין הם מסוג אחד, רוצה לומר בסיבת תגבורת הדמיון על החוש השופע עליו בין בהקיץ בין בחלום, ולכן כללתי כל זה בדרך אחד. ומזה האופן הוא מה שאמרו "רבה בר אבובא אשכחיה לאליהו דהוה קאי בבית הקברות, אמר לו ולאו כהן ניהו מר". כי הנה כל זה בחלום או בהתבודדות היה, שנתנמנם או נשתקע במחשבתו בהקיץ ונראה לו כל זה הנראה. שג"כ סופר בתלמוד מהחכמים שנכנסו לג"ע ושדברו עם נפשות הקדושים אשר בארץ המה שכבר מתו, האם אפשר שיראה אדם וידבר עם נפש משוללת מכל גשמות, בהקיץ ובשימוש חושיו זה אי אפשר אלא שהיו הדברים האלה כולם נראים אליהם בזה הדרך.

[פירוש ב' - חידות ומשלים]

והדרך השני הוא שחכמי ישראל היה מנהגם לדבר בחידות ובמשלים כדרכי הנביאים וגם הפילוסופים היו עושים כן בימים הקדמונים, שברצותם לבאר דרוש אחד היו בוחרים להמציא יכוח ערוך בין שני אנשים רשומים מזמן קדמון כאלו הם מדברים זה לזה ושואלים ומשיבים, וגם מבעלי חיים בלתי מדברים יעשו סיפורים בדרך שואל ומשיב כאלו הם מדברים זה עם זה, עד שפשט המנהג לעשות סיפורים וויכוחים גם בשמים ובשכלים הנבדלים ובבורא ית' כאלו מדברים עמם והם משיבים, והוא גם כן דרך חז"ל בהרבה מהגדותיהם, וכזה היה ענין "ויען ה' את איוב", "ויען איוב את ה'". וגם איוב עצמו היה פעמים מדבר בזה הדרך כמו שאמר: "תהום אמר לא בי הוא, וים אמר אין עמדי", "אבדון ומות אמרו באוזנינו שמענו שמעו ויתר הפסוקים, שעל כורחך היה דיבור המשלי, כי לא יפלו האמירות האלה על התהום ועל הים ולא על האבדון ולא על המוות. וכן שלמה: "חכמות בחוץ תרונה", דיבר מזה המין הרבה בשם החכמה. כן חכמי ישראל פעמים היו מדברים בחכמתם בדרך הזה, והיה קוראים אליהו למדרגת ההתבודדות העליון להיות המדע המגיע אליהם בהדבק רוחם ושכלם בדברים האלוהיים, אנושי מצד אחד ונבדל ורוחני מצד אחר, והיו מפני זה מכנים אותו בשם אליהו להדמות אליו עניינו, ועושים הסיפור כאלו אליהו הנביא עומד לפנייהם ומשיב דברים נכוחים לשאלותיהם וכל זה מדרכי החכמה הוא.

וכפי כל אחד מהדרכים האלה תוכל להבין כי עטיפה לגודל מעלת חכמתו מצא את אליהו ואת נפש רבי שמעון בר יוחאי, אם שהיה זה בחלום או בהתבודדות המחשבה בהקיץ, ואם שבעינו וחקירתו עשה הסיפור הזה בדרך החכמה כאלו היה מדבר לשני השלמים האלה והם משיבים אליו. אך אומנם למה לא זכר כי אם אליהו וב. ולמה אמר שמצאם בפיתחא דג"ע ולא במקום אחר. ומי הוא השלישי שאמר רבי יהושע בן לוי שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי. ואל מי שאל רבי יהושע בן לוי אם לאליהו או לרבי שמעון בר יוחאי או לשניהם. ואם הייתה שאלתו על העולם הבא איך נעתק לדבר על ביאת המשיח הוא מקום עיון.

[פירוש חכמי ורגון וקטלוניא]

וכבר ראיתי במאמר "**קדשי קדשים**", והוא המאמר שעשו חכמי וורגון וקטלוניא בויכוח כנגד המתפקדים, שפירשו בזה המאמר שרבי יהושע בן לוי לא שאל "אתינא לעלמא דאתא" אלא לרבי שמעון בר יוחאי, ושהוא השיבו "אם ירצה האדון הזה" רומז לאליהו, ושירצה בו אם ירצה האל, כי הרצון האל כינה בשם אליהו. וכן **פירש"י** "קול שלשה שמעתי" על השכינה, ואמרו "שנים ראיתי" הם רבי יהושע בן לוי ורבי שמעון בר יוחאי שהיו מושגים בחוש הראות, "וקול שלשה שמעתי" הוא השכינה שכינה בשם אליהו שלא תושג בעיניים.

והדעת הזאת איני יכול להולמה.

כי איך יאמרו שהייתה שאלת רבי יהושע בן לוי לר"ש ולא לאליהו בהיות אליהו נראה לחכמים

בבית המדרש ואליהו היו שואלים שאלותיהם. ואם היו שניהם יחד איך לא ישאל רבי יהושע בן לוי להגדול שבהם שהוא אליהו וישאל לקטן שהוא רבי שמעון בר יוחאי. ואם היה כן איך לא פירש התלמוד למי שאל אחרי שזכר שמצא שניהם והיה לו לומר אמר לו לרבי שמעון בר יוחאי. ואם יאמר שלא ראה אליהו כי אם רבי שמעון בר יוחאי לא צדקה דברי ההגדה באמרה "אשכחינהו לאליהו ולרבי שמעון בר יוחאי", כ"ש שבסוף המאמר נאמר "אתא לגבי אליהו ואמר לו שקורי קמשקר בי", והוא המורה שעמו דיבר גם אומרם שאם ירצה אדון זה הוא כינוי לרצון אלוהי הוא מאמר בטל, הלא ידענו שלא יכנס אדם בג"ע כי אם ברצון אלוהי ומה בא לאשמועין. גם אומרם שאמר "שנים ראיתי" על עצמו של רבי יהושע בן לוי ועל רבי שמעון בר יוחאי, ושומר "קול שלשה שמעתי" על אליהו שלא הושג בחוש הראות, זה שקר מבואר, כי הוא היה המדבר ואיך יאמר שראה עצמו. ואם הדבר בלתי גשמי אי אפשר שיושג בחוש הראות הלא גם נפש רבי שמעון בר יוחאי נבדלה מגופו לא תהא נראה. ולענין השכינה הא אין שייך בה לשון שמיעת קול, וחלילה שיכוין **רש"י** על הדעת הזאת כי הוא עשה השכינה במקום השלישי מלבד אליהו ורבי שמעון בר יוחאי שהיו השנים לדעתו.

והנראה אלי בזה הוא

שרבי יהושע בן לוי בחלומו או בהתבודדותו או בדרך סיפור חכמתו זכר כאלו ראה שני גדולי עולם, אחד באהבת ה' וקיום תורתו והוא אליהו, ואחד בידיעת סודות התורה וסתריה, והוא רבי שמעון בר יוחאי כי שני אלה נתייחדו בשמותם אחד במעשה ואחד בעיון, ולכן לא זכר לא נביא ולא חכם אחר, ואמר שראה אותם בפתח ג"ע, להגיד שהם היו הכרובים השוכנים מקדם לג"ע לשמור את דרך עץ החיים, כאלו לא יוכל אדם להיכנס בג"ע כי אם על ידם בעשותו כמעשיהם. ולפי שהם היו השוערים השומרים פתח גן אלוהים לכן שאלם "אתינא לעלמא דאתא". ולא הייתה השאלה לאליהו בלבד ולא לרבי שמעון בר יוחאי בלבד אלא לפנייהם, וכן הוא הלשון "אמר להו" ו"אמרו ליה". ושאלם אתינא לעלמא דאתא, כאלו אמר מה אני לחיי העולם הבא, רוצה לומר אתם הרי ישראל וגיבוריהן הגידו לי אם כפי מעשי ותורתני אני ראוי והגון לירש חיי העולם הבא. וזכר שהם השיבו "אם ירצה אדון זה". ולא רמזו בו לדעתי כי אם למלך המשיח שנהגו חז"ל לומר שהוא יושב בג"ע, וכאלו אמרו היושבים על פתח הגן אם ירצה אדון זה העומד אחר כתליו, כי להיותו מלך ומשיח אלוהי יעקב קראו אדון.

והנה תלו העניין בו, לפי שהעולם הבא אם הוא שנפרשהו על העולם הנשמות כדעת **הרב המיימוני** אין ספק שהיו חכמי ישראל ותלמידיהם מביאים בזכותם שאר האנשים לחיי העולם הבא אף על פי שלא היו ראויים כי יתפללו עליהם, וכמו שעשה ר"ח בן תרדיון לקסטינור שנשבע לו להביאו לחיי העולם הבא ויצאה בת קול ואמרה רבי חנינא בן תרדיון וקסטינור מזומנים לחיי העולם הבא, וכאלו רבים בסיפורי התלמוד. ולפי זה הדרך מאמר אליהו ורבי שמעון בר יוחאי "אם ירצה אדון זה" כלומר אין זכות האדם מספיק לירש העולם הבא אם לא

יתחבר אליו זכות הנביאים והאבות הקדושים ורחמי שמים. והנה המלך המשיח כמלאך אלוהים מתפלל בעדו ולהוסיף זכות על זכותו כדי להביאו בג"ע.

וכבר אמרו בב"ר **לר' משה הדרשן** בפסוק "ויביאה יצחק האהלה שרה אמו", שרבי יהושע בן לוי אזיל עד פתחא גיהינום ועמו משיח בן דוד, ושכבר ראו אסירי גיהינום זהרו דמשיח אשרו וחדו לקבליה, אמרו דין יפרקינן מן הדין חשוכא שנאמר "מיד שאול אפדם ממות אגאלם", וכמו שאזכור אחרי זה. וההגדה היא כולה נפרשה. ודי עתה שנדע שרבי יהושע בן לוי הלך עם משיח בן דוד לראות מקומות שכר ועונש העולם הבא, והעניין בזה לפי שזכות המשיח לפי שהוא היה מחכה וכוסף זמן ביאתו הגין עליו להצילו מכל עונש נפשי ולהגדיל שכרו בג"ע. ואם נפרש "לעלמא דאתא" על העולם אשר יהיה אחרי תחיית המתים כדעת הגאון **רש"י** ז"ל וגדולי ישראל, לפי שהתחייה תהיה סמוכה לגאולה ויהיה מלך המשיח ראש וקצין בה, לכן אמר "אם ירצה אדון זה".

וכבר אמרו בב"ר של **ר' משה הדרשן** על "בראשית ברא אלוהים", שאמר הקדוש ברוך הוא למשיח עיניך לא יראו אור ואוזניך ישמעו חרפה מאומות העולם אם אתה מקבל עליך מוטב ואם לאו הריני טורדן מהעולם. ושהמלך המשיח אמר לפניו: רבש"ע בכך אני שמח ומקבל עלי ייסורים הללו על מנת שתחיה את המתים שמתו וכו', וכבר יבוא אחר זה ביאור ההגדה ההיא ג"כ. אבל נלמד ממנה עתה שמלך המשיח יתפלל על תחיית המתים. וע"כ אמרו אליהו ורבי שמעון בר יוחאי לרבי יהושע בן לוי אם ירצה אדון זה. ולפי שהם בדבריהם רמזו על מלך המשיח כאלו היה קרוב אליהם ומדבר עימהם, ורבי יהושע בן לוי לא היה רואה אותו, לכן אמר "שנים ראיתי" שהם אליהו ורבי שמעון בר יוחאי, "וקול שלשה שמעתי" שהוא מלך המשיח אשר רמזו בדבריהם. והתבונן אמרו וקול שלשה ולא אמר וקול שלישי, לפי שרבי יהושע בן לוי לא זכר שראה את השלישי ולא שמע קולו, אבל שמע דבריהם שרמזו אל השלישי באומרם אדון זה ועל אותו דיבור אמר וקול שלשה שמעתי רוצה לומר קול אליהו ורבי שמעון בר יוחאי שהיו מדברים מהאדון כאלו הם שם שלושה. ובעבור שרבי יהושע בן לוי הבין דבריהם בשלמות שהיו מכוונים למלך המשיח לכן שאלם מתי ייתא משיחא, כלומר אותו משיח אשר אמרתם מתי יבוא לעולם אם מיד אחרי תום הד' מאות שנה של זמן ההימנעות או באיזה זמן יבוא, והם השיבו שישאל אליו, וזהו זיל שייליה.

והמאמרים האלה שנזכרו עוד בהגדה אפשר אצלי לפרשם באחד משני אופנים:

האחד, שאמרו "זיל שייליה לדידיה", רוצה לומר מעניין המשיח עצמו וצרכו ותכליתו ותדע זמן בואו כי הוא דבר הלמד מעניינו, ולכן אמרו שישאלהו אליו. והוא שאל עוד "היכא יתיב", כלומר באיזה דבר יהיה משפטו ומעשהו, על מה הוא יושב. והם השיבו "אפתחא דרומי", כלומר שסמוך למפלת רומי תהיה ביאתו, כי הנה המשיח קבל המלכות בסוף מלכות רומי שהיא

החיה הרביעית כמו שפירשתי בספר דניאל, על כן אמרו שהיה יושב בפתחה רוצה לומר מקווה להיכנס שמה בבוא עתו. וזה הדבר מקובל היה ביניהם, כאמרו בפ"ק מגילה אם יאמר אדם קיסרי וירושלים שניהם חרבים או שניהם בנויים אל תאמין שנאמר "אמלאה החרבה" שלא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים, והוכיחו זה מפסוק "ולאום מלאום יאמץ". ואפשר לומר עוד שרמז באמרו "אפיתחא דרומי" לרמוז על הגלות שאנחנו בו בידי אדומים וישמעאלים לרומי תחשב כי היא החיה הרביעית, שזה אומרם "דיתיב בין סובלי חולאים" כבר פירשו בו שרמז לכלל האומה, שהיא בגלות בתכלית השפלות והעינוי והנגעים, ושמתוך כך יהיו נגאלים כמו שכתוב "ואפס עצור ועזוב".

ויותר נראה לי לפרש שרמז בזה לשאר המלכויות אשר כבשה והחריבה, וכמו שאמר "וענו אשר וענו עבר", והייתה א"כ מלכות ישראל ומשיחם מכללי המלכים והמלכויות אשר החריבה רומי. ולפי ששאל רבי יהושע בן לוי עוד "מאי סימניה" רוצה לומר מה ההבדל והסימן אשר בינו לבין שאר המלכויות הנכבשות, לכן השיבו ששאר סובלי חוליים וכבושי רומי היה מתירים כל נגיעהם בזמן אחד וקושרים נגיעהם יחד בזמן אחד, והוא לא עשה כן כי לא התיר נגיעו כולם יחד אבל היה מתיר אחד מהם וקושר אותו בלבד וכן אחד לאחד משאר נגיעו. ובמאמר הזה רמז רמז גדול. והוא ששאר האומות אשר הכניעה וכבשה רומי כבישתם בזמן אחד בימי הישישים והקיסרים ויצאו גם כן מתחת ידם יחד בזמן אחד בהחלט, כאשר תראה כל האומות ברומיים ולא לרומי מלכות וממשלה על מלכות אחרת לתת להם מס והכנעה כבראשונה, כי ענין האפיפיור היום אינו ממשלה גמורה שהייתה לרומי מקדם כי הוא מנהיג לבד בענין הנפשי, כפי משפט דתם, ועל זה אמרו "כלהון כי שרי בחד זימנא שרי ובחד זימנא אסרי", אומנם ישראל לא היו כן כי אחרי שבאו בגלות רומיים לא התיר כל נגיעו כי לא יצא עוד מתחת ידן, ולבד היה עניינו להינצל מצרה אחת ועוד צרה אחרת עתידה לבא עליו, ועל זה אמרו "והוא שרי חד ואסר חד".

והנה כל זה אשר ראה רבי יהושע בן לוי או אשר ספר בהמצאת סיפורו וויכוח לא היה מיוחד לזמנו בלבד, אבל ראה או הגיד כיד אלוהים הטובה עליו מה שהיה עתיד להיות בזמן הגלות בגבול האפשרות בפרט, ולכן אמר "קסבר אי בעיין לי נרהוט ולא נתעכב", רוצה לומר שהיה ענין המשיח מוכן לבוא כל זמן שהיו ישראל ראויים לגאולה, ולא ימנעו בואו נגעי הגלות וצרותיו אבל בא יבוא ולא יאחר בזולת עיכוב. זהו האופן האחד מפירוש ההגדה הזאת.

והאופן השני בפירושה הוא שרבי יהושע בן לוי שאל את אליהו ואת רבי שמעון בר יוחאי "אימת אתא משיחא" מהסברא אשר זכרתי, והם השיבוהו "זיל שיליה לדידיה" רוצה לומר שלא יודע זמן ביאתו כי אם בבא עתו, וכאלו המשיח עצמו יגיד ביאתו ובזמן בואו יודע ולא בזמן אחר, וכמאמר המלאך לדניאל (יב, ט) "כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ", ולזה

אמרו שישאלו אל המשיח עצמו. והנה רבי יהושע בן לוי שאל "והיכא יתיב", רוצה לומר מאיזה צד או מאיזה פינה יבוא (עצמו) המלך המשיח ממזרח או ממערב מצפון או מדרום, ואל זה השיבו "בין פתחא דרומי בין סובלי חולאים".

וגלו בזה שני דברים גדולים עתידיים:

האחד שיולד המלך המשיח בארצות הנוצרים אשר במערב הנמשכים לדת רומי, וראוי זה להיות כן כי כמו שנולד משה רבנו עליו השלום במצרים מקום הגלות ונולד זרובבל בבבל ראש הגלות כן משיח צדקנו יהיה נולד בתוך בני יהודה אשר בגלות רומי בקרב הנוצרים. **והשני** שיהיה בפתחא של רומי לא בתוכה, וענין זה שיולד או יתגלה מלך המשיח כשיהיו ישראל מגורשים מארצות הרומיים והנוצרים כאלו הם בפתחא של רומי לצאת משם, ושיהיה כאחד מבני הגזרות והשמדות בין אותן הזמנים אשר יסבלו ישראל בהם ייסורים קשים וצרות רבות ורעות.

ובמה יודע איפוא איזה דורו של משיח ומה הן צרותיו. ועל זה השיבוהו "כי שרי בחד זימנא שרי ובחד זימנא אסרי", רוצה לומר שבשאר הדורות בבוא עליהם צרה וצוקה בזמן אחד ישובו וינחו על משכבותם וישכון ישראל בטח זמן מה, אבל בזמן המשיח יהיו הצרות כל כך תכופות שבעוד צרה אחת עומדת תתחדש צרה אחרת, וזהו אמרו "והוא שרי חד ואסר חד". וכן אמרו בזה הפרק עצמו דור שבן דוד בא צרות רבות וגזירות קשות מתחדשות, עד שלא נפקדה צרה ראשונה שנייה היא עומדת. ועוד אמרו שם "א"ר יוחנן אם ראית דור שצרות באות עליו כנהר חכה לו, שנאמר "כי יבוא כנהר צר רוח ה' נוססה בו" וכתוב בתריה "ובא לציון גואל". ונתן אליהו ורבי שמעון בר יוחאי הסברא בתכיפת הצרות ההם באומרם "קסבר אי בעיין לי נרהוט ולא נתעכב", רוצה לומר שמתוקף הצרות התכופות ישובו ישראל בתשובה ובקשו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם ובאמצעות התשובה יבוא משיח. ועל זה הדרך עצמו אמר רבי יהושע בן לוי באותו הפרק "אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין אלא הקדוש ברוך הוא מעמיד עליהם מלך שגזירותיו קשות כגזירותו של המן ומתוך כך הם חוזרים בתשובה". הנה האופן השני בפירוש הדברים האלה ושניהם כאחד טובים.

וסיפר שנראה לרבי יהושע בן לוי בחלומו ובעיונו כאלו הלך עד המשיח ונתן לו שלום והחזיר לו שלום. וקראו "בר ליוואי" להעיר על שלמותו כאלו היה מבני לוי העומדים לשרת לפני ה', ושעליו נאמר "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל", כי הוא היה לוי במעשיו ולוי בתורתו. וששאל רבי יהושע בן לוי זמן בואו והשיבו "היום". ואפשר שחשב רבי יהושע בן לוי שהיום ההוא הוא יומו של הקדוש ברוך הוא שבסופם יבוא משיח, ושאחרי כן חזר ועיין בדבר כפי הנבואות ומראות דניאל וראה שהיה זה בלתי אפשר, והוא אמרו "למחר אשכחיה לאליהו", שהוא ספור מה שראה מורה על השגת עיונו, או שנראה לו בחלומו או בהתבודדותו כאלו

אמר כן למחרתו מצא את אליהו ולא זכר שמצא עמו רבי שמעון בר יוחאי לפי שהתחברות שניהם היה לעניין פתחא דג"ע כפי מה שפרשתי, אבל לעניין המשיח נתייחד לאליהו כי הוא אשר יפנה דרך לפניו. והתרעם רבי יהושע בן לוי על מה שאמר לו המשיח "היום" ולא היה כן, ועל כן פירש לו אליהו המלאך הדובר בו שמה שנאמר לו "היום" לא היה על זמן גבול חיוב ביאת המשיח שתהיה אז הכרחית מבלי תנאי כלל, אבל שכיון בו לזמן האפשרות בלבד שיש בו תנאי הכנת המקבלים, ושאותו מלה שאמר לו המשיח "היום" היא מאותו פסוק שנאמר במזמור לכו נרננה לה' שנאמר "כי הוא אלוהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקולו תשמעו", וגלה לו א"כ זמן אפשרות בואו לא חיוב זמן ביאתו.

וגלה לו עוד אליהו שהשלום שנתן לו המשיח ביחסו אותו לאביו היה להבטיחו שהוא ואביו יזכו לחיי העולם הבא, רוצה לומר שבהיותו חוקר ודורש בדבר הזה מתי ייתא משיחא כוסף ומשתוקק ימהר יחישה מעשהו וצדקה הייתה לו לפני ה', ובזכותו הנה שכרו אתו לעתיד לבוא. ומפני שהייתה שאלת רבי יהושע בן לוי הראשונה אם יזכה לחיי העולם הבא, כמו שאמר "אתינא לעלמא דאתא", ושהשיבוהו אליהו ורבי שמעון בר יוחאי שהיה זה תלוי ברצון המשיח, לכן הייתה חתימת המאמר מעין ראשיתו שמלך המשיח עצמו הבטיחו עליו, והעניין כמו שזכרתי שבשכר תקוותו וכספו בביאת המשיח יזכה לחיי העולם הבא.

[אגדת מותו של ר' יהושע בן לוי]

ואומנם ההגדה שבאה במסכת כתובות היא בסוף פרק המדיר, אחרי שזכרו חסידות רבי יהושע בן לוי שהיה מתחבר עם בעלי ראתן שהם החולים ממין אחד מנגעים הדבקים, בהיותו עוסק בתורה ולא היה חושש להיזק דיבורם בבטחו בתורה שהיה עוסק בה, ספרו מה שקרה לו בעת מותו המורה על חסידותו ושלמותו, והוא אמרה:

"כי שכיב אמר לו למלאך המוות זיל עביד ליה רעותיה, פירוש כשהגיע זמנו של רבי יהושע בן לוי לפטור מן העולם אמר הקדוש ברוך הוא למלאך המוות שילך אליו ושיעשה לו רצונו, אזיל איתחזי ליה, אמר לו אחוי לי דוכתאי, אמר לו לחיי, פירוש שהלך מלאך המוות ונראה אליו, ורבי יהושע בן לוי אמר ליה הוליכני לגן עדן והראני מקומי והשיבו מלאך המוות שכן יעשה, כי זהו הנרצה במילת "לחיי". הב לי סכינך דילמא מבעתת לי באורחא, יהביה ניהליה, פירוש, שאמר לו רבי יהושע בן לוי למלאך המוות שייתן לו סכינו שבו יהרוג בני אדם כדי שלא יפחד ולא יבעת ממנו בדרך, ואז נתנה לו. כי מטא להתם דלייה קא אחויה לי, שוור להאי גיסא, נקטיה בקרנא דגלימא, אמר לו בשבועתא דלא אתינא, כשהגיע לשם לג"ע הגביהו מלאך המוות לרבי יהושע בן לוי למעלה כדי שיראה מקומו, ואז קפץ ודלג רבי יהושע בן לוי מידי מלאך המוות ונפל לצד של ג"ע ואחזו מלאך המוות בכנף מעילו, ואמר לו רבי יהושע בן לוי בשבועה שלא אצא מכאן. ולהיות דבריו קיום ואמונה רבה אמר הקדוש ברוך הוא: אי

איתשל אשבעתא נהדר אי לא לא נהדר, פירוש, אם מנהגו לבטל שבועתו ולשאול עליה בהתרה יחזור ואם לא יחזור. אמר לו הב לי סכינא ולא הוה קא יהיב ליה נפקא בת קול ואמהר הבה ניהליה דמתבעא לברייטא, פירוש, ששאל מלאך המוות לרבי יהושע בן לוי שייתן לו סכינו, והוא לא היה רוצה לתת לו עד שיצאה בת קול ואמרה לו תנהו אליו שנצטרך בו לשאר הבריות. מכריז אליהו קמיה פנו מקום לבר ליוואי, פירוש, כאשר נכנס רבי יהושע בן לוי לג"ע ליווה אותו אליהו והיה מכריז לפניו פנו מקום לבן לוי זה. אזל אשכחיה לרבי שמעון בר יוחאי דהוה יתיב על תלת עטר תכסקי פיזא, פירוש, שהלך רבי יהושע בן לוי בג"ע עד שמצא לרבי שמעון בר יוחאי שהיה יושב על י"ג מרבדים של זהב. אמר לו אתה הוא בר ליוואי, אמר לו הן, נראתה קשת מימך, אמר לו הן, א"כ אין אתה בר ליוואי, ולא היא דלא הוה מידי אלא סבר לא איתחזק טיבותא לנפשי, פירוש, ששאלו רבי שמעון בר יוחאי האתה בן לוי ששמעתי שמעו בתורה ובקדושה, והשיבו כן אני הוא, ושאל לו עוד אם נראה הקשת ביום הענן בימיו, ולפי שהוא השיב הן חזר ואמר לו א"כ אין אתה בן לוי ששמעתי, לפי שהקשת אינו אלא אות ברית שלא יחרב העולם ואם יהיה צדיק גמור בדור אין צריך אותו אות. ובאמת לא נראתה הקשת בימי רבי יהושע בן לוי מפני שלמותו אבל מרוב ענוותנותו כחש ואמר הן כדי שלא להחזיק טובה לעצמו.

ע"כ דברי ההגדה.

ומי האיש אשר נגע ה' בלבבו טוב טעם ודעת שיאמין בפשטותה ויתן אל לבו שכן קרה במציאות כמו שסופר פה, ושמלאך המוות הורג בני אדם בחרב ושופך את דמו ומכסו בעפר, ושנתן הסכין לרבי יהושע בן לוי, ושהוליכו להראות מקומו בג"ע בהיות מקום הנפשות נבדל מבלי זה, ושאחז בכנף מעילו והוא ברח מידי. ואף שנתעקש לומר שכל זה קרה במציאות לרבי יהושע בן לוי אחרי פטירתו מבני אדם.

אבל כוונת ההגדה באמת כך היא אצלם.

שרבי יהושע בן לוי היה כל כך דבק בתורתו ומתבודד באלוהיות שהדברים הטבעיים כמו בעלי ראתן לא היו מזיקין אותו, כי גם בשעת פטירתו שכל אדם יקבל צער גדול בהיפרד הנפש מהגוף לפי שבשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, הצדיק הזה היה בהפך כי ציוה הקדוש ברוך הוא שימות בנחת ובנשיקה מבלי צער וכאב אבל מתוך התבודדותו ועיונו תיפרד נפשו. ולזה כיונו באומרם "אמר לו למלאך המוות זיל עביד ליה רעותיה", כי מלאך המוות הוא שם נאמר על ההפסד והמוות וצער, ורצה ה' שתהיה המוות בנחת ומבלי צער לצדיק ההוא. ואמרו "אז אתחזי ליה" רוצה לומר שראה רבי יהושע בן לוי שהמוות קרובה אליו ושבאו ימי הפקודה, כי זהו הנרמז בהראות אליו מלאך המוות. וכאשר הרגיש ושיער במותו התבודד בדעתו ודבק נפשו באלוהות כדי שתצא נפשו באחד, מתוך התבודדותו באלוהים תצא מן העולם הזה באופן שהמוות ההוא הבא אליו יהא לטובתו ודרך והכנה להשיג לנפשו מדרגה

עליונה בצרור החיים, והוא הנרמז באמרו "אחוי לי דוכתאי" שהמוות יורהו מקום שכרו ומדרגת נפשו. ומזה תשובת מלאך המוות שאמר "לחיי", כאלו הודיעו שלא יהיה ולא יקרא זה בערכו מוות כי אם חיים נצחיים רוחניים.

ואומנם שאלת הסכין הייתה שביקש החסיד שלא יצטער גופו בצער המוות כי הצער והכאבים הם הסכין והכלי להפסד ולמות, ולכן אמר "דילמא מבעתת לי באורחא" כלומר שהכאב וצער המיתה לא יפסיק ולא יעכב התבודדותו מדביקות נפשו בבוראו. וכן היה מות החסיד ההוא בנשיקה בלי שום צער וכאב, ומלאך המוות שהוא שם המוות וההפסד כמו שזכרתי הוליכו לג"ע והגביהו מן הקרקע ולמעלה, ובאמצעות המוות קנתה נפש החסיד הזה רוממות ומעלה וממנו נכנס למקום העליון שהוא ג"ע. ואמרו "שוור נפל להאי גיסא", רוצה לומר שבהיותו בתוקף התבודדותו באותו שעה נפרדה נפשו ממנו ועל זה שבהיותו מעיין במקומו קפץ לג"ע. ועוד כיון בזה שלא הוצרכה נפשו לרוב טהרתה וקדושתה למירוץ עונות אחר המוות ולהיותה עולה ויורדת שנים עשר חודש כשאר בני אדם, אבל מיד סמוך אל המוות ואחריה נכנס לג"ע מקום השכר, ומלאך המוות לא יכול לו כי אם לאחוז בכנף מעילו שהוא רמז לגופו וחומר שפסד.

ולפי שהייתה דעת חכמי ישראל שהנפשות אחרי יציאתם מן הגופות ישובו ויתגלגלו לגופות אחרים, אם לבקש שלימות שלא היה להם, או לקבל עונש על עונותיהם, לכן אמרו שמה שרבי יהושע בן לוי נשבע שלא יבוא עוד בעולם הזה, כי היה בשלמותו וכל יגיעיו לא ימצאו בו עוון אשר חטא. ולכן אמרו עוד שגזר הקדוש ברוך הוא שאם ימצאו לרבי יהושע בן לוי שמעולם לא נשבע ונתחרט משבועתו ונשאל עליה להתירה אחרי כן, יהיה זה בחוק שלמותו עוון וגנאי מה, ולכן יעבור שיחזור לשוב בגוף אחר. והנה זכרו הדבר הזה להיותו קל שבכל מיני העונות, אבל אם אפילו העוון הקל הזה לא נמצא בו מעולם אינו צריך להתגלגל. ולפי שהמיתה אשר כזאת בשובה ונחת הייתה לרבי יהושע בן לוי יותר משאר האנשים דרך חוץ עבודתו ושכר תורתו לכן אמרו שלא נעשה כזה לשאר בני אדם, ולזה רמזו באומרם על דרך המשל שמלאך המוות ביקש ששיב לו סכינא והקב"ה גזר שכן יהיה מפני מיתות שאר הבריות. ואולי שרבי יהושע בן לוי היה מתפלל שלא יטעמו בני אדם עוד כאב המיתה והקב"ה לא קיבל ממנו כי הנסים היו להוראת שעה אבל לא יתמידו.

והתבונן שאותן שני יסודי עולם שסופר בהגדה של חלק אשר ביארתי למעלה שראה רבי יהושע בן לוי אפיתחא דג"ע בחייו, אותם עצמם מצא שם אחרי פטירתו, כי מצא ראשונה את אליהו שהיה מכריז לפניו פנו מקום לבר ליואי, ואמרו זה להעיד שהיה רבי יהושע בן לוי הולך בדרכיו ועושה כמעשיו באהבתו את ה' וקנאת תורתו, ולהורות שתהיה מדרגתו בג"ע למעלה על שאר השלמים אמר "פנו מקום לבר ליואי". וכן מצא לרבי שמעון בר יוחאי, כי הלך אליו רבי יהושע בן לוי להיותו ממינו ושותה מימיו והגיע שמה למדרגתו. ומה טוב אומרם "דהוה

יטיב אתלת עשר תכטקי פיזא". כי רמזו בזה שהיו סובבים אותו י"ג מדות של רחמים, והיה שלמותו בי"ג עיקרי הדת ופינותיה. ולהורות עוד על גודל שלימות רבי יהושע בן לוי והיותו מגין בעד דורו ברוב זכותו, ספרו כאלו שאל לו רבי שמעון בר יוחאי "נראתה הקשת מימך" להגיד שהוא היה ברית עולם ומגן הדור, והעיד התלמוד שכן היה באמת שלא נראתה הקשת מימיו. ואומנם באו הדברים בדרך השאלות והתשובות על זה כדי ליפות את המשל, כי חז"ל לבד כיוונו בההגדה הזאת לבאר שלימות רבי יהושע בן לוי תורתו ומידותיו שבחיו ושבתו לא נפרדו ממנו, ושכן הייתה מיתתו בנשיקה מבלי צער ומתוך התבודדותו בעולם הנשמות בלי ספק יהיה כן הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו.

והנה התבאר ההגדה אשר בפרק חלק מרבי יהושע בן לוי עם אליהו ורבי שמעון בר יוחאי והוסרו מעליה הספיקות והערעורים כולם.
והתבארה עתה ההגדה הזאת ממסכת כתובות אשר באה בצל קורת מסכמת עמה כפי הבחינה האמיתית והדרך המושכל.
וזהו מה שראיתי לבאר בזה הפרק.

חלק שני, העיון הראשון - פרק ג'

בביאור שלוש הגדות אחרות שהביאו ג"כ בפרק חלק מתייחסות זו לזו.

[אגדת ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל]

והראשונה מהם היא:

ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה. אמר רב יוסף שרא ליה מרא לר' הלל, חזקיה אימת הוה במקדש ראשון, וכי מנבא זכריה בבית שני קא מנבא שנאמר "גילי מאוד בת ציון".

והמאמר הזה זר מעשיהו. לפי שיראה ממנו שר' הלל לא היה מאמין בגאולה העתידה והיה מכחיש דברי הנבואות כולם, ואם היה שהוציא עצמו מן הכלל וכפר בעיקר איך קראהו ר' ואמרו שמועה זו מפיו והעלו זיכרון המאמר המגונה הזה על ספר. ועם היות שלא זכרו המתפקדים ההגדה הזאת בויכוחיהם אין ספק שיוכלו להסתייע ממנו, כשיאמרו שהייתה דעתו של ר' הלל שהמשיח כבר בא, וכפי דרכם יאמרו שחזקיה הוא רמז לאלוהי שהוא בלתי בעל תכלית החזק, ושרב יוסף לא הבין כוונתו ולכן השיב עליו מה שהשיב:

והנה בעל **ספר "העיקרים"** בפ' הראשון ממנו עשה מזה הר גבוה ותלול להוכיח ממנו שאין ביאת המשיח עיקר מעיקרי דת משה רבינו כדברי **הרב המיימוני**, וכתב שר' הלל לא היה מאמין כלל בקיבוץ גלויות, והיה מפרש כל יעודי הנביאים שדברו על הגאולה ואומר שנתקיימו

בבית שני. עם היות שכתב עם זה שיש משיבים לר' הלל לא כפר בביאת המשיח, אלא שהייתה דעתו שאין להם משיח לישראל מדברי הפסוקים כי כולם אפשר שיתפרשו על חזקיהו מלך יהודה, אבל שמצד הקבלה היה מאמין הגאולה העתידה. גם בזה לא נחה דעת המחבר הזה, וזכר בפמ"ב מאמר ד' מספרו שאם אין מן הכתובים הכרח להאמין בביאת הגואל שאף מן הקבלה לבדה אין לו הכרח גם כן. ונתאמץ להוכיח שגם הראיה שהביא רב יוסף בעד ר' הלל אינה הכרחית, כי פירוש "גילי מאוד בת ציון" עם היות שלא יתפרש על חזקיהו אפשר לפרשו על זרובבל, שנאמר עליו "אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי וגו' ושמתוך כחותם (על יד ימיני) כי כך בחרתי", ובנבואת זכריה עליו אמרה. וכן מה שאמר מלאכי "וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי" נאמר על עזרא שזקק כל המשפחות וטהר את הכהנים והבדיל אותם וטהר את ישראל מבנות הנכר. וכן פירש נבואות אחרות מהעתידות על גלות שני וגם שלח ידו במראות דניאל וגלה בהם פנים שלא כהלכה. ועם היותו זוכר זה בשם אחרים כמחבא רוח, אין ספק שהייתה דעתו מסכמת בזה לדעתם, שכל הפוסל במומו פוסל. ואני לא נקראתי במקום הזה להביא הנבואות שיש בהם הכרח מבואר לעתיד לבוא מבלי דחייה וערעור, פן תכבד המלאכה הזאת ויתארכו הדברים יותר מדאי, אנכי אערבנו מידי תבקשנו במאמר אחר שאעשה אם יגזור ה' בחיים אחרי חתימת זה המאמר, אקראנו משמיע ישועה ושם יתבאר ביאור נגלה לעפרא בפומיה של זה המחבר, כי יש לנו הכרח גדול וראיות עצומות מן התורה ומן הנביאים על גאולתנו ועל פדות נפשנו, ושם אשיב על חלומותיו ועל דבריו. ובמאמר ראש אמנה אשר עשיתי בפ' הי"ד הוכחתי בראיות הגונות היות ביאת המשיח עיקר מעיקרי הדת, ואין צורך עתה כי אם לבאר מאמר ר' הלל.

וכבר ראיתי שכתב **הרב חזקיה** במכתב התחייה אשר עשה בפירושו על זה המאמר והוא, שחכמי ישראל היו חולקין אם תהיה תחיית המתים מיד סמוך אחר הגאולה, או אם תהיה אחריה זמן הרבה, ושר' אליעזר אמר ימות המשיח ארבעים שנה, ואחרי כן תהיה תחיית המתים, ושר' הלל חלק עליו באמרו שאין הכרח מן הפסוקים שיהיה ימות המשיח וקבוץ גלויות זמן הרבה קודם התחייה אבל שתהיה התחייה מיד אחריה. ומה שאמר ר' הלל "אין להם משיח לישראל" רוצה לומר אין להם ימות המשיח קודם התחייה, שהרי עם התנאים היה חולק והם לא נחלקו אלא על זמן ימות המשיח, וגם הוא עליהם היה מדבר. ומפני שנסמך מאמרו על לשון הברייתא שאמרו בפירוש ימות המשיח, לכן קיצר לשונו ואמר אין להם משיח, האף אין זאת שהוא לא היה חולק על דבריהם אלא שהיו דבריו מאמר בפני עצמו, יקשה איך שמהו בתוך המחלוקת שלהם, והנה לפניו ולאחריו המשא ומתן נמשך כולו על ימות המשיח.

והפירוש הזה בלתי מתיישב

כי הנה בלשון שאר החכמים שהוזכרו באותו הסוגיא תמיד היו אומרים "ימות המשיח", ואיך יאמר ר' הלל "אין להם משיח לישראל" בהיותו מאמר מגונה, ועל כיוצא בזה נאמר "חכמים

היזהרו בדבריכם". וגם שנאמר שקיצר דבריו בזה ושרצה לומר אין להם ימות המשיח, איך הוסיף על חטאתו פשע במה שאמר שכבר אכלוהו בלשון יחיד והיה לו לומר שכבר אכלום אם כיון לימות המשיח. והר' שם טוב שפרוט פירש "אין להם משיח לישראל" לא יבוא אם לא יזכו, כי זכות האבות כבר נגמר בבית ראשון וזכות דוד שהיה נשאר נשלם בימי חזקיהו שנאמר "וגנתי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי". ויש סיוע לדבריו ממה שאמרו חז"ל במסכת שבת בפרק במה בהמה יוצאה מאימתי תמה זכות אבות וכו', ר' יוחנן אמר מימי חזקיהו. ואינו נכון כי העיקר חסר מן הספר.

ואני במאמר **ראש אמנה** באותו פרק אשר זכרתי, פירשתי במאמר הזה שלא בא ר' הלל להכחיש ביאת המשיח, כי לכן לא אמר אין בן דוד בא, אבל רצה להודיע שלא יבוא המשיח בזכות ישראל כלומר בזמן האפשרות שזכרתי, ולזה אמר "אין להם משיח לישראל" רוצה לומר אין המשיח להם שיבוא בזכותם לפי שנתמעטו זכיותיהם בעבור אותו נס שנעשה בימי חזקיהו ממפלת סנחריב, וזהו "שכבר אכלוהו בימי חזקיהו" כלומר שזכותם אכלו באותו זמן וימשך מזה שלא יבוא המשיח בזמן האפשרות, אבל יבוא בזמן ההכרח שהוא העת הגזור כמו שנאמר "אני ה' בעתה אחישנה". ורב יוסף אמר שיכפר האל לר' הלל על זה שאמר, כי הוא מביא ייאוש בלב המאמינים ומעכב את התשובה, ושאין הדבר כמו שאמר כי הנה זכריה שהיה בבית שני אמר בפירוש "גילי מאוד בת ציון הנה מלכך יבוא לך" רוצה לומר לך ובזכותך יבוא, ואמר גם כן באותו הפרשה (שם ט, יב) "שובו לבצרון אסירי התקווה", וכל זה מורה שיש להם משיח לישראל תלוי בתשובתם בהפך מה שאמר רבי הלל. זהו מה שפרשתי שם.

[פירוש אחר למאמר – עשרה ייעודים לעתיד לבוא]

אבל עתה העירוני רעיוני לפרש במאמר פירוש אחר אותו ראיתי צדיק לפני, ואומר שאתה כשתטיב העיון בדברי הנבואות תמצא שיעדו לעתיד לבוא עשרה מינים מן היעודים. **המין הראשון** הוא, שיקים אלוהים לישראל מושיע ורב נגיד ונאמן, הוא המלך שימלוך עליהם מזרע בית דוד שהוא יהיה משיח אלוהי יעקב. וממנו דבר ישעיה בפ' "ויצא חוטר מגזע ישי", עד "והייתה מנוחתו כבוד", ובפרשת "הן לצדק ימלך מלך", ובפ' "הן עבדי אתמך בו", וירמיה אמר "והקימותי לדוד צמח צדיק ומלך מלך", ואמר "לא יכרת לדוד איש יושב על כסא ישראל". ויחזקאל אמר "והקימותי עליהם רועה אחד ורעה אתהן את עבדי דוד" וגו'. וכן בפרשיות אחרות, ובדברי שאר הנביאים הרבה מזה.

והמין השני הוא, בקבוץ הגלויות ושוב ישראל אל אדמתם. ומזה דיבר בביאור משה אדונינו בפ' והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה, שנאמר "ושב ה' אלוהיך את שבותך ורחמך ושב וקיבצך מכל העמים וגו' והביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך" וגו'. וישעיה בפ' "יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו", עוד אמר "ואסף נידחי ישראל

ונפוצות יהודה יקבץ", ועוד בפ' "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול", ובפ' "ותאמר ציון", ובפרשיות אחרות. וירמיה אמר "ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם" וגו'. ויחזקאל אמר "לכן אמר ה' עתה אשיב שבות יעקב וריחמתי כל בית ישראל וידעו כי אני ה' אלוהיהם בהגלותי אותם אל הגויים וכנסתים אל אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם". וכן נבואות אחרות בדבריהם ובדברי שאר הנביאים.

והמין השלישי מהיעודים הוא, בנקמת האויבים וחורבן האומות. ועל זה אמר משה רבנו עליו השלום באותה פרשה "ונתן ה' אלוהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך". וגם בלעם נבא עליו ובסוף שירת האזינו נאמר גם כן "אשיב נקם לצרי וגו' וחרבי תאכל בשר וגו' כי דם עבדיו יקום" וגו'. וישעיה בפ' "קרבו גויים לשמוע", ובפ' "שירו לה' שיר חדש", ושאר הפרשיות שלאחר זה, ובפ' "מי זה בא מאדום", ובנבואות אחרות. וירמיהו אמר "כי אעשה כלה בכל הגויים אשר הדחתיך שמה ואותך לא אעשה כלה". ויחזקאל בפרשת "שים פניך על הר שעיר" עד "בנקמת אדום", וכן בשאר הנביאים הרבה מזה מאוד.

והמין הרביעי מהיעודים הוא, בטובת ובהצלחת ארץ ישראל הגשמית בזמן הגאולה. וישעיהו הגדיל יעודיו על זה בפ' "קומי אורי" ובפ' "שוש אש"ש" ובפ' "הנה עבדי יאכלו", ובפ' אחרות. ויחזקאל אמר "ונתתי אותם סביבות גבעתי ברכה והורדתי גשם בעתו גשמי ברכה יהיה ונתן עץ השדה פרוי והארץ תיתן יבולה". וכן שאר הנביאים.

והמין החמישי מהיעודים, בחכמת ישראל ובקדושת האומה והארץ ובית המקדש. ועליה אמר משה לענין העם באותו פרשה "ומל ה' אלוהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה" וגו', ועל קדושת הארץ והמקדש אמר "כי ישוב ה' לשוש עליך כאשר שש על אבותיך כי תשמע" וגו'. וישעיה אמר "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", וירמיה אמר "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמור דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם", ואמר "ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים. ויחזקאל אמר "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדש אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן מבשרכם", ובסוף ספרו זכר ענין בית העתיד וקדושתו. והושע אמר "וארשתיך לי בצדק ובמשפט בחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'".

והמין השישי מהיעודים הוא, שוב הנבואה באומה ובאנשיה. ועליו אמר ישעיהו "ואשים דברי בפיו ובצל ידי כסיתיך", ואמר "ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה". ויואל אמר "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם".

והמין השביעי מהיעודים, בהתחדשות האותות והמופתים הנפלאים בזמן ההוא. ועליו אמר ישעיה "טרם יקראו ואני אענה", ויואל אמר "ונתתי מופתים בשמים וארץ דם ואש ותמרות עשן".

והמין השמיני מן היעודים הוא, שאחרי הגאולה העתידה והצלחתה לא יהיה עוד גלות אבל תמיד תהיה האומה בהתמדתה והצלחתה כל ימי עולם. ועל זה אמר ישעיהו "לבשי עוזך ציון לבשי בגדי תפארתך ירושלים עיר הקודש כי לא יוסיף עבור בך עוד ערל וטמא", ואמר "נשבע ה' בימינו ובזרועו עזו אם אתן דגנך עוד מאכל לאויביך". וירמיה אמר "כה אמר ה' נתן שמש לאור יומם וכו' אם ימוש החוקים האלה מלפני נאום ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים". ויחזקאל אמר והיית להם לנחלה ולא תוסיף עוד" וגו', ואמר "ולא אשמיע אליך עוד כלימת גויים וחרפת גויים לא תישאי עוד. וכן שאר הנביאים.

והמין התשיעי מהיעודים הוא, קבלת האומות כולם אמונת יחוד ה'. ועליו נבא ישעיהו בפ' "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' וגו' והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוהי יעקב ויורנו מדרכיו", וזהו עצמו אצלי ענין פירוש "מכנף הארץ זמירות שמענו" כמו שפרשתי בפירוש ישעיה. ואמר גם כן "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". ובנבואת השמים כיסאי אמר "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחוות לפני". וצפניה אמר "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד". וזכריהו אמר "בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגויים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמור נלכה עמכם כי שמענו אלוהים עמכם". ובסוף ספרו "והיה כל הנותר מכל הגויים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות."

והמין העשירי מהיעודים הוא, תחיית המתים שתהיה אחרי קיבוץ הגליות. ועל זה נאמר בתורה "ראו עתה כי אני הוא אני אמית ואחיה". וישעיהו אמר על זה "יחיו מתיך נבלתי יקומו הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טליך". ודניאל אמר "ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו".

הרי לך מבואר שלעתיד לבוא נמצאו בדברי הנביאים עשרה מינים מהדברים העתידיים להיות. והנה בהיות חכמי ישראל נושאים ונותנים כמה יהיו ימות המשיח, אמר ר' הלל שאין ראוי לומר ימות המשיח, כי הנה לעתיד לבוא לא יהיה לישראל מלך מולך עליהם משוח בשמן. ושאין להקשות עליו ממה שיעדו הנביאים מענייני מלך המשיח ותוארו, שהוא המין הראשון מהיעודים אשר זכרתי, כי זה כבר יבואר על חזקיהו שהוא היה חוטר מגזע ישי ונחה עליו רוח חכמה ובינה ושפט בצדק דלים. ויפורש "וברוח שפתיו ימות רשע" על סנחריב, שמת מתוך

תפלתו, ובימיו היה שלום בארץ, והוא היה בן דוד הנזכר בנבואות, שיהיה ענינו כמו שהיה בבית שני נשיא מזרע בית דוד ראש לסנהדרין, אבל לא שיהיה משיח אלוהי יעקב ומולך על ישראל. ויאמר שלכן אמר עליו יחזקאל "והקימותי עליכם רועה אחד וגו' ועבדי דוד נשיא בתוכם". ובאותו לשון עצמו אמר ירמיהו "והקימותי עליהם רועים ורעום", ושכן אמר על השופטים והסנהדרין.

ואומנם מה שאמר ירמיהו "והקימותי לדוד צמח צדיק ומלך מלך", אמר ר' הלל שבערך אומות העולם נקרא מלך לפי שילחם עימם כמלך עתיד לכידור לא בערך ישראל כי הוא יהיה להם לנשיא ורועה. ולכן כשחזר ירמיהו להגיד היעוד הזה אמר "והצמיח לדוד צמח צדקה", אבל לא קראו מלך ישראל כי אם שיעשה משפט וצדקה בארץ כדרך השופט, ושבימיו תיוושע יהודה וישראל ישכון לבטח כמו שנאמר בשופטי ישראל. ואומנם מה שנאמר ביחזקאל "ומלך אחד יהיה לכולם למלך" יפרשהו ר' הלל על הקדוש ברוך הוא שיהיה למלך על כל הארץ, אבל אמרו "ועבדי דוד מלך עליהם" יפרשהו על האומות, לפי שזכר למעלה "הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגויים" וגו', ואמר "ולא יטמאו עוד בגלוליהם ובשיקוציהם" שחוזר לאותם הגויים, ואמר ועבדי דוד יהיה מלך על אותם הגויים והוא יהיה רועה אחד לכולם, ולכן אמר אחרי זה כשספר עניינו של ישראל "ודוד עבדי נשיא להם לעולם", כי יהיה ענינו נשיאות בלבד לא משיח מלך ישראל, כי לכן אמר "אין להם משיח לישראל" להעיר שלישאל לא יהיה עם היות שיהיה לשאר הגויים.

ויאמר ר' הלל, שמפני זה לא זכר יחזקאל בכל הבניין ובחלוקת הארץ שהביא בסוף ספרו כי אם שם נשיא בלבד לא שם מלך כלל. ואומנם מה שאמר הנביא הושע "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם", יאמר ר' הלל שאין פירושו שיבקשו את המשיח שיקרא דוד ויהיה מלכם אלא שיתחרטו ממה שעשו אבותיהם כנגד הש"י ונגד דוד שהיה בימים ההם מלכם, וזו היא הבקשה שיחפשו לשוב למדרגת הימים הראשונים. ואולי הוצרך לומר ר' הלל "שכבר אכלוהו בימי חזקיהו" בעבור תוארים מיוחדים שתיארו הנביאים את המשיח יאותו לו מצד היותו נשיא לבד, כגון "ישפט בצדק דלים" וגו', "ולא למראה עיניו ישפוט" וגו', כי ידוע הוא שהדין היה נחתך ע"פ רוב הסנהדרין, וכיוצא באלו התוארים שמצינו שתיאר את המשיח באופן שיראה היותו מלך, ולכן לפ"ז יפרש מה שניבאו ירמיהו ויחזקאל על המשיח שכבר נתקיימה בחזקיהו.

אבל לא היה מספק בשאר מיני היעודים.

כי הנה המין השני שהוא קבוץ גלויות לא נתקיים בימי חזקיהו אבל בימיו גלו השבטים מעל אדמתם. גם המין השלישי שהוא נקמת האומות, ובפרט הפלת אדום שניבאו עליה בלעם וישעיה וירמיה ויחזקאל ועובדיה מבואר הוא שלא נתקיים בימי חזקיהו. גם המין הרביעי

שהוא קדושת ישראל ומילת ערלת לבבם לא מצאתיה בימי חזקיהו, כי עם היות שהיו בקיין בטומאה ובטהרה כדבריהם ז"ל כבר נזכר בדברי הימים ששלח חזקיהו רצים בכל ישראל לעשות הפסח והיו משחקים עליהם ומלעיגים בהם, וגם אותם שבאו לחוג בירושלים העיד הכתוב שלא היטהרו ואכלו את הפסח בלא ככתוב, ושהתפלל חזקיהו עליהם לאמר ה' הטוב יכפר בעד. גם המין הששי מהנבואה והמין השביעי מהנסיים והנפלאות לא נתחדשו בימי חזקיהו יותר ממה שהיו בימים הראשונים. ואומנם המין השמיני שהוא התמדת האומה בארץ מזולת גלות אי אפשר שיאמר ר' הלל שנתקיימה, כי לימים מועטים אחרי חזקיהו גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה. גם המין התשיעי מהיעודים בהסכמת האומות באמונה האלוהית מבואר שלא נתקיים עד הנה, כי לא באו שאר העמים אל בית ה' ללכת באורחותיו ולחוג את חג הסוכות. כ"ש המין העשירי מהיעודים שהוא מתחיית המתים אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדיראון עולם שידוע הוא שלא נתקיים עד פה.

הרי לך מבואר שלא נסתפק ר' הלל כי אם בענין המשיח המלך בלבד, והייתה דעתו שבקבוץ גלויות יהיה ה' למלך על כל הארץ וינהג את עמו ע"י נביאיו ושופטיו כמו שהיה בימי משה ובימי יהושע ושמואל, ושלא יצטרכו למלך כי יהיה ה' אלוהים מלכם, וגם ישראל עצמם לא ישאלוהו כי אם לצורך כאשר עשו בימי שאול כי ימול ה' לבבם הערל וכולם ידעו אותו וזרועו תקבלם וימינו תרעץ אויב. ולכן לא אמר ר' הלל אין קבוץ גלויות לישראל, או אין ישראל נגאלין לעולם, או גלות ישראל אינה חוזרת, כי לא שלל ולא כחש מכל עשרת מיני היעודים העתידיים שנזכרו בנבואות כי אם לבד יעוד מלך המשיח בחשבו שזה בלבד כבר נתקיים. ומפני זה לא השיב אליו רב יוסף מנבואות ישעיהו ושאר הנביאים בענין הגאולה העתידה ונקמת האויבים ובנין בית המקדש לפי שר' הלל היה מודה בכל זה ולא היה חולק כי אם על ביאת המשיח בלבד. אבל הכריח המלכת המשיח מדברי זכריה שהיה בבית שני שאמר בפירוש "גילי מאוד בת ציון הנה מלך יבוא לך צדיק ונושע הוא", אלא שזכר ענין המלך ויחסו לציון לפי שימלך עליה, ושאי אפשר לפרשו על חזקיהו שכבר היה מת שנים רבות.

[נגד פירוש העיקרים: ראיות שהפרשה אינה על זרובבל]

האומנם אם אפשר לפרש הפרשה ההוא על זרובבל כדברי בעל ספר העיקרים או העוקרים, הנה אנכי מביא ראיות חזקות על ביטולו ממקומות מאותם הפרשיות אשר באו קשורות ומדובקות בעניינם.

המקום האחד הוא מהתחלת הדברים שהם בפרשה, שנאמר

"כה אמר ה' צבאות אשר יבואו עמים ויושבי ערים רבות והלכו יושבי אחת אל אחת לאמור נלכה הלוך לחלות את פני ה' ולבקש את ה' צבאות אלכה גם אני, ובאו עמים רבים וגויים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלים ולחלות את פני ה', כה אמר ה'

צבאות בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגויים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמור נלכה עמכם כי שמענו אלוהים עמכם". האם נוכל לומר שנתקיים דבר זה בבית שני, הנה לא נמצא שנעשה דבר כזה בכל דברי **יוסף בן גוריון**. ואם האדומיים קבלו עליהם מצות המילה הייתה מפאת האונס ומפני כובד מלחמת החשמונאים בהם. ולא התעורר אומה מן האומות לבקש דבר ה' בירושלים בזמן ההוא, אדרבה שבבית שני רבו הפריצים המינים והאפיקורסים והצדוקים ונשרשה ביניהם אמונת יון שהחריבה את העולם.

המקום השני הוא מהפרשה של אחריה "משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו כי לה' עין אדם וכל שבטי ישראל, וגם חמת תגבל בה צור וצידון" וגו'. שיעד הנביא שתתפשט ממשלת ישראל על כל הארצות, ושתהיה דמשק ממשלת ירושלים, וגם חמת שהיא עיר גדולה תהיה מגבול ירושלים וגם צור וצידון עם היותה חכמה בעיניה ותצבור כסף כעפר הנה ה' יורישנה ותאכלנה אש לא נופה, וכן שאר הערים אשר זכר. ובתוך הפרשה אמר "וחייתי לביתי מצבה מעובר ומשב ולא יעבור עליהם עוד נוגד כי עתה ראיתי בעיני", רוצה לומר שעם היות הדבר לזמן רחוק היה הדבר בעיני הנביא כאלו כבר עשוי. האם יאמר אומר שנתקיים דבר מזה בימי בית שני, זה אי אפשר כי הם לא משלו בדמשק וחמת ולא בצור וצידון, ולא נתקיים בהם "ולא יעבור עליהם עוד נוגש" כי הנה טיטוס שר צבא רומי עבר עליהם והחרימם נתנם לטבח.

המקום השלישי הוא מהפרשה הנמשכת אחריה "גילי מאוד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על החמור" וגו'. ואיך יפורש זה על זרובבל והוא לא היה מלך כי אם פחת יהודה. וגם על בני חשמונאים, ולאומר שיפורש כמו שחשבו מהמפרשים שנאמרה פרשה זו על יהודה בן מתתיהו בן חשמונאי, ולאומר עליו עני ורוכב על החמור, והשבתי רכב מאפרים, לפי שלא היה לחשמונאים סוסים במלחמותיהם, ויסתייעו ממה שאמר הכתוב "ועוררתי בניך ציון על בניך יון" שהחשמונאים הצליחו על היונים במלחמותם, הוא בלי ספק דעת נפסד ופירוש משחת, כי לא נתייחס מלך לבת ציון כי אם מבית דוד לפי שציון הייתה עיר דוד, ועליה אמר "גילי מאוד בת ציון הנה מלך יבוא לך" רוצה לומר מלך דוד שלכד ציון, והחשמונאים לא היו מזרעו. גם אמרו "יבוא לך" הוא על דרך ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים, ואיך יפורש על יהודה בן מתתיהו ושאר החשמונאים שלא באו מחוץ כי הם מיושבי ירושלים היו. גם אמרו "עני ורוכב על החמור" לא בא לספר עניותו כי אם להודיע שכסף וזהב לא ירבה לו ולא בגבורת הסוס יחפץ כי שלום ואמת יהיה בימיו, ולזה סמך אליו "והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים ונכרתה קשת מלחמה ודבר שלום לגויים", כאלו אמר כי לא בחרבם ובקשתם וסוס ורכב יירשו את הארץ כי אם ברצון הבורא ית' וכוחו שישפיל כל האומות לפנייהם וכמו שכתוב "וגברתים בה' ובשמו יתהללו". האם נתקיים זה בבית שני שלא היה ביניהם כי אם מכת חרב באחיו והרג ואבדן

הפרושים עם הפריצים ומלחמה עם כל הגויים עד שספו תמו מן בלהות, והנה בבית שני אי אפשר לומר "והכרתי רכב מאפרים" כי לא היה שמה כמו שהתבאר.

והמקום הרביעי באמרו "ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", והוא גבול ארץ ישראל המיועד כדכתיב "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים". האם נתקיים זה בזרובבל שאחרי שבנה את בית ה' שב לבבל ושם עמד ומת בעבדותו, או אם נתקיים באחד מבני החשמונאים. והנה מלכי בית שני לא היו מולכים בעצמם ואיך יאמר עליהם ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ.

והמקום החמישי ממה שיעד עם זה בקיבוץ השבטים כולם שיתן להם גבורה רבה לשינקמו מאויביהם אשר הרעו עמהם בזמן גלותם, וכמו שכתוב "כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים ועוררתי בניך ציון על בניך יון ושמתוך כחרב גיבור". כי הנה בזכרו שתי המלכויות מלכות יהודה ומלכות אפרים העתידים להתחבר עליהם אמר אחרי כן "וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע והושבותים כי רחמתים". ולפי שהיו עשרת השבטים מפוזרים במזרח ובמערב אמר "אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים וגו' והשיבותים מארץ מצרים ומאשור אקבצם ואל ארץ גלעד ולבנון אביאם" וגו'. וכל זה מבואר הוא כי לא נתקיים בבית שני, כי לא חזרו שם השבטים מכל מקומות מושבותיהם כי אם קצת יהודה ובנימין. ואומנם אמרו "ועוררתי בניך ציון על בניך יון" לא נאמר על מלחמות החשמונאים כי אם על הנקמה העתידה בבני יון, וכמו שאמר יואל "ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני היונים" וגו'.

הרי לך בזה חמשה מקומות מהפרשיות האלה שכולם יעידון ויגידון בביאור שהם לעתיד לבוא ולא נתקיימו עד הנה. וצדק **רש"י** במה שכתב בפירושו בפרשה הזאת: "אי אפשר לפרשה אלא על מלך המשיח" וגו'. ולכן עשה מהם רב יוסף הכרח גדול כנגד ר' הלל. והנה הארכתי בזה כדי לענות כסיל כאיוולתו עד כי ייסכר פי דוברי שקר.

[מסקנה: דעתו של ר' הלל]

והיוצא מכל זה שר' הלל לא נסתפק כלל בעניין קיבוץ גליות וגאולת האומה ויתר היעודים העתידים, כי אם ביעוד המיוחד למלך המשיח שחשב שנתקיים בחזקיהו, למה שראה ממשפחתו וכח חכמתו והצלחתו על אויביו מבלי חרב וחנית. ומסכים לזה אמר גם כן בפרק חלק הגדה שנית והיא "אמר רב גידל אמר רב עתידים ישראל דאכלי שני המשיח, אמר רב יוסף פשיטא אלא מאן אכל להו חילק ובילק אכלי להו, לאפוקי מדרבי הלל דאמר אין להם משיח לישראל, קמ"ל. כי הנה רב שיער בזמן העתיד שיהיו ישראל זוכים בשני המשיח ובטובות ההם המיועדות לבא בהם. ורב יוסף הקשה עליו פשיטא ומה החידוש אשר חידש בזה הלא ידענו שישראל יזכו בהם ולא שאר העמים הנכרים כמו שכתוב (ישעיהו 10, י) "שישו

אתה משוש כל המתאבלים עליה", ועל העמים הנכרים ההם אמר "אלא חילק ובילק יאכלום" כלומר פלוני ופלוני אשר לא ידענו אי מזה המה יאכלו אותם השנים הטובות. ועל זה השיבו שלא אמר רב עתידים ישראל שיאכלו שני המשיח כנגד יעודי הטובות המיועדות לזמן הגאולה כי בזה לא ייפול ספק כלל, אבל שאמרו כנגד יעודי מלך המשיח עצמו שהיה ר' הלל מסתפק בו או מכחיש אותו. ובזה הותר הספק בזה המאמר בשלמותו.

[אגדת 'בקש הקב"ה לעשות לחזקיהו משיח']

ולהיות חזקיהו דומה לו למלך המשיח בעניינו אמרו בפרק חלק גם כן הגדה אחרת וז"ל: "לסרבה המשרה ולשלום אין קץ" אמר ר' תנחום מפני מה כל מ' שבאמצע התיבה פתוחה וזו סתומה, ביקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח ולסנחריב גוג ומגוג, אמרה מידת הדין לפני הקדוש ברוך הוא ומה דוד מלך ישראל שאמר לפניך כמה שירות ותשבחות לא עשיתו משיח חזקיהו שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר לפניך שירה על אחת כמה וכמה שלא תעשהו משיח לכך נסתמה. מיד פתחה הארץ ואמרה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אני אמרתי שירה תחת צדיק זה עשהו משיח, שנאמר "מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק ואומר רזי לי רזי לי אוי לי. אמר שר העולם לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע עשה צביוני לצדיק יצאה בת קול ואמרה רזי לי רזי לי אוי לי, עד מתי, יצאה בת קול ואמרה בוגדים בוגדו ובגד בוגדים בגדו, אמר ר' יצחק עד דאתו בזוזי ובזוזי דבזוזי.

וגם ההגדה הזאת הביאו המתפקדים להוכיח ממנה שבא המשיח בסוף בית שני, ושעליו נאמר "לסרבה המשרה" ושנסתמה בו המ' לרמוז בתולי אמו וסתומם. ועם היותם דברים בטלים בעצמם, ושלא נסתמה מ' "הנה העלמה הרה" שלדעתם נאמרה על זה. לכן צריכים אנחנו לפרש ההגדה הזאת כפי עניינה.

[שמונה קושיות על הפרשה]

וכדי להיטיב בו העיון אעיר עליה ראשונה קושיות המתחייבות כפי פשוטה והם שמונה: **הקושיה האחת** באמרו "ביקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח". והוא שאם רצו במלך משיח מלך שהוא משוח אלוהים הנה חזקיהו מלך היה ואיך יבקש הקדוש ברוך הוא לעשותו מה שכבר היה. ואם רצה במשיח מושיע וגואל ומוציא את ישראל מגלותם ולנקום את נקמתם ולכבוש את ירושלים ולבנות היכל ה', הנה זה היה בלתי אפשרי לחזקיהו, כי עדיין לא נחרבה ירושלים ולא גלתה יהודה ולא נשרף בית אלהינו, ואיך ביקש הקדוש ברוך הוא לעשותו גואל, אם לא היה גלות, וכובש אם היא הייתה בידו, ולבנות היכל ה' אם היא בנויה.

הקושיה השניה באיזה זמן בקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח, האם היה קודם מפלת סנחריב או אחריו. משקר שנאמר שהיה קודם מפלתו, שהרי מידת הדין אמרה:

[תשובות]

ועתה אתן חלק לשבעה וגם לשמונה תשובות הקושיות האלה בפ' ההגדה וישובה כפי מה שאומר:

הנה חז"ל רצו לבאר שרבו חסדי הקדוש ברוך הוא עם חזקיהו במה שעשה עמו מהנפלאות המיוחסות למלך המשיח והוא שהיה לוחם מלחמותיו והוא במנוחה, ומחריב את אויביו בלי חרב וחנית. כי זהו ההבדל המיוחס למשיח צדקנו שנאמר "והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע", שדרשו חז"ל שנאמר על מלחמת גוג ומגוג. וביארו גם כן זכריה הנביא באמרו "וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלים המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם". ואמר ישעיהו "שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרשו והייתה מנוחתו כבוד". ולפי שכן היה ענין חזקיהו עם סנחריב שבהיותו במנוחה בירושלים החרימם נתנם לטבח, לכן אמרו שביקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח ולסנחריב גוג ומגוג, רוצה לומר שהייתה רצונו ית' שיהיה ענין חזקיהו כענין משיח ללחום מלחמותיו לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחו, כי כן נעשה סנחריב לפניו כמו שיעדו הנביאים שיעשה מלך המשיח לגוג ומגוג בבואו על ירושלים. ולפי שחזקיהו נתדמה למשיח גם כן במה שנחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה ושפט בצדק דלים והריוח ביראת ה', ולכן היה רצונו ית' לעשותו משיח בכיבוש ממלכות וירד מים עד ים, כי מאחר שסנחריב היה מולך בכיפה ונשבר באפס יד לפניו היה לו הכנה רבה לכבוש כל מלכויותיו וישתחוו לו כל לאומים ויתמיד הוא וזרעו במלכות ישראל, וכל זה כמו שעתיד להיות ע"י מלך המשיח. ואולי שיחזרו השבטים שכבר גלו בימיו ושתי הממלכות לו תהיינה.

אלא שנמנע מזה להיות חזקיהו בלתי ראוי אליו לפי שורת הדין מפני שלא נתן שבח והודאה לאל ית' על כל הטובה אשר גמלו. כי הנה אחרי מפלת סנחריב היה לו לתת שירה להקב"ה כמו שעשו ברק ודבורה בנצחם לסיסרא, וכאשר עשה גם כן יהושפט כשנתן ה' אויביו לפניו, וראשון לכולם משה אדונינו על הים ועם היות שבמכתבו אשר עשה על רפואתו הודה ושבח על רפואתו לא זכר בו דבר מנס צל המעלות שנעשה לו עליה, וגם על מפלת סנחריב לא נתן הודאה כלל. וכאשר שלח אליו בלאדן בן בלאדן מלך בבל לדרוש המופתים אשר נעשו עמו והיה לו להודיע ממעשה ה' כי נורא הוא, הוא לא עשה כן אבל הראה אותם את כל בית נכאתו ואת יקר תפארת גדולתו. וכבר נחשב לו זה גאה וגאון ודרך רע כמו שנאמר בדברי הימים "ולא כגמול וגו' ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלים", ואמר עוד שם (לב, לא) "וכן במליצי שרי בבל המשלחים עליו לדרוש המופת אשר היה בארץ עזבו האלוהים לנסותו לדעת כל בלבבו". ולכן נאמר בספר מלכים שאמר לו הש"י ע"י ישעיהו על זה "הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבלה וגו' ומבניך אשר יצאו ממך וגו' ייקחו והיו לסריסים בהיכל מלך בבל".

הנה אח"כ בסיבת שהיה חזקיהו כפוי טובה להש"י לא נעשה משיח וכובש ממלכות ולא היה זרעו מתמיד במלכות ישראל אבל בהפך שסבב הגלות במעשיו, ולכך נאמר בד"ה "ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלים", כי היה זה סיבת הגלות והחורבן. ועל זה כיוונו באומרם "אמרה מידת הדין לפני הקדוש ברוך הוא ומה דוד מלך ישראל שאמר לפניך כמה שירות ותשבחות לא עשיתו משיח", רוצה לומר דוד שהיה מלך ישראל כולו מבלי חילוק מלכויות, והיה מיחס כל תשועותיו לגבוה ומודה ומהלל עליהם, כמו שאמר "לה' הישועה" לא עשיתו משיח, כלומר שיהיה לוחם מלחמותיו בדרך נס ופלא ומבלי מלחמה ימלוך על כל העולם, גם לא התמידה מלכות ישראל לו ולזרעו כי נקרעה מיד בן בנו, ואיך א"כ תעשה כל זה לחזקיהו שהיה לבד מלך יהודה והיה כפוי טובה שלא נתן שיר והודאה על כל הניסים שעשית עמו במפלת סנחריב ורפואת חוליו והוספת ימיו. כי אין ראוי לעשות טובה לכפוי טובה, לכך נסתמה מ' של "למרבה המשרה". והנה הורה על זה ה' מ' לפי שהיה מורה על המשיח כי תחילת שמו הוא המ', והוראתה גם כן הסתימה שפתח ה' את אוצרו בהשפעתו הטוב להשפיע על חזקיהו וסתמו אחרי כן להיותו כפוי טובה. והייתה הסתימה מהיות מרבה במשרה, ולהיות שלומו עד אין קץ מעתה ועד עולם, וכאלו אמר הכתוב ההוא בענין חזקיהו שעם היותו מלך שר וגדול ושלום היה בימיו הנה עם כל זה לא זכה להיותו מרבה המשרה והשלום "אין קץ" שהוא השיעור המופלג שהמיוחד למלך המשיח, לפי שסתם בעדו ית' מהיותו מרבה המשרה והשלום לאין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו, שהייתה על כל ישראל להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה, שזה יהיה ענין המשיח. והודיע למה נסתם ונעדר זה מחזקיהו באמרו "כי קנאת ה' צבאות תעשה זאת" רוצה לומר כי קינא ה' על היות חזקיהו כפוי טובה ולכן לא עשהו משיח. ראה איך סגנון הפסוקים מורים אמיתת מה שדרשו בהם.

ואמרו עוד: "מיד פתחה הארץ ואמרה אני אומרת שירה תחת צדיק זה עשהו משיח". רצו בזה לומר בדרך המשל כאלו ארץ ישראל נתחננה לפני הקדוש ברוך הוא למה בחטאת חזקיהו והיותו כפוי טובה לא יעשהו משיח, וימשוך לה הגלות והחורבן מה שלא יהיה אם היה משיח, ושהיה די בשירות ותשבחות שנתנה א"י על מפלת סנחריב כמו שאמר "מכנף הארץ זמירות שמענו", ואמר "ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה עיר עז לנו ישועה ישית חומות וחיל" וגו'. והנה ע"כ הליצה הארץ על חזקיהו לפי שהייתה היא נוגעת בדבר, כי בהיותו משיח לא יעבור נוגש בה. ואולי על זה נאמר "מכנף הארץ" שבמקום שהייתה מ' למרבה המשרה סתומה באה מ' מכנף הארץ שהיא פתוחה, לפי שהארץ פתחה זמירותיה להש"י כדי שיפתח אוצר השפעתו על חזקיהו ותפתח מ' "למרבה המשרה" המורה על משיח.

ואמרו מלבד מה שהתחננה הארץ על זה כדי שתתמיד בשלוחה שלוחה ושקטה, הנה שרו של עולם התחנן על זה גם כן באמרו: "רבש"ע עשה צביוני לצדיק בעבור ישוב העולם ושלום

מלכויות האדמה". ועניין זה כי אם היה חזקיהו משיח היה העולם מתמיד ועומד בשלום, ולא היה נבוכדנאצר מלך בבל מחריב את ירושלים וכובש כל הממלכות שכבש אחריה, ולא היה צריך כדי לנקום נקמת זה להחריב את בבל ע"י פרס ומדי, ולא היה צריך יון להחריב את פרס ומדי, ולא רומיים להחריב את יון. כי היה לדעתו חורבן א"י ליסוד מוסד להמשכת ד' המלכויות וחורבנם. ולכן שרו של עולם והוא המלאך נותן הצורות ומנהיג את העולם השפל, ויש מחז"ל שאמרו שהוא מטטרוון, הוא היה מליץ בעד כל העולם כולו. ולכן היה אומר לפניו ית' "עשה צביוני לצדיק". ולא היה שרו של עולם אומר זה בעבור חזקיהו כי אם להגין על מלכויות האדמה. כי כמו שיש שר מיוחד לכל מלכות ומלכות כמו שנאמר בדניאל "שר יון ושר מלכות פרס", כן יש שר כולל על כל העולם, והוא דיבור המשלי כאלו שר אחד היה מדבר ומליץ בעד כל העולם.

ואומנם מאין לקחו בכתוב עניין שרו של עולם. יראה שהוא מאמרו "מכנף הארץ" לפי שכנף יאמר על המניע, כמו שאמר **הרב המורה** בעניין הכנפיים שהם סיבות התנועה. יאמר הכתוב ממניע הארץ ומנהיגהו והוא שרו של עולם המשפיע על הארץ, כשנתנה הארץ זמירות שמענו שהוא היה אומר צבי לצדיק. והודיע הכתוב א"כ שהארץ אמרה זמירות ושמכנף הארץ שהוא מנהיגה שמענו שהיה אומר לפניו ית' "צבי לצדיק".

והנה אמר הקדוש ברוך הוא על זה "רזי לי רזי לי" שתי פעמים:
האחד הוא על גלות הארץ הנבחרת שנגזר לפניו באותו השעה,
והשני על ממשלת הארבע מלכויות וחורבנם. רוצה לומר האם תחשוב הארץ ושרו של עולם שגלות בני יהודה וסדור הארבע מלכויות משלן וחורבן לפני אבטל ואסלק מפני זמירותיה ודברי שרו של עולם, הנה אלה הם סודות עליונות בגזירת עירין פתגמא, ואחר שחזקיהו לא זכה להיות משיח ולבטל הגזירה החרוטה אין להשיב עליה עוד.

והנה הנביא בשמעו זה העתיד להיות אמר "אוי לי". כי בבוא ממשלת הארבע מלכויות בעולם יעברו על ישראל צרות רבות, וכאלו שאל מלפניו ית' עד מתי יתמיד. והש"י השיבו "בוגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו". ולפי שבא הכתוב בלשון עבר בגדו אל יחשוב חושב שהוא ספור עונות ישראל אשר עשו, לכן הוצרך ר' יצחק לפרש שהוא על העתיד. ואמרו "עד דאתו בזוזי ובזוזי דבזוזי", רוצה לומר עד שתבוא בבל ותיתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים ויבואו מדי ופרס ויבזו את בבל, ויבא יון ויבזו מדי ופרס, ותבוא רומי ותבזו ליון, כי כל זה נכלל בבזוזי דבזוזי, כי הבוזזים הראשונים הם הבבלים ובזוזי דבזוזי הם הג' מלכויות שבאו אחרי בבל.

ולכן אמר הכתוב אחר זה: "פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ" להגיד שיושבי א"י יעבור עליהם עול קשה וצרות רבות בפרט משלשת המלכויות הצוררים להם שהם בבל ויון ורומי,

ועליהם אמר "פחד ופחת ופח". ולא זכר בכללם מדי ופרס לפי שהם לא הרעו לישראל אבל הייתה עבודתם עליהם עבודה מתוקה כדברי **יוסף בן גוריון**. ועל זה אמר הכתוב עוד "והיה הנס מקול הפחד ייפול אל הפחת והעולה מתוך הפחת ילכד בפח כי ארובות ממרום נפתחו וירעשו מוסדי ארץ", רוצה לומר שמשמים נלחמו ועניין הארבע מלכויות גזור מלפניו ית'. וכאלו אמר לא אעשה תחינתה של הארץ אבל בהפך, "כי רועה התרועעה הארץ פור התפוררה ארץ מוט התמוטטה ארץ", ואמר התרועעה על גלות בבל, והתפוררה על גלות מדי ופרס, והתמוטטה על גלות יון שהיו מושלים בארץ זה אחר זה.

ועל גלות רומי שהוא הקשה מכולם אמר: "נוע תנוע ארץ כשכור והתנוודדה כמלונה וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום". הנה זה כולו השיב לדברי הארץ מהלצתה על חזקיהו. וכנגד מה שהליץ שרו של עולם כדי למלט המלכויות אמר עוד: "והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה", רוצה לומר ואתה שרו של עולם שבאת להליץ בעד חזקיהו כדי למלט מלכויות האדמה, דע לך שבזמן שיבוא המשיח אשר אתה מבקש יפקוד ה' על צבא המרום אשר אתה שרו של עולם בכללם, ועל מלכי האדמה אשר אתה מבקש עליהם יפקוד חטאתם על האדמה רוצה לומר בעבור מה שעשו מהחורבן והשמד על אדמת הקדש. ואומנם ישראל שיהיו אסורים בבור הגלות ומסוגרים במסגר השבי "יאספו אסיפה", והוא קיבוץ גלויות, "ומרוב ימים יפקדו" כי פקודתם וביאת משיחם תהיה לזמן רחוק ולא עתה כמו שאתה מבקש. ואותה הפקידה והגאולה שתהיה להם לא תהיה מכח השרים העליונים, כי גם הלבנה והחמה על ישמעאל ואדום שהם היום כוללים כל הארבע מלכויות יחפרו ויבושו כי לא יוכלו להגין עליהם, "כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים" בהשגחתו הפרטית, "ונגד זקניו כבוד" רוצה לומר שזקני אותו הדור יהיה נגד פניהם לתת כבוד לה' ולא כמו שעשה חזקיהו שלא נתן שירה. וגם רמז באמרו "ונגד זקניו כבוד" שיראה כבוד ה' לעיני הזקנים ע"ד אמרו במעמד הר סיני "ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל". הרי לך מבואר מהכתובים צחות הארץ וזמירותיה ובקשת שרו של עולם ותשובת הקדוש ברוך הוא לשניהם באופן יפה מאוד. ואפשר לפרש "פחד ופחת" ושאר הכתובים על חורבן בית ראשון וחורבן בית שני, ושעליהם אמר ר' יצחק "בזוזי ובזוזי דבזוזי".

הנה התבארה ההגדה הזאת על מה כוונתה, והותרו הקושיות אשר עליה.

אם הראשונה שאמרו ז"ל שהקב"ה ביקש לעשות לחזקיהו משיח, רוצה לומר ללחום מלחמותיו ע"ד הנס והמנוחה ולכבוש ממלכות ולהתמיד מלכותו.

ולשניה אמרתי שהיה זה אחר מפלת סנחריב, כמו שעתיד להיות בגוג ומגוג יהיה עניין חזקיהו כעניין המשיח. גם אפשר לומר שמתחילת עניינו של חזקיהו ביקש הקדוש ברוך הוא לעשותו משיח ולסנחריב גוג ומגוג, ולכן נעשתה מפלתו בדרך נס כמו שעתידה להיות מפלת גוג ומגוג, וכיון שחזקיהו לא אמר שירה אז חייבה שורת הדין לבלתי יהיה עוד משיח ולא

ימשך עניינו ע"ד הפלא עוד.

ולשלישית אמרתי שמידת הדין אמרה שהיה דוד יותר ראוי להיות משיח, רוצה לומר שתהיינה תשועותיו ניסיות ומלחמותיו במנוחה ומלכותו מלכות עולם, להיותו דבק באלהיו ומיחס אליו תשועתו בשירות והודאות מה שלא היה כן בחזקיהו.

ולרביעית אמרתי שסתימת המ' בפסוק "למרבה המשרה" מורה שנעדר חזקיהו מהיות משיח, וגם שנסתם השפע הנשפע עליו. ולזה כיון **רש"י** באמרו שנסתמו הדברים שעלו במחשבה ולא נעשו.

ולחמישית אמרתי שדיבור הארץ היה דיבור המשלי, כאלו הש"י ראה צורך הארץ, ושיושביה גם כן אמרו שירה, וכאלו הייתה מליצה בעד חזקיהו, והוא ע"ד "והארץ אזכור". וכן עניין שרו של עולם, כאלו הליץ בעדו למלט מלכי העולם ואומותיהם מהרעות המעותדות לבא עליהם בסיבת חרבן א"י וגלות האומה.

ולששית שאמר הקדוש ברוך הוא רזי לי רזי לי שתי פעמים כנגד חורבן הארץ וגלותם וכנגד חורבן מלכויות העולם, כאלו השיב לבקשת הארץ ולשר העולם, ואמר אחרי שחזקיהו היה כפוי טובה יתקיימו הגזירות ולא יתבטלו בעדו כי לא יהיה משיח. כי הנה הגזירות היו מימי קדם וביקש הקדוש ברוך הוא לבטלם בעשותו לחזקיהו משיח ובהיותו כפוי טובה חדל ממנו ואמר יתקיימו גזרותי. ואפשר שאמר רזי לי רזי לי על חורבן בית ראשון וחורבן בית שני.

ולשביעית אמרתי שיצאה בת קול שתי פעמים אחת להשיב לארץ ולשרו של עולם ואחת להשיב להנביא שאמר "אוי לי", כי אין מאמר אוי לי מדובק עם רזי לי רזי לי לשיהיה אומר אחד בהם כי מאמר "רזי לי" הוא מהש"י ומאמר "אוי לי" הוא מהנביא שאמר זה. וכן כתב **רש"י**: אמר נביא אוי לי עד מתי יבוא משיח.

ולשמינית אמרתי שהוצרך ר' יצחק לדרוש בוגדים בגדו עד דאתו בזוזי ובזוזי דבזוזי לפרשו על העתיד, ורמז אל המלכויות שזו בזוזו את זו או על שתי הגלויות.

הרי לך בשלמות ביאור ההגדה הזאת. והיוצא ממנו בנדון שלנו הוא שמפני אותו ההדמות שהיה לחזקיהו עם המשיח אמר ר' הלל אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו. והנה בעיון השני אזכור הגדה אחרת שאמרו בו: ש"שמו של משיח יהיה מנחם בן חזקיהו" לזה ההדמות בעצמו וכמו שנבאר שם.

חלק שני, העיון הראשון - פרק ד'

במלכות בן כוזיבא ובדעת ר' עקיבא בו ובחזרת השבטים.

אמרו בפרק חלק

"בר כוזיבא מלך תרתין שני ופלגא, אמר לו לרבנן אנא משיחא, אמרו ליה במשיח כתיב דמרח ודאין נחזי בך אם את מרח ודאין, כיון דלא חזו ליה דמרח ודאין קטלוהו.

ובמקום אחר אמרו שר' עקיבא כד הוה חזי ליה להדין בר כוזיבא אמר היינו מלכא משיחא. ובאיכה רבתי אמרו על "בלע ה' ולא חמל", א"ר יהודה בר אלעאי היה רבי עקיבא דורש "דרך כוכב מיעקב" אל תקרא כוכב אלא כוזב.

זזה דבר מתמיה מאוד

שזה היה בביתר קודם תשלום הפ"ה יובלים, בתוך זמן הנמנעות, ואיך א"כ חשבו חכמי ישראל שהיה בן כוזיבא מלך המשיח. ורבי עקיבא יועץ וחכם חרשים ונבון לחש איך טעה בזה שהיה נושא כליו, ואיך חשב בזמן הימנעות ביאת המשיח שהוא יהיה זמן בואו, ונמשך כל כך בדעת הזה עד שאמר עשרת השבטים אין עתידים לחזור כמו שבא במשנה זזה זר מאוד איך הכחיש רבי עקיבא הנבואות כולם ובפרט נבואות יחזקאל בביאת השבטים והתאחדם עם מלכות יהודה כמו שזכר בפ' העצים, וגם בחלוקת הארץ זכר השבטים כל אחד בשמו, האם חשב רבי עקיבא שהיו דברי הנביא לריק ולבטלה, וכבר נתעקש ונתפתל בעל ספר "העיקרים" גם בזה, באמרו שהייתה דעת רבי עקיבא לפסוק "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכולם" נאמר על זרובבל, או על נחמיה אם הוא היה זולת זרובבל, או על הנשיא או על המולך מבית חשמונאי ובאמת המחבר הזה סכל את ידיו, כי אם היה שהשבטים לא חזרו בבית שני כמו שהוא מבואר נגלה איך יאמר עליהם הנביא שיתחברו עם יהודה ויהיו גוי אחד, ואיך יצדק ומלך אחד יהיה לכולם על זרובבל והוא לא היה מלך ולא נחמיה, גם כן החשמונאים לא מבני דוד המה והנביא אמר ועבדי דוד מלך עליהם.

[איך ראה רבי עקיבא את בן כוזיבא?]

והנראה לי בזה הוא

שרבי עקיבא חשב בעניין בן כוזיבא אחת משתי מחשבות:

[המחשבה] האחת, שבראותו הצלחת בן כוזיבא במלחמות חשב שהקב"ה מהר את קץ הגלות ההכרחי והמחויב הגזור לפניו, ונחם על הרעה עם היותו גזר דין כי קודם שנכנסו

בגלות היה יותר נקל לחזור מהגזירה, כי כן ביקש לעשות לחזקיהו משיחו. ודומה לזה אמרו בפרק מ"ט **מפרקי רבי אליעזר** שעם היות גזירת גלות מצרים ד' מאות שנה לא עמדו שם כי אם ר"י כמנין רד"ו שמה, לפי שהקב"ה בשביל האבות הקדושים והאמהות הקדושות מהר את הקץ, שנאמר "מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות". ולכן חשב רבי עקיבא שהיה בן כוזיבא משיח עם היותו בזמן הנמנעות, מפני שהקב"ה ברחמיו וקנאת תורתו מאויביו מהר ודלג הזמן ההוא. אבל שאר חכמי ישראל לא קבלו זה ממנו והיו אומרים לו עקיבא עקיבא עשבים בלחייך ועדיין אין בן דוד בא, לפי שקיימו וקבלו שזמן ההימנעות יעבור עכ"פ.

וכבר זכרתי למעלה מה שכתוב **בספר הזוהר** מרבי עקיבא עם רבי אליעזר רבו שהיה הולכים בדרך יחד ושאל רבי עקיבא למה לא נעשה אדם אלא בשישי ובכה רבי אליעזר ואמר שהיה בזה רמז למלך המשיח שלא יבוא אלא באלף השישי. ועם היות רבי עקיבא יודע כל זה מפי ספרים ומפי סופרים קרה לו כמו שיקרה פעמים רבות לכל חכם לב שיחשוב ויאמין מה שנכספה וגם כלתה נפשו להיות, וכן רבי עקיבא בכספו לתשועת ה' כשראה גבורת בן כוזיבא והצלחותיו במלחמות שלא כמנהג הטבעי עלה בדעתו שמאת ה' הייתה זאת ושחזר מגזירתו לחמול על עמו.

ואולי שבן כוזיבא היה אומר שהיה מזרע דוד, ואם היה מזרע הורדוס כדברי **רש"י** בפירושו יהיה טעם לדבריו, כי הנה אנטיפטר אביו של הורדוס היה משועי יהודה כפי מה שכתב **יוסף בן גוריון**, אבל אשתו של אנטיפטר הייתה אדומית.

והנה רבנן אמרו לו "במשיח כתיב דמרח ודאין", רוצה לומר שמתנאי משיח בן דוד הוא שיהיה חכם גדול ונביא, והריחו ביראת ה' שהוא רוח חכמה ומידות, וכיון שראו שלא היה זה בו קטלוהו רוצה לומר דנו אותו שימות כאחד המסתכנים, וכן היה שהרגוהו הרומים כשלכדו ביתר. **זו היא המחשבה הראשונה.**

ו[המחשבה] השנית היא שרבי עקיבא לא חשב שיהיה בן כוזיבא מלך בישראל ורועה נאמן ירעה אותם כמו שיעדו הנביאים על מלך המשיח, כי הנה בן כוזיבא לא נתעסק כלל בביתר בדבר המשפט, שהוא דבר מיוחד במלך המשיח שנאמר "ושפט בצדק דלים", ואמר "עד ישים בארץ משפט" וגו', אבל היה נכנע בר כוזיבא לחכמי ישראל ושומע מפיהם כמו שנזכר באיכה רבתי ויודע היה רבי עקיבא שמלך המשיח יהיה מזרע דוד, ובן כוזיבא לא היה כן כפי האמת, אבל הייתה מחשבתו של רבי עקיבא שהיה בן כוזיבא מפצו של הקדוש ברוך הוא ושעשהו לנקום נקמת עמו ודם עבדיו מאויביהם. והנה שלוחי הקדוש ברוך הוא להחריב את שונאיו יקראו משיחים ועבדי ה', כמו שנקרא נבוכדנאצר עבדי, ועל כורש מפני שהחריב בבל נאמר "כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו לרד לפניו גויים ומתני מלכים אפתח" וגו'. ולפי שהיה מקובל באומה שקודם משיח בן דוד יבוא משיח בן יוסף לא לעשות משפט וצדקה כי אם בלבד ללחום מלחמות ה' ונקם ישיב לצריו וזכריהו מנבא שימות במלחמה שנאמר

"והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד" וגו', ולא פירש הכתוב כמה וכמה שנים יחיה ויתמיד מלחמותיו, לכן כשראה ר' עקיבא הניסים והגבורות אשר עשה בן כוזיבא בכל ארצות הרומיים חשב בלבו שהוא היה שליח ההשגחה משיח אלוהי יעקב לעניין המלחמות ונקמת האויבים בלבד.

[סיפורי בן כוזיבא בדברי הימים אשר לרומיים]

והנה ספור בן כוזיבא הוא קצר אצלינו מאוד ולא תמצא ממנו כי אם מעט מזעיר בתלמוד ובמדרשים, אבל בספרי דברי הימים אשר לרומיים ראיתי אני דברים רבים ועצומים במלחמותיו ומגבורות לבו ואכזריותו על אויבים, ושהוא הלך לאלכסנדריה של מצרים ועשה נקמה גדולה באוכלסי רומי שהיו שם, ונתפשט בכל מלכות מצרים ובבל ואיש לא עמד בפניו, ובכל מקום שהיה הולך היה שופך דמי האויבים כמים מבלי חמלה, ובאו על זה בספריהם ספורים גדולים. ולכן היה רבי עקיבא "נושא כליו" רוצה לומר כלי מלחמתו, לפי שלא שיער עניינו בדבר המשפט ולימוד התורה כמו שעתיד להיות משיח בן דוד אבל לעניין המלחמות והנקמות בלבד עשאו משיח אלוהים. אומנם שאר חכמי ישראל לא קבלו ממנו שיהיה זה משיח בן יוסף, ולא שתהיינה מלחמותיו ונקמותיו הם היעודים להיות לזמן הגאולה. ולכן היו אומרים לו כמו שזכרתי "עקיבא עקיבא עשבים בלחייך ועדיין אין בן דוד בא", רוצה לומר אתה תמות ותקבר ויצמחו העשבים עליך שנים רבות קודם שיבוא משיח בן דוד. וידוע הוא שמשיח בן יוסף יבוא סמוך למשיח בן דוד ופנה דרך לפניו ואיך תחשוב שכן כוזיבא הוא משיח בן יוסף. ומי יודע אם לא בעון זה נתפש רבי עקיבא במותו שהייתה מיתתו יותר קשה ממיתת שאר הרוגי מלכות. אבל מ"מ אין במעשיו דבר סותר אל גבולי ביאת משיחנו אשר זכרתי. ואומנם בדעת רבי עקיבא על חזרת עשרת השבטים אמרו במשנת חלק השבטים אינם עתידים לחזור שנאמר "וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה", מה היום הזה הולך ואינו חוזר אף עשרת השבטים הולכים ואינם חוזרים דברי רבי עקיבא, רבי אליעזר אומר מה היום מאפיל ומאיר אף הם אפילה שלהם עתידה להאיר להם.

וראוי לעיין בדברי השלמים האלה ומחלוקתם.

וראשונה מה ראה רבי עקיבא לדרוש כן האם מהכרח הכתוב שנאמר "כיום הזה" הנה פשט הכתוב לא ידרש כן, כי הם דברי הדור האחרון שיספרו לנכרי ההוא על מה עשה ה' ככה לארץ ההיא, ויאמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם וגו' ויתשם ה' מעל אדמתם וגו' וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה כמו שהיום הזה הם שמה, ואיך דרש מזה מה היום אינו חוזר אף הם אינם חוזרים. והנה מצינו "לטוב לנו כל הימים לחיותינו כהיום הזה", וכאלה רבים. ויקשה גם כן לרבי אליעזר החולק עליו איך לא דחה דעתו עם פשט הכתוב וקבל דרשתו ב"כיום הזה" אלא שהפכו לטוב. ואין ספק שלא יפורש הכתוב הזה ולא השאר שממנו לא כדעת מר ודרשתו ולא כדעת מר ודרשתו.

ושנית, יש לעיין שאם מכח אותו פסוק "וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה" בא רבי עקיבא לומר כן, הנה יתחייב שיאמר כזה בעצמו בגלות יהודה, כי אותה פרשה על האומה בכללה נאמרה שנאמר "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת וגו' ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלוהי אבותם וגו' וילכו ויעבדו וגו' ויחר אף ה' בארץ ההיא וגו' ויתשם ה' מעל אדמתם וגו' וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה". הרי לך שהפרשה כולה קשורה כאחד ובעונותינו שרבו כל זה נתקיים במלכות יהודה כמו שנתקיים במלכות ישראל, ומה ראה אם כן רבי עקיבא לייחס הפרשה ההיא לעשרת השבטים ולא ליהודה ובנימין.

ושלישית, אל תתני דמי לך בספק שזכרתי על זה, והוא איך הכחיש רבי עקיבא נבואת יחזקאל המבוארת בעניין חזרת השבטים בזמן הגאולה, אם מה שאמר בפ' העצים "הנה אני לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתים לעץ אחד והיה אחד בידי", ואמר "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכולם למלך ולא יהיו עוד לשני גויים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד". גם בסוף ספרו זכר חלוקת הארץ לעתיד לבוא לכל שבט ושבט בפני עצמו, ואם אמת היה הדבר שאינם עתידים לחזור איך אמר שינחלו את הארץ ושיתחברו עם בני יהודה והיו למלכות אחת.

ויתד תהיה לך על אזניך לבלתי שמוע לדברי **בעל העקרים** וחבריו האומרים שהיה דעת רבי עקיבא שיעודי יחזקאל נתקיימו בבית שני על זרובבל. כי הנה לבית שני לא חזרו עשרת השבטים אשר גלו אשורה, ובספר עזרא נתייחסו העולים ומשפחותם לבית אבותם ולא נמצא בהם כי אם מבני יהודה ובנימין ואין בהם משאר השבטים, ולא נתקיימה א"כ נבואת העצים כי לא נעשו שתי הממלכות אחד, ובהיות שלא חזרו לא מלך עליהם מלך מבית דוד ולא נתחלקה הארץ להם, ואין לנו א"כ קיום הנבואות כלל. ואיך יאמרו שיחשוב רבי עקיבא שחזרו השבטים בבית שני, והנה באיכה רבתי כתוב "הייתה כאלמנה" רבי עקיבא ורבנן, רבי עקיבא אומר אלמנה מעשרת השבטים ולא אלמנה מיהודה ובנימין, ורבנן אמרו אלמנה מאלו ומאלו ולא אלמן מהקב"ה, שנאמר כי לא אלמן יהודה וישראל מעם אלוהיו". אמר רב יהודה אמר רב כאלמנה ולא אלמנה ממש, כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לשוב. הנך רואה שרבי עקיבא עשה האלמנות מעשרת השבטים מפני שסבר שאינם חוזרים ולא חזרו כלל, ולא עשה כן ליהודה ובנימין מפני שחזרו בבית שני.

אבל הנראה לי בזה הוא שרבי עקיבא סבר שהשבטים אשר הגלה מלך אשור לחלח וחבור ונהר גוזן וערי מדי לא חזרו ולא יחזרו עוד, אם מפני שאכלה אותם הארץ ברעה המנגדת לטבעם ואם שמתוך תוקף הצרות נתערבו בגויים לעבוד עץ ואבן ונעתקו לעם אחר, עד

שמפני זה הייתה דעתו גם כן שעשרת השבטים אין להם חלק לעוה"ב כמו שזכרו בגמרא בפרק חלק, ובא לדעת הזה אם מדרך הסברא ואם מן הכתובים.

מן הסברא, בראותו שמעת גלות השבטים עד זמנו עברו יותר משש מאות שנה ולא נודע להם עוד שם ושארית כי נשכח זכרם, ואם היו הם תמים בגלותם ואמונתם איך לא נמלט מהם איש ולא בא עד ירושלים כל ימי בית שני לשמע רוב השמועות אשר יגידו עליהם ששבו בנים לגבולם וישראל עושה חיל וגבורות עצומות על אדמתם, ולכן חשב רבי עקיבא שלא היה זה כי אם מפני שספו תמו מן בלהות.

ואומנם מן הכתובים, לפי שראה ישעיהו שאמר עליהם "ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי מאת ה' צבאות על כל הארץ", ועמוס אמר "שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל נטשה על אדמתה אין מקימה". ולכן גזר אומר רבי עקיבא שעשרת השבטים אין עתידים לחזור.

גם ראה בברית אתם ניצבים סמך גדול לזה. כי הנה סגנון הפרשה מורה שלא נאמרו הדברים ההם על האומה בכללה אלא על חלק ממנה, וכמו שאמר בתחילת הדברים "פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט וגו' והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל", ועל זה בא הברית להגיד שלא יהיה עונש האומה כללי אבל מיוחד לקצתם כענין עשרת השבטים, כי עם היותם רוב שבטי ישראל צדק עליהם אותו מאמר שאותו חלק מהאומה העובד ע"ז יבדילהו הש"י לרעה מאשר לא עבד בין שיהיה החלק ההוא החלק הרב או המעט.

וזו ראייה לדעת רבי עקיבא שלא נאמרה בפ' על גלות האומה בכלל כי אם על גלות חלק ממנה שיענש ראשונה ויבדל לרעה מהחלק האחר שישאר בארץ.

עוד מצא ראייה אחרת בפרשה, מדכתיב "ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלוהי אבותם" ולא אמר אלוהי אבותינו, לפי שאותו הדור האחרון האומר זה לא יהיה מזרע אותם עשרת השבטים לא מהם ולא מהמונם כי אם מבני יהודה, ולכן היה מאשים אותם על שעבדו את העגלים, ואמר "אלוהי אבותם" נגד ראשי השבטים שיצאו ממצרים.

עוד מצא ראייה שלישית מהפרשה, ממה שאמר אלוהים אשר לא ידעום ולא חלק להם. ואין פירושו שה' לא חלק אותם לעבוד לאותם האלוהות כדברי המפרשים, ולא ג"כ שאותם אלוהים אחרים לא חלקו להם טובות כמו שתרגם **אונקלוס**. אבל כיון שספר גנות עשרת השבטים, והוא שבני יהודה אף על פי שכבר חטאו בחטא ע"ז היה תמיד ביניהם בית המקדש ותמיד היו חלק ה' עמו, אומנם עשרת השבטים לא היה להם חלק כלל במלכות שמים כי הם לא היו עולים לבית המקדש, והוא אמרו "לא חלק להם" כלומר שלא היה בתוכם חלק ה' כי לא היו עובדים אותו אפילו בשותפות עם הע"ז אשר ביניהם. והוא על דרך מה שדרשו חז"ל "ויעזבו את ה'" ולא עבדוהו אפילו בשותפות, ולא יצדק זה כי אם בעשרת השבטים, ולכן

נאמר בהם "ויתשם ה' מעל אדמתם". ואותו לשון עצמו לקח עמוס "נטשה על אדמתה אין מקימה", כי עם היות ויתשם ב'ת' ונטשה ב'ט' עניינם אחד.

ונראה לי שהנכרי אשר זכר שיבוא מארץ רחוקה השואל "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת" הם הכותים אשר הביא מלך אשור והושיבם בשומרון ובנותיה כמו שנזכר בספר מלכים. והם היו שואלים לבני יהודה ובנימין שהיו עדיין יושבים על אדמתם "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת" שהיא שומרון ובנותיה, כלומר אם כולכם הייתם יהודים וזרע יעקב ותורה אחת לכם על מה עשה ה' החורבן והגלות לבני שומרון ולא עשה כן לבני יהודה. ועל זה היו משיבים אותם "אשר עזבו את ברית ה'" כמו שפרשתי. וסגנון הפרשה מורה על אמיתת הפירוש הזה. וכבר באה השאלה והתשובה הזאת עצמה בדברי ירמיהו על בני יהודה וירושלים, אבל לא נזכר שם נכרי ולא שיהיו המשיבים מבני ישראל, ששם נאמר "מי האיש החכם ויבין את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה על מה אבדה הארץ ניצתה כמדבר מבלי עובר ויאמר ה' על עזבם את תורת" וגו', כי לא זכר השאלה בשם נכרי ולא התשובה בשם ישראל כמו שהיה בברית אתם ניצבים, לפי ששם היה מדבר על גלות השבטים, והכותים שבאו להתיישב בארצותם וקבלו עליהם יראת אלוהים היו שואלים כן, ושכיניהם בני יהודה היושבים על אדמתם היו משיבים עליהם, אבל ירמיהו שהיה מדבר על גלות ירושלים הוא היה השואל והקב"ה המשיב.

הנה בעבור זה כולו חשב רבי עקיבא שפרשת אלות הברית לא נאמרה על כללות האומה, אבל רמזה לגלות עשרת השבטים, ויאמר שבעבור שלא היו עתידים לחזור לא נאמרה באותה פרשה תשובה כלל. אבל בפרשה של אחריה "והיה כי יבואו עליך וגו' הברכה והקללה" וגו', יפרש אותה רבי עקיבא על גלות יהודה, ולכן נאמרה בה החזרה וקיבוץ הגלויות. וכבר מצא רבי עקיבא בעניין עשרת השבטים בפרשה שלהם ראייה לשאינם חוזרים, מדכתיב "וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה". ודייק שלא אמר ויושב אותם על ארץ אחרת כיום הזה או עד היום הזה, או ויגל ישראל מעל אדמתם כיום הזה כמו שכתוב בס' מלכים, ש"עד היום הזה" מורה על התמדת הישוב להגלות ההוא, אבל אמר "וישליכם אל ארץ אחרת" וגו', וההשלכה שהיא העתק ממקום למקום בפעם אחת נעשתה, ולא נאמר עליה כיום הזה כי עתה אינו משליך אותם ואיך א"כ יהיה דמוי ההשלכה כיום הזה. אלא שהיה דמוי היום אל ההשלכה בשלילת החזרה, מה היום הזה הולך ואינו חוזר כך הם הולכים ואינם חוזרים. וזהו אמרו "כיום הזה" כיום הפרטי הזה העובר שאחרי עברו לא ישוב עוד ולא יתואר בשום יכולת עליו.

הנה התבאר מזה מה הביאו לרבי עקיבא לדעת זה, ואיך דרש הכתוב כפי דיוקו שהוכיח מעניין הפרשה שנאמרה על עשרת השבטים לא על זאת האומה. אך אומנם היה דעת רבי

עקיבא כמו שהוא האמת עם היות שגלו רוב השבטים והולכים מלך אשור לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי שלא הלכו שם מקטנם עד גדולם, כי בכבוש המלכות אי אפשר שלא ימלטו רבים ויברחו ויצאו אנה ואנה, וכבר זכרו חז"ל שרבים מהשבטים בזמן גלותם הלכו לחזקיהו ונתיישבו בערי יהודה, ועל זה אמר ישעיהו "ומה יענה מלאכי גוי כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו", שהם בני השבטים שנתיישבו שמה, ועמוס עצמו אמר "כה אמר ה' כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אוזן כן ינצלו בני ישראל היושבים בשומרון בפאת מטה ובדמשק ערש", ובסדר עולם אמר ר' נהוראי בשם ר' יהושע אלו עשרת השבטים שסמכו על חזקיהו מלך יהודה ופלטו עימם בפאת מטה, מלמד שלא נשתיירו מהם אלא אחד משמונה שבהם, ושאר ערש היכן הוא בדמשק לקיים מה שנאמר "והגלית אתכם מהלאה לדמשק". עוד אחרי אותו חזות קשה שאמר "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל" נאמר "כי כה אמר ה' אלוהים העיר היוצאת אלף תשאיר מאה והיוצאת מאה תשאיר עשרה לבית ישראל", ועל אותם הנשארים אמר "דרשוני וחיו ואל תדרשו בית אל והגלגל לא תבואו", וסוף הדברים "אולי יחנן ה' אלוהי צבאות שארית יוסף". הנה ביאר הנביא באותה נבואה גלות עשרת השבטים ושייאר מהם המעשר והיה מצווה אותם שלא יהיו כאחיהם החוטאים בנפשותם אבל שיעלו לירושלים למקדש אלוהיהם ויחיו בקרב אחיהם בני יהודה ויחנם ה'.

גם במסכת ערכין פרק אחרון (לג, ע"א) ביארו חז"ל שהלך ירמיהו להחזיר עשרת השבטים ושמלך עליהם יאשיהו, והביאו על זה ראיות מהכתובים. ואין ראוי לחשוב שהלך ירמיהו אל חלח וחבור ונהרי גוזן וערי מדי, ולא ג"כ שהחזיר כל עשרת השבטים אשר גלו. אבל ענין מאומרם שכאשר נחרב שומרון ובנותיה יצא עם רב בגולה, והולכים מלך בבל אשורה לאותם המקומות, ומהם ברחו אל ארץ יהודה וחסיו שם כמו שפרשתי, ומהם הלכו לארץ עמון ומואב ומצרים ושאר הארצות כי נתפזרו בכל פאה, והלך ירמיהו אחרי כן לאותם המקומות והחזיר מהם והיו תחת מלכות יאשיהו מכל שבט ושבט. ובסדר עולם (פ' כ"ט) שנינו "כל הקהל כאחד ארבע ריבוא, בכללם אתה מוצא ארבע ריבוא שהם ארבעים אלף ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים אלף, אלא אלו של שאר שבטים היו שעלו עימם" וכו'. ומזה יתבאר שהיו רבים מהשבטים מקובצים ומעורבים עם בני יהודה ובנימין, ומהם עלו בתוך העולים בבית שני אף על פי שלא נתייחס בספר עזרא כי אם ליהודה ובנימין להיות נכנסים עמם טפלים, ומהם נשארו בגלותם עם שארי בני יהודה ובנימין שלא רצו לעלות בבית שני. ולפי זה גם בגלותנו זה יש רבים מעשרת השבטים שלא הלכו לחלח וחבור נהרי גוזן וערי מדי.

והיה אם כן רבי עקיבא מאמין בנבואת יחזקאל כפי מה שהם על אמיתתם לעתיד לבוא, אבל חשב שיתקיימו בשאר הנשארים בינינו מעשרת השבטים. ולכן לא אמר אין אחד מעשרת השבטים עתיד לחזור כי אם בלשון סתמא אין עשרת השבטים, לפי שרצה בו לאותם שהגלה סנחריב לאשור וחלח וחבור נהרי גוזן וערי מדי שלא בא עוד זיכרונם בדברי הנחמות, לא על

שאר עמיהם שנשארו ושחזרו לערי יהודה והגלו אחרי כן עם גלות ירושלים שהם ישובו עם בני יהודה למלכות אחת ועליהם תתחלק הארץ הקדושה. וכל זה הוא לעתיד לבוא, לא שיאמר רבי עקיבא שנתקיים זה בבית שני ובזרובבל, כי הוא באמת שיגעון ותימהון לבב.

אומנם רבי אליעזר סבר שאין הדבר כן, וכי מאמר ישעיהו "כי כלה ונחרצה שמעתי מאת ה' צבאות על כל הארץ אף שיפורש על עשרת השבטים לא יגזור שלא יחזרו. כי הנה בדניאל כתוב על גלות ירושלים "ועד כלה ונחרצה תתן על שומם", והנה ניצחון המלחמה וגלות העם יקרא כן כמו שכתוב "ועד קץ מלחמה נחרצת שוממות", וירמיהו אמר על גלות ירושלים "והפיצותים בגויים אשר לא ידעו המה ואבותיהם ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם". אבל לא נאמר מפני זה שלא יחזרו בני בניהם בקבוץ הגלויות בדברי הנביאים, כי על אותם הראשונים שהלכו בגלות נאמר עד כלותי אותם לא על זרעם. ואומנם מה שאמר עמוס "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל", מלבד מה שפירשו בו ז"ל במסכת ברכות כבר פירש רש"י בפירוש הכתוב ע"ד הפשט שמשגגו בימי הושע בן אלה לא יעמוד עוד מלך מעשרת השבטים. **והרד"ק** פירש לא תוסיף קום מזמן ארוך, וכמוהו "ולא יספו עוד גדודי ארם לבוא על ישראל", ואחריו כתוב "ויהי אחרי כן ויקבוץ בן הדד את כל מחנהו", לפי שמאמר "לא תוסיף קום" לא יגזור שלא יחזרו בהחלט כי אם לזמן ארוך. והוא פירוש אמיתי כפי הפשט. וכן יפורש "נוע תנוע ארץ כשכור והתנוודדה וגו' ונפלה ולא תוסיף קום". ומה נאוו דברי **רש"י** שלא אמר הכתוב ולא תוסיף שוב בתולת ישראל כי אם ולא תוסיף קום, רוצה לומר שלא יקום בקימת מלכות מעצמה כמו שעשו בימי ירבעם.

והאלוהי רבי שמעון בר יוחאי פירש בפסוק הזה "לא תוסיף קום בתולת ישראל" שלא תוסיף קום מעצמה אבל הקדוש ברוך הוא יקימנה מעפר, כמו שאמר עמוס עצמו בסוף דבריו אלה ביעדו על שבטי ישראל "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת" וגו', ואומר "ושבתי את שבות עמי ישראל", רוצה לומר שהיא לא תקום מעצמה אבל הקדוש ברוך הוא יקימנה בהקים את סוכת דוד, וכמאמר הנביא "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם". ואולי שלזה כיון **רש"י** גם כן. וכן אמרו בפסיקתא על פסוק נחמו נחמו עמי שהלכו הנביאים כולם לנחם את ישראל, וזכרו כל נביא ונביא בנבואה מיוחדת, ובזכרם את עמוס אמר להביא בידו "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת", ושהשיבוהו כנסת ישראל אתמול אמרת נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל ועתה אתה אומר כן, לאיזה מהם נאמין לראשונה או לשנייה, שביארו בזה שהיה יעוד אקים סוכת דוד הנופלת כנגד נפלה וגו' כמו שזכרתי.

ואומנם בפרשת אלות הברית אשר בסדר ניצבים, אין ספק שיודה רבי אליעזר לרבי עקיבא שלא תרמוז הפרשה לכללות האומה כי אם לעשרת השבטים. ויודה לו גם כן שמאמר

"וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה" הוא לדמות עניין ההשלכה ליום. אבל רבי אליעזר אומר שלא היה הדימוי ההוא לרעה ולרמוז לפרטיות אותו היום שלא יחזור עוד, אבל היה הדימוי ליום לגדרו ולטבעו כי כיום, שיום השלם הוא לילה ויום ויקדים בו החשך והבקר והאור יבוא אחריו כמו שכתוב "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", ככה היה עניין השלכתם ראשונה חושך ואפלה בגלות הנמרץ והחשוך כלילה ואחרי כן אורה יהיה ושמחה וששון ויקר. ויאמר רבי אליעזר שרמיזת "כיום הזה" לא נאמרה על היום הפרטי שחלף עבר והיה כלא היה, כי אם לדמותו על היום המאיר בחזרתו, וכמוהו "לתת לך את ארצם נחלה כיום הזה". וכמו שאי אפשר לפרש כיום הזה שנזכר באותם הפסוקים כדברי רבי עקיבא כי אם כדרך רבי אליעזר, כן וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה ראוי שיפורש כחשכה כאורה. ואולי שלזה נסמך פסוק "הנסתרות לה' אלוהינו", כי אחרי שאמר "כיום הזה" להגיד כי עליהם יזריח ה' אורו כיום לעת הקץ, ויאמר עוד אומנם מתי יהיה זה האור הדומה ליום הזה הוא מ"הנסתרות אשר לה' אלוהינו" ואין לנו עסק בהם, כי אם בנגלות שהם לעשות את כל דברי התורה הזאת כדי שלא יקרה לנו אנחנו בני יהודה מה שקרה לבני ישראל במלכותם. ובאמת דעת רבי אליעזר יותר מחוור ומסכים לדברי הנבואות, ואם לא באה בכתובים החזרה מחלח וחבור ונהרי גוזן וכו' בשם, הנה במה שנאמר החזרה אשר נכללו כל הארצות ההמה, כי הנה בגלות שומרון נאמר "ויגל ישראל מעל אדמתו אשורה עד היום הזה", לפי שאשור הוא שם כולל לארץ ובו נכללים המחוזות ההמה. וכן אמרו שם בפרק חלק על זה, אמר רבה בר בר חנא אמר ר' יוחנן שבקיה רבי עקיבא לחסידותיה. והביאו שם רביה על חזרת השבטים שנאמר "ביום ההוא נאום ה' יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור" וגו', והביאו גם כן רביה מפסוקים אחרים מוכיחים כדעת רבי אליעזר. וגם כדברי רבי עקיבא ודעתו אין גנות כלל בחוק האמונה האמיתית ולא נטייה מאמיתת הנבואות חלילה, לפי ששתי דעות האלוהיים האלה כולם מתאימות ושכולה אין בהם.

חלק שני, העיון הראשון - פרק ה'

בביאור תנאי הדברים אשר זכרו חז"ל שיהיו קודמים בהכרח

לביאת המשיח.

הנה בפרק חלק וכן בפרק קמא דעבודה זרה ופרק בתרא דכתובות ובמקומות אחרים זכרו חז"ל דברים ותנאים קודמים לביאת משיחינו בהכרח, באומרם אין בן דוד בא עד שיהיה כך וכך. מהם סוגי הצרות והרעב ומלחמות, ושירבו המסורות ויתמעטו ת"ח ותכלה פרוטה מן הכיס ויכלו שופטים ושוטרים מישראל וכדומה לאלה. ויקשה הדבר מאוד איך יתרבו צרותיהם בזמן שהם מקוים להצליח שהוא ביאת משיחם. ומהם מענייני האומות בהגדלתם ובהתפשט מלכותם על העולם, ויקשה זה גם כן כי הוא הזמן הראוי לפסוק מלכותם לא שיתפשט עוד. ומהם דברים אחרים רחוקים או נמנעי המציאות, כגון שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא

ושיכלו כל הנשמות שבגוף. כי הדברים האלה להיותם רחוקי המציאות, כי אם יכלו הנשמות שבגופים לא יהיה מקום לקיבוץ הגליות ושאר דברי העוה"ז שיעדו הנביאים, יוכל המתפקד לומר שנאמרו לרמוז שלא יבוא המשיח עוד כל ימי הארץ, כי לכן תלו ביאתו בדבר נמנע להגיד שביאתו בדבר נמנע.

ומה שראוי שיאמר בזה הוא, כי כמו שביארתי במעין י"ב **מעייני הישועה**, חז"ל קיימו וקבלו שקרוב לזמן התשועה ירבו הצרות העצומות על ישראל כדי שייעתק עניינם מקצה הרוע וההפסד והכיליון הגמור אל הגדולה וההצלחה המופלגת. כי יהיה עניין הגאולה כהיה הטבעית שלא תהיה אם לא בהפכים, ולא תחול הצורה כי אם בהפסד הנושא בצורה שהיה לו, כי היה ההעדר בהכרח צרות עצומות. וכן היה בגלות מצרים, פ"ו שנה מלידת מרים עד הגאולה נתחדשו צרות העינוי והלחץ בעבודה קשה ובהשלכת בנים ליאור, וכמו שביארתי שם ביאור שלם. וכן תהיה גאולתנו נעתקת מקצה הצרות והרעות אל קצה המעלות.

והנה חז"ל שיערו בנבואות העתידות מיני הטובות וההצלחות שיעדו הנביאים לימות המשיח שהפכיהם יקדמו לזמן הגאולה בהכרח. כי אם היה שבזמן הגאולה תמלא הארץ דעה את ה' וכולם ידעו אותו למקטנם ועד גדולם, הנה באחרית הגלות יהיה הדבר בהפך, ולכן אמר ר' יוחנן בפרק חלק "דור שבן דוד בא תלמידי חכמים מתמעטין", וכן אמרו שם "דור שבן דוד בא בו תורה משתכחת מישראל", ור' יהודה אמר "שחכמת סופרים תסרח ויראי חטא ימאסו לפני הדור כפני הכלב והאמת נעדרת, שנאמר 'ותהי האמת נעדרת'". ואם היה שבימות המשיח ששון ושמחה ישיגו כמו שכתוב "כי בשמחה תצאו", "שוש אשיש בה", הנה קודם אליו באחרית הגלות יהיה בהיפוך שעיני כל ישראל כלות ביגון ואנחה וצרות רבות, וגזרות קשות מתחדשות עד שהראשונה פקודה שנייה ממהרת לבוא. ואם היה שבימות המשיח יהיה שובע גדול כמו שכתוב "ואתם הרי ישראל פרייכם תתנו", ואמר "אענה את השמים והם יענו את הארץ והארץ תענה את הדגן ואת" וגו', הנה יקדים אליו בהכרח בשבוע שבן דוד בא בו רעב גדול ומתים בו אנשים וטף ונשים וחסידים ואנשי מעשה. ואם היה שבימות המשיח תהיה ירושלים וכל סביבותיה תהילה בארץ, הנה יקדים אליו בהכרח באחרית הגלות לדברי ר' יהודה שיהיה בית ועד לזנות והגליל יאשם והגולן יחרב ואנשי גליל יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו. ואם היה שבימות המשיח יהיה שלום בארץ וכ"ש בין החכמים המרבים שלום בעולם, הנה בסוף הגלות יהיה בהיפך כמו שאמרו בפ' בתרא דכתובות "אין בן דוד בא עד שיתרבה קטיגוריא בין התלמידים", אם מהם לעצמם ואם אליהם מצד האויבים. ואם היה שבימות המשיח אמר הנביא "ואשיבה שופטיך כבראשונה" וגו', הנה יקדים אליו בהכרח בסוף הגלות העדר המשפט כמו שאמר ר' שמלאי משם ראב"ש בפרק חלק "אין בן דוד בא עד שיכלו שופטים ושוטרים מישראל", ובפ' אחד דיני ממונות אמרו מפני זה עצמו "אין בן דוד בא עד שיכלו שתי בתי אבות מישראל ואלו הן ראש הגולה שבבבל ונשיא שבא"י שנאמר 'והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל'".

וכבר הביא המתפקד המאמר הזה להוכיח שכבר בא המשיח אחרי שאלו בתי אבות כלו כעשן כלו זה ימים רבים. ואינו כן שראש גולה שבבבל זה לנו מאה וחמישים שנה שעדיין קיים, ואומנם הנשיא שבא"י הלא הוא הנגיד שעוד היום עומד במצרים, כי להיות בית מקדש מלך הארץ ההיא במצרים נעתק הנשיא מירושלים לשבת שם קרוב למלכות ופעמים רבות עולה לירושלים לשפוט.

ואם היה שבימות המשיח יבטל היצר הרע ולב האבן מתוך בני ישראל, הנה יקדם אליו הפכו בהכרח, ולכן אמרו בפרק חלק "ר' נהוראי אומר דור שבן דוד בא בו העזות תרב והיוקר יעוות", ואמרו עוד "ת"ר כי יראה כי אזלת יד' עד שירבו המסורות". ואם היה שבימות המשיח ירבה העושר באומה כמו שכתוב "תחת הנחושת אביא זהב" וגו', הנה יקדם אליו העניות והדלות בהכרח, והוא אומרם "עד שתכלה פרוטה מן הכיס, "עד שיכלו גסי רוח מישראל", כי לדלותם תבטל גאונם. וכן בגמרא הביאו לראיה "והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'". ואם היה שבימות המשיח יהפך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, יקדם אליו הפכו בהכרח כמו שכתוב ר' נהוראי "שתהפך כל המלכות למינות ואין תוכחה", מסייע לזה שאמר ר' יצחק "אין בן דוד בא עד שתתהפך כל המלכות למינות, א"ר אבינא מאי קרא, 'כולו הפך לבן טהור הוא'".

ואני כבר פרשתי כל המאמר הזה **במעייני הישועה** שמתוך הצרות יצאו רבים מאומתנו מכלל הדת, והוא המינות כי ברשעת הגויים ע"ד האונס ריבוא רבבות מישראל עזבו את ה'. ולפי שנתפקרו ולא נטבעו בשום דת אמר בהן לשון מינות. אך אומנם מאשר אמר השלם עד שתתהפך כל המלכות כולו למינות מורה שעל אומות העולם בכלל או על מלכות הרשעה בפרט אמרו, אם על רומי שירבו בהם המינים בדתם, כמו שענינו רואות היום במלכות ספרד שרבו בארצותם לגוייהם המינים והאפיקורסים ושורפים אותם באש לאלפים ורבבות מפני מינות, וגם כל כומרי רומי והגמוניא בזמן הזה ירדפו אחר הבצע וייקחו שוחד ואינם חוששים לדתם כי זרחה המינות במצחם. ואפשר גם כן שאמרו זה על קיבוץ הישמעאלים. לפי שמוחמד נביאם כתב אליהם והודיען שאמונתו ודתו לא תגיע ולא תכנס למאה העשירית מהשנים, ודתו התחילה לד' אלפים ושפ"ב לבריאת העולם, ועברו ממנה א"כ תתע"ו שנה עד היום, ומי יודע אם בבא עת פקודתה יישארו אומות הישמעאלים כולם בלא דת ותהפך כל המלכות למינות, כי אלה הם מסתרי עולם.

ואומנם מה מהראיה שהביאו על זה מפסוק "כולו הפך לבן טהור הוא", שהוא במראות הנגעים. העניין שהם ז"ל דרשו בויקרא רבא הארבעה נגעים על שיעבוד ארבע מלכויות, ואמרו (**תנחומא** תזריע טז) "שאת זו בבל, ספחת זו מדי, בהרת זו יון, נגע צרעת זו מלכות אדום". וכאשר קדם לר' אבינא הדרשה הזאת במראות הנגעים, חשב בפסוק כולו הפך לבן טהור הוא שבא שמה לרמז המינות שיהיה באחריתם, ושבאותו פסוק נרמז זה בתורה.

ועניינו שהלובן מקבל הוא המראות כולם לפי שאין בו מראה מעכבת התרשמות המראה האחרת הבאה עליו, וכן הוא המינות שבהיות האדם בלתי נוטה אל אמונה מהאמונות משולל מכולם יקבל יותר בנקלה האמונה האמיתית מאשר יקבלה בהיותו מוטבע באמונה סותרת אליה. ולכן היה מחכמת ה' שקודם ביאת המשיח וגילוי אמונת הש"י תהפך המלכות למינות ולא יקבלו תוכחה מחכמיהם עליו, כדי שבבוא מלך המשיח יהפוך את העמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד. וכבר ידעת שר' נהוראי הוא רבי אליעזר בן ערך, וראוי היה המאמר הזה אליו לפי חכמתו. הנה בזה הדרך תוכל לפרש כל התנאים שזכרו חז"ל מהרעות והצרות שיקדמו סמוך לביאת המשיח והם אשר קראום חבלי משיח. ואומנם מאומנם גם כן בפרק חלק "אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב" כבר ביארתי בחלק הראשון מזה המאמר:

[רומי ופרס]

ואומנם התנאי אשר זכרו גם כן מהתפשטות ממשלת האומות, כמו שאמרו בפרק חלק "אמר רב יהודה אמר רב אין בן דוד בא עד שתתפשט מלכות הרשעה על כל העולם תשעה חדשים שנאמר 'לכן יתנם עד עת יולדה ילדה'". ראוי שיקדם בפירושו מה שאמרו גם כן בפ"ק דיומא "עתידה רומי שתיפול ביד פרס, שנאמר 'לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב על יושבי כשדים אם לא יסחבום צעירי הצאן אם לא ישים עליהם נויהם'".

ועוד אמרו שם

"אמר רב עתידה פרס שתיפול ביד רומי, אמר לו רב כהנא ורב אסי לרב, בוניי ביד סתורי, אמר לו גזירת מלך היא, איכא דאמרי, אמר לו אינהו נמי סתרי בי כנישתא. תניא נמי הכי עתידה פרס שתיפול ביד רומי ועוד גזירת מלך היא שיפלו בונים ביד סותרים. ואמר רב יהודה אמר רב אין בן דוד בא עד שתתפשט מלכות יון על כל העולם תשעה חדשים שנאמר 'לכן יתנם' וגו' ויתר אחיו ישובון אל בני ישראל" ע"כ.

ואין ספק אצלי שעניין המאמר הראשון שאמרו שעתידה רומי שתיפול ביד פרס הוא מה שזכרתי **במעייני הישועה**, שעתידים הפרסיים וכל אנשי מזרח לבוא על חיל רומי כשיעלו היונים באחרית הימים לכבוש את א"י, כי אז תתפשט מלכות יון שהיא רומי בכל הארץ אותם הט' חדשים שעתידים למשול עליה, וילחמו הפרסיים והאשוריים כולם ברומיים עד שיפלו היונים חללי חרב על פני השדה.

והנה הכתוב שהביא על זה לראיה מ"שמעו נא עצת ה' אשר יעץ" וגו', ראוי שתדע שירמיהו אמרו בשני מקומות:

האחד, בנבואתו על אדום תחילת הפרשה "לאדום כה אמר ה' צבאות האין עוד חכמה בתימן", ושם נאמר בסוף הפרשה "לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על אדום" וגו',

והמקום השני הוא אחרי כן קרוב אליו נבואת בבל תחילת הפרשה "הנה עם בא מצפון" וגו', ובסופו אמר "לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על בבל ומחשבותיו אשר חשב על ארץ כשדים אם לא יסחבום" וגו'.

והנה בעל זה המאמר לא עשה ראייתו מפסוק ה' בעבור שבא בפרשת בבל וכבר נתקיים בו, אבל הביא לראיה הפסוק הראשון שבא מאדום. ואף על פי ששם נאמר "ומחשבותיו אשר חשב על יושבי תימן", הנה במקום תימן לקח ארץ כשדים שהוא בפסוק השני והרכיב א"כ הפסוקים זה עם זה. וגילה עם זה שהעצה העליונה הייתה להנמק מהאומות בכלל, ולכן יעץ על אדום ורעיה שיעלו לכבוש א". ולעומת זה חשב על הכשדים והעירם שיעלו עליהם למלחמה כדי לקחת נקמתם מאלה ומאלה. ועם היות שאומות רבות יעלו שמה על רומי הנה אמר בפרט שתיפול ביד פרס ולא זכר שאר האומות, לפי שפרס אשר בנו את בית ה' זכותם תעמוד כנגד רומי המחרבת לשתפול בידם. וזהו אומרם שם גם כן (יזמא י, ע"א) "עתידה רומי שתיפול ביד פרס", ק"ו ממקדש ראשון שבנאוהו בני שם והחריבוהו כשדים נפלו כשדים ביד פרסים מקדש שני שבנאוהו פרסיים והחריבוהו רומיים אינו דין שיפלו ביד פרסיים, רצו בזה שהייתה פרס שליח השגחתו של השי"ת להחריב את מחריבי ביתו עד שמפני זה נקרא כורש מלך פרס משיח אלוהי יעקב להיותו נוקם את נקמותיו. ואולי שע"כ נקרא פרס לפי שהיה הוא עתיד להיות תגמול ושכר ופרס לעוברי רצונו הם הכשדים אשר החריבו בית ראשון אשר בנו בני שם שהם ישראל, ומקל וחומר ינקמו נקמת בית שני אשר בנו המה במצותם והם הרומיים שהחריבו את הבית שנבנה במצות מלכי פרס, ועליהם אמר "אם לא יסחבום צעירי הצאן".

וחוץ מכבוד **הרד"ק** שפירש "צעירי הצאן" על ישראל. כי הנה במפלת בבל נאמר זה עצמו "לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על בבל ומחשבותיו אשר חשב על ארץ כשדים אם לא יסחבום צעירי הצאן וגו' מקול נתפשה בבל נרעשה הארץ וגו' כה אמר ה' הנני מעיר גוי על בבל וגו' ושלחתי לבבל זרים וזרוה", ומבואר נגלה בפרשה ההיא שדברה בפרסיים שהחריבו בבל, שאותם קרא "צעירי הצאן" לא לישראל. ומאשר אמר הנביא בזה הלשון עצמו באדום "אם לא יסחבום צעירי הצאן" למדו חז"ל שתיפול רומי ביד פרס כמו שנפלה בבל בידיה. וכבר אמרו רבים שהפרסיים הם היום טורקאש וכן בזאת הגמרא פליגי ר' סימאי ורבנן על תירס חד אמר זו טורקי וחד אמר זו פרס, והיותר מתיישב שתירס הוא פרס והוא טורקאש, כי כך היא הקבלה ביניהם שהם מבני פרס ובידם תיפול רומי. זהו ענין המאמר האחד שאמרו שתיפול רומי ביד פרס.

ואומנם המאמר השני, שהוא "עתידה פרס שתיפול ביד רומי" הוא ענין אמיתי. שהיה מקובל אצלם שיעלו הרומיים בני אדום ויכבשו את א", ואז פרס וכל העמים היושבים בארץ המזרח

יפלו ביד רומי. ובא א"כ בדבריהם אלה העניין שהוא אחרון בזמן ממפלת רומי ראשון במאמר. והעניין שיהיה ראשון בזמן, שהוא מפלת פרס עם שאר העמים בידי הרומיים העולים לכבוש את א"י, נזכר אחרון במאמר. ולכן הביאו מאמר רב לראיה "אין בן דוד בא עד שתתפשט מלכות הרשעה ט' חדשים על כל העולם", כי אותו ההתפשטות והכבוש אשר יעשה רומי בכל הארץ הוא עצמו נפילת פרס ביד רומי. ולפי שיהיה כל זה רוצה לומר עליית בני אדום על א"י ואסיפת העמים אליהם דרך השגח"י מסודר ממנו ית' לכן אמרו שהייתה גזרת מלך.

ואפשר עוד לומר שפרס שזכרו כאן הם עכ"פ טורקאש, ושבאחרית הימים כשיעלו בני אדום על א"י יבואו מצד אחר בני פרס הם הטורקאש המושלים עתה בכל ארץ יון ויכבשו משם ארץ איטאליא ויבואו על רומי ותיפול פרס, וכמו שאמר המתרגם על "פקד עוונך בת אדום גלה על חטאותיך" וגו', "ובהוא זימנא אסער חובך רומי רשיעא דמתבנייא באיטאליא ומליא אוכלסין מבני אדום וייתון פרסאי ויעיקון עליך ויצרון יתיך אתפרסם קדם ה' על חובותיך". ולכן אמר "עתידה רומי שתיפול ביד פרס" לפי שהפרסיים יכבשו את כרך גדול שברומי וילכדוה, ומצד אחר יבואו הרומיים על ארץ פרס ויעשו בה נקמה רבה ובזה האופן תיפול פרס ביד רומי, ויצדקו שני המאמרים יחד. ואין להפליא משיסבלו הפסוקים האלה שתי כוונות או יותר מהם, כי כן הוא טבע הדברים הנעלמים לסבול פירושים רבים מתחלפים, כ"ש בדברים העתידיים שלא גלה מה' המציאות דבר עדיין.

ואומנם מה שאמר ר' חנינא "אין בן דוד בא עד שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא שנאמר: 'אז אשקיע מימיהם'" הוא מאמר זר מאוד, לפי שמלבד קשיו וזרותו בעצמו, הנה הראיה אשר הביא עליו היא פרטית במצרים כאשר נבא יחזקאל על חורבנה ביד נבוכדנאצר כמו שאמר (לב, יא) "חרב מלך בבל תבואך", ואיך א"כ יוציא ר' חנינא ממנו מה שיהיה לעתיד לבוא בכל העולם.

ומה שיראה לי בזה הוא באחד משני דרכים:

[הדרך] **האחד** שיפורש ענין הדג כפשוטו. והייתה דעת החכם הזה שהגאולה העתידה תתדמה לגאולת מצרים בנפלאותיה וכמו שכתוב הנביא "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", ולכן אמר שכמו שקודם יציאת מצרים נעשו ניסים ובראשונה הוכה היאור והדגה אשר היאור מתה ככה לעתיד לבוא תהיה המכה כזאת. אבל לא אמר ר' חנינא שיהיה זה בכל העולם, כי הוא אמר סתמ"י שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא, והייתה כוונתו שיהיה זה במצרים באותו מקום שהיה הנס הראשון עצמו. וכבר קדמו ישעיהו בזה שאמר "והחרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר בעים רוחו והכהו" וגו', ואם היאור יהיה מוכה ידוע הוא שגם הדגה אשר בו תמות.

אומנם הפסוק שהביא לראיה הוא ביחזקאל, בנבואת "ויהי בשתי עשרה שנה בעשתי עשר

חדש וגו' בן אדם שא קינה על פרעה מלך מצרים". ואין ספק שהנבואה היא כיונה להודיע חורבן מצרים על ידי מלך בבל, כמו שאמר "חרב מלך בבל תבואך". אבל ראה השלם הזה בכתובים שלא כיון הנביא בלבד לאותו חורבן מצרים, כי הנה גם כן ניבא על חרבן אחר שתבוא על מצרים לעתיד לבוא, ושתי החורבנות נזכרו בנבואה, כי על הראשון אמר "חרב מלך בבל תבואך" ועל החורבן הב' אמר באותו נבואה עצמה "בחרבות גיבורים אפיל המונך עריצי גויים כולם ושדדו את גאון מצרים ונשמד כל המונה" וגו', כי לא אמר זה על אותו זמן שכבש נבוכדנאצר את ארץ מצרים כמחשבת המפרשים, כי אז לא נשמד כל המון מצרים ולא באו עליה עריצי הגויים כולם, ולבד היה עניין נבוכדנאצר שעלה להכות את ארץ מצרים ונשא משם שביה רבה. אבל אמר על חורבן העתיד להיות במצרים לעתיד לבוא כשיתקבצו בני אדום ורוב מלכויות לעלות על ירושלים לכבשה ובראשונה יחריבו את ארץ מצרים. וכמו שפירש בספר דניאל בפסוק "וישלח ידו בארצות וארץ מצרים לא תהיה לפליטה" רוצה לומר שלא יהיה בהם שום פליטה כי כולם יהיו חללי חרב, ועל אותו חורבן העתיד לבוא עליהם נאמר שם "והאבדתי את כל בהמתה מעל מים רבים", שהוא יעוד למיתת הדגה שתהיה אז, כי בעבור שהתפארות מצרים בשבח מזונותיה היא רוב הדגה ובזה ניבא שתמות הדגה בחורבן מצרים. וסמוך לזה אמר "אז אשקיע מימיהם ונהרותם כשמן אוליק", כי לדמיון מיעוט המים ביאור דימה אותם לשמן. ועל אותו החורבן הכללי אמר "קינה היא וקוננה בנות הגויים תקוננה אותה על מצרים ועל כל המונה" וגו'.

ולפי שהיה זה היעוד לזמן ארוך לכן לחזקו באה לנביא מיד נבואה שנית י"ד יום אחרי הראשונה, תחילתה "בן אדם נהה על המון מצרים" שנאמרה על הרג המון מצרים העתיד להיות באחרית הימים ע"י אדום ובני היונים, והיא פרשה יקרה מאוד תמצאנה בקרב שאר הפרשיות אשר אביא בעניין הגאולה העתידה בחיבור אשר אעשה עליו אם יגזור האל בחיים. ודי עתה שהודענו שר' חנינא צדק במאמרו, ושהראיה שהביא עליו היא נכונה בפירוש הפרשה אשר משם לוקחה. וזהו הדרך האחד.

והדרך השני הוא שכיון ר' חנינא לומר שבסמוך לביאת המשיח יתחדשו בעולם מלחמות רבות ועצומות, ועליהם אמר בדיבור המשליי שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא. והוא ע"ד מה שאמר חבקוק "ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו", ופי' בפרק קמא דעבודה זרה "מה דגים שבים הגדול בולע את הקטן אף בני אדם כן". והנה ר"ח קבל זאת במלחמות העצומות אשר תהיינה באחרית הימים ומפלת מצרים והרג עמה, ועל אותה מפלה אשר תקדם לביאת המשיח בהכרח אמר (רומי) על המון מצרים שיהרג ולא יישאר מהם איש על פני האדמה כמו שזכר הנביא יחזקאל. וכן אמר אין בן דוד בא עד שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא, כי הנה ראה ר"ח לדבר זה בדרך המשליי לפי שהיה סכנה לאמור הדבר מפורש כי הם בתחומי ארץ מצרים היו יושבים. גם כי הכתוב כנה את פרעה בשם דג ותנין שנאמר "ואתה

כתנין בימים ותגח בנהרותיך" וגו', ואמר (שם לב, יג) "והאבדתי את כל בהמתה מעל מים רבים וגו' אז אשקיע מימיהם".

והנה הנביא ביאר מיד שמיתת הדגים אשר זכר היה משל על המון מצרים שנאמר "בתתי ארץ מצרים שממה ונשמה ארץ ומלואה בהכותי את כל יושבי בה וידעו כי אני ה'". וכן תרגם יונתן "אשקיע מימיהם" אשקיע לעממיא ומלכיהן בנייח אדבר, שעשה עניין המים ומיתת הדג משל להרג עמים ומלכיהם. הנה א"כ השלם ר"ח ביעדו בהריגת המון מצרים בלשון המשליי באמרו "עד שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא" לישנא דקרא נקט וע"ז הנביא המשך דברו. האומנם אמר "דג קטן לחולה" ליפות המשל, לפי שחז"ל אמרו שדגים קטנים טובים לחולה, וכאלו אמר שבהפלטת מיתת הדגים שהוא רמז להמון מצרים לא ימצא דג קטן. ואולי כיון בחולה על ישראל שהם חולים בגלות וקרובים למות. ובזה האופן ראוי שיובנו דברי השלם הזה שבאו להגיד במלחמות שתהיינה בעולם בין אדום וישמעאל לעתיד לבוא כמו שזכרתי לזה באופן אחר.

האומנם מאמר ר' יוסי שבא במסכת עבודה זרה ובמקומות אחרים גם כן, "אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף", ראיתי **להרב שם טוב** שפרוט שפירש בו עד שיתבטל ההכנה בנפש הכללית או בשכל הפועל, שלא יביא מהם יותר לסיבת חסרון החומר כי אין הנשמות נבראות קודם הגופות. ומלבד שהוא דעת סותר לאמונת התורני מעניין הנפש, הנה הוא אצלי מאמר בטל כי למה תחדל ההוויה וההפסד עם ביאת המשיח, ומה החיסרון אשר יהיה בחומר שלא ישפיע נותן הצורות עוד צורה כפעם בפעם.

אבל מאמר ר' יוסי הוא בנוי על דעת המקובלים ויסודותיהם של הקדמות תוריות.

ההקדמה האחת שהנשמה השכלית הוא עצם רוחני נבדל עומד בעצמו, ושאינה הכנה במזג כמו שהייתה דעת אלכסד [אצ"ל אלכסנדר] ונמשך אחריו **הרב המורה**. ובמאמר **צדק עולמים** אשר עשיתי ביאורי שלם שזהו דעת התורה בעניין הנפש באמת, ושר' שמלאי שעשה באותו המשל למה הוולד דומה במעי אמו מקופל כפנקס כמו שבא במסכת נדה פרק המפלת, ביאר חכמת הנפש ואמיתתה באופן נפלא.

וההקדמה השנית שהנשמות האנושיות אינם נבראות בשעת בריאת הגוף אשר יחול בו, כי אינם נמשכות ומתחייבות ממזגו, אבל נבראו כולם בששת ימי בראשית כשאר השכלים הנבדלים הקיימים באישיהם, וכמו שכתוב "כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי" רוצה לומר שעשאם בתחילת הבריאה, ובהרכבת הגופות יצא הרוח מלפניו לחול בהם. וכבר אמרו שנבראו הנשמות ביום א' ודרשו "ורוח אלוהים מרחפת על פני המים" על רוחו של אדם נאמר ועל רוחו של משיח, ולכן ר' אבהו ור"ח ור"ב דרשו שם "יהי אור" על הצדיקים ו"חשך" על הרשעים.

וההקדמה השלישית היא, שנבראו הנשמות במספר קצוב ומנין ידוע כפי מה שראתה החכמה האלוהית לברוא בעולמו מספר האנשים, ולכן היה מספר הנשמות מכוון ומדויק מששת ימי בראשית. וכן אמרו בב"ר והוא גם כן בפרק קמא דעבודה זרה ובסנהדרין "מאי דכתיב 'זה ספר תולדות אדם' מלמד שהראה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור ופרנסיו דור דור וחכמיו שנאמר 'גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו' גולם שראו עיניך כבר הוא כתוב על ספרו של אדם הראשון". ולא כיונו בזה בלבד שגלה לו ה' סוד מערכת השמים והדברים המתחייבים ממנה, כי אם שכל הנשמות היו לפניו ית' בשלמותם. ובמסכת חגיגה פ' אין דורשין אמרו במנותם הדברים שבגלגל ערבות ונשמות ורוחות שעתידין להבראות.

וההקדמה הרביעית שעם היות מספר ידוע מהנשמות שנברא במעשה בראשית לבא בגופות בני אדם, הנה קיימו וקיבלו חכמי האמת שגם מאותם שכבר באו בגופות ישוּבו עוד בגופות אחרות ע"ד גלגול, אם לתכלית העונש ואם לתכלית קניין השלמות, והוא סוד הייבום שציותה התורה. וכבר הרחבתי אני המאמר באמיתו והתר הספקות הנופלות עליו במרכבת המשנה אשר לי בפסוק "כי ישבו אחים יחדיו", ואין צורך עתה בהישנות הדברים, ודי עתה שנדע מדעתם שיש אתנו בני אדם בעלי נשמות חדשות ומהם בעלי נשמות מגולגלות:

וההקדמה החמישית שמשיח בן דוד אשר יבוא להושיע את ישראל ושאר בני אדם אשר יולדו בדורו יהיו מנשמות מתגלגלות, בעבור שכבר תמו לבא בגופות הנשמות שנבראו כולם וחזרו לעשות היקף אחר, כי אחרי שכלו יצורי עולם שהיו בבחיניות ה"א ושמשו הנשמות בגופות פעם אחת, מלבד אותם שנתגלגלו פעמים אחרות למרוק עונות או לקניין שלימות, הנה הקדוש ברוך הוא אחרי שמוציאה לפועל בעולם הזה יחזירה בבחיניות ה"א להוציאה אל הפועל פעם שנית, ולא ימנע מזה הגלגול אשר כבר היה לקצתם כי הוא היה לסיבה שנתחדשה בה כפי מעשיהם, אבל החזרה הזאת תהיה מסודרת.

ולכן אמרו שהמשיח עצמו תתגלגל בו נשמת אדם הראשון לפי שהוא היה ראשון בחזרה ועומד במקום אדם ראשון. וכן אמרו שהיא עצמה הייתה נשמת דוד, כי הייתה אותה הנשמה תחילה בעולם באדם הראשון, ובאמצע זמן העולם בקרוב הייתה בדוד, ובסוף העולם תהיה במשיח, וע"ז נאמר "ודוד עבדי נשיא להם לעולם". ועשו המקובלים סימן לדבר "אדם" כי האלף תרמוז לאדם ראשון וה' ד' לדוד וה' מ' למשיח. ואולי שמפני זה גם כן באה המ' מן "למרבה המשרה" סתומה לרמוז אדם שהיא סתומה ורומזת למשיח. וע"ז אמרו באיכה רבתא "הדין מלכא משיחא אם מן חייא הוא דוד שמיא, אם מן קטלא הוא דוד שמיא, א"ר **תנחומא** אנא אימר טעמא, 'מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם' (תהלים יח, נא) למשיחו ולדוד לא נאמר אלא למשיחו לדוד".

והקדמה השישית שבעלי הדעת הזאת יאמינו שקיבוץ גלויות בביאת משיחנו יהיה סמוך לתחיית המתים, כי בזמן קיבוצם ישובו הנשמות לגופות.

וכאשר תחבר ההקדמות האלה תעלה בידך כוונת רב אסי שאמר "עד שיכלו הנשמות שבגוף" שפירושו הוא עד שיכלו לבוא בגופות האנשים כל הנשמות שנבראו. ובעבור שהקב"ה ברא עצמים רוחניים ממדרגות מתחלפות מהם להיות נפשות לגלגלים ומהם לתכליות אחרים ומהם להיות נשמות לגופות בני אדם, לכן אמר ר' אסי "הנשמות שבגוף" רוצה לומר המיוחסות לה"א בגוף האנוש.

ורש"י ז"ל פירש מילת "שבגוף" על אותו מקום שבו כל הנשמות שברא הקדוש ברוך הוא לבני אדם, ירמוז לערבות ששם נשמות ורוחות שעתידים להבראות. וראוי הוא להיקרא "גוף" להיותו הגשם הראשון מהעליון שבכל הגשמים ומקיף בכולם, ולכן יקרא גוף בהחלט ומפלא.

ובעל הערוך פירש גם כן ז"ל

פרגוד הוא שם הגוף, וגויות פרגוד מצוירין כל הנשמות מיום שברא הקדוש ברוך הוא עולמו עד שיחרב שנאמר "כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי". והכי משתמע מהאי קרא כי רוח פירוש רצון, ויעטוף הוא מעניין עיכוב כמו "ובהעטיפ הצאן", והכי קאמר רצון הוא מלפני לעכב המשיח מלבוא עד שיכלו כל הנשמות שעשיתי ושעתידים להיוולד, ע"כ.

האומנם בב"ר פרשת זה ספר תולדות אדם אמר:

"ר' **תנחומא** ב"ר ישמעאל אומר לעולם אין מלך המשיח בא עד שנבראו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות, מה טעם, 'ונשמות אני עשיתי'".

וכן הוא עוד בויקרא רבה פ' י"ד. ובל תטעה לחשוב שהייתה כוונת ר' **תנחומא** שלא היו הנשמות נבראות מששת ימי בראשית אלא שעלו במחשבה להבראות בהיוולד הגופות, כי זה לא נפל בו אדם מכל חכמי ישראל מעולם אבל הייתה דעתו באמרו שעלו "במחשבה להבראות" על אותם הרוחות שנבראו במעשה בראשית ועלו במחשבה לשום אותם בגופות בני אדם, וע"ז אמר שעלו במחשבה להבראות. ויורה עליו הראיה שהביא מאמרו "ונשמות אני עשיתי", מורה שכבר עשאו.

ולאומר שיאמר שכפי השלמים האלה לא יישאר לנו זמן אפשרות לביאת המשיח, כיון שבהכרח תתעכב ביאתו עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ומה תועיל התשובה להביאו קודם לזה. נשיבה ונאמר שר' אסי על זמן החיוב דיבר, שהעת הגזור לפניו ית' שלא יעבור מבלתי שלא יבוא בו מלך המשיח הוא כשיכלו כל הנשמות שבגוף, עם היות שקודם לזה כבר אפשר שיבוא בכוח התשובה וזכות הדור קודם שיכלו הנשמות. הנה הוא מדרכי קבלתם העמוקה

והיא רחוקה מעיני.

ואפשר עוד לומר שלא תתמלא ירושלים של מטה עד שתתמלא ירושלים של מעלה. הלא תראה שלא נכנסו ישראל לארץ הקדושה כי אם אחרי אשר תמו כל יוצאי מצרים שהיו דור דעה שקבלו את התורה, וכאשר נתמלא הירושלים של מעלה מנפשותם אז נתמלא ירושלים של מטה מזרעם. כן סברת הקדושים האלה, שכאשר יכלו כל הנשמות תתמלא העולם העליון מנפשות החסידים שיכלו במדבר הגלות הזה ושם ימותו, אז יבוא משיח בן דוד לאותו דור הנשאר במיעוטו. ומחשבת ה' עמקו. וזה כולו כפי ההמשך בפירוש הזה על דעת ר' יוסי.

האומנם **בספר הבהיר** ראיתי דעת אחרת מחולף לזה. וז"ל,

בשעה שישראל טובים הנשמות זכות לצאת ולבוא בעולם, ואם אינם טובים, לא. והיינו דאמרינן "אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף" הוי אומר שבגוף האדם, ויזכו החדשות לצאת ואז בן דוד זוכה להיוולד, האריך?, כי נשמתו תצא חדשה בכלל האחרים, ע"כ.

רוצה לומר שיקרה למשיח צדקנו עם דור הגלות בענין הנשמות כמו שנקרה לדור המדבר עם באי הארץ. שכאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב המחנה אז צוה הש"י לבניהם שיקומו ויירשו את הארץ, כן היה בענין הנשמות שמפני חטאת ישראל בבואם בגלות נפסקה חוט החסד ולא באה עוד רוח חדשה בבני ישראל מעת שגלו מעל אדמתם כי גם זה בכלל הסתר פנים, והיה נפשותם מתגלגלות בעולם הזה לקבל עונשם על מה שחטאו בארץ, אומנם ככלות כל הנשמות העתידיות לבוא בגופות הכלות לקבל עונשם אז יולד בן דוד והוא וכל בני דורו יקבלו נשמות חדשות. ואולי שעל זה אמר הנביא "ורוח חדשה אתן בקרבכם". וכפי זה הפירוש לא יהיה אמיתי עד שיכלו כל הנשמות שבגוף מאמר כללי על כל האומות, אבל הוא נאמר בלבד על ישראל כי עליו היו דבריו הקדושים האלה. הראיתיך בעיניך דרכי הדעות האלה, ומי הוא זה ואי זה הוא אשר יכריע ביניהם. אל דעות ה' הוא יודע מה הוא האמת מהדעות האלה, ואין לנו עסק בנסתרות ובמקום גדולים אל תעמוד.

[האומות כנפשות שבגוף]

ואפשר לפרש עוד במאמר ר' יוסי שאמר "נשמות שבגוף" על האומות. לפי שהחכמים שיערו בגוף האנושי מלבד הכוח השכלי ארבעה כוחות יקראו נפשות. והם הצומח והמורגש והמדמה והמתעורר. וארבעתם מתהווים עם הגוף ונפסדים בהפסידו.

והנה רב אסי המשיל עליהם ארבעה המלכויות שמשלו בעולם אשר הוא דומה לגוף, והמה נפשות חומריות הוות ונפסדות בהחלט.

והייתה **נפש הצומחת** משל למלכות בבל, ולכן נמשלה בחלום נבוכדנאצר לאילן.

והמרגיש היה למשל פרס, כי כמו שהנפש המורגשת תחול על הצומחת ויהיה צומח ומורגש יחד כך פרס כבש את בבל ומלך על שניהם.

והמדמה היה משל ליון, שהיה ענינו תמיד גאה וגאון דמיון ורעות רוח, וכמו שהמדמה יחול על המרגיש ועל הצומח ויכלול שלשתן כן יון כבש בבל ופרס והייתה מלכות שלשתן אחת. **והמתעורר** הוא משל למלכות רומי, כי הוא סבת התנועות והתחלתה תעורר מדנים וכן הייתה רומי בעולם, וכמו שהמתעורר יחול על שאר הכוחות כולם צומח ומרגיש ומדמה כן רומי משלה על בבל ופרס ויון וכולם נתחברו בממלכתה.

הנה ארבעה הנפשות האלה שהם גופניות, יורו על ארבעה המלכויות בארצותם לגויהם. ולפי שממשלת כולם תכלה בביאת משיחנו לכן אמר רב אסי אין בן דוד בא עד שיכלו הנשמות שבגוף שהם רמז לארבע מלכויות, ולהיותם כולם חומרניים קראם נשמות שבגוף כלומר גופניות מתערבות עמו. ואמר כן להוציא כוח השכלי שאינו מתערב בגוף שהוא משל על המלכות החמישית העתידה לבא, כי היא תהיה מלכות אלוהים באמונתה בעבודתה ואינה כוח בגוף ולכן לא תכלה בכלותו, וכמאמר הנביא "כי אעשה כלה בכל הגויים אשר הדחתך שמה ואותך לא אעשה כלה".

והשתכל בראיה שהביא רב אסי על זאת, שהיא "כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי", ותחילת הפרשה "כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח" שהוא ישראל שבצרות הגלות הוא דכא ושפל רוח. והמשיל אל הכוח השכלי שהוא חי וקיים ונשאר תמיד בלתי נפסד, והוא אמרו "להחיות רוח שפלים" וגו'. ועל אורך הגלות אמר "כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי", כלומר, שישראל הוא נמשל אל הכוח השכלי שאינו מטבע החומר ומזגו, אבל הוא מושפע ממנו ית' ונברא ממנו במעשה בראשית, ולכן לא יפסיד ולא יכלה. הן אמת ש"בעון בצעו קצפתי ואכהו", והוא רמז לחטאת ישראל, ועתה מתוך תשובתו "דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו אל מחוז חפצו ואשלם ניחומים לו ולאוכליו", ומתוך תפלתו ישפות שלום והוא אמרו "שלום שלום לרחוק ולקרוב". אומנם שאר המלכויות אשר משלו בהם לא יהיה כן כי המה יכלו ויפסדו ככוחות הגופניות, ועל זה אמר וכו' "והרשעים כים נגרש וגו' אין שלום אמר ה' לרשעים".

הנה ביארתי לך מאמר רב אסי בדרך המשלי אבל כפי מה שבא ממנו במקומות רבים מה שפרשתי ראשונה הוא אמת בלי ספק.

חלק שני, העיון הראשון - פרק ו'

בביאור מאמרים אחרים שאמרו חז"ל, יראה מהם שכבר בא

המשיח.

והנה המפקר הביא להוכיח שהמשיח כבר בא ממה שאמרו במסכת עבודה זרה פ"ק: תניא ארבעים שנה קודם חרבן הבית גלתה סנהדרין גדולה מלשכת הגזית וישבה לה בחניות, **פירש"י** מקום היה בירושלים וכך שמו, למאי הלכתא אמר ר' יצחק בר אבדימי לומר שלא דנו עוד דיני נפשות, **פירש"י** שאין דיני נפשות בכל מקום אלא בעוד שסנהדרין בלשכת הגזית שנאמר "ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא", מלמד שהמקום גורם.

וסמך לזה הגדה אחרת שמצא בדברי ר' משה הדרשן,

"לא יסור שבט מיהודה" זו לשכת הגזית שניתנה לחלקו של יהודה, ומחוקק מבין רגליו אלו יושבי יעבץ שמורים הוראות בישראל כסנהדרין גדולה שיושבת בלשכת הגזית בחלק יהודה שנאמר "ומשפחות סופרים יושבי יעבץ", וכן אמר יעקב: סנהדרין שיושבין בלשכת הגזית לא יסורו מחלקו של יהודה לדון דיני נפשות עד כי יבוא שילה שהוא המשיח. ואמר רב נחמן כשבטלה סנהדרין הגדולה מלשכת הגזית ובטלו דיני נפשות תפרו שק על גדיהם והקריחו קרחה בראשיהם, ואמרו אוי נא לנו כי סר שבט מיהודה וכן דוד לא בא.

ומזה הוכיח שזה כמה שנים בטלו סנהדרין גדולה מלשכת הגזית שא"כ כבר בא משיח, ושזה פירוש הכתוב באמרו לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבוא שילה וגו', רוצה לומר שיהיה מלך עד גבול זמני שעד אותו זמן יהיה ולא עוד, כמו שפירשו מפרשינו שאינו גבול זמני יפסק בו. ואמרו שמשחם המדומה מת מ"ב שנים קודם חרבן הבית ולכן גלתה סנהדרין הגדולה מ' שנים קודם החורבן. והמתווכחים עם היות שנתעצמו על פירוש הכתוב הנה על דברי ההגדה לא ישבו כראוי.

והנני מודיעך אמיתות הדברים איך הם.

אין ספק שארבעים שנה קודם חורבן הבית רבו הפריצים בירושלים ולא היה משפט וצדקה בארץ, וכמו שזכר **יוסף בן גוריון** בעלי הסכינים הורגים בני אדם במרמה בשווקים וברחובות, ונתרבה שפיכת דמים בירושלים גילוי עריות חמס וגזל. ולפי שהסנהדרין לא עצרו כוח לבער הרשעים מן הארץ הם מעצמם נסתלקו מאליהם וחדלו מלדון דיני נפשות כי לרשעת הפריצים לא היה לאל ידם. וזה מה שאמרו במסכת עבודה זרה שארבעים שנה קודם חורבן הבית גלתה סנהדרין גדולה מלשכת הגזית כדי שלא לדון דיני נפשות. וכן מפורש שם בגמרא שעשו זה מעצמם לאותו הסברא אשר זכרתי. וכן אמרו בסוף סוטה משרבו הרצחנין בטלו דיני

נפשות מישראל. ולא לבד נעשה זה באותו זמן, כי הנה במסכת יומא פרק שני שעירים אמרו גם כן שמ' שנה עד שלא חרב הבית היה נר מערבי כבה ולשון של זהורית מאדים וגורל של שם עולה בשמאל, והיו נועלין דלתות ההיכל מבערב ומשכימין ומוצאים אותן פתוחים, עד שאמר לו ר"י בן זכאי "היכל היכל למה אתה מבהילנו יודעים אנו שסופך להחריב, ועליך נתנבא זכריהו "פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך". כי היה כל זה התראות שמיימיות שנעשו מעת שנתמלאה סאתם. וסנהדרין גדולה כשהיו רואים זה חדלו להם מלשכת הגזית בראותם כי עת רעה באה.

והנה **ר' משה הדרשן** פירש "לא יסור שבט מיהודה" על לשכת הגזית שהייתה בירושלים בחלקו של יהודה, "ומחוקק מבין רגליו" על יושבי ארץ יעבץ שמורים הוראות, לרמז בזה לחכמי הדורות. וראיה לזה כי הנה בבראשית רבה דרשו על העתיד ואמרו דבר אחר "לא יסור שבט מיהודה" זה משיח בן דוד שהוא עתיד לרדות את המלכויות שנאמר "תרועם בשבט ברזל", "ומחוקק מבין רגליו" אלו יושבי יעבץ שנאמר "ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעיתים שמעתים שוכתים, שמורים הוראות בישראל כסנהדרין גדולה וכסנהדרין קטנה.

האומנם המפקר כגנבים ושודדי לילה גנב קצת מהמאמר. כי שם נאמר בהכרח "וכן אמר יעקב סנהדרין שיושבין בלשכת הגזית לא יסורו מחלקו של יהודה לדון דיני נפשות במקום ההוא ולא המחוקקים יושבי יעבץ מורים הוראות בישראל עד כי יבוא שילה שהוא המשיח",

והוא ברשעתו לא זכר דבר מהמחוקקים. והאמת יורה דרכו שאיך יאמר "וכן אמר יעקב" אם לא על כל חלקי הכתוב שאמר, וענין זה המאמר שאמר הזקן בפרידתו שלא יסור שבט מיהודה שהם הסנהדרין שבלשכת הגזית כל ימי היותם בארץ, ואחרי היותם בגלות לא יסור גם כן מחוקק מבין רגליו שהם חכמי הדורות יודעי חכמה לעתים, ויהיה כל זה ההמשכות מהוראות המשפט אם מהסנהדרין בארץ ומחכמי הדורות בגלות עד כי יבוא שילה. ויהיה הגבול הזה בסיבת מה שאמר בפרק חלק ר' שמלאי משם **ראב"ש** אין בן דוד בא עד שיכלו שופטים ושוטרים מישראל, שסמוך לביאת משיחנו כמו שנסתלקו לשכת הגזית בארץ כך יסתלקו חכמי הדור ומורי הוראות בדבר המשפט, ועל זה אמר "עד כי יבוא שילה" להגיד שאז סמוך לביאתו תהיה הסרת ההנהגה מישראל מעיקרה לא מלישכת הגזית ולא מחוקק מחכמי הדורות.

ואפשר לומר שבביאת המשיח יסתלקו גם כן. לפי שאז תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמור דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם כמו שכתוב ירמיהו, ואמר גם כן "ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים". ולפי שיבטל יצר הרע מקרב האנשים כמו שכתוב יחזקאל (לו, כו) "ונתתי להם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי לב האבן מבשרכם", לכן לא יצטרכו ללשכת הגזית לדון דיני נפשות, ולא להוראות החכמים, כי תהיה ההסכמה כללית בכל

האומה להכניע ליראת ה' ועבודתו, וכמאמר הנביא "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד". הנה א"כ אף שנודה שיהיה עד כי יבוא שילה גבולי שיהיה עד אותו זמן ולא עוד, נוכל לפרשו בשני הפנים האלה, אם על זמן חבלי משיח ואם על זמן הגאולה. ואמר רב נחמן שכאשר גלתה סנהדרין מלשכת הגזית ובטלו דיני נפשות נתעצבו החכמים והעלו עפר על ראשם באומרם אוי לנו כי סר שבט מיהודה וכן דוד לא בא, כלומר אם היה שיעקב ניבא שיסור השבט בעבור ביאת המשיח אוי לנו שסר והוא לא בא ולא נתקיים "ולו יקתה עמים".

הנה הדרשה הזאת היא דעת יחיד

כי גם בדרכים אחרים דרשו זה הכתוב. ואמרו בפ"ק דסנהדרין "לא יסור שבט מיהודה" אלו ראשי גלויות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, "ומחוקק מבין רגליו" אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים. הנה פירשו הפסוק כולו על חכמי הגלות ומנהיגי האומה בו, להגיד שתמיד יהיה בכללם מזרע יהודה. ואמרו במסכת יומא אמר רבא לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתו משבט לוי או משבט יששכר, מלוי דכתיב "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל" מיששכר דכתיב "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים", ואימא יהודה נמי דכתיב "יהודה מחוקקי", אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא קאמינא שהבטיח שלא תהיה תורה פוסקת ממנו. ויש דרך אחר בב"ר ובילמדנו, והוא שההבטחה הזאת לא תתחיל רק אחרי ביאת הגואל ומשם ואילך לא תפסוק המלכות מזרעו. אמרו שם "לא יסור שבט מיהודה" זה משיח בן דוד וכסא מלכותו, שנאמר עליו "כסאך אלוהים עולם ועד", אימתי "ומחוקק מבין רגליו", כשיבוא מי שכתוב בו "ברגלים תרמסנה רגלי דלים", מה כתיב אחריו "והוכן בחסד כסא עד כי יבוא שילה" כשיבוא מי שהמלכות שלו, "ולו יקתה עמים" כשיבוא מי שיקתה שני עמים שנאמר (מיכה ז, ז) "ישימו יד על פה אוזניהם תחרשנה". ולפי זאת הדרשה יהיה פירוש עד כי יבוא שילה בזמן שיבוא שילה. הנך רואה חילוף דרשותיהם בכתוב הזה, והצד השווה שבהם שהמשיח לא בא ושעתיד לבוא.

וכבר הביא המפקר מאמר אחר להוכיח ממנו גם כן שהמשיח לא יבוא עוד. ממה שאמרו במסכת יבמות פרק הערל וכן במסכת נדה פרק יוצא דופן, שהביאו שם ברייתא מסדר עולם

ר' יוסי אומר הרי הוא אומר "והביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך

וירשתה", ירושה ראשונה ושנייה יש להם שלישית אין להם.

והוכיח מזה המפקר שכיון שכבר ירשו ישראל שתי ירושות בימי יהושע ובימי עזרא, שלא יירשו עוד את הארץ פעם שלישית, והוא המורה שלא יבוא עוד משיח.

אבל זהו זיוף, והשחית הכוונה האמיתית בדבריהם ז"ל. כי הסברא הזאת לא אמרה חכמים רק להודיע שא"י עומדת בקדושתה גם בגלות הזה כמו שהייתה בימי עזרא. כי יהושע לא קדשה אלא לשעתה והיא הייתה הירושה הראשונה, וכאשר הלכו לבבל לא הייתה עומדת

בקדושתה ולא היו ישראל חייבים בה בתרומות ומעשרות, ולכן כשעלו לבנין בית שני ירושה שנית קדשה עזרא לשעתה ולעתיד לבוא, ולכן עוד היום א"י בקדושתה, ועל זה אמרו "ירושה שלישית אין להם" כלומר לשיצטרך לקדשה פעם אחרת. וזה דבר מבואר בגמרא, וכבר באו שם חלוף דעות לחז"ל בעניין קדושת הארץ בימי יהושע וקדושתה בימי עזרא. וכפי זה הדעת אשר זכרתי יפורש הכתוב כן, "והביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך" רוצה לומר בימי יהושע, "וירשתה" רוצה לומר שכבר ירשת אותה, והוא בימי עזרא כי אין מילת "וירשתה" משמשת לעתיד לבוא כי אם לעבר. ואחרי שתי ירושות ההמה יעד לעתיד לבוא "והיטיבך והרבך מאבותיך", כי לא תהיה כפי הדעת הזו הגאולה העתידה מחודשת לשתצטרך קדושה אחרת חדשה בארץ אבל תהיה חזרת האבידה לבעליה.

ועוד אני אומר שאף שנאמר שלא זכר משה אדונינו כי אם שתי ירושות בארץ באמרו "אשר ירשו אבותיך וירשתה", ושיש לנו שתי ירושות ראשונה ושניה אבל לא שלישית, הוא מאמר צודק אמתי מבלי פנות את קדושת הארץ, ולא לכוונת ר' יוסי, כי אם לפי הכתוב באמת להצדיק המאמר האומר בהחלט שיש לנו ירושה ראשונה ושנייה ולא שלישית, אבל אין שתי הירושות בימי יהושע ובימי עזרא, כי אם היות שנקרא ירושה באמת הראשונה שהייתה בימי יהושע מי האיש החכם שיחשוב שעליית בית שני הייתה ירושה, כי ישראל לא כבשה את הארץ ולא ירשוה אבל עלו שמה ברישיון כורש מלך פרס נכנעים ומשועבדים אליו ולמלכי פרס שבאו אחריו, ואם בנו את הבית היה במצותם ובמידה שנתנו להם לבנות אותו, ואחריהם היו תחת מלכי יון, ואחרי כן משלו בהם רומיים ואיך תקרא להם ירושה. גם כי לא עלו שמה כי אם מתי מספר מאותם שהיו בבבל בלבד, כי לא חזרו השבטים וגם בני הגולה שהיו בעמון ומואב ומצרים ובבל ושאר ארצות גם בצרפת ובספרד לא עלו שמה, ולא הייתה ביניהם נבואה ולא אורים ותומים ולא אש מן השמים ושאר דברים הקדושים שזכרו חז"ל שחסרו בבית שני, כי לא היו ישראל שמה כי אם כגרים ותושבים וכאורח נטה ללון.

ע"כ אמרתי צדקו דברי האומרים שהגלות אשר אנחנו בו היום הוא עצמו הגלות הראשון אשר הגלה סנחריב ונבוכדנאצר מלך בבל, ולא היה בית שני כי אם קיבוץ מבני ישראל כמו שהייתה בביתר ובאלכסנדריא ובשאר מקומות. הנה אם כן שתי הירושות שזכר הכתוב הם הראשונה שהייתה בימי יהושע והשנית שעתידה להיות בימי המשיח, ועליהם אמר אדון הנביאים באותו פרשה שהיה כולה לעתיד לבוא "והביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך" רוצה לומר בימי יהושע, וירשתה לעתיד לבוא בימות המשיח, ואז "והיטיבך והרבך מאבותיך", כי לא תקרא ירושה כי אם במה שיהיה כבוש וחלוק כמו שהיה בזמן יהושע וכמו שיהיה בזמן המשיח.

אלה המה ביאורי ההגדות הקשות והמאמרים הזרים אשר ראיתי שהיו צריכים ביאור בדברי חכמינו הקדושים ז"ל בפינת ביאת המשיח העתיד להיות. והגדתי לך בהם דעתי. ומה ששמתי בפיו בפירושם אותו ראיתי צדיק לפני בדרוש הזה.

חלק שני, העיון השני - הקדמה

בביאור מה שנזכר בדבריהם שהמשיח כבר נולד ואיזה מקום מנוחתו:

ויש בו שלשה פרקים:

פרק א'

[אגדת הערבי שאמר יהודי התר שורך, חרב בית מקדשך]

בביאור הגדה אחת באיכה רבתי והיא גם כן בירושלמי פ' היה קורא זה לשונה:

עובדא הוה בחד יהודאי דהוי קא רדי תורא, עבר עליה חד ערבי געת תורת. אמר לו בר יהודאי שרי תורך שרי נירך שרי אפדנך דחרב בית מקדשכם, שרא תוריה שרא אפדניה שרא קנקניה עד דהוה יתבן ונסבן געת תורתה, אמר לו בר יהודאי אסור תורך אסור קנקנך אסור אפדנך דהא אתילד משיחכון, אמר לו אן אתילד, אמר לו בבית לחם יהודה, אמר לו מה שמיה, אמר לו מנחם, אמר לו בריה דמאן, אמר לו בריה דחזקיהו. זבין תורויי זבין קנקנויי ועביד גרמיה מזבון לבדין למניקייא, הוה עליל קרייה ונפק קרייה עד דאתא לבית לחם יהודה. אתכנשין לגביה כל נשיא דתמן בעון דיזבין לבדיהון למניקיייהון, אמר להון הדא מנכון אמיה דמנחם, אמרה ליה דא, והוה כל נשייא מזבנין לבדין למניקיייהון והיא לא זבנה, אמר לו למה לית את זבנת לבדין למנחם בריך, אמר לו דהוה נחשיה קשיא דביומן דאתיליד חרב בהמ"ק, אמר לו רחיצן אן דברגלוי חרב וברגליה יתבני, אמר לו סב לך לבדין ואי לית לך פריטין אנא טעין לך. עבדא כדן. בתר יומין עבר בהווא מחוזא אמר לו לית אנא אזל חמי מה אמיה דמנחם עבדה, אזיל גבה אמר לו מה מנחם בריך עביד, אמר לו ולאן מן זימנא דאתת להכא אמרת לך דהוה נחשיה קשיא אפילו אתא עלוי רוחין ועלעולין וקפליניה מנאי ולית אנא ידעי אן יהביניה, לקיים מה שנאמר "כי רחק ממני מנחם משיב נפשי". א"ר אבין מה לנו ללמוד מן הערבי הזה מקרא מלא הוא "והלבנון באדיר יפול", מה כתיב אחריו "ויצא חוטר מגזע ישי" ע"כ.

ונסתייע המפקר ממנה להוכיח שהוא הנולד קרוב לחורבן בית שני הוא המשיח שאמרו שנולד ביום החורבן, כלומר בזמנו. ושנולד בבית לחם יהודה, ושעליו ניבא הנביא "ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ממך לי יצא להיות מושל בישראל ומוצאותיו מקדם מימי עולם".

והנה ההגדה זאת היא קשה להולמה מאוד, לפי שאי אפשר כפי הסברא הישרה שיוקחו הדברים האלה על פשוטם. אבל ראוי שנבקש בהם כונה תוכיית נעלמת, כי איכנה אוכל וראיתי נבואה בשוורים מודיעים לבקרים העת המוגבל שנחרב בו בית המקדש, ושיצעקו עליו כאשר מתאבלות על מת, ולא די בזה אלא שידעו הנער הנולד בבית לחם ושיהיה משיח אלוהי יעקב להושיע את ישראל, וידעו מי אביו ומה שם בנו. אם נגלה כל זה בגעיית הפרה ואם היו הדברים ההם מפתרון הערבי הגיע א"כ מדרגת נבואתו למעלה ממדרגת הנביאים כולם. וזאת היה ההגדה ששאל פרחי פול המפקר עליה **להרמב"ן** כהתווכחו עמו. ולא מצא

הרב דרך אחר להשיבו כדי להינצל כצבי מידו כי אם באמרו איני מאמין בהגדה הזאת, ואין מחוק אמונתנו להאמין בדברי ההגדה כולם.

ומה שנראה לי בעניין הלז הוא באחד משלשה דרכים:

הדרך הראשון הוא על דרך פשטי בלתי מספיק ובלתי נכון אצלי

אבל הוא כפי דרך האשכנזים בהבנת האגדות ופירושיהם. והוא שנאמר שכך הייתה העבודה, שבהיות נרגשים ירושלים במצור ובמצוק האויבים, רחוק משם באחת מערי יהודה היה יהודי אחד חורש בבקרים למצוא אוכל לנפשו, ועבר עליו אחד מבני ערב מנחש ומעונן ומכשף, והיה מבין בצפצופי עופות ושיחות בעלי חיים ושמע צעקת הפרה והבין ממנה שכבר נלכדה ירושלים ונחרב בהמ"ק, ולכן אמר ליהודי שיתיר את השוורים וצמד הבקרים, ומה שטועני עליהם בעת החרישה לפי שחרב בהמ"ק והם ילכו בשבי ולא ישבו בארץ ה', גורן ויקב ותירוש יכחש בם. ושמיד שמע צעקה אחרת וישפוט שפוט שנולד המשיח שיציל את ישראל מיד אויביהם, עד שלכן אמר ליהודי שיחזור לקשור את השוורים ויטענם לעשות חרישתו כי שב ישראל לבטח בדד בארץ אחוזתו. ושהיהודי שאלו אנא נולד ומה שמו ושם אביו, ושהערבי הגיע לו הכל מחכמתו בדרכי הנבואות או בדרכי הקסם. ושהלך היהודי שם וראה את אמו כאשה עזובה ועצובת רוח, וספרה לו שנולד בנה ביום חורבן בית המקדש כמו שפטר לו הערבי. ושבסוף הדברים בעברו אצלה שנית, אמרה לו ששדים ורוחין ועילעולין הסירוהו ממנה ולא ידעה מקומן. ושהיה המאמר הזה כפי מחשבתה שחשבה שעילעולין ורוחין לרוע מזלו לקחוהו, אבל לא היה הדבר כן, כי נלקח ברצון אלוהי והושם בגן עדן שבארץ, ושם הוא עומד עד בוא דברו אמרת ה' צרפתהו. ונודע א"כ שכך היה העניין ושהוא חי חיים ארוכים מאז ועד עתה כימי הראשונים ויותר, ושעוד הוא ישיבתו בגן עדן. ויסכים זה למה שאמרו במסכת דרך ארץ זוטא והוא גם כן בפסיקתא תשעה נכנסו בג"ע בחיים ומנו בכללם חנוך בן ירד ואלהיו ומשיח, כי להיות המשיח פטור מחטאו של אדם הראשון זכה אל המקום אשר גורש אדם ממנו.

והדרך הזה לקח לו **הרמב"ן** גם כן בויכוחו לפי דעת בעל ההגדה. והנך רואה בעיניך שלא ימלט מהספק והזריות שזכרתי בראש ההגדה, ואם באתי לפרשה לפי פשוטה יותר הייתי בוחר לומר שמת המשיח ההוא בעוון הדור ההוא, ונבדל מתוך העדה הרעה ההיא והושמה נפשו בג"ע של מעלה כגיבורים אשר מעולם אנשי שם. ושהיה זה גם כן פירוש אומרם תשעה נכנסו בג"ע בחייהם ונכנסו לעוה"ב בקצור ימים קודם עתם להבדילם מבני דורם. ולכן זכר חנוך כי לקח אותו אלוהים לפני יומו מפני שהיה מקנא בעוון הדור המושחת שהיה בו, ושכן היה ענינו של משיח שמת בנערותו להבדילו הש"י מהפסד דורו. וכך אמרו חז"ל אצל אותו מאמר מאותם שנכנסו בג"ע "ומשיח למה להשיבו מפני שראה אבותיו עובדי ע"ז ופירש מדרכם ועבד להקב"ה גנזו בג"ע". וכפי זה בשוב ה' את שיבת ציון יהיה אז מלך המשיח

וימלוך על עמו. ואל יקשה עליך שיהיה מלך המשיח מן הקמים בתחייה, כי כבר נסתפקו על זה בפרק חלק ואמר רב אסי אם מן חייא הוא כגון רבנו הקדוש אם מן מתייא הוא כגון דניאל איש חמודות.

והדרך השנית הוא, שהחכמים הראשונים היו מדברים בדרך משל וחידה

כדי להודיע הדבר המכוון, הנמשל ולא פשטיות המשל, וכמו שהודעתך פעמים. וכבר זכרו החכמים שגם בדברי התורה האלוהית באו מזה המון, סיפורי הנחש וחיה ועץ החיים ועץ הדעת שבאו בתורה בהגדה מוחלטת, ולהיות הדברים יוצאים מדרך המושכלת פירשו אותם ע"ד הצורה. גם **הרב המורה** בפ' מ"ז ח"ב הביא דברים שנזכרו בכתוב על צד ההמשל שאינם כפשוטם, כמו "ערים גדולות ובצורות בשמים", "כי עוף השמים יוליך את הקול", ובדברי הנביאים "אשר כגבה ארזים גבהו", "ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף, ורבים כמו אלה. וכך היה גם כן מנהג חכמי ישראל להסתיר דברי חכמתם ברוח הקודש אשר להם במשל אגדות זרות, והיו מפליגים בזרותם כדי שלא יוכל המעיין לטעות בחשבו שהדברים כפשוטם, ולהעיר לבבות המעיינים להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם.

הלא תראה מה שאמרו ב**תנחומא** על שמש בגבעון דום מהדברים שאמר יהושע לשמים ומה שהשיבו השמים. ומה שאמרו גם כן שנתווכח משה עם הים בקריעת ים סוף. וכן ויכוח ר' פנחס בן יאיר עם גינאי נהרא כשהיה הולך לפדות שבויים. וכן בפרק קמא דעבודה זרה בעניין ר"א בן תרדיא כשהלך לשוב בתשובה, שהיה מדבר לשמים ולא רץ ולהרים וגבעות והיו משיבים אותו. וכאלה רבים. שאי אפשר לומר שהיו הדברים ההם כפשוטם, אבל כיון שפשוטו מביא אל הביטול או יוצא מדרך המושכל ראוי שיפורש העניין ההוא בדרך חידה ומשל, ויבואר על איזה דבר נאמר ותוכו נאכל וקליפתו לזרוק.

וכן בעניין ההגדה הזאת, אחרי שפשוטה יוצא מן ההקשה ראוי להאמין שנאמרו על צד המשל והחידה לרמוז בו דברים אמתיים מגלות ישראל וגאולתם, לא שיאמרו שנולד המשיח ביום החורבן.

והנני מבאר עשרה לימודים אמתיים אשר למדנו ההגדה הזאת בדבריה בעניין גלותינו וגאולתנו אחד לאחד.

ואודיעך ראשונה שהערבי שזכרו חז"ל בהגדה הזאת אינו ערבי ממש מבני ישמעאל, אבל בדבריהם הוא שם נאמר על המלאך הנראה לנביאים זכוי הנפשות. כמו שאמרו בב"ר על ירא אליו על "והנה שלשה אנשים", א"ר חנינא שמות חדשים עלו בידינו מבבל, ר"ש בן לקיש אומר אף שמות המלאכים מיכאל גבריאל רפאל. א"ר לוי אחד נדמה לו כדמות סרקי פירוש מוכר פת ואחד נדמה לו כדמות נמטי פירוש ספן, ואחד נדמה לו כדמות ערבי. שביארו שאחד

משלשת המלאכים שראה אברהם היה כדמות ערבי. ולרמז לזה גם כן נזכר הערבי בהגדה הזאת להודיע שרוח ה' דבר בה בגזרת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאלתא. גם תראה שנזכרו עובדות בתלמוד מדברים מיוחדים ל"הוא טייעא", שפירש **רש"י** ז"ל "סוחר ערבי", וכתבו התוספות ז"ל שהוא "אליהו", ואולי שאליהו רמז בערבי הנזכר כאן, ולהגיד שהיו הדברים האלה כולם דברים נבואיים או קרוב לזה בכל עשרת הדברים הנכללים בהגדה והם אלו:

הלימוד האחד, שהתורים ושהפרים צעקו שני פעמים, ובראשונה הודיעו החורבן ובשני גלו לידת המשיח. ורמזו במלת התור הקץ והעת המוגבל שהוא מלשון "ובהגיע תור נערה ונערה" ואמרו שצעקו התורים שני צעקות:

הראשונה מהתחלת הגלות שהוא התור והקצה הראשון ממנו לפי שאותו העת היה עת הפקודה.

והתור הב' הוא בסוף הגלות והתחלת הגאולה, וכמו שאמרו בפסיקתא רבתא "וקול התור נשמע בארצנו" א"ר קול תייר טוב זהו מלך המשיח". הנה א"כ רמזו בשתי צעקות התורים שני הגבולים, ראש הגלות וסופו.

ואפשר לומר עוד שירמזו באותם התורים והגעיות שאותם האומות שמשלו בא"י בחורבן ראשון ביניהם יתגלה מלך המשיח. והסוד הזה הוא מה שזכר **האלוהי רבי אליעזר** באותו פ' כ"ט אשר פירשתי בעניין מראות בין הבתרים, שדרש העגלה על אדום והאיל על פרס והעז על יון והתור פירש שהיא השור ורמז לבבל, ואמר שהוא הוא ישמעאל, כי הבבלים הם אשר לקחו להם ראשונה אמונת הישמעאלים ונעשו מהמונם, ואמר שהמלך המשיח יצמח על בני ישמעאל, שנאמר "נופלת עליו", ואמר "ועליו יציץ נזרו". ולרמז לזה עצמו אמרו בזאת ההגדה שהתור שהוא השור בלשון ארמי, צעק שני פעמים. והייתה הצעקה הראשונה קול שאון מעיר קול מהיכל שהחריבו הבבלים את בית ה' והלך העם בגולה, לכן זכר שהערבי המלאך הדובר או אליהו כאלו אמר ליהודי שיתיר שוריו ומשאייהם ולא יחרש עוד בבקרים כי ילך בשבי. ושהצעקה הב' הייתה גם כן לתורים שהם הישמעאלים שנקראו תור כמו שזכרתי, ולפי שעליהם בן דוד יצמח בארצם ובממשלתם, לכן הורוהו הצעקה ההיא שנולד המשיח, כי אז תהיה צעקתם מדם חלל ושביה מראש פרעות שיעשו בהם. הרי לך שהתורתא הרומזת לישמעאלים תצעק שני פעמים, ראשונה קול ענות גבורה בכיבוש ירושלים, ושניה קול ענות חלושה בחורבן עצמם. והנה יחס המשפט האלוהי הזה לערבי להיותו מבני ישמעאל, ועל פיהם היה ויהיה כל ריב וכל נגע.

הלימוד השני באומרם שהייתה הגעייה השניה סמוכה וקרובה לראשונה. ורמזו בזה שבאותו השעה שנחרב הבית לחטאת ישראל בעת ההיא גזר הש"י לשוב לשוב עליהם לטוב ולהביא את משיח צדקו לגאול את עמו ולנקום נקמתו. ומפני זה תמצא שהנביאים עצמם שניבאו בחורבן ירושלים קודם היותו שנים רבות הם עצמם נבאו מיד על בנינה וגאולת האומה,

להודיע לבני האדם שלא חשב ה' להשחית את חומת בת ציון באף ובחימה ובקצף גדול וש אחרי כן יתחרט מחורבנה וישוב לגואלם, ואינו כן, אלא כי רגע באפו חיים ברצונו ובאותו העת שהחריבו עלתה במחשבה לשוב ולבנות ירושלים עד משיח נגיד. ועל אותו הגזירה העליונה והמחשבה האלוהית אמרו "שנולד המשיח בעת החורבן", לא שהייתה אז הלידה בפועל כי אם שאז עלה במחשבה להולידו בעת הגאולה.

ועל זה עצמו נאמר בב"ר "א"ר שמואל בר נחמני מנין אתה אומר בו ביום נולד המשיח בו ביום נחרב בית המקדש, שנאמר 'בטרם תחיל ילדה בטרם יבוא חבל לה והמליטה זכר'. בשעה שנחרב בהמ"ק צעקו ישראל כיולדה שנאמר 'כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה'. וכבר הביא המפקר גם ההגדה הזאת. וכן מה שתרגם יונתן בן עוזיאל בתרגום "בטרם תחיל ילדה" "עד דלא מייתי לה תתפרק עד דלא מייתא לה זיע בחבלין אתיילד מלכא משיחא". אבל אין הכוונה במאמרים האלה כולם שבפועל נולד באותו זמן, אלא שקודם החורבן יעדו הנביאים על ביאת המשיח, ובעת החורבן עצמו עלה במחשבה להבראות ולהביאו באחרית הזעם, וזו היא לידתו במחשבה האלוהית.

והלימוד השלישי הוא, באומרם שנולד בבית לחם. ורמזו בזה שבזכות דוד בן ישי שהוא מבית לחם יהודה יבוא משיח, לפי שהקב"ה נשבע לדוד שתתמיד מלכותו לנצח כמו שאמר "ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כיסאך יהיה נכון עד עולם", וכן אמר אחיה השילוני בספרו מפלת בית דוד בחטאת שלמה "ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים", עד שמפני זה הייתה תלונת המשורר עצומה מאוד באמרו "איה חסדיך הראשונים ה' נשבעת לדוד באמונתך זכור ה' חרפת עבדיך שאתי בחיקי כל רבים עמים אשר חרפו אויביך ה' אשר חרפו עקבות משיחך". ולפי שהייתה שבועת דוד ברית חזק וקיים, לכן כשהיו הנביאים מיעדים על הגאולה היו זוכרים תמיד מלכות בית דוד. ועל זה אמר הנביא "ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ממך יצא להיות מושל בישראל ומוצאותיו מימי קדם מימי עולם", כלומר שעם היות בית לחם עיר צעירה בתוך ערי יהודה הנה יצא משם מלך המשיח שימשול בישראל כולו ויתאחדו בו שתי המלכויות, ויהיו מוצאותיו מקדם רוצה לומר מסבת דוד המלך שהיה משם מקדם שזה מזרעו יהיה. הנה א"כ להעיר על זה הביטחון אשר מפאת המשיח עצמו אמר "שנולד בבית לחם", רוצה לומר בזכות דוד בן ישי שהיה מבית לחם יהודה ומכוח שבועות מלכותו.

והלימוד הרביעי הוא, באומרם שהיה שמו מנחם. ורמזו בזה יחסו אל האומה שהוא ינחמנו ממעשים. ויהיה ענינו כענין נח שבבא מבול על הארץ הוא הציל את זרע אנשים ובזכותו נעשה ברית לבל יהיה עוד מבול על הארץ, ומפני זה נקרא נח לפי שהיה נחמת האומה בצרתה. כן משיח צדקנו ינחם את האומה עניה סוערה לא נוחמה וכמו שאמרו "שמעו כי נאנחה אני אין מנחם לי", ואליו תהיה הברית שלא להביא עוד מבול הגלות על הארץ כמו

שכתוב ישעיהו "כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך". ועל זה נאמר "מנחם שמו".

והלימוד החמישי הוא, באומרם בריה דמאן בריה דחזקיהו, רמזו בזה שלימות המשיח בעצמו, שיהיה צדיק ונושע, והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע וילחם מלחמת ה' לא בחרב ולא בחנית, וכמו שראה נבוכדנאצר בחלום הצלם (דניאל ב, לד) "חזא הוית עד די התגזרת אבן די לא בידין ומחת לצלמא על רגלוהי" וגו', לפי שיהיה מלחמותיו בכוח אלוהי ולא ביד אדם. ולפי שחזקיהו נתדמה בזה למלך המשיח בצדקו וענוותנותו ומפלת סנחריב לפניו לכן אמרו "בריה דחזקיהו" רוצה לומר דומה אליו במעשיו. גם כי ירמוז במלך חזקיהו שיחזק לב עמו באמונה. וכבר זכרתי בעיון הראשון מה שאמרו בפרק חלק שביקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח, ושאמרה מידת הדין לפני הקדוש ברוך הוא שכיון שלא נעשה דוד משיח אין ראוי לעשותו לחזקיהו. אבל כפי דברי ההגדה המשיח יהיה בנו של דוד מפאת זרעו ומשפטו והתחלת מלכותו, ובריה דחזקיהו במעלותיו.

והשתכל שהעירה ההגדה הזאת שלוש בחינות בעניין המשיח:

האחד מצד עצמו ומשפחתו באומרם שיולד בבית לחם,

והב' מצד האומה והטבתה באומרם שיהיה שמו מנחם,

והג' בבחינת האויבים במלחמותיו באומרם בריה דחזקיהו.

ולזה עצמו כיונו בפרק חלק באומרם "תניא ג' דברים באים בהיסח הדעת והם משיח ומציאה ונחש".

ויש לשואל לשאול מה ראו להגביל שלשה אלה בני נח, ומה היחס אשר להם זה עם זה, אם לא שנאמר ששלושתן רומזים על המשיח. לפי שיבחן בשלוש בחינות:

האחת בבחינת עצמו שיהיה משיח ה' מזרע דוד,

והב' בערך האומה שיהיה כמציאה שהוא הממון שימצא האדם פתאום וישמח לבבו ועמו יגדל כבודו ועושרו,

והג' בבחינת האומות שיהיה לחם כנחש בריח אשר לא ישמע לקול מלחשים ושארסיותו בפיו, כן המשיח יכה ארץ בשבט פיו.

והלימוד השישי הוא, באומרם שמכר הפרים והמשא אשר עליהם ועשה עצמו מוכר לבדין שהם תכשיטין לתינוקות והלך מעיר אל עיר. ורמזו בזה לאורך גלותנו. כי הנה בספור ההגדה כשהערבי הגיד חורבן הבית ואמר ליהודי שיתיר הפרים והכלים זכר בזה המשל שמיד עשה כן, אומנם בגעיית הפרים שנית, ששפט הערבי שנולד המשיח ואמר ליהודי שישוב ויקשור הפרים והכלים ויעצו שיהיה עובד אדמתו ישבע לחם, תראה בהגדה שלא עשה כן היהודי אבל מכר השורים והמשא אשר עליהם וחדל עצמו מהיות עוד עובד אדמה. ובזה רמזו אל

ההבדל הגדול שיש בין שתי הצעקות והיעודים ההם. כי הראשון שהיה מהחורבן כבר היה בפועל ולכן עשה היהודי כדבר הערבי להתיר הפרים ולהקל משאם, אומנם השנית מלידת המשיח לא היה בפועל כי אם בכוח שהודיעו מה שעתיד להיות באחרית הימים, ולכן אמר ההגדה שלא עשה היהודי מצות הערבי לשוב לטעון הפרים ולהכינם לעבודה אבל בהיפך שמכר את הפרות וכלי העבודה כולם. והוא למוד נאה על הגולים שלא יהיו עובדי האדמה אחרי שגלו מעל אדמתם, אבל יתעסקו במעט מהמשא ומתן בסחורות למלא נפשם כי ירעבו. ולזה אמר שנעשה מוכר דברים קלים לתינוקות, והוא משל לפחיתת העסקים ומיעוט הסחורות, כי כן אמר הנביא "אל תשמח ישראל אל גיל בעמים כי זנית וגו' גורן ויקב לא ירעם". אומנם באומרם "שהלך מעיר לעיר" רמזו על הגרושות שגזרו על ישראל בגלות ויתהלכו מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר. ואפשר שרמזו בתכשיטין התורה והמצות שיתעסקו בהם אחרי היותם בגלות, והליכתם מעיר אל עיר, שאחרי שגלו ישראל מעל אדמתם התעסקו בתורה יותר ממה שהיו בארץ, וגמולי מחלב עתיקי משדים היו מתעסקין בתורה ובמצות. הנה התבאר מדברי הגדה עצמה שלא נולד משיח בפועל כשנחרב בהמ"ק, אבל עלה במחשבה ית' להולידו ולהביאו בזמנו. ויורה על זה, שהיהודי קבל דברי הערבי בחורבן הבית והתיר הפרים, לפי שהיה הגלות כבר בפועל ובמציאות, אבל לא חזר לקשרם ולטעון אותם מפני מה שאמר לו שנולד המשיח, מפני שהייתה לידתו בכוח לא בפועל.

והלימוד השביעי הוא, באומרם שבא היהודי לבית לחם יהודה ונתקבצו אצלו כל הנשים ובקשו לקנות מאותם תכשיטין לילדיהן. ורמזו בזה שאף גם זאת בהיותם בארץ אויבים גולים וסורים בעסקיהם, אם מדרך אומניות ואם מדרך סחורה להחיות את נפשם, יתן ה' את חנם בעיני עמי הארץ לשאת ולתת עימם כדי שיתברכו במעשה ידיהם. וכבר ניבא דוד המלך ע"ה באמרו "וירא בצר להם בשמעו את רינתם ויזכור להם בריתו וינחם כרוב חסדיו וייתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם". וגם שלמה בנו בתפלתו בבית התפלל על זה שנאמר "ונתתם לרחמים לפני שוביהם ורחמם כי עמך ונחלתך הם אשר הוצאת ממצרים מתוך כור הברזל". ולרמז לזה אמר המשל "לבית לחם יהודה נתקבצו אליו כל הנשים לקנות", רוצה לומר שבעבור היות לבית יהודה לחם לפי הטף יתקבצו האומות לקנות מהיהודים סחורותיהם ומעשה ידיהם. ואם יהא התכשיטין רמז לתורה ולמצות כאשר זכרתי, יהיה הנרמז במאמר הזה "שהלך לבית לחם יהודה" רוצה לומר אל הארצות אשר גלו שם בני יהודה, ושכל המקומות אשר גלו שם, כל האומות ועמי הארץ בארץ אדום וישמעאלים מואב והגרים בארצותם לגוייהם לקחו מידי ישראל לימוד תורתה, וכולם ענדו את התורה עטרת להם, ובה יכבדו לאלוהי מעוזם ומלמדים את בניהם בה:

והלימוד השמיני הוא, באומרם שהיהודי היה מבקש אחר אמו של מנחם ושואל אותה למה לא תקנה תכשיטין לבנה כשאר הנשים, ושהיא השיבתו שיהיה מזלו קשה שביום שנולד

נחרב בית המקדש. ורמזו בזה שכל אשר בשם ישראל יכונה מחויב לבקש תמיד שלווה האומה ולהשתדל על כשרונה ותהיה נפשו קשורה באומתו כמו שהיו עושים הנביאים. ושבח הכתוב למרדכי שעם היותו משנה למלך היה תמיד דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו. וכן ראוי שיצטער היהודי תמיד על חורבן בית המקדש ויעלה זכרונו על ראש שמחתו, וידריך את בני עמו לעבוד את ה' כדי שישלח משיחו להושיעם. ולרמז לזה נאמר בזה המשל שהיהודי הכשר ההוא לא היה דורש ומבקש כי אם על אמו של מנחם שהיא משל לאומה ישראלית שממנה יצא מלך המשיח, והיה שואל עליה לדעת את שלומה ומה יעשה בה, והיה מוכיחה למה לא הייתה עושה כשאר הנשים לקנות תכשיטין לילדיהן, שהוא רמז ומשל לכללי האומות האדוקות בעבודת אלוהיהן ע"ד "הלא עם אל אלוהיו ידרוש", וכאלו היה אומר לאמו של מנחם "בית יעקב למה לא תעשה כן שתקנה לבנך תכשיטין", רוצה לומר שתעשה מעשים טובים שהם התכשיטין והזכות המכילות לביאת המשיח. אף היא תשיב אמריה שהגלות נגזר לפניו ית' לזמן מוגבל וקצוב, והוא גבול הגלות המחויב ההכרחי אשר זכרתי שאי אפשר שיבוא המשיח באותו הזמן. וזהו אמרה "שמזלו רע לפי שנולד ביום החורבן", רוצה לומר שהגזירה העליונה שהחריבה בית המקדש היא מונעת אותו ומעכבת אותו שבוא יבוא עתה.

והלימוד התשיעי הוא, באמרו בטוחים אנחנו שברגליו יחרב וברגליו יבנה, קחי התכשיטין ואם אין לך מעות אנכי אחכנו עד זמן פירעון. והרמז בזה, ידוע משתוף רגל שזכר **הרב המורה** בפכ"ט ח"א מספרו שנאמר על הסיבה. ואמר זה על זרע דוד רוצה לומר מלכי יהודה הרשעים כאחזיה בן יהורם ומנשה ואמון ויהויקים ודומיהן שבעבורם נחרב בית המקדש, ולכן אמר שבסבתו של מלך המשיח ירמוז לזרע דוד בכלל נחרב הבית, ובסיבתו של זרע דוד שהוא זכות מלך המשיח גם כן יבנה. והייתה עצת היהודי שעכ"פ תיקח האומה תכשיטין לבנה שהם התשובה והמע"ט אשר הם הכנות גדולות לביאת המשיח, ושאע"פ שלא תמצא הפירעון והשכר וביאתו מיד להיותם אז בגבול המונעת, שהיה התכשיטים ההם בדרך ערוכה כדי שיבוא פירעונם אחרי כן רוצה לומר בזמן גבול אפשרות בואו, כמאמר ישעיהו "המזכירים את ה' אל דמי לכם ואל תתנו דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלים תהילה בארץ", וירמיהו אמר גם כן "קומי רוני בלילה לראש אשמורות שפכי כמים לבך נוכח פני ה' שאי אליו כפוך וגו'".

והלימוד העשירי הוא, שחזר היהודי פעם שנית לבקש על מנחם, ושאמרה לו אמו ששדים רוחין ועלעולין לקחוהו ממנה והטמינוהו. רמזו בזה לגבול השני מזמן המשיח והוא זמן האפשריות אשר זכרתי. ולכן אמרו שבא היהודי פעם שנית לדרוש ממנה כי בפעם הראשונה תרמוז לזמן הגלות המחויב והשנית רומזת זמן גבול האפשריות. ועליו אמרה אמו שהוא רמז על האומה "ששדים ורוחין עלעולים" רוצה לומר עונות הדורות ופשעיהם מנעו הטוב ממנו ועכבו ביאת המשיח, וכמו שהוכיחה מפסוק "כי רחק ממני מנחם משיב נפשי", לפי שהרחוק

יבחן מפני אפשרות הקרובה כאלו היה מעותד להתקרב לבוא והעונות הבדילו בינו ובינה. אומנם ר' אבין ראה כי כל דברי המשל המיוחס אל הערבי הוא להודיע בעצם וראשונה שמיד בשעת החורבן נגזרה ביאת המשיח, ולכן אמר מה לנו לכל המשל הזה, כיון שהדבר מבואר בדברי ישעיהו שאמר "והלבנון באדיר ייפול" על חורבן בית המקדש, וסמוך לזה "ויצא חוטר מגזע ישי" שהוא מלך המשיח, הנה א"כ בעת שנחרב הבית עלה במחשבה להצמיח קרן לדוד שישוב לבנותו.

ועיקר הדברים כולם הוא שכאשר הקדוש ברוך הוא החריב את ביתו לא החריבו בהחלט להתמיד לנצח בחורבנו אבל על תנאי להחזיר החרב, ושתהיה חרבה זמן מוגבלי ידוע לא עוד. ואלה הם שני התורים הצועקים, תור הגלות וצעקתו בתחילה קול שאון מעיר קול מהיכל בחורבנה, ותור הגאולה וצעקתה קול ה' משלם גמול לאויביו.

הנה נתבארו עשרה הלמודים אשר לימדתנו ההגדה הזאת בחכמתה כפי המשל הנרמז בו. ושאר הדברים שבאו בה כגון אפדניה וקנקניה ודומיהם מבואר הוא שבאו ליפות המשל, ואין ראוי שנבקש להם עניין כמו שלמדינו **הרב המורה** בדומה למשלות האלו.

זו הדרך השנית בביאור ההגדה.

והדרך השלישית בפירוש ההגדה הזאת

הוא גם כן בדין הצורה וההמשל. והוא שחז"ל כיוונו ביהודי שהיה עובד אדמתו בפרים וחורש בשוורים על בני ישראל, שבבית ה' היו עובדים עבודת הקודש ומקריבים קורבנותיהם כאלו הם היו מכינים מלמטה להמשיך השפע העליון מלמעלה, כמו שעושים עובדי אדמה שמכינים אותה כדי שתקבל את מי הברכה העליונה מטר השמים. וכבר תארו הנביאים מעשה המצות בעבודת האדמה שנאמר "זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד נירו לכם ניר ועת לדרוש את ה' עד יבוא ויורה צדק לכם", ואמר גם כן "ויבא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ.

והנה אמר בעל ההגדה שצעקו הפרות, ושאר הערבי ליהודי שיחדל לו מהם, לפי שכבר נחרב בית המקדש, רוצה לומר שצעקו הפרות קול ענות חלושה כאילו אין כוח בהם לעבוד את האדמה עוד כי כבר הם עייפות ויגיעות מן העבודה, והוא משל לקרבנות שלא היו יעודים עוד להמשיך השפע המגין על בית המקדש בחטאת ישראל, ולכן פתר לו הערבי שיפסקו הקרבנות מעל מזבח ה' כי אין לו עוד חפץ בהם, וימים רבים יהיה להם לישראל לא כהן ולא קרבן. וכמאמר ישעיהו (א, יא) "ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי".

והנה כנה הפתרון הזה לערבי להיותו יושב אהלים במדבר בערבה, כי מפני זה נקרא ערבי. וכאילו אמר ליהודי שאחרי שחרב בהמ"ק לא יבוא עוד בעיר אלא ילך בשדה כמוהו, וכמאמר הנביא "כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה". וסיפר שהיהודי התיר השוורים, כלומר שבטל התמיד ופסקה עבודת הקרבנות מפני חורבן הבית. האומנם צעקו הפרות שנית אחר היותם נתרות ונחות, וישפוט שפט הערבי שהיה זה קול ענות גבורה כיון שצעקתן זאת הייתה אחרי

המנוחה, כי כמו שהצעקה הראשונה בעבור שהייתה אחרי היגיעה הורתה על היגיעה וההפסק, ככה הצעקה השנית שבא אחרי המנוחה הורתה על חזרת העבודה למקומה, וכאלו צעקו ואמרו שהיה כוח בהם עוד לעבוד על אדמת הקודש שבא משיח נגיד ושבנו בנים לגבולם. וכמאמר דוד "אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך פרים".

הנה א"כ הצעקה הראשונה רמזו ביטול הקרבנות בחורבן הבית, והב' רמזה חזרתה לעתיד לבוא ע"י משיח צדקנו. ולכן אמר הערבי "אסור תורך דהא אתילד משיחון", שהוא יעוד העתיד להיות. אך אומנם אמר "דהא אתילד", ויחס הלידה לעת החורבן, לפי שההפסד הוא מהכרח ההוויה ותנאי עצמו קודם אליה, ותחילת ההוויה הוא ההפסד כמו שתכלית ההפסד הוא ההוויה והמציאות. וכן עניין החורבן והגלות עם הגאולה העתידה וביאת משיחנו, כי אם לא היה גלות לא היה משיח בן דוד ובעבור שהיה זה יעוד לעתיד לבוא לא שיהיה כבר נולד בפועל לכן לא נזכר במשל שהיהודי אסר השוורים וכמו שזכרתי בדרך הב'.

אבל אמר ששאל היהודי לערבי באיזה מקום נולד רוצה לומר מאיזה עיר או מאיזה משפחה או שבט יהיה, ושהשיבו הערבי בבית לחם יהודה כלומר שיהיה חוטר מגזע ישי בית הלחמי ונצר משורשיו. ורמז עוד בזה שיוולד במקומות אשר גלו שם בני יהודה שהוא המכונה בבית לחם יהודה. וששאלו עוד מה שמו רוצה לומר מה יהיה משפט הנער ומעשיהו, כי השם מורה על המהות והטבע, וכמאמר התורה "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו ושהשיבו הערבי שיקרא שמו מנחם לפי שינחם את עמו ממעשיהם ומעצבוניהם. עוד שאלו על שם אביו, כלומר למי מאבותיו ידמה מלך המשיח, אם לדוד שגבר במלחמותיו בקשת וחנית ודמים רבים שפך, או לשלמה שרדף אחר תאוותיו, או לאחד ממלכי ישראל אבותיו. והשיבו שיהיה בנו של חזקיהו, כלומר דומה אליו אם בחכמתו ותורתו ויראת חטאו והסרת הגלולים מן הארץ ואם בהיות מלחמותיו לא בחיל ולא בכוח כי אם בדרך נס, כי מפני זה בדברי הנביא ישעיהו נסמכה נבואת "ויצא חוטר מגזע ישי" לעניין סנחריב וחזקיהו להדמות עניינים זה לזה. וזכר שהיהודי מיד שראה חורבן הבית מכר הפרה והכלים וקנה תכשיטי תינוקות בערך אל אותם העבודות הקדושות שהיו נעשות בבית המקדש, כי תלמוד תורה שהיה ביניהם אז היה במדרגה גדולה לאין שיעור מאשר אתנו בגלות, וכאלו אמר שאחרי שבגלותנו אין לנו לא קרבן ולא אשם ולא קטורת ולא לחם הפנים נשאר לנו במקומם תלמוד תורה ותפלה שהם תכשיטי התינוקות, כמו שאמרו שהעולם מתקיים בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן, ואמר הנביא "ונשלמה פרים שפתינו".

וזכר שהלך היהודי למכור התכשיטין מעיר לעיר. לרמוז שיהיו ישראל בגלותם נעים ונדים בארץ, ולא יישאר בידם כי אם תלמוד תורה ותפילה כי שאר העבודות בטלו בחורבן הבית. ואמרו שהלך לבית לחם יהודה ושנתקבצו כל הנשים לקנות תכשיטין, ירמוז אל המחוזות אשר גלו שם בני יהודה, ושכל האומות לקחו מידיהם התורה והנביאים כאשר זכרתי. ולפי שישראל מתוך צרות הגלות נשתכחה תורה מפיהם לכן אמר שהיה מביא אותה ומוכרה שהוא רמז לתלמידי חכמים. והוא אמרו גם כן שהיה מוכיח אמו של משיח למה לא תקנה

תכשיטין, רוצה לומר שהיה מוכיח לאומה למה לא תתעסקו בתורה ובמצות שהם התכשיטין האמתיים לביאת המשיח, וכמאמר הנביא "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה' ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך" וגו'. אבל האומה הייתה מתנצלת מפני צערה באומרה שהייתה מתעצלת מלמוד התורה מתוקף הגלות וחורבן בית אלוהינו, שאי אפשר בגלות לשמור התורה כתקנה ולעשות כל מצוותיה. עד שהשיב אותה היהודי שלא תתייאש מהתשועה כי עוד תזכה לגאולה ותשמח בה כמו שנצטערה בחורבן, ושלפנות דרך לביאת המשיח היה הגלות כי ההפסד הוא לתכלית ההוויה והקדמה הכרחית אליה. ושעל כן עכ"פ תקנה התכשיטין גם שלא יהיה לה מעות כי הוא יתנם לה באמונה ותפרעם אחרי כן, רוצה לומר שאף שאין לישראל יכולת עתה לשמור התורה כתקנה שהוא הנרמז בחסרון המעות, שמכל מקום יעסוק בתורה כפי האפשר, שימתין שהנה יבוא זמן שיכול ללמדה ולשומרה בשלמות יותר, והוא ע"ד שאמר הנביא "ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב". עוד זכר שבא היהודי פעם אחרת אצל אמו של מנחם ושאל על בנה, רוצה לומר ששאל את האומה מדוע לא בא בן ישי, מדוע אחרו פעמי מרכבותיו אחרי שכבר קנית תכשיטין התורה והמצוות ויראת ה' המביאים אותן, והיא אמרו "מה מנחם בריך עביד" רוצה לומר מה עושה שלא בא עד עתה, כי זה שאלת כל אשר יקרא בשם ישראל איש לאחיו. ואמו רמז לאומה משיבו "ששדין ועלעולין לקחוהו ממנה", שירמוז כמו שזכרתי לעונות ישראל ופשעי הדורות. ואולי כיוונו בזה לאומות אדום וישמעאל שהם שדים ועילעולין לקחו המשיח מן האומה, כי הם אמרו שבא המשיח אליהם וכאלו גזלו אותו מהאומה ולקחוהו מהם, והוא אמרו "וקפליניה מנאי ולית אנא ידעי אן יהיבניה" רוצה לומר לא ידעתי באיזה אופן עשו משיחם כי הם דברים סותרים עצמם בלתי מתיישבים על הלב.

הנה ביארתי לך ההגדה הזאת באופן מתיישב ומסכים לאמת, והוא מה שרציתי בו לבאר.

חלק שני, העיון השני - פרק ב'

בביאור הגדה אחרת דומה לזה בעיניה

אגדת ר' שמואל בר נחמני על אליהו ששמע על החורבן

הנה המפקר הביא עוד הגדה אחרת להוכיח שהמשיח נולד ביום החורבן. ממה שאמרו בב"ר רבתא:

א"ר שמואל בר נחמני: פעם אחת היה אליהו מהלך בדרך אותו יום שחרב בית המקדש, ושמע בת קול צועקת ואומרת בית מקדשא קדישא לחרבנא, כיון ששמע אליהו זה כיון דעתו להחריב את העולם. הלך ומצא בני אדם שחורשין וזורעין. אמר להם: הקדוש ברוך הוא קצף על עולמו ורצה להחריב ביתו ולהגלות בניו בין האומות,

ואתם עוסקים בחיי שעה?! יצתה בת קול ואמרה: הנח להם, שכבר נולד לישראל מושיע. אמר והיכן הוא? אמר לו בבית לחם יהודה.

הלך שם ומצא אשה שהייתה יושבת על פתח ביתה, ובנה מלוכלך בדם ומוטל לפניו. אמר לה: בתי בן ילדת? אמרה לו: הן, אמר לה: ומה טיבו שמלוכלך בדם? אמרה לו: רעה גדולה, שביום שנחרב בהמ"ק - נולד. אמר לה: בתי, עמדי והחזיקי בו, שכבר תהא לכם תשועה גדולה על ידו. מיד עמדה והחזיקה בו.

הניחו והלך לו חמש שנים, ולאחר חמש שנים אמר, אלך ואראה מושיען של ישראל אם כדמות מלכים הוא מתגדל או כדמות מלאכי השרת. הלך ומצא האשה עומדת על פתח ביתה. אמר לה: בתי מה טיבו של אותו הנער? אמרה לו: רבי לא אמרתי שרע גידולו?! שבו ביום שנולד חרב בהמ"ק, ולא עוד, אלא אפילו רגלים יש לו ואינו הולך, עיניים יש לו ואינו רואה, פה יש לו ואינו מדבר, והרי הוא מוטל כאבן.

עד שהוא מדבר, נשבה עליו רוח מארבע פינות העולם והטילוהו לים הגדול. קרע אליו את בגדיו ותלש בשערו ואמר, וי אבדה תשועת ישראל, יצתה בת קול ואמרה לו: לא כשאתה סבור, אלא ארבע מאות שנה יגור בים הגדול, ושמונים במעלה עשן אצל בני קרח, ושמונים שנה בפתחה של רומי, ושאר השנים מחזיר על כל המדינות הגדולות עד עת קץ. ע"כ ההגדה.

[הקושי באגדה ופירושה]

ואין ספק שהיא בעצמה אומרת דרשוני, מפני שלא יתכן בשום צד לפרשה כפי פשוטה. מפנים.

ראשונה כי מי הגיד כל זה **לר' שמואל בר נחמני**, רוצה לומר ממה ששמע אליהו וממה שאמר ונאמר לו, כי הנה לא אמר שהוא היה הולך עם אליהו אז וראה זה בעיניו, וכ"ש שהוא היה שנים רבות אחר החורבן. וגם לא זכר שנראה לו אליהו וספר לו כל זה ומאין באה לו א"כ ידיעת כל זה.

שנית, איך יוכל יובן כפי הפשט שהיה אליהו הולך בדרך, והוא נלקח מאת בני אדם זה שנים רבות ואיך ילך בדרכים.

שלישית, איך יכוון אליהו דעתו להחריב את העולם והנה לא היה בידו יכולת על זה. גם שלא הייתה שורת הדין מחייבת על זה, כי הנפש החוטאת היא תמות, ואם ישראל חטא הוא יקבל עונשו בחורבנא לא שאר האומות שלא חטאו.

רביעית, מה עניין אמרו "הניחו והלך לו חמש שנים" לא פחות ולא יותר.

חמישית, איך אמרה אם המשיח ש"רגלים יש לו ואינו הולך, שפה לו ואינו מדבר, עינים ואינו רואה, אזנים לו ואינו שומע", ועשתה א"כ למלך המשיח בעל מום, והוא יהיה בתכלית השלמות לא חסר בתכלית החיסרון. גם כי לא זכר החושים והכלים כולם, כי לא אמר ידיו ולא ימישון, אף ולא יריח, כמו שזכר המשורר בפסילים. והנה עניין החושים והכלים כולם לטובה

ולרעה אחת הן.

ששית, אמרו ש"נשבה עליו רוח מארבע פינות העולם והטילו לים הגדול". ואם היה מארבע פינות העולם, האיך הטילוהו לים ולא ליבשה לצד מזרח או לצד מערב או לצפון או לדרום, והיה לו לומר שנשב עליו רוח הים וישליכוהו לים, לא רוח מארבע פינות שלא ישאהו ממקומו בסיבת ההפך שביניהם.

שביעית, אמרו "ארבע מאות שנה יגור בים הגדול, ושמונים במעלה עשן אצל בני קרח, ושמונים בפתחה של רומי, ושאר השנים מחזיר על כל המדינות הגדולות". והוא באמת מאמר סתום וחתום מאוד, כי מה הן ארבע מאות שיגור בים הגדול, ואם טבע בים ארבע מאות שנה הנה יהיה שם עד בלתי שמים לא יקיצו. ומה הן השמונים שנה במעלה עשן, ובני קרח בכאן מאן דכר שמיהו. גם שמונים שנה בפתחו של רומי איך יצדק, כי תחת ממשלת רומי שנים רבות היה לא שמונים שנים בלבד.

סוף דבר, ההגדה הזאת כפי ספורה תורה בהכרח שהוא מליצה ודיבור המשלי נאמר על צד הרמז כדי להודיע עתידות או דברים סתומים. ואתה רואה שההגדה הזאת קרובה בעניינה לאותה ההגדה אשר זכרתי בפרק הקודם לזה דאיכה רבתי, שבמקום שתלה שם הדברים בערבי תלה אותם כאן באליהו, רומז למה שזכרתי לך ש"הערבי" ו"הטייעא" הנזכר בתלמוד שנאמרו על אליהו הם כולם מליצות לשכל הנבדל מודיע העתידות לנביאים ולחסידיהם בגזרות ה'. ובשתי הגדות נאמר שנולד המשיח ביום החורבן, ושנולד בבית לחם, ובמקום שנאמר שם ששדים ועלעולין נטלוהו נאמר כאן רוח מד' פינות העולם. אך אומנם הוסיפה הברייתא הזאת להודיע מספר ארבע מאות שנים שיגור בים הגדול, ושמונים במעלה עשן, ושמונים בפתח של רומי. ומה הם הדברים האלה מי ייתן ואדע.

והנראה אלי בזה הוא

שר' שמואל בר נחמני קיבל מהראשונים גאוני עולם מה שהיה עתיד לעבור על האומה מהממשלות והאדונים מעת שנחרב בית שני. ולכן נשא משלו מעת חורבן בית ראשון, ועשה חידתו כאלו אליהו היה מהלך בדרך. וכנה הדברים אליו לפי שהוא היה קנא ונוקם ובעל חימה. ואמר שהיה מהלך בדרך אותו יום שחרב המקדש ראשון, רוצה לומר שהיה נוהג במנהגו ודרכו להליץ טוב לפני אלוהיו על האומה, ושבאותו יום שנחרב בית המקדש ידע הגזרה העליונה שיצא דבר מלכות להחריבו, וזה הבת קול ששמע שהייתה צועקת ואומרת "בית מקדשא קדישא לחרבנא".

והגיד שכאשר שמע זה אליהו כיון דעתו להחריב את העולם, רוצה לומר שאמר לפני הקדוש ברוך הוא: כיון שתכלית המין האנושי הוא עם ישראל באמונתו ועבודתו, אם אתה מחריב את ישראל שהוא התכלית ראוי שתחריב גם כן את העולם כולו שהוא קודם התכלית ונברא בעבורו, כמו שכתוב "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי", והוא אמרו "כיון דעתו להחריב את העולם".

וכאשר מצא בני אדם חורשים זזורים גער בהם באמרו "הקדוש ברוך הוא קצף על עולמו", כיון שרצה להחריב את ביתו ולהגלות בניו בין האומות שהם תכלית העולם, וא"כ איך אתם עוסקים בחיי שעה.

ושיצתה בת קול ואמרה "הנח להם שכבר נולד להם לישראל משיח", רוצה לומר אם לא היה עוד תקווה לגאולת ישראל ולבנין בית המקדש היה דבריו טובים ונכוחים להחריב את העולם כיון שהכול נברא בשביל ישראל, אבל כבר נולד לישראל מושיע. ואין הכוונה שכבר נולד בפועל אלא בכוח רוצה לומר שעלה במחשבתו ית' להושיעם ולקבץ נדחיהם בעתה ולהושיבם על אדמתם. ולכן הנח להם לאומות שאין ראוי להחריבם בגללם.

וסיפר כאלו אליהו היה שואל ממנו ית' "והיכן הוא" רוצה לומר באיזה נבואה או יעוד ימצא חיוב ביאת המשיח, ושהשיבו ית' "בבית לחם יהודה" רוצה לומר שמלך המשיח יולד מזרע דוד שנולד בבית לחם כמו שפרשתי למעלה, ומפני שבועת מלכות בית דוד יבוא המשיח.

ואתה דע לך שפעמים רבות הנביאים והחכמים היו מדברים באומה בשם המשיח ופעמים היו מדברים במשיח בשם האומה, ולפי שכמו שאמרו חז"ל "הדור הוא הפרנס והפרנס הוא הדור". הלא תראה ש"הנה ישכיל עבדי" תרגמו יונתן על מלך המשיח, וכן **בתנחומא**. ושאר פסוקי הפרשה, "והוא מחולל מפשעינו" וגו' פירשו על האומה, לפי שהיה ענינה וענין משיחה אחד, וכמאמר המשורר "מגננו ראה אלוהים והבט פני משיחך", להגיד שהענין כולו אחד.

וכן אמרו במדרש תהלים:

"אספרה אל חוק" מסופרים הם ענין המשיח בחוקה של תורה ובחוקה של נביאים וכתובים. בחוקה של תורה שנאמר "בני בכורי ישראל", בחוקה של נביאים שנאמר "הנה ישכיל עבדי", בכתובים "נאם ה' לאדוני" וגו', וכתוב "וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה", ע"כ.

הנה ביאר, שמה שנאמרה על ישראל הוא עצמו נאמר על המשיח.

[המשך פירוש האגדה]

ועל זה הדרך דבר ההגדה הזאת מהמשיח, ממה שהוא עתיד להיות בישראל, לפי שהמשיח בכללם אם בכוח ואם בפועל.

ולכן אמר בהמשלו שהלך אליהו ומצא אשה שהייתה יושבת על פתח ביתה, שבזה רומז לאומה בהיותה בגלות. ולפי שהייתה עתידה לצאת משם מהרה לכן אמר "ישבה על פתח ביתה", כלומר מוכנה וקרובה לצאת מאותו בית האסורים.

ואמרו "בנה מלוכלך בדם" ושומר לה "בתי בן ילדת", והיא השיבתו "הן". ורמז בזה שהאומה תמיד תחכה ותקווה ביאת משיחה כמו שציוה הנביא "אם יתמהמה חכה לו", ולכן המשיל כאלו שאל אותה "בן ילדת"? רוצה לומר יש לך יעוד לביאת המשיח בכך ואמונה קיימת

לתשועתה? והיא אמרה לו "הן". רוצה לומר, קווה קיוויתי לה' כי בוא יבוא ולא יאחר. ושאלה עוד למה היה מלוכלך ומוטל בדם, שהוא רמז אל צרות האומה ותוקף הגלות. והיא השיבתו שמחורבן בהמ"ק נמשכו הרעות כולם, והוא אמרו "ושבו ביום שנולד נחרב ביהמ"ק". עוד ציוה אותה שתחזיק בו, כי עדיין תהיה תשועה גדולה להם, והוא משל שתחזיק האומה באמונת פינת ביאת המשיח ותאמין לנחמות שאמרו הנביאים בנבואותיהם על זה, והיא עמדה והחזיקה באמונת פינת ביאת המשיח בעבורה.

[פטר חמש השנים שהלך]

ואומנם אמרו "הניחו והלך לו חמש שנים" הוא גם כן מן המשל. ולדעתי חמש שנים הם רמז לחמישים שנה שעמדו ישראל בבבל שהם היו מ"ט שנה או חמישים שנה כמו שביארתי **במעייני הישועה**. ואמר חמש במקום חמישים, לפי שמספר האחדים בחידות ישמש בעשירית ובמאות ובאלפים, **לפי שהמספר האמיתי הוא באחדים, וממנו נעשו המספרים הגדולים, כי אין חמישים אלא חמש עשרות, ואין חמשה מאות או חמשה אלפים כי אם חמש פעמים מאה או אלף.**

וכאלו אמר כאן שהניח את ישראל ואת מושיעם שהיה נכלל בו בכוח להיותו עתיד לצאת מהם, הניחם כשנחרב בית ראשון שישבו בגלות בבל חמישים שנה. "ולאחר חמש שנים" כלומר אחרי החמישים שנה שנתן להם כורש רשות לשוב ולבנות ירושלים, אמר "אלך ואראה מושיעם של ישראל, אם בדמות מלכים הוא מתגדל אם בדמות מלאכי השרת", רוצה לומר שהיה ענין ישראל בבית שני שהיה אחרי אותם החמישים שנה של גלות בבל כל ימי עמדה בארץ. וגם כן ראה מושיען, רוצה לומר המלכים המושלים בהם, אם היה כדמות מלכים בעלי מעלה רמה וממשלה עצומה כשלמה, או כדמות מלאכי השרת רוצה לומר חסידים ויראי שמים כדוד וחזקיהו ויאשיהו ושאר הצדיקים שהיו כמלאכי השרת.

וש"הלך ומצא האשה עומדת על פתח ביתה", רוצה לומר אומה מוכנת לצאת בגלות, כאשה העומדת על פתח הבית לצאת ממנו. ושאל אותה "מה טיבו של אותו הנער", ירמוז לישראל וגם למלך המולך עליהם בבית שני. והיא השיבה "הלא אמרתי אליך לרע גידולו של אותו הנער שבו ביום שנולד נחרב בהמ"ק", ורמז בזה שפשעיהם של ישראל בבית ראשון אשר גרמו חורבן בהמ"ק לא היטהרו עוד מהם ומעונשם גם בבית שני, כי עדיין היה בצד מה באותו הגלות, לפי שענין בית שני לא הייתה גאולה שלימה כאשר זכרתי למעלה, ולכן אמר "רע גידולו" רוצה לומר שגדולתו בבית שני הייתה רעה, כי עדיין היו בעונש חורבן הבית הראשון. וספרה לו שישראל בבית שני ומלכיהם גם כן לא היו בשלמותם כימי קדם, אבל היה לו דמות רגלים בלתי הולכים, עיניים בלתי רואים, אוזניים בלתי שומעות, ופה בלתי מדבר, רוצה לומר שהאברים והכלים החיצונים הגשמיים היו להם, אבל הפנימיים הרוחניים, והם הכוחות האלוהות לא היו בהם.

והנה לקח אלו הד' כלים והחושים בלבד, לפי שהנביא יעוד יעד על ארבעתם בביאת המשיח, כמו שכתוב "אז תפקחנה עיני עיוורים ואזני חרשים תפתחנה אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם", שהם העיניים והאוזניים והרגלים והפה, וכאלו אמר שלא היה בישראל בבית שני סימני הגאולה שאמר הנביא, אבל היה מוטל כאבן. והוא כולו משל לעניין שפלות העם בבית שני וגם לשפלות המלכים אשר מלכו בהם.

שהחשמונאים שעם כל גבורתם ספו תמו מן בלהות, לא היו כדמות מלכים, ומלכי בית הורדוס שהרשיעו לחטוא, ולא היו כדמות מלאכי השרת לפי שאלה ואלה לא היו מזרע בית דוד אשר בחר ה' לנגיד.

ואומנם אמרו עוד "עוד שהוא מדבר נשבה רוח מארבע פינות העולם" רמז לחורבן בית שני, שבהיות ישראל על אדמתם נשבה עליו רוח הרומיים, רוח חזק מפרק הרים ומשבר סלעים שבאו לכבשם. ומה טוב אמרו "מד' פינות העולם" לפי שבזמן ההוא הייתה רומי מושלת על כל העולם בכללו, וכבשו גויים רבים ועמים מעמים שונים ממזרח וממערב מצפון ומתימן לבוא אל ירושלים, כי בסיבת גבורת בני יהודה ומפני ההשחתות העצומות אשר עשו בחיל הרומיים בהתארך זמן המלחמה באו מד' פינות העולם מלכים נלחמו על ישראל, וכמו שסיפר **יוסף בן גוריון**, עד שכבשתה רומי והכניעתה והגלתה אותם. ועל זה אמר "והטילוהו לים הגדול", כי מפני שהייתה רומי מושלת בכל העולם וכל המלכויות היו נכנסות בה כנה אותה בים הגדול שאדירה משברותיו, כמאמר דוד "זה הים גדול ורחב ידיים" וגו'.

וכבר הגדילו חז"ל עניין רומי בממשלתה, במאמר נכבד שהביאו בפ"ק דיומא אמר שם:
"א"ר לוי מפני מה אין הקול נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה, מפני קול גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים".

ואמר שם:

"תנו רבנן שלשה קולות הולך מסוף עולם ועד סופו קול גלגל חמה וקול המונה של רומי וקול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף", ע"כ.

כי הנה ר' לוי נתן הסיבה למה קולו של אדם נשמע בלילה יותר מביום מפני גלגל חמה, רוצה לומר שבלילה לפי שהשמש מתחת לארץ אין בני אדם עוסקים במלאכתן ולא מדברים זה לזה כי הם ישנים ונאספים אל ביתם, ולכן הקול נשמע בלילה מפני שתיקת בני אדם, אבל ביום מפני גלגל חמה המאיר לארץ ולדרים עליה, יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, ולכן תתרבה הברת וקול בני אדם בעולם, ובעבור זה לא ישמעו הקולות כ"כ.

ולכן הביאו על זה אותה ברייתא משלושת הקולות שנשמעים מסוף העולם ועד סופו, שרמז בקולות ממשלתם ויכולתם על כל נוצר, והם "קול גלגל חמה" שאין נסתר מחמתו, והוא הנרמז בקולו המיוחס אליו, לא שתהיה דעת חכמי ישראל שיהיה קולות לגלגלים, כמו שחשב

הרב המורה, אבל יחסו אליהם הקולות כמו שיחסו הקול להש"י שהוא רמז להנהגתו, מפני שהאדם מנהיג ומצווה בקולו. וכן הוא ב"קול המונה של רומי" שלא אמרו זה על שמיעות האוזן להמייט בני האדם אשר שמעו, כי אי אפשר שתשמע לעשרה מילין כ"ש מסוף העולם ועד סופה, אבל כיוונה לממשלתה וכיבושה כל ממלכות הארץ ואין נסתר מחמתו כמו השמש, וזהו קול המונה של רומי. ואומנם "קול הנשמה בשעה שיוצאת מן הגוף" הוא רמז למיתה שהיא גם כן כוללת לכל חי, וכאלו המשיל רומי בגלגל חמה למעלתה, ולמות בהיותה מוכרחת לכל העולם.

אומנם בב"ר פרשה ששית אמרו באופן אחר.

"שלושה דברים קולן הולך מסוף העולם ועד סופו והבריות אינם מרגישים, יום, והגשמים והנשמה".

אבל כינונו לכוונה אחרת, והוא ששלושה חסדים כוללים עושה הקדוש ברוך הוא בעולם, ולהיותם מתמידים אין בני אדם מרגישים בהם, כי לא יתנו לב כי אם על הדבר המיוחד לא על המנהג הטבעי שנוצרו בו. והם היום רוצה לומר זריחת השמש על הארץ בכל יום, שאי אפשר שיתמיד העולם מבלתו. והגשמים, שאד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה, והוא דבר הכרחי מבלתי תפסד הארץ. והנשמה העליונה הרוחנית שתחול בטיפה הסרוחה שכבת זרע האדם. ושלושתם חסדים גדולים עשה הקדוש ברוך הוא בעולם לא יתקיים בלתם. וזהו אומרם "קולם הולך", רוצה לומר קול ה' בכוח ממשלתו והנהגתו. אבל לעניין המאמר הראשון הוא כינוי על הממשלה וההנהגה בכל העולם והיכולת על כל נוצר, והם גלגל קול חמה שאין נסתר מחמתו, וכן המיתה שאין מי שניצל ממנה, וכן רומי המושלת בכל העולם כולו וכובשת כל ממלכות הארץ תחתיה. הנה שבארו גודל ממשלת רומי בכל העולם ולכן כנה אותה בעל המאמר הזה ב"ים הגדול".

וכן עוד אמרו שם בפ"ק דיומא ש

"אלמלא גלגל קול חמה נשמע קול המונה של רומי, ואלמלא קול המונה של רומי נשמע קול גלגל חמה".

שמפני ממשלת השמש בעולם שהם דברים שמימיים לא נערכה ממשלת רומי שהם מדברים מתים, וגם ממשלת רומי בחזקה וגבורתה תפסיק קול השמש בגבורתה, לפי שיאמרו בני אדם שגבורתה ותוקפה היא למעלה ממנה הטבעי והמערכה העליונה, ובזאת הבחינה קול השמש מפסיק קול רומי וקול רומי מפסיק קול השמש, כי המאמר כולו המשלי נאמר ע"ד המליצה היפה להגדיל עניין רומי בעולם.

ומה שאמר ש"קרע אליהו את בגדו ואמר וי אבדה תשועת ישראל", לפי שכאשר בא גלות וחורבן בית שני על גלות בית ראשון, היה הייאוש מוחלט, נפלה ולא תוסיף קום בתולת

ישראל, אלא ש"יצתה בת קול" רמז על הגזרה עליונה, ואמרה לו "לא כשאתה סובר" רוצה לומר לא אבדה תשועת ישראל כי עוד יש תקווה ושובו בנים לגבולם.

ואומנם אמרו עוד

"הלא ארבע מאות שנה יגור בים הגדול, ושמונים במעלה עשן אצל בני קרח, ושמונים

בפתחה של רומי, ושאר השנים מחזיר על כל המדינות הגדולות עד עת קץ"

הוא אצלי תכלית זה המאמר. כי לא בא ר"ש בר נחמני להגיד חורבן בית ראשון, ולא גלות בבל, ולא עניין בית שני ומלכיו וחורבנו, כי כל זה כבר היה ידוע קודם זמנו. אבל עשה חידתו ונשא משלו, כדי להגיד מה שיהיה עתיד להיות אחריו על ישראל בגלות. והוא סוף זה המאמר תכליתו וצרכו בלי ספק. ודעתי בפירושו הוא מה שאגיד לך באחד משני אופנים.

[תולדות רומי והיהודים באירופה]

האופן הראשון, אבאר לך אחרי שאודיעך על דרך סיפור מה שכתוב בדברי הרומים ויתר המספרים שכתבו דברי הימים שלהם. והוא שירושלים כבש טיטוס בהיות כבר אספסיינוס בעל אמו קיסר ברומי, ואחרי מות אספסיינוס נעשה טיטוס קיסר, וכן נמשכו הקיסרים ברומי והיו מושלים בכל העולם, וישראל היו עובדים להם בארצותם. ואמונת נוצרי הייתה מתפשטת עדיין באנשים מועטים, ותמיד היו עושים להם ראש אחד נקרא אפיפיור, והוא במקום פיטורו ראש, שלוחו היה ברומי בעניות ושפלות דורש אל אנשי דתו, והקיסרים היו רודפין אחרי הנוצרים והורגין הרוגי ב"ד את האפיפיור וכל הנמשכים אחריהם בדתם, עד שמפני זה היו מתחבאים האפיפיורים במערות ובנקיקי הסלעים. והתמיד העניין הזה עד שמלך קוסטאנטינא הגדול ראשון בזה השם, שהיה קיסר ל"ח שנה ברומי, והוא היה בן אילינית המלכה בת מלך אנגלטירא, והיא נתפתתה מפריצי הנוצרים להמשך אחרי דת נוצרי, והיא פתתה את בנה ונתנצרו שניהם. ונתן קושטאנטינא לשאל גוישטאר אפיפיור שהיה בזמנו כל הנהגת מדינת רומי וממשלתה, וילך לו לארץ יון ויבן את קוסטאנטינא רבתא ויקרא לה כשמו. וישם שם כסא הקיסריות, ומשם היה מושל בכל הארצות מזרח ומערב. ואחריו מלכו בניו אחריו, ואחריהם מלכים אחרים בקונסטאנטינאפולי שהיה שם מושב הקיסרים, עד שמלך אינו מוריאו קיסר. ובימיו קמה אומה אחת שנקראת "גיטי" שהייתה מקצות ארץ אשכנז, ויצאו מארצותם עמים רבים מהם אנשי מלחמה גיבורי כוח, ויבאו באיטליע ויחנו על רומי וילכדוה וישרפוה באש.

ועם היותם בלתי מאמינים בדת הנוצרי הנה היו מכבדים את האפיפיורים ואת הגלחים שהיו ברומי, והיו מטיבים אליהם להיותם לדעתם עבדים לגבוה, אך הסירו מהם הממשלה. והיו כל

הכומרים בעלי קרחה שכבר היו רבים מאוד נכנעים תחת ידיהם. והייתה לכידת רומי ושריפתה שנת 205 אחר חורבן הבית. והתמידו הגוטים מושלים בכל איטאליע 78 שנה, עם היות ששלח הקיסר פעמים שר צבאו להלחם בגוטי ולהשליכם מאיטליא לפי שהייתה מהקיסרות. ולפי שגברו חיילי הקיסר עליהם באחרונה, וכל אנשי האיטליע שהיו בעזרת הקיסר, הוצרכו הגוטים לצאת מאיטליע ועזבו את ממשלתם, ונשארו רומי וארץ איטליע תחת הקיסרות, ונתפשטו הם בצרפת וספרד ושאר ארצות המערב, ולא נכנעו אותם המלכויות לרומי עוד. אחרי כן 72 שנה קם מוחמד נביא הישמעאלים והמליך עצמו בתוכם, ואז מרד רוב העולם ברומי, כי כל ארץ המזרח שהיו נכנעים לרומי יצאו מתחת ידו, שלקחו דת מוחמד. וצרפת וספרד החזיקו בהם הגוטים ולא נשתעבדו עוד לרומי. ובזה האופן הוסר עול רומי מעל רוב העולם ונשארו המלכויות כל אחד בפני עצמו. זהו כלל הסיפור הזה ואמיתתו המוסכם מכל ספרי דברי הימים אשר להם.

ועתה ראה גם ראה דברי **ר' שמואל בר נחמני** בחידתו וכמה מהעתידות כלל בהם, כי הוא אמר על האומה ש"ארבע מאות שנה תגור בים הגדול", רוצה לומר שאחר חורבן בית שני ישבו ישראל בכל ארץ מגורותם תחת ממשלת רומי 400 שנה, כי כבר הודעתוך שאמר "הים הגדול" על רומי בהיותה מושלת בכיפה, שהיה זה 400 שנה עד בא הגוטי כמו שנזכר ללכוד את רומי ולמשול בכל האיטליא. ועוד הודיע כמה שנים היו בני ישראל בשיעבוד הגוטי, וע"ז אמר "ושמונים במעלה עשן אצל בני קרח", כי בעבור שהגוטי שרפו את רומי באש קרא את הגוטי הזה "מעלה עשן". וכן הוא האמת ש-80 שנה בקרוב משלו באיטאליא וברומי, ומפני שהאפיפיורים וכל סיעת הכמרים שהיו ברומי הוסרו אז ממשלתן והיו גם כן משועבדים אל הגוטי ונכנעים אליהם. וכן אמר "אצל בני קרח" מלשון "קרחה בראשם" שהם כת הכמרים, והיה ישראל כמו הכמרים נכנעים ומשועבדים לגוטי, וזהו אמרו "אצל בני קרח". ואמרו עוד "ושמונים שנה בפתחה של רומי", הכוונה ג"כ שאחרי שיצאו הגוטי מאיטאליא חזרה הממשלה לרומי, לא שתמשול על צרפת וספרד וכל ארצות המערב כי לא שבו עוד להשתעבד לרומי, אבל משלה הקיסרות בכל האיטאליא ויון וארצות המזרח כבראשונה. ולפי שכבר לא הייתה ממשלתם כ"כ כוללת כימי קדם קודם בא הגוטי, לכן אמר "בפתחה של רומי" לא כנה אותה ב"ים הגדול" כמו שעשתה בראשונה.

והנה היו אלה ה-80 שנה בלבד, לפי שאחריהם קם מוחמד נביא הישמעאלים ומרד כל העולם ברומי. כי כבר הודעתוך פעמים שמוחמד קם בשנת 4382 שנים לבריאת העולם, הסר משם 3825 שאז נחרב בית שני יישארו 554. ואלה פרטם: 400 בים הגדול, רוצה לומר בהיות רומי מולכת בכיפה, 78 תחת ממשלת הגוטי השורפים רומי ומעלית עשנה, והשאר שהם על יד פתח רומי עד שקם מוחמד. ואל תחוש לשנים המעטים החסרים או הנוספים במניינים האלה, כי כבר הודעתוך שהתורה והחכמים בחשבונם זוכרים המספרים הגדולים

ואין חוששים למספרים המועטים, וכאומרם ז"ל (ירושלמי ר"ה א), "חשבון גדול בולע המועט", ולכן עשה **ר' שמואל בר נחמני** הגדה במספרים שלמים 400 שנה 80 שנה דאזיל בתר רובא.

ומפני שאחרי מוחמד נתרבו המלכויות והממשלות בכל העולם כל ארץ בפני עצמו, לכן אמר זה השלם בסוף חידתו "ושאר השנים יהיה מחזיר על כל המדינות הגדולות עד עת קץ", רוצה לומר ששאר שנות הגלות כולם ישתעבדו ישראל למלכויות מתחלפות, יתהלכו מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר, ויתמידו כן בגלות עד עת קץ שהקב"ה ישיב נידחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ. ראה גם ראה כמה מהעתידות העצומות יוכלו בדברי השלם הזה במספר שמות הממשלות ושנים קצובות, ברוך שחלק מחכמתו ליראיו. זהו האופן האחד בפירוש המאמר הזה.

והאופן השני בפירוש תכלית ההגדה הזאת וסופה, הוא שאמר "ארבע מאות שנה יגור בים הגדול" על זמן הגלות המחויב ההכרחי שנגזר על ישראל. ולפי שהוא בכלל "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו' ארבע מאות שנה" שנגזר הזמן ההוא מהגלות על יורדי מצרים ועל זרעם אחריהם כמו שזכרתי בחלק הא' מזה המאמר, לכן אמר **ר' שמואל בר נחמני** בפירוש "ארבע מאות שנה יגור בים הגדול", כי כבר הודעתך שקבלו חז"ל למשיכות הגלות הזו שאנחנו בו נגזר לפניו ית' שארבע מאות שנה אחרי חורבן בית שני יהיו בגלות מחויב כמו שזכרתי, ולגלות ההוא להיותו מחויב מאין להשיב קראו "ים הגדול". וכבר בא רמז בדבר שסופי תיבות של מצרים הוא יו"ד ומ"ם, וסופי תיבות של רומי הוא ג"כ מ"ם ויו"ד, להגיד שבשניהם טובעו ישראל בים זמן המוגבל בהכרח.

ואמרו "ושמונים במעלה עשן אצל בני קרח", הוא להודיע דימוי אחר שיהיה לזמן הגלות בממשלת רומי, עם הימים שישבו ישראל בארץ מימות יהושע עד גלות בבל. וידוע שאחרי כיבוש וחילוק ישבו ישראל בארץ בימי השופטים והמלכים עד גלות יהויקים, שקראוהו חז"ל חורבן הבית 816 שנה, לפי שהשנה שיצאו ישראל ממצרים הייתה שנת 2448, ובמדבר הלכו 40 שנה, 14 שנה מכבוש וחלוק עלו ל- 2502, הסר אותם מ- 3308 שהיו שנות העולם ליצירה כשגלה יהויקים, יישארו מהשנים שישבו ישראל בארץ קודם חורבן בבל 816 שנה. [הערת עורך: אולי צ"ל 806]. והנה **ר' שמואל בר נחמני** חשש אל המספר הגדול שהם 800 שנה ולא חשש אל המספר הקטן, וכנגדם אמר "ושמונים במעלה עשן", לפי שכמו שאמרתי שלקח חמש שנים במקום חמישים, להיות דיבור דרך חידה כבר לקח בחידתו זאת שמונים במקום שמונה מאות. וגם כפי דרך סכום מספר אותיות האלפא ביתא כבר זכרו החכמים שאות פ' פשוטה תשמש במקום 800 כמו שתראה באלפא ביתא דאי"ק בכ"ר. ובעלי הגימטריאות ישתמשו פעמים רבות בזה הדרך בעצמו, אות הפ' במקום 800 ואות הפ' עולה 80, וע"כ לקח 80 במקום 800.

ואמרו "במעלה עשן אצל בני קרח", ירמוז לעבודת משכן ה' וביתו בהקטרת המעלה עשן ריח ניחוח לה'. וכבר זכרו חז"ל שאחד מהסממנים הנכנס בקטורת היה עשב אחד נקרא מעלה עשן, ולכן אמר מעלה עשן כנגד הקטרת. ו"בני קרח" אמר על המשוררים על דוכן ה'. וכאלו אמר השלם הזה שכמו שישבו ישראל במצרים גרים ארבע מאות שנה, ככה אחרי חרבן בית שני יהיו גרים ארבע מאות שנה בים הגלות הגדול המחויב ההכרחי. וכמו שישבו בארץ בימי השופטים ומלכיהם בעבודת האלוהיות מהקטרת שהוא מבחר העבודות, ומהשיר שהיו מנצחים בני קרח שמונה מאות שנה בשובה ונחת בשמחה ושירים בתוף ובכינור, כן הם עתידים לשבת בפתחה של רומי רוצה לומר תחת ממשלתם ועבודתם 80 שנה שישמש במקום 800 שנה ג"כ, וזה בזמן הגלות האפשרי אחרי ה-400 שנה שהוא מהגלות המחויב ההכרחי שכבר זכר.

ובאומרו "ושאר השנים מחזיר על המדינות הגדולות" גילה דבר גדול. והוא שאתה תדע שמיום שגלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה, ונתפזרו ישראל בגלותם בארצות הגויים, היה עליהם בארצות אדום וישמעאל שמדות גדולים, אם להשמיד להרוג ולאבד מכת חרב והרג ואבדן, ואם להעבירם על דת מפני חרבות מפני קשת דרוכה וכובד מלחמה. אבל גירוש, שמלכי הארץ ושוטריה יגרשו את היהודים מארצם לאמור קומו צאו מתוך עמי לא תשבו בארצנו, זה לא נשמע שנעשה בכל הארצות אשר גלו שמה עד שנת 5020 ליצירה [1260 לספירה]. והייתה התחלה בצרפת לא כוללת אלא בעיירות פרטיות. אומנם גרוש במלכות כולל נעשה ראשונה באי הנקרא קצה הארץ והיא אינגלטיירה בשנות הנזכרות, שהיה שמה כמה קהילות גדולות, ובייחוד העיר הגדולה הנקראה לונדריש שהיה שמה מבני ישראל אלפים בעלי בתים, ושם עשה **הרב אברהם אבן עזרא** מאמר שקראו אגרת שבת. ומלך האי ההוא עשה באותו השנה שזכרתי גירוש כללי לכל הקהילות מלכותו. וקבלה היא ביד היהודים שהיה זה בסבת גלוח המטבע שהיו שטופים היהודים לעשותו בארץ ההיא, והוכיחם המלך עליו פעמים רבות ולא שמעו, ולבסוף גרשם ממלכותו.

[גירוש צרפת הראשון]

ואחר זה בשנת 5066 ליצירה היה גירוש צרפת הכלל הראשון בהיות מולך בה פיליפו בן פוליוס בן המלך לויאיש. והיה המלך פיליפו אכזרי אויב חרף ה', וגרש את כל היהודים אשר בכל מלכותו ולקח כל אשר להם וגרשם בחוסר כל, והיו שם קהילות רבות ועצומות כפלים כיוצאי מצרים, כמו שכתוב **הרלב"ג** בפ' התורה שלו בפסוק "מי מנה עפר יעקב", וחבר הפירוש ההוא בכמו 306 שנה אחר הגירוש ההוא, והייתה צרה גדולה לישראל, והיה סימן השנה ההיא "ויגרשהו וילך", ובחודש אב היה, וזה היה גירוש כולל. אחרי כן ופיליפו המגרש יצא לצוד ציד אחר צבי אחד, ורץ אחריו בחזקה ונפל במצודה עם הסוס וימותו שניהם, וימלוך תחתיו לויאיש בנו, והיה מלך חסיד, ובשנה השלישית למלכו השיב את היהודים למלכותו

בשנה השביעית לגירוש, ועמדו שם שבע שנים. ואז עמי הארץ צרפתים בקשו מן המלך שעכ"פ יגרשם, והוכרח לגרשם אבל לא לקח דבר מכל אשר להם והלכו עם כל נכסיהם. עוד שבו היהודים לצרפת בשנת 108 לפרט, כי עשה המלך יואן להם חזרה, ועמדו שם כל ימי המלך הנזכר וימי בנו קארלולש עד מלוך בנו שנקרא קארלולש ג"כ, והוא גרשם פעם אחרת עם כל נכסיהם. והיה זה שנת 145 לפרט, וסימנך כלה גרש יגרש, כמו שתראה כל זה במאמר זיכרון השמדות שהיה בישראל אחרי החורבן שעשה וקבץ האפודי. ומשם נמשכו בזמנינו הגרושים בשאבויה ופרוינצא ומילאנו ואשכנז, וזה האחרון עצמו גרוש ירושלים אשר בספרד וסרדינין וצילצולין והנמשכים אליהם. וידוע שבית שני נחרב שנת 4828, הוסף עליהם 400 שנה מהגלות המחויב בים הגדול, ושמונה מאות שנה בפתחה של רומי הכוללת אדום וישמעאל כמו שזכר **הרמב"ן** כמו שהודעתך פעמים רבים, רוצה לומר שהיו ישראל בגלותם כל אותם השנים עם כל צרותיהם ושמדותיהם שקטים מכל גירוש והשלכה מארץ מגוריהם, הנה א"כ יעלו כולם חמשת אלפים וכ"ח ליצירה, והוא הזמן אשר התחילו הגרושים הכוללים במלכות אנגלטירא וצרפת כמו שזכרתי, ומשם ואילך נעו עברים והתנדדו כמלונה מגירוש לגירוש ומהשלכה אל השלכה.

ועל זה אמר השלם ר"ש בר נחמני "ושאר השנים מחזיר על כל מדינות הגדולות", רוצה לומר שאחרי שנות הגלות יחזרו ישראל ממלכות למלכות מפאת הגרושים אשר יעלו בהם. והודיע שיתמידו "עד עת קץ" שהוא בביאת המשיח. וגם בזה המאמר רוצה לומר "עד עת קץ", כיון השלם לבאר עניין גדול מזמן הגאולה המחויבת, מסכים לדברי המגילה שנזכר בפרק חלק שנמצא ברומי, שהיא ל-5291 כמו שזכרתי **במעייני הישועה**, ובזה המאמר בעיון הראשון פרק ראשון. והוא שכאשר בעת קץ תעשה מאות הצד"י 900 כאשר הוא מספרה באלפא ביתא דאי"ק בכ"ר, ובחברה אל מספר שאר האותיות שבמלת ע"ת ק"ץ יהיה כולם 1470. צא וחשוב משסמך טיטוס על ירושלים שהיה שנת 3821, והוסיף עליהם אותן 1470 יעלו כולם 5291, והוא עצמו קץ המגלה.

פקח עיניך וראה כמה מהעתידות המופלאות נזכרו בזה המאמר, וכמה רחוק ענינו ממחשבת הפתאים שיבינוהו כפשוטו, ומהמתפקרים שיחשבוהו סיוע לתעתוע אמונתם. אוי להם כי נדדו ממנו, והמה לא ידעו דרכיו, כי דרכי דברי השלם הם דרכי ה' וצדיקים ילכו בהם ופושעים יכשלו בהם. ובזה האופן ראוי שיובנו הגדות התלמוד והדרשות, כי יש בהם בלי ספק נהירא וסוכלתנא וחכמה יתירה, לא באופן אחר.

חלק שני, העיון השני - פרק ג'

בביאור מאמר אחד שאמרו בב"ר.

[אגדת ורוח אלוהים מרחפת... זה רוחו של משיח]

אמרו בב"ר "רוח אלוהים מרחפת על פני המים זה רוחו של משיח". ועם היות שהמפקר לא הביא המאמר הזה הנה יש לו לתלות עצמו ג"כ באילן הזה. אבל כוונת מאומרם זה מבוארת, שהם ז"ל דרשו הפרשה הראשונה ממעשה בראשית על שיעבוד הארבע מלכויות. ואמרו "והארץ הייתה תוהו" זה גלות בבל, שנאמר "ראיתי את הארץ והנה תוהו". "ובוהו" זה מדי שנאמר "ויבהילו להביא את המן". "וחשך" זה יון שהחשיכו עיניהם של ישראל בגזירותיהם. "על פני תהום" זה מלכות הרשעה. "ורוח אלוהים" זה רוחו של משיח. באיזה זכות יבוא, בזכות התשובה שנמשלה למים שנאמר מרחפת על פני המים. הרי לך מבואר שהמשיח שזכרו הוא משיח בן דוד העתיד לבוא אחר הארבע מלכויות. ואין הכוונה שיהיה המשיח כבר נולד אלא שיולד אחר מלכות בבל ומלכות פרס ומלכות יון ומלכות רומי. ושם דרש ג"כ הפסוק באופנים אחרים באומרם "רוח אלוהים מרחפת על פני המים" זה רוחו של אדם הראשון. ואין לומר שיהיה דעת הקדושים האלה שנולד המשיח בתחילת הבריאה.

והנה בפרקי דרבי אליעזר אמרו "ששה נקראו בשמותם עד שלא נולדו, ואלו הן ישמעאל ויצחק ומשה ושלמה יאשיהו ומלך המשיח". והוכיחו המלך המשיח ממה שאמר דוד "לפני שמש ינון שמו", אם דוד קרא לו שמו קודם שנולד אי אפשר לומר שהיה נולד קודם לכן.

אבל הם ז"ל כיוונו באומרם "רוחו של משיח" אחד מב' דברים:

האחד שנפשות נברא אדם בניו מששת ימי בראשית, והיותר מסתבר הוא שהייתה בריאתם ביום הראשון. ובמסכת חגיגה זכרו הדברים שהם בערבות, ומכללם רוחות ונשמות העתידים להבראות, לפי שמשם נשפעות וחלים על הנולדים בעת הבראם, ולזה אמר "רוחו של משיח" רוצה לומר רוחו ונשמתו עם שארי הנשמות בתחילת הבריאה, והוא עתיד לבוא אחרי כלות הארבע מלכויות. ומפני זה לא אמר משיח אלא רוחו של משיח".

והשני שהם כיוונו בזה מה שבא בדבריהם ז"ל במקומות אחרים, וכמו שתמצא שאמרו בפרק מקום שנהגו "שבעה דברים נבראו קודם בריאת העולם, ואלו הן תורה תשובה גן עדן גיהנום כסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח". ובילמדינו פ' במדבר סיני זכרו שבעת הדברים האלה ג"כ אם שלא זכרו בכללם ג"ע וגיהנום וזכרו במקומם אבות העולם וישראל. וכן בב"ר אבל נאמר שם עוד, "יש אומרים התורה וכסא הכבוד נבראו והאחרים עלו במחשבה להבראות". ולא כיוונו חז"ל לומר שקודם בריאת העולם נבראו הדברים האלה, כי איך יאמרו בישראל ובאבות שהוא העם המסתעף מהם שהיה באלף השלישי משנות העולם שיהיו

קודמים אליו, אף כי הבית הזה אשר בנה שלמה, אבל כיוונו בזה שכמו שכל פועל יקדם בהכרח לפעולתו ציור אותה פעולה והתכלית הנכסף בה והיותה ראשית המחשבה מה שהוא סוף המעשה, כן האל ית' לא ברא העולם השפל הזה כי אם בהיותו מצייר שיהיה לתכלית עבודתו לפי שזה אינו מושג כי אם באמצעות התורה. לכן אמרו שהיא קדמה לעולם, לא קדימת זמנית שלא תיפול בזה אלא קדימת סבה והתכלית הנכסף שהוא מצויר ראשונה אצל הפועל.

ומפני שאין האדם מוכרח במעשיו כי אם בחירי ויצרו רק רע כל היום בשגם הוא בשר, לכן עלתה במחשבתו ית' לתת לבני האדם תרופת התשובה כדי שישוב החוטא מדרכו וחיה. ומיד גזרה ג"כ חכמתו אם יעשה כן לתת לו מהלכים בין העומדים שכר עליון בג"ע, ואם לא ישוב יהיה נידון בגיהנום על פי מעשיו. ולפי שזה לא יושלם לאדם שבארץ כי אם בהנהגות הגופים העליונים המריקים עליו בהשגחת בוראם ברכה עד בלי די בעולם הזה להשלמת גופם, ומבלי בית המקדש שהוא מקום מים חיים להשלמת נפשם, וגם זה לא יוכל להיות בכל זמן כראוי כי יתחדשו בו מונעים ומעיקים רבים, לכן עלה במחשבת החכמה העליונה לברוא כסא הכבוד שהוא השמים להאיר ולהשפיע על הארץ, ובית המקדש לזכות הנשמות והשלמתם, ולהביא ימות המשיח שהוא הזמן אשר תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. זהו הפירוש האמיתי במאמר הזה, וכבר העיר עליו **הר"ש בן אדרת** בצד מה.

אומנם **בילמדנו ובראשית רבה** לא זכרו גן עדן וגיהנום, לפי שהם יעודי התורה וחלק מתנותיה, אבל זכרו האבות וישראל להיותם תכלית המין האנושי והחלק הנבחר ממנו שיזכו להגיע אל התכלית המכוון בבריאה לעבודתו ית'. ונזכר המשיח באחרונה כפי סדר הזמנים, כאלו אמר שבעבור השלמים ההם נברא העולם כולו.

והנה אמרו "שמו של משיח" ולא אמרו המשיח עצמו, לפי שלא הייתה הכוונה בעצמות המשיח כי אם מפאת צרכו אל האומה, והוא מה שיורה עליו שמו. וכבר נחלקו בפרק חלק "מה שמו, דבי ר' שילא אמר שילא שמו שנאמר 'עד כי יבוא שילה', דבי ר' ינאי אמר ינון שמו שנאמר 'לפני שמש ינון שמו', דבי ר' חנינא אמרו חנינא שמו שנאמר 'אשר לא אתן לכם חנינה', וי"א מנחם בן חזקיהו שמו שנאמר 'כי רחק ממני מנחם משיב נפשי', ורבנן אמרי חלייא שמו שנאמר 'חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם'".

ולא באו השלמים האלה לדעת השם בלבד, כי כמו שזכר **הפילוסוף** אין מחלוקת בשמות, אבל באו להגיד מעשיו ופעולותיו של מלך המשיח, שהוא מה שיורה עליו שמו. כי בהיות שמו **שילה** יורה ששלום ואמת יהיה בימיו, ובהיות שמו **ינון** יורה שיהיה עליון למלכי ארץ כי הוא לשון שררה כמו שכתב **רש"י**, ואם יהיה שמו **חנינה** יורה כי אלוהים יחננו ויברכנו על ידו, ואם **מנחם** יהיה שמו יהיה לאות כי זה ינחמנו ממעשינו ומעיצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'.

ואין ספק שכל אחד מהחכמים האלה היה דורש טוב לעצמו ומיחס שם המשיח כשמו. כי דבי ר' שילה קראוהו "שילה" בשם רבם, ודבי ר' ינאי קראוהו "ינון" שהוא מלשון ינאי, ודבי ר' חנינא קראוהו "חנינא" בשם רבם, וי"א שיהיה שמו "מנחם בן חזקיהו". וד' התיבות האלה הם כפי האותיות שבתביבת משיח, מנחם כנגד המ', שילה כנגד השי", ינון כנגד היו"ד, וחנינא כנגד הח'.

אומנם רבן סברי שלא יהיה שמו מיוחס על הטובות אשר יביא על האומה, אבל שיהיה שמו "חלייא" לזכר חלאי האומה וצרותיה בגלות אשר יוציאה ממנה. ולפי שמלך המשיח נכלל באומה יחסו אליו ג"כ חליה, וזהו "אכן חליינו הוא נשא" כי יישא שמו נגזר מחולי עמו.

ובאיכה רבתי זכרו השמות האלה ג"כ. והוסיפו שם -

"ר' אבא בר כהנא אומר ה' שמו שנאמר 'זזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו', ר' אבא זכי נהורא אמר נהורא שמו שנאמר 'ונהורא עמו שרא', רבי יהושע בן לוי אמר צמח שמו שנאמר 'הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח'.

וגם אלה לא כיוונו אל השם בלבד כי אם למה שיורה עליו. שאם היה שמו **נהורא** מורה שעליו יזרח ה' אור המדע והשלמות, ואם יהיה שמו **צמח** יורה שיהיה חוטר מגזע ישי ונצר משורשיו יפרח ועשה פרי למעלה, ואם יהיה שמו ה' **צדקנו** יורה על הפלגת דבקותו בבוראו כיון שעליו נקרא שמו, וכמו שאמר על זה ר' לוי "טובא דקרתא דשמא כשם מלכא" ושנאמר "ושם העיר מיום ה' שמה", ושמלכה כשם אלוהיה שנאמר "זזה שמו אשר יקראו לו ה' צדקנו". שביאר בזה ר' לוי שקריאת מלך המשיח ה' צדקנו הוא כדרך קריאת העיר ה' שמה, שכולה מורה על הדביקות בו ית', ומפני שצדק ומשפט יעשה בכל הארץ לכן אמר שיקרו למשיח ה' צדקנו. וכן נקרא המזבח ה' ניסי על שם הנס. וכן "ויקרא לו אל אלוהי ישראל", לא שהמזבח קרוי אל אלא על שם שהקב"ה היה עמו. ולפ"ז כולו רוצה לומר תשועת ישראל וגאולתו והוא מה שיורה עליו שם המשיח, עלה במחשבתו ית' בתחילת הבריאה, ולכן אמרו ששמו של משיח קדם לעולם.

אך אומנם **בראשית רבה** כמו שזכרתי אמרו שהתורה וכסא הכבוד נבראו, והאחרים עלו במחשבה להבראות, לפי שהם כיוונו לומר ב"קודם שנברא העולם" קודם שנברא העולם השפל, ולכן אמרו שבפועל כבר נברא קודם העולם השפל "כסא הכבוד" שהם השמים, והוא לדעת בית הלל שהשמים נבראו תחלה, והתורה ג"כ לפי שבראותה אינה כי אם ציור האלוהי והגזרה העליונה, ובהכרח אותו ציור קדם לבריאת המין האנושי כמו שתכלית הפעולה יצייר הפועל קודם שיפעלה. ולכן השפעת התורה בישראל נקרא בלשון מתנה "מתן תורה", מפני שכבר הייתה ברואה ברצונו וחכמתו העליונה ית' ולא נתחדשו בה כי אם נתינתם לעם, משא"כ התשובה והאבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח שהם דברים שעלו אז

במחשבה לעשותם בזמנם. ולרמוז לזה ג"כ מציור התכלית קודם הפעולה אמרו "ורוח אלוהים מרחפת על פני המים" זה מלך המשיח, בזכות מה? בזכות התשובה שנמשלה למים. ונשלם בזה מה שראיתי לבארו בזה העיון השני.

חלק שני, העיון השלישי

בביאור מאמרי חז"ל שיראה מהם היות מלך המשיח כאחד מצבא המרום

ויש בו שני פרקים.

חלק שני, העיון השלישי - פרק א'

[מי אתה הר הגדול ... זה משיח]

בביאור מאמר אחד אשר במדרש ר' **תנחומא** אמרו **בתנחומא** "מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור" זה משיח, ולמה נקרא שמו גדול, לפי שיהיה גדול מהאבות דכתיב "הנה ישכיל עבדי ירום", "ונשא" ממשה דכתיב ביה "כי תאמר אלי שאהו בחיקך", "וגבה" ממלאכי השרת דכתיב בהו "וגבה להם ויראה להם".

והביא המפקר זאת ההגדה להוכיח ממנה שהמשיח המייעד בנבואות הוא אלוהים חיים ומלך עולם, כי הוא אשר יגבה ותרומ מעלתו על מדרגת מלאכי השרת, מה שאי אפשר שיאמר על אדם ילוד אשה, כי גם ממשה אי אפשר שתהיה מדרגתו גדולה ממה שאמרה תורה "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה", כל שכן שיגבה על מלאכי השרת.

והנה החכם אנבוניט כתב בפירוש זה המאמר "מאן מלאכי השרת רבנן", שירום ויגבה מלך המשיח בחכמה יותר מחכמי ישראל, ויותר ממשה בסיפוק הצרכים, ויותר מאברהם במידות הנדיבות. אבל אין סמך לפירושו מן הכתובים שהביאו לראיה, כי ראוי הוא שיוחס לכל אחד מאלה הדבר שנתייחד בו באותו ראייה שהביא המדרש בעניינו. והנה במלאכי השרת הביאו פסוק "וגבה להם ויראה להם" וידוע שאותו פסוק בצבא השמים ממש מדבר ואיך יוכיח ממנו עניין רבנן.

והנראה אלי בזה הוא שחז"ל פירשו פסוק "הנה ישכיל עבדי" על מלך המשיח כמו שתרגמו יונתן, ושעורו שכיון שתארו הנביא ב"ירום ונשא וגבה מאוד", שא"כ יגדל מעלתו בשלוש בחינות.

הבחינה האחת היא בערך הש"י. שיהיה המשיח חסיד עליון ודבק באלוהיו וכל מעשיו ופעולותיו יכוון לעבודתו. ואמרו שהמעלה הזאת תהיה לו יותר מלאברהם אבינו שנדבק בבוראו בכל דרכיו כמו שתורה עליו עניין אמונתו, ועזבו ארצו ומולדתו ובית אביו ללכת אחרי

ה', וקבל חותם ברית קדש לאמור לה' אני, והלך לעקוד בנו יחידו לקיים מצות אלוהיו. ולכן גם בניצחון המלכים לא נכנסו בו גסות הרוח והפעלת הכבוד שקנה בנצחו אותם ולא חמדת השלל אשר לקח, אבל אמר "הרימותי ידי אל ה' אל עליון" רוצה לומר שלזה היה מכוון לא לדבר אחר מדומה וגשמי. והנה משיח צדקנו תרום מעלתו ביראת אלוהים ואהבתו יותר מאברהם, וכמו שאמר ישעיהו "ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' והריחו ביראת ה' וגו' והיה צדק אזור מותניו והאמונה אזור חלציו". ועל מעלת הצדק והחסידות ודביקות העליון הזה שהוא כולו בדברים שבינו למקום דרשו "ירום מאברהם". ומפני הדמות הזה אשר יהיה למלך המשיח עם אברהם אבינו בכבישת יצרו ואהבת אלוהיו דרשו ג"כ על "ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור" הוא החמור שחבש אברהם לעקידת יצחק, והוא שעתיד מלך המשיח להגלות עליו שנאמר "עני ורוכב על החמור". כי אין ראוי שיובן המאמר הזה כפשוטו, לפי שאי אפשר שיחיה החמור ההוא יתר משלשת אלפים שנה שהיה בין זה לזה, אלא שרמזו בחבישת החמור שנזכר באברהם שכבש רצונו ומשל בתאוותיו הגופניות בהסכימו להרוג את בנו יחידו כדי לקיים מצות בוראו, והחמור שחבש אברהם היה חמרו ותאוותיו, שבשלמות שכלו רכב על יצרו והכניעו לקיים מצות ה'. ובזה האופן היה הוא עצמו חמורו של משה, כשראה להביא את אשתו ואת בניו אל מצרים, והוא עצמו היה מבוקש שם להרג. גם כי בהיות צפורה אשתו המליטה זכר בעת ההיא הרכיבה על החמור ולא חשש לסכנת היולדת והנער הנולד, כי כבש את יצרו ותאוות חמרו לקיים מצות ה' שציוה לו ללכת שמה. ולפי שנהג בזה מנהג אברהם זקנו אמר שחמורו של משה היה חמורו של אברהם להיותו נכנע וכבוש תחת שכלו כחמורו. ומחכמת המעתיקים לתלמי המלך שהעתיקו "וירכיבם על נושא אדם", כי החמור הזה הוא נושא אל כוח השכלי שהוא צורתו המכונה בשם אדם ומפני שמשיח צדקנו ידמה ג"כ לאברהם אבינו בהיותו כובש בתאוותיו ומושל בחמרו ויצרו, כי הוא ילבש רוח ענוה ושפלות להושיע כל ענווי ארץ סלה, לכן אמר שחמורו של משיח יהיה הוא עצמו חמורו של אברהם ושל משה, כלומר שיהיה חמרו ויצרו נכנע וכבוש לשכלו תמיד כחמרו ויצרו של אברהם ושל משה. וכבר נאמר הדיבור המשלי הזה בכל גיבור הכובש את יצרו, וכמו שאמר על ר' פינחס בן יאיר שהיה רוכב על החמור, עד שמרוב חסידותו והפלגת חבישת חמורו תחתיו אמר "מה אעבד דהיא מחמרה אנפשה". וכן בשאר חכמי ישראל היה מורגל בדבריהם זה המשל "פלוגי היה רוכב על החמור", והכוונה כולו כבישת יצרו והכנעתו תחת כוח השכלי. ולפי שהשלמות הזו עתיד להיות במלך המשיח ביתר שאת ויתר עוז ממה שהיה באברהם לכן דרשו "ירום מאברהם":

והבחינה השנית היא בערך המשיח אל האומה. רוצה לומר שיהיה רב להושיע פודה ומציל, ועל זה אמר "ונשא ממשה". ואין זה בענין מדרגות הנבואה כי כבר העידה תורה "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה", ולא בבחינת התורה ובשאר המעלות שנתעלה בהם משה רבנו עליו השלום על כל אנשי מינו, אלא בבחינת קיבוץ הגליות וגאולתם ונשיאתם על הארץ. לפי

שעם היות שמשה הוציא את ישראל ממצרים והולכים ונשאם אל האדמה אשר נשבע ה' לאבות כאשר יישא האומן את היונק, הנה עם כל זה לא הייתה גאולתו נערכת אל הגאולה העתידה לפי שהיו כולם מקובצים בארץ מצרים קרוב לארץ ישראל, אומנם מלך המשיח יקבץ יהודה וישראל אשר נפוצו מקצה השמים עד קצה השמים מזה אחד ומזה אחד, ויישאם על אדמתם במלחמה וביד חזקה. וכבר ניבא ישעיהו על זה השלמות "והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר יישאר מאשור וממצרים ומפתירוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים ונשא נס לגויים ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ" וגו'. ועל השלמות הזו שהוא בבחינת העם בגאולתם ונשיאתם לארץ דרשו "ונשא ממשה", ולכן הוכיחוהו ממה שנאמר בו "שאהו בחקיך כאשר יישא האומן את היונק על האדמה" שענינו גאולת העם ונשיאתם אל הארץ.

והבחינה השלישית היא בבחינת האומות שיגבר עליהם ויחריבם. ואף על פי ששריהם העליונים שר מלכות יון ושר מלכות פרס וזולתם ישפיעו טובות על אומותיהם, הנה תגבר יד מלך המשיח עד שיבטלו ההוראות העליונות מלפניו, וכמאומרם ז"ל "אין הקדוש ברוך הוא נפרע מאומה ער שנפרע מאלוהיה שנאמר "יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה", רוצה לומר שההשפעות שהיו המערכות העליונות משפיעות אל האומות לטוב והצלחה יתבטלו בימים ההם מפני ההשגחה האלוהית. ועל זה עצמו אמר בלעם "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת", רוצה לומר שבאחרית הימים יתבטלו הוראת הכוכבים המשפיעות על האומות מסיבת יעקב וצורך גאולתו, ויקום שבט מלכות מישראל שהוא המשיח שיחריב כל בני שת שהם כלל האומות.

והנה חז"ל שיערו שיהיה מלך המשיח בקרב עמו ואומתו כאחד מצבא המרום ושריהם המשפיעים על כל אומה ואומה, כי כמו שהשרים העליונים מקבלים השפע מעלותיה, וישפיעו לאומתם וכוחם ילחם עם הכוח השרים המנגדים אליהם בענייניהם כמו שבא בדברי דניאל, כי הנה מלך המשיח יקבל השפע מהסיבה הראשונה ית' ומשפיע על אומתו הצלחה וכבוד ושלוה רבה ובזה יבטלו כוחות השרים המנגדים. ולכן עשו יחוס וערך ממלך המשיח למלאכי השרת שרי האומות בשאלו ואלו מקבלים השפע מהבורא ית'.

אבל תגדל מעלת מלך המשיח עליהם בשני דברים:

הא' בהשפעה המגיע למשיח יהי' ממנו ית' בלי אמצעים, משא"כ השפע המגיע להם שהוא משתלשל באמצעים רבים.

הב' שכוחותיהם יתבטלו בזמן ההוא ולא יועילו לאומותיהם לפי שאז יפסק חוט החסד והשפע המגיע עליהם מלמעלה, אבל מלך המשיח לא יהי' כן שיגדל ויגבר כוחו ויערה עליו רוח ה' ממרום.

ולזה כולו כיוונו באומרם "וגבוה ממלאכי השרת" אם למעלת מדרגתו מקבל השפע על אותם שרי האומות העליונים בערך הקורבה אל המשפיע הראשון ית', ואם בשיהיה נפסק בימים ההם השפע הנשפע עליהם ולכן יתבטלו כוחותיהם, ומלך המשיח יהיה בהפך. ולזה ג"כ כיון הנביא באמרו "וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד". וכבר זכרתי למעלה שלכן זכר הנביא הלבנה והחמה בלבד מבין שאר הכוכבים, לפי שהם מושלים על ישמעאל ואדום שהם היום כוללים כל הארבע מלכויות, ומפני שתבטל הוראת הצלחותיהם על האומות ההמה אמר שיחפרו ויבושו. ולפי שהשפע המגיע על העם ועל משיחו יהיה מהש"י בלי אמצעי, וכן אמר "כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד", שהכבוד הוא השפע העליון שירד עליהם.

הנה התבאר המאמר הזה ע"פ אמיתתו בשולל שלוש מעלות עליונות במלך המשיח. אחת בהצטרפו אליו ית', ואחת בהצטרפו לאוהביו ועמו, ואחת בערך האויבים שהם האומות המתנגדות ושריהם.

והותר בזה הספק מעיקרו:

חלק שני, העיון השלישי - פרק ב'

בביאור מאמרים אחרים מורים טבע אלקות המשיח מפאת מעלותיו.

הביא המפקר בחבורו הגדות רבות, יראה מענייניהם שמלך המשיח שיעדו הנביאים הוא עצמו אל אלוהי ישראל.

והביא להוכיח זה ראשונה הגדה אחת בפתיחת איכה רבתא, כשזכרו שמות המשיח אמר שם "ר' יוסי הגלילי אומר אף שמו של משיח נקרא שר שלום שנאמר 'אבי עד שר שלום'". ומאשר החליט על המשיח שם "אל גיבור אבי עד שר שלום" מורה שהוא האלוהות.

אבל תשובת זה מבוארת במעט התבוננות. כי כן קרא יעקב את המזבח "אל אלוהי ישראל" ומשה קראו "ה' נסי" ע"ש הנס, ויחזקאל קרא את ירושלים "ה' שמה", כמו שאברהם קרא את הר המוריה "ה' יראה". ועניין כל זה אינו אלא להורות על הדביקות בו ית' כמו שזכרתי למעלה, כי הדבר הקרוב אליו יכונה בשמו. כ"ש שכבר דרשו חז"ל באותו פסוק שנקרא חזקיהו כן. והוא אומרם בפרק חלק "לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון", אמר הקדוש ברוך הוא יבוא חזקיהו בעל שמונה שמות ויפרע מסנחריב בעל שמונה שמות, חזקיהו דכתיב "ויקרא שמו פלא יועץ אל גיבור אבי עד שר שלום", והאיכא חזקיה, שחזקו יה, דבר אחר שחזק את ישראל לאביהם שבשמים. סנחריב דכתיב: תגלת פלאסר, פלנאסר, שלמנאסר, פול כורונון, ירב, אסנפר רבא ויקירא, והאיכא סנחריב שסיחתו ריב, ד"א שסח ונחר דברים כלפי מעלה. וכבר פירשו למה תאר הנביא לחזקיהו בכל התארים האלה. אם **פלא** לפי שנעשה

עמו פלא גדול באריכות ימיו, ויועץ כפי חכמתו, ואל לפי שהיה מלך ושופט ישראל והוא מלשון "והגישו אדוניו אל האלוהים", וגיבור בתורה ולעשות רצון אביו שבשמים, אבי שהיה מרחם על ישראל כרחם אב על בנים, עד לפי שנתווספו ימי חייו וזמנו, שר להיותו מלך בן מלך שר וגדול בישראל, ושלום כי שלום ואמת היה בימיו. ולכן אמר בו "ויקרא שמו" רוצה לומר שהיו שמותיו כפי מעשיו ופעולותיו. האם מפני זה נאמר שחזקיה היה אלוהי כיון שנקרא בשמות האלה האלוהי. והנה המלכים והנביאים היה נכנס בשמותם שם הקדוש ברוך הוא, חזקיהו, אמציהו, ישעיהו, ירמיהו, זכריהו, צפניה, יחזקאל, וכולם כן. ואיך יפרשו הכתוב הזה על משיחם והרי הוא אומר "בן נתן לנו" מורה שכבר היה נולד ונתן, ומשיחם נולד אחרי כן יותר מחמש מאות שנה, עד שלזה הוצרכו מפרשי ההגדות לאמור שנתן הוא עבר במקום עתיד. גם לא יבושו מלקראהו "אבי עד" בהיותו לדעתם כן. ואומנם בשנפרש הכתוב בדרך חז"ל על חזקיהו יצדק "בן נתן לנו" לפי שכבר היה נולד בעת שנאמרה נבואה זאת.

ואומנם דרשות ר' יוסי הגלילי שדרש אותו על משיח, מצא מקום לומר כן לפי שהמשיח יהיה מזרע חזקיהו ומתדמה אליו במעשיו, עד שמפני זה אמרו בהגדות שפרשתי שהיה שמו "מנחם בן חזקיהו", כי כמו שדרשו מלכות דוד על המשיח, כן דרשו עליו מלכות חזקיהו. האומנם כפי פשט הכתובים התארים האלה כולם לא נאמרו אלא על הש"י, מלבד "שר שלום" שהוא היה התואר המיוחס לחזקיהו. והוא דרך תרגום יונתן ופירש"י, ויהיה שיעור הכתוב "ויקרא שמו" - הקדוש ברוך הוא שהוא "אל גיבור פלא יועץ אבי עד" - קרא שמו של חזקיהו "שר שלום" לפי ששלום ואמת יהיה בימיו. ויש ראייה ע"ז הפירוש ממה שאמר הכתוב ויקרא שמו היו"ד בחיריק והרי"ש בקמץ. ומפרשי הנוצרים הרגישו בזה וכתבו שהוא טעות אצלנו, ולכן העתיקו ויקרא הקו"ף בקמץ והרי"ש בצירי, ואמרו שכן העתיקוהו שבעים המעתיקים, והוא כזב מבואר.

אומנם ראוי לתת סיבה כפי הפירוש הזה, מה ראה הנביא לתאר הקדוש ברוך הוא בכל התארים האלה במקום הזה.

אבל הסיבה בזה מבוארת שהשם כפי הפעולות אשר עשה בזמן חזקיהו אם פלא ע"ש הפלאות אשר עשה במפלת סנחריב ורפואות חזקיהו, והשבת הצל אחרנית. ואם יועץ לפי שעצתו נתקיימה ולא עצת סנחריב ובאומרו "עוצו עצה ותופר". ואם אל לפי שהוא אל עולם אלוהי אלוהים ולא כמאמר סנחריב "מי בכל אלוהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי". ואם גיבור לפי שהראה גבורתו בשמים ובארץ בהשבת צל המעלות ובמפלת סנחריב, ואבי עד לפי שהוא ית' אב ואדון הזמן ולכן היה בידו להוסיף על ימי חזקיהו ט"ו שנה.

וכפי הדרך הזה גם שר שלום נוכל לפרש שהוא תאר ושם להקב"ה, ושיהיה לפ"ז ענין "ויקרא שמו" מלשון גדולה ושררה, כמו "וקרא שם בבית לחם" "ועשית לך שם", אף כאן אמר

על חזקיהו "ויקרא שמו" שהקב"ה יגדל שמו וטבעו בעולם עד "ואגדלה שמך". הנה א"כ אם נפרש השמות האלה על הקדוש ברוך הוא נכון הדבר, ואם נפרשם על חזקיהו כבר יפלו עליו מבלי ערעור, וכן במלך המשיח היוצא מחלציו.

[אחד להקב"ה ואחד לדוד]

עוד הביא הגדה אחרת ממה שאמרו בחגיגה פרק אין דורשין:

כתוב אחד אומר "כרסיה שביבין די נור" וכתוב אחד אומר "עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתב", לא קשיא: אחד להקב"ה ואחד לדוד, דברי רבי עקיבא. **ופירש"י** לדוד למשיח.

והוכיח מזה המפקר שהיה המשיח בן אלוהי כיון שהיה בשמים כסאו אצל הקדוש ברוך הוא ביום הדין. ומרוב רשעו לא הביא ההגדה כולה, כי הנה שם נאמרו על זה שלוש דיעות, והדעת שזכר המפקר היא הראשונה והיא לרבי עקיבא, כמו שאמר כי הוא רצה לחנק ולתלות עצמו באילן גדול, אבל רבי עקיבא עצמו חזר בו.

זזה תורף ההגדה שם:

כתוב אחד אומר כרסיה שביבין די נור גלגלוי נור דלק וכתוב "עד די כרסון רמיו", לא קשיא אחד לדוד ואחד לו, כדתינא: אחד לו ואחד לדוד דברי רבי עקיבא. אמר לו ר' יוסי הגלילי עקיבא עד מתי אתה עושה קודש חול אלא אחד לדין ואחד לצדקה, קבליה מיניה או לא קבליה מיניה? ת"ש אחד לדין ואחד לצדקה דברי רבי עקיבא, אמר לו בן עזריא עקיבא מה לך אצל הגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואוהלות, אלא אחד לכסא ואחד לשרפרף, כסא לישב עליו שרפרף להדום רגליו, שנאמר "כי כה אמר ה' השמים כיסאי והארץ הדום רגליו", ע"כ.

ומאשר ביאר השלם רבי יוסי הגלילי שאמרו "אחד לדוד" היה דרך חול, וגם רבי עקיבא קיבל זה ממנו וחזר מדעתו ונעתק לדעת רבי יוסי הגלילי, כיסתה כלימה פניו של המפקר ולא הביא המאמר כולו.

והתימה מהחכמים אשר היו בעת הויכוח כולם, ושחסרו מאמר קדשי הקדשים להשיב את האפיקורוס. וגם מהחכם **יצחק נתן ור' משה בוטריל** שהם ג"כ ענוהו עכ"ז תשובותיהם איך לא ענו כסיל באולתו ולא גלו את חרפתו, וקבלו ממנו ההגדות והמאמרים שהביא כמו שהוא זי"פם. שרו להו מארייהו כי הוא עוון פלילי.

ועתה הנני מודיעך פירוש ההגדה הזאת כמו שפרשתי במעיין הח' **ממעיני הישועה** והוא שרבי עקיבא פירש שתי כסאות שאמר דניאל "עד די כרסון רמיו" אחד להקב"ה ואחד לדוד, מהודיע שבזמן הגאולה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד ולהעניש אחד להקב"ה כפי המשפט אשר יעשה בשרים העליונים לבטל כוחותיהם והשפעותיהם, ואחד לדוד רוצה לומר שתהיה מעלות מלך המשיח בארץ שיגבור על אויביו ויחריב היונים ומלכיהם. הנה א"כ יהיה כסא דוד אשר בארץ מכוון כנגד כסא הש"י בעליונים, ושלכן אמר הכתוב "עד די כרסון רמיו" **שפרש"י** נתקנו לישב עליהם, ואמר "כרסיה שביבין די נור" להגיד ששתי הכיסאות רוצה לומר העליון האלוהי והתחתון המשיחי שניהם יהיו כאש משרף ומשחית, אם הכסא האלוהי העליון לשרים העליונים, וכסא המשיח התחתון הארצי לגויי הארצות. לא שיהיו שניהם שווים בענין דין העולם, אלא כל אחד יהיה שביב דינור שורף כפי ענינו.

אבל רבי יוסי הגלילי לא נחה דעתו בזה, לפי שהכתוב אומר "ועתיק יומין יתיב כרסיה שביבין די נור" מורה ששני כסאות בשמים ובארץ המקודשים מיוחסים להש"י לא לדוד, והמשפטים כולם בין בעליונים בין בתחתונים כולם יהיו מידו ית' ואליו ראוי שייחסו לא לדוד ומלך המשיח. ולכן אמר "עקיבא עד מתי אתה עושה קודש חול", רוצה לומר נקמת האויבים שיעשנה הקדוש ברוך הוא בעצמו איך תעשנה חול ליחסה למשיח בן דוד. ונראו הדברים בעיני רבי עקיבא וקבלם, ונטה לדעת רבי יוסי הגלילי לומר שהיו שתי הכיסאות אלוהיות, אבל היה אחת למידת הדין ואחת למידת הרחמים, כי אם עונות ישמור יה מי יעמוד לפניו אם לא תהיה ימין הרחמים מקרבת.

האומנם רבי אלעזר בן עזריה לא קבלה וגער ברבי עקיבא לפי שהודה בו, שעם היות הדבר בעצמו כן, אין ראוי ליחס כסאות מתחלפים למידות האלוהות, כי אולי יבוא זה לחשוב שיש שם שתי רשויות רוצה לומר שתי התחלפות לדברים אחת פועלת הטוב ואחת פועלת הרע כדברי המינים, וכבר הזהירו השלמים "חכמים היזהרו בדבריכם". ולכן בחר ראב"ע בדעת שלישי. והוא שלא היה חילוף הכיסאות כפי היושב בהם כדעת הראשון, ולא כפי המידות היוצאת ממנו ית' כפי הדעת השני, אבל שהם בערך המקבלים, שהכסא האחת הוא מליצה ומשל למשפט העליון שיעשה ריבון העולמים כשיבטל כוחות השרים העליונים, ואומנם האחר הוא גם כן לו ית' אבל כדמות השרפרף הדום לרגליו והוא פעולתו בתחתונים אשר בארץ המה ע"ד מאמר הנביא "השמים כיסאי והארץ הדום רגלי". ולפי שהיה הפועל אחד והפעולה אחת מאתו אמר "ועתיק יומין יתיב כרסיה שביבין דינור", שכנה הכסא בלשון יחיד, האומנם כפי המקבלים תאר את הפעולה בריבוי הכיסאות שהוא משל למשפט שיעשה הקדוש ברוך הוא בעליונים ולמשפט יעשה הש"י בתחתונים. זה דרך חז"ל, וכל דבריהם חכמה העליונה באמת.

חלק שני, העיון השלישי - פרק ג'

בביאור הגדות אחרות שהביאו גם כן לבאר שהיה במשיח טבע אלוהות.

[אגדת: גואל שאני עתיד להעמיד מכם אין לו אב]

עוד הביא המפקר הגדה אחרת. ואמר שהיא **בבראשית רבה** לר' **משה הדרשן** בפסוק "ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם".

זה שאמר הכתוב "יתומים היינו ואין אב". א"ר ברכיה אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אתם אמרתם לפני יתומים היינו ואין אב אף גואל שאני עתיד להעמיד מכם אין לו אב שנאמר "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח", וכן הוא אומר "יעל כיונק לפניו", ועליו אמר דוד "אני היום ילדתיך", ע"כ.

והוליד מזה שהיה משיחם המדומה בן אלוהי שלא היה לו אב אנושי.

וכבר השיבו עליו שרצו באומרם שהמשיח לא יהיה לו אב שלא ילמד חכמתו מאחר אלא מעצמו כאברהם אבינו, וזה שאמר "ומתחתיו יצמח" רוצה לומר שמעצמו בלי סיוע זולתו יחול עליו שפע הנבואי. והביאו ראיה ע"ז ממאמר אחר לר' ברכיה זה עצמו באיכה רבתא ז"ל: אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אתם אמרתם בבבל יתומים היינו ואין אב חייכם שאני מעמיד לכם גואל שאין לו אב ואם, הדא הוא דכתיב "היא אסתר בת דודו כי אין לה אב ואם", וא"כ תאמר ששתוקית היא, אלא כיון שנתעברה אמה מת אביה וכיון שנולדה מתה אמה. ומזה יתבאר שפירש "אין לו אב" שמת קודם הולדה. והנמשל במאמר הזה הוא כי בזמן בית שני פסקה הנבואה ומלך המשיח תתחיל הנבואה בו, וזה מורה ש"אין לו אב" אלא שקדם שלמותו מעצמו.

ותשובה זו מספקת לעניין ויכוחם, אף כי נתערבו בה הדברים. שפעמים אומרים שהרצון באמרו "לא יהיה לו אב" שלא ילמד חכמתו מאחר, ופעמים אומרים שהרצון בו שיהיה יתום ואביו מת. וכן אמרו במדרש ישעיהו:

"ועל כיונק לפניו" א"ר אליעזר כן יהיה מלך המשיח כיון שיצא לאוויר העולם מת אביו ויישאר יונק משדי אמו, היינו דאמר קרא "כי הנני מביא את עבדי צמח".
ר' יהודה בר סימון אמר היינו צמח היינו מנחם חושבנא דדא כחושבנא דדא, ע"כ.

ונראה לי בפירוש ההגדה הזאת: שישראל אמרו "יתומים היינו ואין אב", ולא היה זה להכחיש אופן תולדותם ושכל אחד מהם הולידו אביו כי לא היו כולם אלוהות, אבל הייתה כוונתם שהיו כיתומים שאין להם אב מרחם וחומל, רמז להסתרת פני ה' בגלותם, ושהוא ית' השיבם אל תחשבו מפני זה שאבדה תקוותכם בגאולה כי אף הגואל שאני עתיד להעמיד

מכם אין לו אב. והסתכל אמרו "להעמיד מכם" שאמרו בזה שהמלך המשיח יהיה כאחד ממנו ויהיה כמו כן מכל הצדדים מפאת האם ומפאת האב, וגם יהיה מאנשי הגלות סובל צרות הגלות כיתר אחיו, ועל זה אמר "אין לו אב" באותו לשון עצמו שאמרו ישראל "יתומים היינו ואין אב", שהכוונה בו שיהיה הוא ג"כ בגלות נעזב כיתום. וכלל בזה ג"כ שלא יהיה ענינו וקנין ממשלתו כיתר המלכים אשר על פני האדמה שנחלו המלוכה מאבותיהם והם הוסיפו עליה, כמו שהיה עניין שלמה עם דוד אביו, כי הנה עניין מלך המשיח לא יהיה כן, כי הוא לא יירש ממלכה וממשלה כי גולה ונרדף מחולל ומדוכא יהיה ככל בני ישראל הנואקים. ולכן הביא לראיה "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" כלומר שהוא יקום מעצמו, כי יעיר ה' את רוחו לקנא קנאת עמו קנאת תורת אלוהיו ולתת את נקמתו באויביו. ולהעיר על גודל ערכו ומעלתו קודם לכן הביא ג"כ "ויעל כיונק לפניו" ומאמר דוד ג"כ "אני היום ילדתיך", כאלו אמר שעד אותו היום לא היה נחשב לכלום והוא כאלו נולד שוטר ומושל באותו היום.

[זה מלך המשיח שנאמר "אני היום ילדתיך"]

עוד הביא הגדה אחרת שהיא ג"כ בבראשית רבה על:

ופרעה חולם א"ר יהושע בן לוי בא וראה שלא כמידת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מידת בשר ודם מכה באיזמל ומרפא ברטיה והקב"ה אין אומנתו כן אלא בדבר שהוא מכה בו מרפא, הה"ד "כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך".
וכן אתה מוצא ביוסף ובישראל בדבר שהכה בו רפאם, ישראל חטאו בבתולה שנאמר "ושם עשו דדי בתוליהן", ולקו בבתולה שנאמר "נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה", ומתנחם בבתולה שנאמר "כי עשה ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר".
ר' הונא בשם ר' אמי אמר זה מלך המשיח שנאמר "אני היום ילדתיך" ועליו אמר ישעיהו "למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט עד יצא כנוגה צדקה", ע"כ.

והוכיח מזה שאם המשיח הייתה בתולה ושנתעברה מהאלוה כמ"ש "אני היום ילדתיך" והשיבוהו ביוכוחיהם שבתולה נאמר על כנסת ישראל כמ"ש "שובי בתולת ישראל שובי אל עריך", ולא נאמר על אשה פרטית. ושבהגדה הזאת זכרו "חטאו בבתולה ולקו בבתולה", וא"א לפרשה לפי דרכו כי אם על ישראל. ושכן ראוי שיפרש מה שאמר "ומתנחם בבתולה", כי שלשתם ראוי שיובנו בדרך אחד. ואם היה "חטאו בבתולה" פירושו שנבעלו ו"לקו בבתולה" גם כן שנשים בציון ענו ושתייהן בעולות, הנה הג' ראוי שיובן גם כן על הנבעלת, כ"ש שהפסוק "נקבה תסובב גבר" לא אמר בתולה. והטענות הלציות האלה מספיקות לעניין ויכוחם, כי לטענה כוזבת תספיק תשובה חלושה.

אבל פירוש ההגדה כפי ענינה הוא אצלי כמו שאמר. הנה כנסת ישראל כנו אותם הנביאים בשם בתולה משתי בחינות:

האחד, לפי שהייתה אומה נאמנה לאלוהיה לא עלה עליה עול עבודה זרה ולא נבעלה לאלהים אחרים.

והשנית, לפי שהייתה חופשית בלתי משועבדת לאומות העולם כבתולה שלא ידעה איש אותה, וכמו שאמר המשורר "ה' אלוהינו בעלוננו אדונים זולתיך".

ולכן אמרו "שחטאו בבתולה", רוצה לומר שחטאו ישראל ונבעלו לאלהים אחרים בהיותם אומה בתולה ערוכה בכל ושמורה לאלוהיה, וכמו שהביא לראיה "ושם עשו דדי בתוליהן" שנאמר על הע"ז שהיו עובדין. גם כווננו לומר "חטאו בבתולה" שחטאו בהיותם חופשים בלתי משועבדים לשום אדם כי אם לה' לבדו, ומרוב טובה חטאו לו ע"ד מה שאמר "וישמן ישורון ויבעט".

עוד הודיע "שלקו בבתולה" רוצה לומר שהכניסו האויבים פסל להיכל וחללו העבודות הקדושות שם היו הנשים הנבעלות בציון ובערי יהודה. גם כי באו גויים בנחלתם והעבידו את ישראל, נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה, כפשוטו.

עוד אמר "שמתנחם בבתולה" וענינו שמתנחם בשלעתיד לבוא תשוב האומה לבתוליה בשתי הבחינות אשר זכרתי. אם בעבודה האלוהות שתתייחד באמונתו וכולם ידעו אותו למקטנם ועד גדולם וירדפו אחריו והאלילים כרות יכרתון, והביא ע"ז ראה פסוק "כי ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר", והוא נסמך לזה במה שדרשו בשוחר טוב אמרו שם "נקבה תסובב גבר" בעולם הזה הקדוש ברוך הוא מחזר על ישראל שיעשו רצונו ויעשו תשובה, אבל לעתיד לבוא ישראל מחזירין על הקדוש ברוך הוא שיעשו רצונו שנאמר "נקבה תסובב גבר".

ואומנם כפי הבחינה השנית יתנחמו גם כן בבתולה. שהאומה הנכבשת ומשועבדת לגויי האדמה עם היותה כנקבה העלובה ענייה סוערה, והאומות המשעבדים אותם כגבר המושל בה, הנה בבוא הגואל תהיה היא מושלת על מושליה. וזה היה החידוש הגדול שאמר עליו "כי ברא ה' חדשה בארץ" שהנקבה שבעלוא אדונים קשים בגלות תסובב ותמשול בגבר המושל בה. ולכן לא אמר בתולה תסובב גבר אלא "נקבה" שהיא לשון בעולה כי אחר שנעשה בה נקב נקראת נקבה. ואמרו חז"ל שאין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, וכן אמרה תורה "ואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך", אבל בעניין האומה לא יהיה כן, כי עם היותה נקבה נקובה רוצה לומר נכבשת בגויים עליה, הנה באחרית גלותה היא תמשול על מושליה. ומה טוב אמרו "נקבה תסובב גבר" כי רמז בזה למה שניבא ישעיהו שבאחרית הימים ילכו עמים רבים אל הר ה' ואל בית אלוהי יעקב ללכת באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים לכל העולם, ועל זה אמר ג"כ "תסובב גבר" הרומז לאדום וישמעאל, כמו שדרשו

חז"ל על דרך גבר בעלמה שהוא גלות אדום שהוא ישוב וייסוב מדרך אמונתו ודתו אל דתה ואמונתה.

והנה הכתוב מורה על שתי דרשות האלה במאמר "נקבה תסובב גבר", ושהיא תשוב לבתוליה כבראשונה במה שאמר "שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה עד מתי תתחמקין הבת השובבה כי ברא ה'" וגו', ומפני זה אמר רבי יהושע בן לוי "ומתנחם בבתולה" לפי שנזכרה בתולה בפסוק. אומנם רב הונא בשם ר' אמי לא דרש "תסובב גבר" על האומה כי אם על המשיח. ויש לעיין מה היה לדעתו החי דוש אשר ברא ה' בארץ בשנקבה אחת תוליד בן זכר שיהיה אחרי כן מלך המשיח, כי כן ילדה יוכבד את משה. וגם הראיה שהביא מפסוק "אני היום ילדתיך" ופסוק "למען ציון לא אחשה" וגו'.

ונראה לי שר"א דרש הכתוב כן, "כי ברא החדשה בארץ" שעם היות הנקבה כפי המנהג הטבעי תוליד בנה ילד קטן מאוד ותגדלו מעט מעט, שהנה הקדוש ברוך הוא לא יעשה כן בענין האומה עם מלך המשיח רוצה לומר שיתילד בנערותו ויתגדל כבן מלכים מעט מעט, אבל יברא ה' חדשה בארץ שהנקבה שהיא האומה שתשה כוחה כנקבה יצא ממנה מלך המשיח לא במדרגת ילד קטן כי אם גבר חכם בעוז, כי גבר הוא כמו גיבור, כי יגלה באומה פתאום ומיד יתראה גבורתו כמ"ש הנביא "ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים", ואמר ישעיהו ג"כ מסכים לזה "ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה וגו' אלה אפוא הם". ואמר ר' אמי שע"ז אמר דוד "אני היום ילדתיך" והסתכל בדברי דוד כי הנה להישמר עצמו מתעתוע אמונת הנוצרי במלת ילדתיך אמר בתחילת הפסוק "אספרה אל חוק ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך", הנה באמרו "אספרה אל חוק" הודיע לבני האדם שלא אמר ה' אליו בני היום ילדתיך על צד הדיוק האמיתי, כי מבואר הוא שאין בן להקב"ה ואינו מוליד לא היום ולא לעולם, אבל שהיה סיפורו ודבריו אלה "אל חוק" רוצה לומר אל מנהג בני אדם וחוקם שאומרים לעבדיהם הנאמנים והנאהבים "בני אתה", ובעשותם להם גדולה ומעלה רמה או הצלה מעולה יאמרו לו "אני היום ילדתיך", רוצה לומר כאלו היום נתתי לך המציאות הזו.

וכן דרש ר' אמי שיאמר למלך המשיח בהתגלותו באומה עד עתה היית גולה ומשועבד ונרדף נדף כיתר אחיו בני ישראל, ועתה שהחזקתי בידך הוי כאלו היום ילדתיך בזאת המעלה ופתאום באתי אליך. ולפי שהנקבה שתסובב הגבר ההוא, נאמרה בדרך משל על האומה שיצא ממנה מלך המשיח, לכן אמר ר' אמי על צד הפירוש "ועליו אמר ישעיהו למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט עד יצא כנוגה צדקה" שמדבר בעניין האומה, וכמו שכתוב אחריו "כי יבעל בחור בתולה יבעלך בניך ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלוהיך".

חלק שני, העיון השלישי - פרק ד'

בביאור הגדה אחרת שהביא המפקר ג"כ להוכיח שהיה המשיח בן אלוהי.

[אגדת בעטרה שעטרה לו אמו]

עוד הביא הגדה שאמרו במדרש שיר השירים על פסוק "בעטרה שעטרה לו אמו". וזה תארה, א"ר חנינא חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שעשתה בת שבע עטרת לשלמה בנה, אמר ר' יוחנן רבי שמעון בר יוחאי שאל את ר"א בר' יוסי ואמר ליה אפשר ששמעת מאביך מה "בעטרה שעטרה לו אמו"? אמר לו הן.

- והאיך?

אמר לו בתחילה הקדוש ברוך הוא חבב את ישראל והיה קורא אותם "בתי", הה"ד "שמעי בת וראי", ולא זז מחיבובם עד שקראם אותם "אחותי", שנאמר "פתחי לי אחותי רעיתי", ולא זז מחיבובם עד שקרא אותם "אמי", שנאמר "הקשיבי עמי ולאומי", "ולאמי" כתיב.

עמד רבי שמעון בר יוחאי ונשקו על ראשו אמר לו אלו לא באתי אלא לשמוע דבר זה דיי, ע"כ.

וחבר לזה המפקר הקדמה שנייה מדבריהם. והוא שכל שלמה האמור בשיר השירים קודש, והוליד מזה ששלמה הכתוב כאן נאמר על הש"י מלך שהשלום שלו, ושקרא לישראל אמי לפי שבאותו האומה קבל הקשר והיא העטרה שעטרה לו אמו.

והנה ההגדה הזאת באה ג"כ במדרש **תנחומא**. חכמי קבלה דרשו אותה בדרך נסתר על ענין הספירות כמו שכתוב **בספר הבהיר**. אומנם בעת צר ומלחמת הויכוחים לא השיבוה חכמי המאמינים, כי אם שרמזו בזה המאמר שחבב הקדוש ברוך הוא את האומה ראשונה בתת לה התורה כאב לבתו, ואח"כ בפשעיהם נתמעטה האהבה וחזר להיות לה כאח לאחותו, ושלימות המשיח יהיה בכבוד גדול כבן לאמו. ואמרו שלכן זכר האם ולא זכר האב לפי שעשה המשל בנקבות.

והחכם הר"ר **יצחק נתן** השיב שהבת והאחות והאם היו כולם בבחינת הכבוד. כי בראשונה אמר הקדוש ברוך הוא לאומה "שמעי בת וראי" והזהירה על היראה. לאחר שעשה המשכן נהיה עמים שווים לשבת יחדיו כאח עם אחות ע"ד "מי יתןך כאח לי", וציוה לדבקה בו. ואחרי כן לעתיד תהיה כנסת ישראל כאם שינהג בה כבוד כבן לאמו. ודברי תשובותיהם קרובים זה לזה, וכולם בלתי מספיקות. כי הנה האומה תתחייב לתת כבוד להש"י, לא הקדוש ברוך הוא

בה לשיכונה הוא בשם בן והיא בלשון אמו.

ומה שנראה לי בפירוש ההגדה הזאת אודיעך בה. לא כדרך המקובלים כי איני מהם ולא למדתי חכמת הקבלה ודעת קדושים לא אדע, כי אם ברוחי וסברתי הפשוטה, ומה שדעתי ומקלי יגיד לי כי במקלי עברתי את הירדן הזה רצוני ביאור ההגדות האלה. ואומר שבמעט מההתבוננות יתבאר שההגדה לא כיונה דבר ממה שחשב המפקר כשיוודע סגנון ההגדה באמת, כי גם בזאת החליף השיטה. וכדי שתובן על אמיתתה ראוי להעתיקה מתחילתה ועד סופה אחרי אשר לא נתנו לב לזה החכמים המתווכחים. וז"ל:

"צאנה וראנה בנות ציון" המצוינים במצוות ומע"ט במילה בתגלחת בציצית, "במלך שלמה" במלך שהשלום שלו, "ובעטרה שעטרה לו אמו" הוא כולל. וקרא למשכן "עטרה" מה העטרה הזאת מצוירת כך היה המשכן מצויר תכלת וארגמן. "שעטרה לו אמו", אר"ח חזרנו על כל המקרא ולא מצינו שעשתה בת שבע עטרה לשלמה בנה. רבי שמעון בר יוחאי שאל את ראב"י: אפשר ששמעת מאביך מהו "בעטרה אשר עטרה לו אמו", אמר לו: הן, כך אמר אבא משל למלך בשר ודם שהייתה לו בת יחידה והיה אוהבה ביותר, לא זז מחבובה עד שקראה "בתי", לא זז מחבובה עד שקראה "אחותי", לא זז מחבובה עד שקראה "אמי" כך מתחילה הקדוש ברוך הוא חיבב את ישראל והיה קורא אותם "בתי" שנאמר "שמעי בת וראי", ולא זז מחבובה עד שקרא אותם "אחותי" שנאמר "פתחי לי אחותי", ולא זז מחיבובם עד שקרא אותם "אמי" שנאמר "שמעו אלי עמי ולאומי", "אמי" כתיב.

עמד רבי שמעון בר יוחאי ונשקו על ראשו אמר אלמלא לא באתי אלא לשמוע דבר זה ד"י.

"ביום חתונתו" על הים, "וביום שמחת לבו" בירושלים.

דבר אחר:

"ביום חתונתו" בסיני, "וביום שמחת לבו" באוהל מועד. "צאנה וראנה" צאו וראו "במלך שלמה" במלך שהשלום שלו "בעטרה שעטרה לו אמו" על הים "ה' ימלוך לעולם".

אמר לו הקדוש ברוך הוא כביכול אתם קשרתם כתר מלכות בראשי, אין אתה מוצא בכל ספר יחזקאל "צבאות", לומר כל הימים אשר אתם בגלות אין לי חילוק מלכות עד שתחזרו למלכותם שנאמר "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והייתה לה' המלוכה, ואומר "ה' מלך עולם ועד אבדו גויים מארצו".

"ביום חתונתו" אלו ימי המשיח, שנמשל הקדוש ברוך הוא לחתן שנאמר "ומשוש חתן על כלה", "וביום שמחת לבו" בבנין בית המקדש שנאמר "וגלתי בירושלים וששתי

בעמ"י, ע"כ.

הנה ביארו שהבת והאחות והאם לא נאמרו בערכי ית' כי אם בדרך משל המלך, לא שיהיה לו ית' אם חלילה. ואיך לא יהיה ענין האם משל, מאחר שהבת והאחות הם משל גם לדעתו, ושלשתם שווים בעניינם: הבת והאחות והאם.

גם ביארו שהעטרה השבח והשיר שעשתה האומה להקב"ה, אם במעשה המשכן שהיה מצויר כעטרה, ואם על הים שקבלו מלכותו ואמרו "ה' ימלוך לעולם ועד" כביכול קשרו כתר מלכות בראשו, ואם בקבלת התורה בהר סיני ובחנוכת המזבח האוהל מועד. ואיך יוכל המפקד לפרש העטרה על התלבשות הקשר בהיות דבריהם ז"ל מבוארים.

[ביאור האגדה]

אך אומנם בעניין ההגדה הזאת ראוי לעיין מה ראו לעשות משל בבת ואחות ואם. והנה לפרש הכתוב שאמר "בעטרה שעטרה לו אמו" לא צריך לדבר מאח ואחות, כי אם לדרוש בלבד אמו זו כנסת ישראל בעטרה שעטרה לו במשכן או על הים וכו', ומה לו עם הבת ועם האחות. ועוד אם בא לתת משלו בנשים למה לא זכרו ג"כ כלתו או אשתו והוא יחס אחר חוץ מבת ומאחות ומאם, ופסוק מלא הוא בדברי ישעיהו "ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלוהיך", וגם בדברי שלמה בשיר השירים "כולך יפה רעיתי ומום אין בך אתי מלבנון כלה", "נופת תטפנה שפתותיך כלה". ועוד למה זכרו הבת בראשונה והאחות באמצע והאם באחרונה. ואחשוב שהמדרש דרשו ראשונה "בעטרה" על המשכן, ור' חנינא הוקשה לו הדרשה הזאת מפני מה שאמר "שעטרה לו אמו" כי מה האם אשר תיחוס לשלמה המלך שהשלום שלו.

אומנם ר' יוסי שהגדיל התבונה בעומק המשל הזה גלה בו ששלוש עטרות עטרו בית ישראל להקב"ה:

האחת בצאתם ממצרים בשירת הים. שכולם קבוצי עטרה כתר מלכות יחסו לאל ית' באומרם "ה' ימלוך לעולם ועד", כלומר שהיו מקבלים מלכותו עוד כל ימי הארץ לנצח נצחים. ולפי שהיה ישראל אז עם אחד ושפה אחת בלי חילוק עשה השלם משלו במלך שהייתה לו בת יחידה, כן היה ישראל בית אחד ומיוחד בצאתה ממצרים. או שתהיה העטרה וההמלכה בסיני כשקבלו תורתו ואמרו "נעשה ונשמע", או בחנוכת המזבח בקדושת אוהל מועד, או בבנין בהמ"ק ראשון שהיה דוגמת המשכן בהיות ישראל כולו מלכות אחד מקושרים ומקובצים יחד, כי כל זה בכלל בעטרה אחת. וכמו שהוכיח מפסוק "שמעי בת וראי והטי אוזנך" כי הוא רומז על האומה כשיצאה ממצרים ונתן לה תורה ומצות. ולכן נאמר שם "ובת צור במנחה פניך יחלו עשירי עם" שהוא רמז לחירם מלך צור שחלה את פני שלמה בעצי ארזים לבנין הבית.

והעטרה השנית היא בבנין בית שני. ולפי שזה היה אחר חלוק מלכויות וגלות השבטים,

וקצתם שבו וקצתם לא שבו, לכן קרא אותם אחות כי אח ואחות הוא ממאמר המצטרף, וכן קרא יחזקאל למלכות יהודה וישראל שתי אחיות "אהלה ואהליבה", וכאלו אמר שבבית שני שבה אחת משתי האחיות והיא מלכות יהודה ולא האחרת שהיא מלכות ישראל, ולכן הביא לראיה "אחותי רעיתי". ואתה תחזה שבספר שיר השירים בא בפסוקים רבים "אחותי" קודם שזכרו, "לבבתני אחותי כלה", "מה יפו דודיך אחותי כלה", ואחרים. ולא לקח לו השלם לראיה כי אם מה שכתוב אחרי כן "אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק פתחי לי אחותי רעיתי" וגו', שדרשו בו ג"כ **בתנחומא** על בית שני, אמרו אחותי בבבל "לאלוהיך לית אנחנו פלחין", רעיתי במדי "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוהו", יונתי ביון. הנה א"כ עשה המשל מהבת על בית ראשון, ומשל האחיות על בית שני, ומה טוב אמרו "לא זז מחבובה עד שקרא אותה אחותי", להגיד שהחיבה הראשונה היא בצאתה ממצרים קודם חטאתה, וש אחרי שישבו בארץ והרשיעו לחטא בעבודת אלוהים אחרים שהיה משורת הדין להסיר חיבתו מעליהם, הנה קב"ה לא עשה כן כי לא זז מחבובה עד שקרא אותה אחות לבנין בית שני. והביאם אל הארץ אם בזכות מה שאמרו הקדושים בבבל "לאלוהיך לית אנחנו פלחין", ואם בזכות מרדכי שבמדי לא כרע ולא השתחוהו לצלם ולאלוהי נכר הארץ, וגם בזכות מה שהיו עתידים לעשות היונים כשביקשו להעבירם מחוק התורה. ואחרי שזכר ענין בית ראשון וענין בית שני זכר העטרה.

והעטרה השלישית שהוא במשלו ענין הבית האחרון העתיד להיות. ועליו אמר במשל "לא זז מחבובה עד שקראה אמי", רוצה לומר אף על פי שהוסיפו לחטא בבית ב' עד שנתחייבו גלות לא זז הקדוש ברוך הוא מחבב את ישראל עד שקרא אותם אמי, שהוא ה' המיוחס על האומה בקיבוץ הגלויות, שאז בקיבוץ בניה לתוכה תהיה אם הבנים שמחה. ולכן המשילו הנביאים עדת ישראל על אם הבנים הבאים אליה מרחוק, כמאמר הנביא "ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה ואלה מי גדל הן אני נשארתי לבדי אלה איפה הם", ואמר "אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה", ואמר "להביא בניך מרחוק", כי תמיד יתואר האומה בשם אם, בבחינת קיבוץ בניה לתוכה בימות המשיח. והנה הביא ראה על זה הבית האחרון "הקשיבו אלי עמי ולאומי", ודרש הכתוב ש"אמי" כתיב. לפי שאמר למעלה בפרשה "הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו", רוצה לומר שאברהם היה עקר בטבע ושרה ג"כ עקרה, והנה אמר "כי אחד קראתיו" רוצה לומר שכל אחד מהם היה מטבעו כאחד המספרי שכתבו החכמים שאינו מתרבה, ואעפ"כ בדרך נס "ואברכהו וארבהו", כן יהיה ענין האומה שעם היותה שכולה וגלמודה גולה וסורה יחידה והיא מתנכרת יאסוף הקדוש ברוך הוא נדחיה וירבה עמה והמונה, וזהו אמרו מיד "כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה" וגו'. ולפי שעשה לנחמת האומה משל מהאב אברהם ומהאם שרה לכן סמך אליו "הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינה", שאמר עמי כנגד אברהם ולאומי קרא לאומה כנגד שרה אמם. והודיעם ענין הגאולה העתידה שנאמר "קרוב צדקי יצא ישעי וזרועי

עמים ישפוטו אלי איים יקוו ואל זרועי ייחלון" ושאר הפסוקים.

הנה התבאר מסגנון הכתובים שהטיב לראות ר' יוסי כשדרש ולאמי על האם שהיא קיבוץ יהודה וישראל בביאת המשיח, כי לא תהיה הגאולה ההיא להאחת מהאחיות בלבד כי אם לכללות האומה האם על הבנים.

ואתה דע לך שלא כיון ר' יוסי לומר בעניין הנמשל שיהיה כנוי בתי אחותי אמי להקב"ה, כאלו האומה היא בתו שהוליד או אחותו בת אביו או בת אמו או אמו אשר ילדתו.

ולא יחייב הכינוי כן, כי הנה מצינו שאמר ית' "ואני נסכתי מלכי" האם נפרש שיהיה המלך ההוא בין שיהיה דוד או מלך המשיח מלך על הקדוש ברוך הוא והוא ית' יהיה עבדו, מחויב שנפרש "מלכי" המלך שעשיתי אני, שהוא יחס הקניין לבעל הקניין. כן הוא אמרו עד שקראה בתי או אחותי פירושו הבת שלי שהיא בית ישראל, והאחות משתי האחיות שלי רוצה לומר שנדבקת בי. וכן "שמעו אלי עמי ולאומי", כמו שאין ראוי לפרש עמי על דרך "בתוך עמי אנכי יושבת" שיהיה הוא ית' כאחד העם, כן אין ראוי לפרש לאמי בהיותו מגזרת אם על אם הקדוש ברוך הוא, כי אם על אם ישראל ויהודה שהיא אומתו ועמו. ויפורש מאמר שיר השירים כן לדעת ר' יוסי.

הנה העטרה שעטרה לו להקב"ה הבת השובבה ביציאתה ממצרים ובישיבתה בארץ כל ימי בית ראשון, וגם העטרה שעטרה לו אחת מהאחיות בבית שני שהיא מלכות יהודה ששב שמה, לא היו נחשבים לכלום בערך העטרה שתעטר לו לעתיד לבוא אם הבנים כנסת ישראל בקיבוץ בניה לתוכו בשמחה. וזהו אמרו "צאנה וראנה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו" שזהו לעתיד לימות המשיח, והוא ע"ד מאמר הנביא "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון". ולכן לא זכר מהקורבה כי אם הבת והאחות והאם לרמוז על ג' הבתים, ולא זכר כלה או אשה, כי הוא שם כולל לאומה בכל הזמנים. ונזכרו בסדר הזה בתחילה ואחות באמצע ואם באחרונה, ועם זה לא יישאר פקפוק ולא ערעור בהגדה הזאת.

וכבר הביאו חז"ל ענין שלשת הבתים הראשון והשני והעתיד להיות בדבריהם פעמים רבות. אמרו בפסיקתא:

"אל בית אלוהי יעקב" משל למלך שהיה לו שלושה אוהבים וביקש לעשות פלטרין, הביא הראשון אמר זכורני אותו הר מתחילה, הביא השני אמר זכורני אותו שדה מתחילה, הביא השלישי אמר זכורני אותו בית. אמר לו חייך שאתה בונה אותה פלטרין וקורא אותה על שמך.

כך אברהם אמר "בהר ה' יראה", יצחק אמר "לשוח בשדה", יעקב אמר "אין זה כי אם בית אלוהים", לכך נאמר "אל בית אלוהי יעקב". וכן הוא אומר "הנני שב שבות

אוהלי יעקב", ע"כ.

כיוונו לבאר עניין האלוהי, והוא ששלשת הבתים הראשון והשני והעתיד להיות, הם כנגד שלושה אבות אברהם יצחק ויעקב. כי כמו שנמצא באברהם הגדולה והגבורה העושר והכבוד וקדושת אלוהים כך כל זה נמצא בבית ראשון, וכמו שנמרוד מלך בבל הצר לאברהם כך נבוכדנאצר מלך בבל הצר לישראל בבית ראשון. ולפי שמזרע אברהם בני קטורה יצאו האשורים שהחריבו בית המקדש לכן אמרו שאברהם ראה אותו הר, רוצה לומר שמזרעו יצא מי שעשה אותו הר חרב, ושעליו התפלל ואמר "ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה" כלומר ישגיח וישמור היעודים אשר הוא מיעד אותי היום הזה, שיהיו נזכרים לפניו סילוק בית המקדש הר חרב.

והנה יצחק כנגד בית שני. ולכן כהו עיניו מראות, כי כן בבית שני לא הייתה ליהודים אורה ושמחה מהנביאים ורוח הקודש הארון והכרובים, ולפי שמזרע יצחק בני עשו באו הרומיים שהחריבו בית שני לכן אמרו שיצחק קרה אותו שדה כמ"ש הנביא על זה "ציון שדה תחרש", ושעליו אמר "ויצא יצחק לשוח בשדה" שהתפלל על בהמ"ק כשיהיה שדה נחרב.

והנה יעקב מורה על הבית השלישי העתיד. ולכן הייתה מיטתו שלימה שלא נמצא בו פסול כי כל בניו היו זרע ברך ה', ויעקב נלחם עם שרו של עשו וישר אל מלאך ויוכל, לרמוז שבזמן הגאולה יעלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו ויהיה נקמה לה' באדום, ולפי שהיה ליעקב י"ב בנים שבטי י"ה לכן לבית העתיד יתקבצו כולם. ולהיות הדבר קונה בו שם מן התכלית וחלק היותר נבחר שבו, לכן לא נקראה האומה בשם אברהם ויצחק כי אם בשם יעקב ובשם ישראל יכונה. ולפי שהבית העתיד לא יחרב לכן אמרו שיקרא הבית מיושב מיוחס ליעקב לקבוץ בניו, ולזה אמר עוד "וכן הוא אומר הנני שב שבות אוהלי יעקב".

חלק שני, העיון השלישי - פרק ה'

בביאור הגדה אחרת הביא המפקר להוכיח שמלך המשיח לא יהיה

מטבע אנושי.

[זרע שבא ממקום אחר, ואיזו - זה מלך המשיח]

עוד הביא ראייה להוכיח שמלך המשיח לא יהיה אדם כאחד ממנו, ממה שאמרו במדרש רות

"ורם הוליד את עמינדב" ר' חנינא ור' יעקב בר אבין אמר כתיב "כי שת לי אלהים זרע

אחר תחת הבל כי הרגו קין". אותו זרע שבא ממקום אחר ואיזו - זה מלך המשיח.

וכן אמרו ב**בראשית רבה** זוטא בפ' נ"א

ר' **תנחומא** בשם ר' **שמואל בר נחמני** "ונחיה מאבינו בן" אין כתוב כאן אלא "ונחיה מאבינו זרע" שבא ממקום אחר ואיזה זה מלך המשיח.

והוכיח מזה המפקר שמלך המשיח לא יהיה מזרע אנושי ומטבע בני אדם לא מהם ולא מהמונם, אבל יהיה מטבע אלוהי.

הנה המאמר הראשון מאלה לא מצאתיו במדרש רות, אבל הוא ב**בראשית רבה** זוטא פרשה כ"ג. וגם מזה המאמר השמיט ברשעתו העיקר ולא הוכיחו המתווכחים עליו. כי תורף המאמר כך הוא

"ותקרא את שמו שת כי שת לי אלוהים זרע אחר" ר' **תנחומא** בשם ר' שמואל הסתכל באותו זרע שהוא קם ממקום אחר, ואיזה, זה מלך המשיח שבא מרות המואבייה שהיא מזרע אחר.

ומפני כן כשבא לדרוש אחרי כן פסוק "ונחיה מאבינו זרע" קיצר בדרשה. והכוונה בשניהם אחד, והוא מה שפירשו שיצא מלך המשיח מרות המואבייה, ובזאת הבחינה היה זרע אחר אשר לא מבני ישראל הוא.

ואומנם מה עניין זה לשת, הוא שראה הקדוש ברוך הוא בעניין הבל וקין והסתיר פניו מהם, וכשעלה במחשבתו מעלת מלך המשיח העתיד להיות רצה שיוליד אדם את שת שממנו הושת העולם ולא יחרב. וכן דרשו בבנות לוט שלא היה הקדוש ברוך הוא מספיק בידם לעשות הפועל המגונה ההוא, אלא שהביט שיהיה מלך המשיח עתיד להיוולד מרות המואבייה, שזהו זרע אחר ונכרי מבני ישראל.

[נטיעה מלמטה ומלמעלה זה מלך המשיח.]

עוד הביא הגדה מ**בראשית רבה** לר"מ הדרשן. על –

"והנה גפן לפני" אלו ישראל, שנאמר "גפן ממצרים תסיע".

דבר אחר: "לפני" זה מלך המשיח שנאמר "וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצת לך", יש נטיעה מלמטה ויש נטיעה מלמעלה, נטיעה מלמטה זה אברהם נטיעה מלמעלה זה מלך המשיח.

ומזה הוכיח המפקר שהיה מחייב להיות מלך המשיח אדם ואלוהי.

וחכמי הדור השיבוהו שיבוא שפע המשיח ומעלתו על כל המלכויות מלמעלה, שיפקוד ה' על צבא המרום במרום ואחרי כן על מלכי האדמה באדמה. ולהיות מעלתו בעליונים שרי האומות והתחתונים מלכי הארץ אמרו שהייתה נטיעתו מלמטה ומלמעלה. ואולי כיוונו לזה ג"כ

באומרם "וגבה ממלאכי השרת".

ונראה לי לפרש בזה שהנטיעה מלמעלה היא רמז על האבות והנטיעה מלמטה היא רמז על הבנים. והנה אברהם היה לו נטיעה מלמטה לפי שבניו וכל הנקראים בשם זרעו היו עם ה' נצר מטעיו להתפאר, אבל לא היה לו נטיעה מלמעלה שתרח ואבותיו היו עובדי ע"ז. אומנם מלך המשיח שהוא יהיה סוף אבות האומה כמו שאברהם היה התחלתה, יהיה בו נטיעה מלמטה ומלמעלה רוצה לומר שיהיה לו זכות אבות, כי הוא יהיה בריה דחזקיה בן שלמה בן דוד כי כולם קדושים ובתוכם ה', וזו היא נטיעה מלמעלה, וגם בניו וכל זרעו יהיה זרע ברך ה' וזהו נטיעה מלמטה.

[מדרש תהילים על פסוק "נשקו בר"]

עוד הביא הגדה אחרת ממדרש תהילים על פסוק "נשקו בר"

זה שאמר הכתוב "חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו". אמר רב משל למלך שכעס על בני המדינה, הלכו בני המדינה ופייסו את בן המלך שיפייס את המלך, הלך בן המלך ופייס את אביו, כיון שנתפייס לפניו הלכו בני המדינה לומר המנון למלך, אמר המלך לי אתם אומרים המנון לכו ואמרוהו לבני, שאלמלא הוא כבר אבדתי את המדינה, הוי "נשקו בר".

ומזה הוכיח המפקר ש"נשקו בר" נאמר על בן האלוה לפי שהוא הוציא את הנשמות מגיהנום אמר המלך "לכו ואמרוהו לבני". וגם ההגדה הזאת זייפה המפקר הזה אויב חרף ה', והוסיף בו דברים מלבו, וחסר ממנו עיקר המאמר. לא נאמר זה שאמר הכתוב חסד ואמת נפגשו, וגם אין בסוף המאמר הוי נשקו בר, כי לא עלה על לב הקדושים לפרש זה על הבן, לא שתהיה זו ראייה להיות המשיח בן האלוהי, כי לכל ישראל נאמר "בני בכורי ישראל", "בנים אתם לה' אלוהיכם" (דברים יד, א. אבל כוונת ההגדה היא אחרת בלא ספק.

ונפלאתי הפלא ופלא מחכמי אותם הדור אשר כתבו על ספר תשובות ההגדות האלה, איך לא שמו לבם לראות מפי ספרים אמתיים אם הוא כדברי המפקר או לא, ונתנו אמונה לדבריו והוצרכו לענות כסיל באיוולתו ולקבל כזביו ולעשות עליהם פירושים מבוהלים נבזים ושפלים, וע"ז נאמר "ואל ישעו בדברי שקר". כי הם קבלו ההגדה הזאת כדבריו וחשבו שנאמר "בן מלך" על המשיח, ושנקרא כן להיותו נביא ודבק בבוראו ושזכותו יציל את בני העולם כמאמר הנביא "ימלט אי נקי".

והדברים האלה כולם הבל המה מעשה תעותועים, כי הנה תורף המאמר כפי אמיתתו כך הוא שם.

"נשקו בר" רב ורב אחא, רב אמר נשקו בר של תורה שנאמר "לכו לחמי בלחמי ושתו בין מסכתי", עד שלא תזדקף להם מידת הדין ותאבדו דרכה של תורה, "פן יאנף

ותאבדו דרך", ר' אחא אמר "נשקו בר" של תשובה שלא תזדקף עליהם מידת הדין ותאבדו דרכו של תשובה, "פן יאנף ותאבדו דרך" ולא תהיו סבורים שמא אהליות ובצוצריית אני צריך, אלא ניצוץ אחד אני משליך ומאבד עולמי, "כי יבער כמעט אפו" למה הדבר דומה למלך שכעס על בני המדינה ופייסו את בן המלך שיפייס את המלך הלך ופייס את אביו כיון שנתפייס הלכו בני המדינה ואמרו המנון למלך אמר להם המלך לי אתם אומרים המנון צאו ואמרו המנון לבני שאלמלא הוא שפייסני כבר הייתי מאבד את המדינה, כך אמר הכתוב "כל העמים תקעו כף" אמר להם הקדוש ברוך הוא לי אתם אומרים המנון אמרוה לישראל שאלמלא הם לא נתקיים העוה"ז שנאמר "הרנינו גויים עמו", בשר ודם כשהוא בכעס אינו ברצון וכשהוא ברצון אינו בכעס אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, "כי יבער כמעט אפו" על אומות העולם "אשרי כל חוסי בו" אלו ישראל שהם חוסים בו. ע"כ.

הנך רואה בעיניך שבן המלך הנרמז כאן בדבריהם הוא ישראל.

אבל כוונת השלמים האלה ובמה היו חולקים, הוא, ששניהם קבלו שבמזמור הזה יכוון לעתיד לבוא. להודיע ממה שיעשו האומות כנגד ישראל בגלות ומהתשועה העתידה וביאת משיח, כמ"ש בתחילתו "למה רגשו גויים ולאומים יהגו ריק יתייצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו וגו' ואני נסכתי מלכי וגו' ד' אמר אלי בני אתה וגו' שאל ממני ואתנה גויים נחלתך ואחוזתך אפסי ארץ תרועם בשבט ברזל" וגו'.

ועם היות עיקר המזמור על מלך המשיח מהרה יגלה, הנה לא רצו לא רב ולא רב אחא לפרש עליו "נשקו בר", ושיהיה מלשון "מה ברי ומה בר בטני". אבל דרשו "ועתה מלכים השכילו הוסרו שופטי ארץ" על המלכויות לעתיד לבוא.

ורב אמר נשקו ברה של תורה כלומר שהיה מצווה לאומות שיקבלו תורת משה, ויאמר כה כמו שציוה הנביא על זה "לכו לחמי בלחמי". ויאמר רב שכן עתיד להיות לימות המשיח שנאמר "והלכו עמים רבים ואמרו לנו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". ואמרו ע"ז "שלא תזדקף עליכם מידת הדין", רוצה לומר שמפני שהיה תכלית המין האנושי לעבוד את ה' הנכבד ולהאמין באלוהותו כמ"ש "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו", לכן היה משורת הדין שבהיות העולם כולו מבלי תורת אלוהים יתחייבו כליה והגויים חרב יחרבו ולא ימטיר ה' אלוהים על הארץ. וזהו אמרו "ותאבדו דרכה של תורה" כי הנה דרכה של תורה הוא להתמיד העולם ביישובו ולהוריד טל ומטר בעתו כמו שנאמר ביעודי התורה והבטחותיה. והנה יסמוך רב דעתו למה שאמר בכתוב "ועתה מלכים השכילו", כי ההשכלה הוא פועל השכל באמונות האמתיות והתורה.

אומנם ר' אחא אמר שלא יעלה על הדעת שכל האומות בארצותם לגויהם יקבלו את התורה ויקיימו מצוותיה ודעותיה, כי זה לא ייפול ברשת הדמיון. אלא שבמקום שבעולם הזה כל דאלים גבר ומלכי האדמה ילחמו זה בזה לרשת משכנות לא לו, הנה בימים ההם תבטל מביניהם הקנאה והגאוה והכבוד, ובזה יהיה שלום בארץ ולא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה לפי שיקבלו כולם שמלך אלוהים על גויים והיה ה' למלך על כל הארץ, ובזה יוסר העול והחמס מהעולם, לא שידעו הגויים התורה מצוותיה כבני ישראל. ויפרש שע"ז אמר הנביא "ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו". ויפרש אמרו "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" שהוא משל למה שזכר מיד "ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים" וגו', כי זו היא התורה ודבר ה' אשר יצא להם מירושלים. וע"ז אמר רב אחא "נשקו בר של תשובה", כי בהיות בעולם חמס וגזל כולל בין מלכי האדמה היה משורת הדין שיכלו באפס תקווה כדור המבול שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל. ועל זה אמר "שלא תזדקף עליכם מידת הדין ותאבדו דרכה של תשובה", לפי שאחר המוות אין בידו של אדם לעשות תשובה עוד.

ומצא רב אחא סמך לדעתו ממ"ש הכתוב "ועתה מלכים השכילו הוסרו שופטי ארץ", מורה שעל השכל המעשי דרך המוסר והנהגת המדינה כראוי היה מזהיר אותם לא בדעות התוריות. ולפי שאמר הכתוב "כי יבער כמעט אפו" לכן ביארו שלא יצטרכו סיבה גדולה להחריב את העולם, כי איזה סיבה קטנה תספיק להחריבו ברצון ה', וזה "אלו ניצוץ אחד אני מפיק ומאבד עולמי". האומנם במשל שהביאו אחר זה מהמלך שכעס על בני המדינה ופייסו בנו, באו השלמים האלה לתת הסיבה מדוע יתקיימו הגויים עתה בעולם בהיות שאין ביניהם לא תורה ולא תשובה אלא גזל וחמס, ואם היה שלא הגיעו לתכלית אשר בעבורו נבראו וגם פעל בטל למה הם מתקיימים. ואמר שהיה הסיבה בזה לפי שחלק מהעולם והיא האומה הישראלית היא שלימה באמונתה ותורתה, ובבחינתה לא חטאה תכלית המין האנושי כולו כיון שהאומה הישראלית מלאה אחרי ה' בתורה ובמצווה באשר הוא סוף כל האדם, ובזאת הבחינה היה העולם מתקיים בעבור ישראל, וגם בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן בלימוד התורה. כ"ש שישראל בהיותם בארץ ואחרי היותם בגלות היו מתפללים מיד להש"י על כל העולם, תן שלום בארץ, תן שובע בארץ, תן טל ומטר בעתו בארץ, ולכן עשו משלם למלך שכעס על בני המדינה, והוא הקדוש ברוך הוא הכועס על בריותיו שאינם מכירים אלוהותו ואינם שומרים ביניהם משפט וצדק, וכאלו לא נתקיים העולם מפני כעסו אלא בפייסם את בן המלך שיפייס את אביו, והעניין הוא שבסיבת האומה בני בכורי ישראל שפייס את מלכו של עולם בתורתו ובמעשיהו גם בתפילותיו ניצולו בני המדינה.

ואומנם ההמנון שהיו אומרים למלך ושצויה המלך שיאמרו לבנו, הוא רמז לימות המשיח שיהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבוד שכם אחד. והמנון הוא מלשון

אמונה, ובעבור שהאומות לא יקבלו אז אמונתם מיד הש"י כי אם מבני ישראל ובאמצעותם לכן אמר במשל זה שהמלך אינו מקבל ההמנון מהאומות אלא אומר להם שיתנוהו לבנו שהוא ישראל כי הוא בעל האמונות האמיתיות, ואלו לא הוא לא היה מתקיים העולם אפילו שעה אחת, ושעל כן נאמר "הרנינו גויים עמו" רוצה לומר שיתנו הודאות לעמו מפני שניצולו בעבורם. ולפי שהפעולות האלוהיות תמיד יצאו ממקור השלמות באופן אחד מהמשפט בלי שינוי ולא יתחלפו כי אם מפאת המקבלים, לכן אמר שהיה בהקב"ה רצון וכעס יחד, כעס על האומות המרשיעות כמ"ש "כי יבער כמעט אפו", ורצון על בני ישראל הצדיקים כמ"ש "אשרי כל חוסי בו". ראה גם ראה כמה נתרחה כוונת ההגדה מתעתוע המתעתעים.

חלק שני, העיון השלישי - פרק ו'

בביאור הגדה אחרת שהביא עוד המפקר שהמשיח הוא האלוה.

[והיה ה' למלך על כל הארץ – ה' הוא המשיח]

עוד הביא מבראשית רבה המפקר הגדה אחרת בפרשה. "ויוסף הוא השליט" תני עשרה מלכים מלכו מסוף העולם ועד סופו. ואלו הן:

המלך האחד הוא הקדוש ברוך הוא שאמר והיה עולם, המלך השני נמרוד, המלך השלישי יוסף, המלך הרביעי שלמה, המלך החמישי נבוכאדנצר, המלך השישי זה דריוש, המלך השביעי זה כורש מלך פרס, המלך השמיני זה אלכסנדרוס מוקדון, המלך התשיעי זה קיסר אויגוסטוס מלך רומי שנתפשט בכל העולם כולו, המלך העשירי זה מלך המשיח שהוא עתיד למשול מסוף העולם ועד סופו, שנאמר "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", וכתוב אחר אומר "ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלאת כל ארעא", ואומר "וביומיהן די מלכיא אינון יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל". ובמלך העשירי הזה חוזרת מלוכה לבעליה, מי שהיה ראשון מלך הוא יהיה אחרון מלך, שנאמר "כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו ה' צבאות אני ראשון ואני אחרון", וכתוב "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא" וגו'. ע"כ.

והוכיח מזה שכיון שהמלך העשירי הוא המשיח, ובאותו מלכות תחזור המלוכה לבעליה שהוא הקדוש ברוך הוא, שתתחייב היות המשיח הוא האלוה ית'.

והשיבוהו על זה המשיבים בחיבוריהם שלא יתחייב מאמרו "לבעליה" שיהיה המשיח עצמו האלוה, אלא שבימיו של זה המלך העשירי מפני רוב האותות והמופתים שיתחדשו בעולם לא יהיה עוד בין האומות חילוף דתות אבל כולם יקראו בשם ה', ובזה תחזור המלוכה לבעליה שהוא הקדוש ברוך הוא וימלוך על כל הארץ כמ"ש "אני ראשון ואני אחרון".

ועם היות דבריהם טובים ונכוחים הנה הנם בנויים על קו תהו ואבני בזה, לפי שאין המאמר הזה כמו שהביאו המפקר ולא נמצא כן, והוא זייפו כרצונו להוליד ממנו משאת שווא ומדוחים.

הנה העשרה מלכים שמלכו מסוף העולם ועד סופו נזכרו בפרקי ר"א והם אלו:

האחד הקדוש ברוך הוא. שני נמרוד. שלישי יוסף. רביעי שלמה. חמישי אחאב. שישי נבוכדנאצר. שביעי דריוש. שמיני אלכסנדר מוקדון. תשיעי מלך המשיח. עשירי הקדוש ברוך הוא וחזרת המלוכה לבעליה.

הרי לך שלא מנו אוגוסטוס מכל העשר מלכים, ושג"כ דריוש אשר הומלך על מלכות כשדים כי הוא וכורש כאחד היו. והזיוף כולו בזה היה כדי לעשות המלך העשירי מלך המשיח כדי להוליד משם שהוא הקדוש ברוך הוא שיהיה המלך העשירי. והוא כזב מבואר, כי הנה לא מנה מלך המשיח כי אם מלך תשיעי, והעשירי יהיה קודש לה' שהוא הקדוש ברוך הוא ועליו אמר "חזרת המלוכה לבעליה", והנה המלך הראשון הוא המלך האחרון.

ושאר הדברים בדה המפקר מלבו ומה לי להשיב על חלומותיו ועל דבריו. ואלו היו המתווכחים מחפשים אמתחת ספריהם ורואים אמיתות המאמרים לא נמנעה התשובה מפיהם.

[פירוש האגדה הזאת]

אך אומנם בפירוש ההגדה הזאת ראוי לעיין מה ראו חז"ל ומה הגיעו אליהם למנות המלכים האלה מולכים מסוף העולם ועד סופו ולא אחרים. והנה הראשון והאחרון אין בהם פקפוק כי הוא מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. וגם נמרוד שהוא היה הראשון שמלך בעולם בדור הפלגה שהיו מקובצים כולם יחד. גם שלמה נקבל לפי שהוא היה שמו וחכמתו מתפשט בכל העולם ולכן נחשב כאלו מלך מסוף העולם ועד סופו גם נבוכדנאצר נקבל שהיה מושל ברוב הישוב. וכן כורש כמ"ש "כל ממלכות הארץ נתן לי ה'", כי כן היה האמת כמו שנזכר בספר דברי הימים אשר למלכי פרס וגם בספרי הרומיים, ולא היה מתהלל במתת שקר כמ"ש במסכת מגילה. וכן אלכסנדרוס מוקדון שיצא טבעו בכל העולם.

אבל יוסף ואחאב מי הביאם עד הלום, כי הנה יוסף לא היה מלך וממשלתו הפרטית בעניין התבואה לבד הייתה בארץ מצרים ואיך ימנו אותו בכלל המלכים שמלכו מסוף העולם ועד סופו, ומה שאמר שם בפרקי ר"א שארבעים שנה היה משנה למלך וארבעים שנה מלך מעצמו לא נזכר כן בכתוב. גם אחאב איך יצדק עליו שמלך מסוף העולם ועד סופו, והנה הוא לא מלך בארץ יהודה כ"ש שימלוך בכל העולם. וגם כן הדד מלך ארם שלח אליו לומר "כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם", והשיבו אחאב "כדברך אדוני המלך לך אני וכל אשר לי", ואם הוא לא היה מולך על ביתו באשתו ובניו מפני מלך ארם איך ימלוך על כל העולם כולו, האם מפני מה שאמר עובדיה לאליהו "חי ה' אלוהיך אם יש גוי וממלכה אשר לא

שלח אדוני שם לבקשך ואמרו אין והשביע את הממלכה ואת הגוי כי לא ימצאכה" שהיא הראיה שהביאו חז"ל, הנה היא באמת ראייה חלושה, כי אולי שלח לגוי וממלכה השכנים אליו הסרים למשמעתו לא מסוף העולם ועד סופו כמו שזכרו במלוכה, ועניין ההשבעה אינו מדרך השולטנות כי אם כמו שישביע אדם את חברו בחייו או בחיי בניו שיאמר האמת.

ועוד שהם לא זכרו בכלל המלכים האלה שנחריב, כי עם היות שלא מלך על ירושלים במלכו על שאר הארצות יקרא מולך בכפה משום דאזלינן בתר רובא, כי גם אחאב שמנוהו לא מלך בירושלים. וגם לא זכרו קיסר אוגוסטוס שכפי האמת יותר מכולם מלך מסוף העולם ועד סופו, ושאר קיסרי רומי שמלכו מלוכה מוחלטת על כל העולם ממזרח וממערב. ועוד כי הנה אוויל מרוך מלך בכל מה שמלך נבוכדנאצר אביו כל ימי חייו, וגם בלשאצר אותם שלש שנים שחיה עמד במלכותו כולה, ולמה לא מנו אותם כמו שמנו נבוכדנאצר. גם מלכי פרס שמלכו אחרי כורש מלכו בכל מה שמלך כורש ולמה לא מנו אותם כמוהו. ויותר מזה כולו, שמנה הקדוש ברוך הוא מכללם כאלו הוא אדם כאחד מהם ומולך כמלכותם. אף כי בפ"ק דמסכת מגילה אמרו "שלשה מלכים מלכו בכיפה", ומנו לבד אחאב בן עמרי ונבוכדנאצר ואחשורוש ולא מנו א"כ כל אשר מנו בפרקי ר"א ובבראשית רבה אבל מנו אחשורוש שלא מנו שמה.

והעניין הזה קשה ליישב.

ולא נראה לי עתה בביאורו דבר מספיק ולכן הנחתי לפרש הגדה הזאת עד יערה עלינו רוח ממרום. ואלו הייתי מונה הי' מלכים שמלכו מסוף עולם ועד סופו ע"פ סברי כך הייתי מונה אותם על פי דרכם ז"ל, שלא באו למנות כל המלכים שמשלו אם הייתה ממשלתם ומלכותם ירושה להם, אבל מנו המלכים שהמליך הקדוש ברוך הוא בהשגחתו ולא ירשו מלכותם.

ולכן ראוי להיות המלך הראשון הקדוש ברוך הוא לפי שהכול מאתו ובידו והוא בעצמו מלך בעולמו מבלי היות בעולם מלך. והמלך השני נמרוד לפי שהמליכו הקדוש ברוך הוא על כל אנשי העולם כדי שיהיה סיבה לפיזורם והתחלקם בארצות כמו שהיה, כי כן היה רצון ה' למען התיישב האדמה כי לא תהו בראה לשבת יצרה. והשלישי היה שלמה לפי שאחיו היו קודמים בירושת המלכות ומ"מ הייתה לו כמ"ש "וישב שלמה על כסא ה'", ומפני התפשטות שמועות מלכותו נמנה עם המלכים בכפה. והרביעי שנחריב כי עם היות שלא מלך על ירושלים מלך על רוב העולם, ושאר המלכים שנמנו ג"כ חסר להם יותר ממה שחסר לסנחריב, כי הנה סנחריב הקדוש ברוך הוא המליכו להיות שבט אפו. והחמישי נבוכדנאצר שהמליכו הש"י להעניש את אויביו, והוא מעצמו מלך על רוב העולם, והנה לא נמנו בניו כי הם ירשו ממנו המלכות ולא מלכו מעצמם, גם לא הייתה מלכותם מושגחת כמלכות נבוכדנאצר להיותו ראשון למלכות המלכויות. והשישי כורש מלך פרס שהמליכו הש"י וקראו "משיחו" להחריב את בבל, והוא היה ג"כ מארבע מלכויות, והוא מלך על מדי ופרס וכשדים אשור ומצרים וכל משפחות

האדמה, ובאמת ובתמים אמר "כל ממלכות הארץ נתן לי ה'", ושאר מלכי פרס שבאו אחריו כולם נכללים בו והשביעי אלכסנדר מוקדון כי הוא היה המלכות הג' מארבע מלכויות אשר המליך הקדוש ברוך הוא בארץ. והשמיני אליאו שיזאר שמלך בכיפה מעצמו, ומשל ממזרח וממערב, והוא היה המלכות הד' ברומי, כי שאר הקיסרים עם היות שמשלו כמשלו הנה באו אחריו ולא באו חז"ל למנות כי אם ראש המלכות הד'. והתשיעי יהיה מלך המשיח כמו שאמרו שיהיה מלך כללי בעולם. והעשירי הוא הקדוש ברוך הוא שמן תחיית המתים ליום הדין שהוא יהיה למלך על כל הארץ ושח רום האדם ושפל גבהות האנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. זהו מה שתגזר הסברא הישרה כפי השורשים התוריים. אומנם הסכמת דברי חז"ל במאמריהם איני רואה בו עתה - כמו שזכרתי - טעם מספיק.

[כל תולדות שבמקרא חסרים]

עוד הביא הגדה אחרת מתולדות פרץ. אם מה שזכרו במדרש רות על "ואלה תולדות פרץ":
כל תולדות שבמקרא חסרים ותולדת כתיב, בר מתרין, אלה תולדות השמים והארץ
בהבראם ו"אלה תולדות פרץ".
ואם מה שאמרו ב**בראשית רבה** זוטא
"אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" ר' ברכיה אומר אף על פי שנבראו הדברים
על מילואן כיון שחטא אדם הראשון נתקלקלו ושוב אינם חוזרים לתיקונם עד שיבוא
בן פרץ.

והוכיח המפקר מהגדות האלו שעד שלא בא המשיח כל התולדות היה חסרות לפי שהנפשות יורדות לגיהנום והמשיח מתוך אלוהותו הוציאם משם.

וגם בהגדות האלה שלח ידיו המפקר במרד ובמעל וברא אתהן בחרבותיו ולא זכר כולם כי אם קצתם, וכמו שהשיבו עליו המתווכחין. לפי שבכל אחד מהמקומות הנזכרים נתנו טעם לדבר באומרם במה היה התולדות חסרים ומה יהיה תיקונם כשיבוא בן פרץ, והוא אומרם שמה "ששה דברים נטלו מאדם הראשון בחטאו ואלו הן, זיוו וחיי וקומתו ופירות הארץ ופירות האילן ומאורות", וכולהו מוכח מקרא, ואמר שאינם חוזרים למדרגתם עד שיבוא בן פרץ שהוא מלך המשיח, ומוכח מקרא דכולם יחזירם בזמן כי תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ויתקיים ועמך כולם צדיקים, ולכן יהיה התולדות שלימות. גם בימיו נשלמו התולדות בדבר הגשמי כמאמר הנביא "עוד ישבו זקנים זקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים", וכתב "והנער בן מאה שנה ימות", וזהו אמרו תולדות שלימות, ולא זכרו דבר בנפשות ולא בג"ע ולא בגיהנום אלא בשלמות נפשיות וגופניות בעולם הזה, שיזכו אליהם בשלמות גדול בימות המשיח. ולפי שהיה כל זה עתיד לבא א"ר ברכיה "עד שיבוא בן פרץ", ולא ייפול המאמר הזה אם היה שכבר בא.

[הסבר האגדות]

אך אומנם ראוי שנתעורר לתת הסיבה מה ראו חז"ל ומה הגיעו אליהם לומר שבימות המשיח שהוא בן פרץ יחזרו הדברים שנטלו מאדם הראשון, והנה בבא בן עמרם משה אדונינו שהיה נביא יותר גדול ודבק באלוהיו ממה שיהיה מלך המשיח לא חזרו הדברים שנטלו מאדם הראשון לא זיוו ולא חיינו ולא קומתו לא פירות הארץ ולא פירות האילן ומאורות כאשר היו בתחילה, ומה היחס אשר יהיה למלך המשיח עם אדם הראשון לשיהיה יורש את נחלתו כמ"ש, שחז"ל אמרו "אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד" והוא סותר למה שאמרו בבן פרץ מכל הצדדין.

אבל תשובת השאלה הראשונה מאלה היא שחז"ל קיבלו שתהיה תחיית המתים סמוכה לקיבוץ גלויות. וכבר הארכתי במאמר "**צדק עולמים**" תכלית הפליאה העצומה ההיא וצרכו, שהוא בעבור שהיו כל גויי הארצות בארצותם לגוייהם באמונות משובשות ודתות כוזבות ואת דתי המלך ה' צבאות אינם עושים, אלה יכחישו אלוהותו וייחסו אותו לשמש או לירח או לכל צבא השמים או לאחד מהנבראים, ואלה יכחישו ידיעתו הפרטית השגחתו ומשפטו על דברת בני האדם, ומהם יכחישו בריאת עולם וחידושו תחיית המתים וביאת הגואל ושאר הפינות האמיתיות, עד שיהיו כל יושבי תבל ושוכני ארץ ורוב המין האנושי סרים מהדרך המכוון בבריאתם ומחטיאים התכלית האמיתי שבעבורו הוצרו שהוא להכיר בוראם ולהללו ולעבדו.

ומפני זה ראה הקדוש ברוך הוא שבאחרית הימים עת לעשות לעולם ולבני אדם כולם חסד ואמת, להורות לפניהם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון באופן שייתמו חטאים מן הארץ והאלילים כרות יכרתון וכל עולה קפצה פיה, ולא יהיו בני אדם עוד מבליים ימיהם ברע ושנותיהם בבהלה, אבל יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לה' המלוכה ומושל בגויים, ויקבע בנפשותם אמיתות אלוהותו ואמונתו באופן שיזכו בני אדם כולם להגיע אל התכלית שבעבורה נוצרו. וכאלו הגאולה העתידה לא תדמה לגאולת מצרים כי אם כמו שידמה החלק אל הכול, לפי שגאולת מצרים השלימה בלבד האומה הישראלית אבל הגאולה העתידה תשלים לכל העולם בכלל ומפני זה תהיה כוללת למין כולו.

ועל זה אמר צפניהו "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד", וישעיהו אמר "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", ויוסר לב האבן ולא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה. וגם ממשלת המלכים ורוממות שרי האדמה יבטלו כמ"ש "ושח רום האדם ושפל וגו' ונשגב ה' לבדו" וגו'.

ועל זה נאמר במוסף ר"ה על כן נקוה לך ה' אלוקינו לראות מהרה בתפארת עזך להעביר גזולים מן הארץ וגו' לתקן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמך וגו' ויקבלו כולם את עול מלכותך וגו' כי המלכות שלך היא".

ובדרך הזה בימות המשיח ישובו בני האדם לאותו מדרגה שהיה אדם הראשון שנולד בה קודם שחטא, החכמה ויושר המעשים וביטולי התאוות הגבריות, לפי שאותו תכלית שלם שכיון הקדוש ברוך הוא בבריאת האדם אשר הוא אבד בחטאו כמ"ש שלמה "האלוהים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים", יתקיים וישוב לעולם בזמן ביאת המשיח. ולזה כיוונו באומרם שהדברים שניטלו מאדם הראשון בחטאו אינם חוזרים עד שיבוא בן פרץ.

ומה טוב אמרו בדברים שניטלו מאדם הראשון ועתידיים לחזור "זיוו וחיינו וקומתו ופירות הארץ ופירות האילן ומאורות". כי רצו בזיוו זיו השכל וזיו השכינה אשר חל על האדם קודם חטאו. וכן קומתו שהוא בוננו למעלה בדעתו וציוו תמיד בדברים האלוהיים, וכמו שאמרו חז"ל למן היום אשר ברא האלוהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים שהייתה קומת אדם הראשון מן הארץ עד השמים, שכיוונו בזה על השכלתו בעליונים ובתחתונים. ואמרו חיינו רצו שיהיו חיים שכליים לא חיים בהמניים לאכול ושבעה עתק, ונכללו בזה ג"כ אריכות ימי החיים. ופירות הארץ ופירות האילן שיתברכו בטבעם שיתוסף בהם כוח ההזנה כמו שהיה בראשונה עד שלא היה אדם צריך לאכילת הבשר, אומנם כאשר נשחתו הצמחים במי המבול נחלש כחם וטבעם עד שראה הקדוש ברוך הוא שלא היו מספיקים להזנת האנשים והתיר להם את הבשר, ולימות המשיח יחזרו לשלמותם כי תצא האדמה מקללותיה.

ואומנם המאורות לפי שבבריאת האדם היה מיוחד להנהגת ההשגחה אלוהית למעלה מהוראות השמיים, וכאשר חטא ונעשה חמרי נכנע להנהגת הכוכבים כיתר הנמצאים השפלים, אומנם בביאת המשיח לא יהיה כן, כי כדבריהם שיהיו ההוראות השמיים מנגדות אל האומה לא יפעלו בהם לפי שההשגחה האלוהית תשמרם, ועל זה נאמר "וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד". אומנם בהיות ההוראות השמיים טובות עליהם תוסף עליהם ההשגחה האלוהית כהנה וכהנה, ועל זה נאמר "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתיים וגו' ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא", וכמו שביארתי ביאור שלם בפרק האחרון **מעייני הישועה**.

וכבר יעדו הנביאים ששיב שלמויות הארץ כולם לאיתנם, ועל ההתקבצות האומות וקבלתם אמונת הש"י, ועל זה נבא יעקב באמרו "עד כי יבוא שילה", ותרגם **אונקלוס** "וליה יתכנשון עממיא", וזכריה אמר "ונלוו גויים רבים אל ה' ביום ההוא", לפי שיתחברו האומות לקבל עליהם עול האמונה האמיתית, וע"ז אמר המשורר "ועם נברא יהלל יה".

האומנם מה שיראה סותר לזה מדברי שמואל שאמר "אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד", הנני מבאר אותו בפרק בפני עצמו כי יש לי בו עיון רב.

חלק שני, העיון השלישי - פרק ז' בביאור מאמר שמואל "אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד".

[שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד]

מצאנו במקומות רבות מהתלמוד שנזכר מאמר שמואל:

"אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד" שנאמר "כי לא יחדל
אביון מקרב הארץ".

והחזיק **הרב הגדול המיימוני** במאמר הזה בסוף חיבורו הגדול **משנה תורה** ובמקומות
אחרים, ופירש עליו שבימות המשיח לא ישתנה דבר ממנהג הטבעי אשר אנחנו בו היום אלא
בלבד שיוסר עול שיעבוד המלכויות מעל ישראל, ושדברי הנבואות שיראה מהם סותר לזה
באו על צד המשל ואין הדברים כפשוטן. וכדי להגדיל הרב עוד בדעת הזה לא זכרו בשם
שמואל פן יאמרו שהם דברי יחיד, אבל אמרו בשם החכמים כאלו כל חכמי ישראל הסכימו
בזה.

והוא דבר מתמיה מאוד לפי שדברי הנביאים פה אחד יעידון ויגידון שבימות המשיח יגדל ה'
לעשות עם עמו וחסידיו פלאות עצומות בזולת המנהג הטבעי, אם בשלמות מלך המשיח
עצמו כמ"ש "ונחה עליו רוח ה' חכמה וגו' רוח דעת וגו' והריחו ביראת ה' וגו' והכה ארץ בשבת
פיו" וגו', ואומר "קנה רצוץ לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה לאמת יוציא משפט" וגו', שהם
כולם שלימות למעלה מהמנהג הטבעי, ואם ממה שיעדו בנקמת האויבים וחורבן האומות
באופנים נפלאים, ואם מה שיעדו בטובת והצלחת הארץ יותר ממה שהם עתה במנהג
הטבעי, ואם מה שיעדו בהימצא הנבואה בכלל האומה וגם בבילתי מוכנים שנאמר "ונבאו
בניכם ובנותיכם וגם על העבדים ועל השפחות", ואם בריבוי המסות הגדולות כמ"ש "ונתתי
מופתים בשמים ובארץ" וגו', ואם בקדושת האומה וחסידות אנשים וביטול יצרם הרע ומילת
ערלת לבבם ואם בהתפשטות החכמה והידיעה בכל הארץ מבלי לימוד בקטנים ובגדולים
שנאמר "ולא ילמדו עוד איש את רעהו וגו' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם", ואם
בשלום הכולל אשר יהיה בכל הארץ "ולא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה", וגם
מה שיעדו מקבלת האומות כולם אמונות יחוד ה' לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ואם
בעצומה שבפליאות שהיא תחיית המתים העתידה להיות סמוך לקיבוץ גלויות. ובאו דברים
הנביאים גלויים ומפורשים בעדם על הדברים האלה כולם, והם בלי ספק כולם יוצאים

מהמנהג הטבעי ואינם נמצאים עתה, ומייעדים שיהיו בימים ההם, ואיך א"כ מלאו לשמואל לבו להכחישם. כי יאמר אומר שמזה המאמר ג"כ תתחייב הכפירה בפנינת התחייה, כי אם לא ישתנה המנהג הטבעי בשום דבר לא יחיו המתים. ויקשה עוד לשמואל מה הראיה שהביא ע"ז הדעת מהפסוק "כי לא יחדל" וגו', כי הוא מאמר משה רבנו מצווה על הצדקה ואינו מיוחד לזמן ביאת המשיח ומה הראיה אשר ייקח משם.

[פירוש דברי שמואל]

והנראה אלי בזה הוא ששמואל בחכמתו שיער לעתיד לבוא שני זמנים:

[הזמן הראשון - ימות המשיח וקיבוץ גליות]

הוא ימות המשיח, והוא זמן קיבוץ הגליות ויציאתן מתחת שיעבוד מלכויות אשר נפוצו שמה ובואם אל אדמת ישראל אשר נפוצו מעליה.

והזמן הזה חשב שמואל שיהיה עניינו דוגמת מה שהיה בימים הראשונים בימי משה ובימי דוד ושלמה בנו, כי כן ניבא מיעד טוב על הגאולה העתידה "ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך", רוצה לומר שישבו בטובת הארץ ומעלתם לאותו מדרגה שהיו בראשונה, וכן אמר הנביא "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם", לפי שהייתה תכלית ההטבה והנחמה שישבו לכלל ההצלחות כמו שהיו מקדם. ואמר שמואל שבזה האופן יתקיימו נבואות המשיח כולה, לפי שתנוח עליו רוח חכמה ובינה כמו שהייתה בשלמה, רוח עצה וגבורה כמו שהייתה בדוד, רוח דעת ויראת ה' כמו שהייתה בחזקיהו ושאר הדברים אשר זכר הכתוב, ושיתקבצו השבטים והגליות כולם על ידו כמו שעשה משה רבנו ע"ה שהוציא את ישראל ממצרים מבלתי השאיר שם שריד, וגם שינקום ה' נקמת עבדיו כמו שעשה לפרעה ולמצרים על אודות ישראל, וכמו שאמר מיעד על זה "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", שהשוה העתיד אל העבר.

ואומנם טובת א"י והצלחותיה בזמן הגאולה יסבור שיהיה בשפע מופלג כמו שהיה בימי דוד ושלמה, לפי שהארץ היא בהיות עיני ה' בה מראשית השנה ועד אחרית השנה הייתה בשבת ישראל על אדמתה משופעת ומבורכת מברכה עליונה ארץ זבת חלב ודבש בתבואותיה, וישראל ויהודה איש תחת גפנו ותחת תאנתו שמחים מרוב כל. ואומנם בעשרה כבר נאמר "ויגדל המלך שלמה על כל מלכי הארץ לעושר ולחכמה וגו' וייתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים", וכאשר נסתלקה ממנו שכינת הש"י נתקללה הארץ ופירותיה שלא היה עוד כימי קדם וכמ"ש "אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה", ונתדלדלה ג"כ בשאר ענייניה ועשרה עד שמפני זה היו יעודי הנביאים שתשוב לקדמותה, וכמאמר הנביא ואתם הרי ישראל וגו' ענפכם תתנו", וע"ז נאמר "אענה נאם ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ והארץ תענה את התירוש ואת" וגו'. הנה א"כ תכלית יעודי

הטובות וההצלחות לעתיד לבוא הוא שישובו הדברים אשר היו בימים הראשונים שהיו טובים מאלה.

ואומנם הנבואה והמופתים אמר שמואל שהתחלתם ועיקרם היה ע"י משה ביציאת מצרים ובמעמד הר סיני ונפלאות המדבר וכבוש הארץ. הן אמת שכאשר גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה נסתלקה מהם הנבואה והנפלאות וכמאמר המשורר "אותותינו לא ראינו אין עוד נביא אין אתנו יודע עד מה", ולכן יעד הנביא שוב המעלות ההם לעתיד לבוא, שנאמר "אשפוך את רוחי על כל בשר וגו' ונתתי מופתים בשמים ובארץ" וגו', ואין הכוונה שיהיו כולם נביאים כי אם שייתן ה' את רוחו על המוכנים שבהם אף שיהיה עבד ואמה, וכן יעשה המופתים בעתות הצורך, ואין בכל זה חידוש דבר ממה שהיה כבר.

וע"כ אמר שמואל "אין בין העוה"ז לימות המשיח", ולא כיון באמרו "עולם הזה" ימות הגלות, כי אם על הימים אשר עברו על ישראל משיצאו ממצרים עד היום הזה, שלא יתחדש דבר על ישראל בימות המשיח יותר ממה שהיה להם קודם לכן בזמן הצלחתם. והביא ראיה לזה מפסוק "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" לפי שיעודי משה רבנו ע"ה היו על טובות הארץ והצלחותיה ודי שיהיה לימות המשיח כמו שהוא יעדם וכיון שהוא ע"ה ביאר שבכל זמן יהיו עניים ועשירים כפי זכותם וכפי מזלם שגלגל הוא שחוזר בעולם, הנה לימות המשיח יהיה כן, כי לא תוציא הארץ גלוסקאות וכלי מילת, כי יהיו הטובות בדור ההוא מעין שהיו בימי משה ובימי דוד ושלמה שהיו מכלל העוה"ז.

ואומנם אמרו "אלא שיעבוד מלכויות בלבד"

דעתי נוטה שאין פירושו שבימות המשיח יוסר שיעבוד המלכויות מעל ישראל, כי כבר זה נכלל באמרו "ימות המשיח" שהם ימי חרות משעבוד המלכויות. אבל רצה לומר שבדבר אחד יבדלו ימות המשיח משאר הזמנים שעברו, והוא שבימי משה עם כל הנקמה אשר עשה הש"י בגאולת מצרים הנה לא נשתעבדו המצריים לישראל אלא היו תחת ממשלתן, וגם בימי דוד ושלמה שעתקו גם גברו חיל, לא נשתעבדו הארבע מלכויות להם, כי בבל ופרס ויון וגם ארץ הכתים שהיא רומי, היו בעולם בממשלת ארצותם לגוייהם, ואומנם בימות המשיח סבר שמואל שהאומות כולם ישתעבדו אליו וכמ"ש "ומשלו מים ועד ים ומנהר עד אפסי ארץ", ובזה יהיה המעלה גדולה לימות המשיח על שאר הזמנים אשר עברו. ועל זה בודאי אמר "אלא שיעבוד מלכויות בלבד" רוצה לומר שישתעבדו המלכויות למלך המשיח שזכר, אולי שיבואו בת (מלחמות) מלך הצפון ומלך הנגב וכל העמים אשר יצבאו על ירושלים, ועלו מידי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות וגו' שאמר זה על האומות שיבואו שמה למלחמה לפי שישתעבדו משם ואילך למלך המשיח ויבאו בברית ה'. הנה כל זה ביאר שמואל בזמן הראשון שהוא ימות המשיח.

[הזמן השני: זמן תחיית המתים.]

האומנם שיער עוד זמן שני שיהיה אחר ביאת המשיח, והוא זמן תחיית המתים. וכבר הודעתוך פעמים שחקרו בפרק חלק כמה יהיו ימות המשיח, ובאו עליו דעות. רוצה לומר כמה יהיו ימות המשיח מקיבוץ גליות עד תחיית המתים, לפי שמשם ואילך לא יקראו ימות המשיח אבל יקרא עולם התחייה או העולם הבא כפי הדעות שיש בזה. ויסבור שמואל שלאותו זמן יעדו הנביאים בשאר היעודים כולם. אם בקדושת האומה וחסידות אנשיה כמ"ש ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה" וגו', ויחזקאל אמר "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן" וגו'. ושלאותו זמן יעדו ג"כ מהתפשטות החכמה והידיעה בכל הארץ כמ"ש ישעיהו "ומלאה הארץ דעה את ה'", וירמיהו אמר "כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם". ויעדו ג"כ בשלום הכללי בכל קצות הארץ "ולא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". ושיקבלו האומות אמונת הש"י ואמרו "לכו ונעלה אל הר ה' וגו' ויהפוך אל עמים שפה ברורה" וגו', בדברי זכריה "והחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגויים בכנף איש יהודי לאמור נלכה עמכם כי שמענו אלוהים עמכם". כי הנה הזמן אשר יהיו בו כל הדברים המבהילים יהיה כשיחיו המתים ויקומו מקבריהם, כי בסיבתם יתפעלו לבות בני אדם ויבטלו יצר הרע והמלחמות והקטטות מהם ואחרי ה' ילכו כאריה ישאג ויקראו כולם בשם ה' בסיבת מה שיראו וידעו וישמעו מפי הקמים בתחייה, ובראות המשכילים ומצדיקי הרבים פניהם יזהירו כזוהר הרקיע ויבואו ויראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דיראון לכל בשר, וכמו שביארתי כל זה בתכלית התחייה במאמר **צדק עולמים** וגם בנחלת אבות במשנת הילודים למות. הנה כל זה יחסו שמואל לעוה"ב שהוא זמן התחייה ולא לימות המשיח.

ועם היות שבאו היעודים האלה בנבואות מעורבות אלו באלו, לפי שהיו שני הזמנים ימות המשיח וזמן התחייה מתייחסים וקרובים זה לזה, הנה שמואל בחכמתו יחס כל דבר לזמנו. ולכן תראה שכאשר הזכירו בתלמוד דבר מיוחד לזמן המשיח שלא נעשה כן בזמן העבר אמרו עליו "ופליגא דשמואל", כמו שבאו בברכות פרק אין עומדים על אותו מאמר של ר"ח בר אבא "א"ר יוחנן כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעוה"ב עין לא ראתה אלוהים זולתך יעשה למחכה לו", ולפי שר' יוחנן יחס כל הנבואות כולם לימות המשיח אמרו עליו "ופליגא דשמואל", לפי ששמואל לא היה סובר שהנבואות ההם כולם יתקיימו לימות המשיח, וכן במסכת שבת פרק שואל אדם דרשו "עד אשר לא יבואו ימי הרעה" אלו ימי הזקנה, "והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ" אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה. ולפי ששמואל לא יחס ביטול יצר הרע לזמן ימות המשיח אלא לזמן התחייה כמו שזכרתי אמר ע"ז "ופליגא דשמואל".

[הנבואות שלא נאמרו על ימות המשיח יתקיימו בעולם התחיה]

ואומנם שיהיה דעת שמואל שאותם הנבואות שלא נאמרו על ימות המשיח, יהיו עתידות להתקיים בעולם התחייה אחר ימות המשיח, תראה זו מבואר במקומות מהתלמוד, אם במסכת שבת פרק במה אשה יוצאת על אותו משנה "לא יצא אדם בסייף ורבי אליעזר אמר תכשיטין הן לו", אמרו בגמרא:

"תנא אמרו לו לרבי אליעזר וכי מאחר שהם תכשיטים לו למה הן בטלים לימות המשיח, אמר להם מפני שאינם צריכים, ולא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה.

ופליגא דשמואל דאמר שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא וכו'. ואיכא דאמרי אמרו לו לרבי אליעזר וכי מאחר שתכשיטים הם לו מפני מה הם בטלים לימות המשיח, אמר להם אף לימות המשיח אינם בטלים, אבל לעתיד לבוא בטלים והיינו דשמואל, ע"כ.

ראה גם ראה איך פירשו הם ז"ל שהייתה דעת שמואל שנבואת השלום "ולא ישא גוי אל גוי חרב" וגו' עם היות שאינה מתקיימת לימות המשיח, עתידה היא להתקיים לעוה"ב, שהוא שם נאמר על תחיית המתים שיהיה אחרי ימות המשיח.

עוד תראה זה בפסחים פרק אלו דברים, והוא ג"כ בזה הסגנון עצמו בפרק חלק רב חסדא רמי כתיב "וחפרה הלבנה ובושה החמה" וכתיב "והיה אור הלבנה כאור החמה", לא קשיא כאן לעוה"ב כאן לימות המשיח, ולשמואל דאמר אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד אידי ואידי לעוה"ב כאן במחנה צדיקים כאן במחנה שכינה.

[סיכום הפירוש לדברי שמואל]

הנה התבאר לך מדבריהם אמיתת מה שפרשתי ששמואל שיער ביעודי הנביאים העתידות שני זמנים: האחד לימות המשיח והאחד לעוה"ב, או אמר לעולם התחייה, שהכול בזה המקום אחד. ולא היה מכחיש הנבואות ולא אמר שהיה משל כמו שאמר הרב חלילה, אבל אמר שיתקיימו כולם כפשוטם, ושהיו בהם דברים רבים יוצאים מהמנהג הטבעי, אבל לזמנים נבדלים ואופן ידוע כמו שפרשתי. כי לא עלה על לבו שבימות המשיח לא ישתנה דבר מהמנהג הטבעי אשר אנחנו בו היום אלא ממה שהיה בימים הראשונים ממש ודוד ושלמה. ולכן לא אמר אין בין ימות הגלות לימות המשיח, ולקח לו לשון העוה"ז מן הכתוב שאמר "ויזכור ימי עולם משה עמו". גם לא יתחייב ממאמרו כפירה בפניה מהתחייה חלילה וחס כי הוא לבד בימות המשיח דיבר. ולכן תמצא בתלמוד כשהיו זוכרים דבר מה מימות המשיח היו

אומרים "ופליגא דשמואל" לפי שלא היה חולק עליה כלל.

ועם היות דברי שמואל טובים ונכוחים תדע שהם דברי יחיד ור' יוחנן חולק עליו שהלכה כמותו לגבי שמואל, וגם חכמי המשנה חולקים עליו כמו שיראה מאותה ברייתא שזכרתי מפרק במה אשה יוצאת. ושאר ליה מריה **להרמב"ם** במה שפירש עליו. והכלל היוצא מכל זה, שצדקו דברי ההגדה שהדברים שניטלו מאדם הראשון חוזרים כשיבוא בן פרץ. והוא מה שרציתי בו לבאר:

חלק שני, העיון השלישי - פרק ח'

בביאור הגדות אחרות שהביא המפקר ג"כ להוכיח שהיה המשיח אלוה.

עוד הביא המפקר הגדה אחרת מ**בראשית רבה** זוטא על "ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה" והביאה בזה התואר:

אמר ר' אחא מן "אני" של בשר ודם אתה למד "אני" של הקדוש ברוך הוא, שנאמר "אני עשיתי ואני אשא אני אסבול ואמלט", על אחת כמה וכמה.

ע"כ הוא סגנון המאמר באמת. אבל הוא הוסיף עליו מרוע לבבו כל זה הלשון עוד:

"יכול שהגואל נושא פנים יהיה אלא כל המודים לו בפיהם ובמעשיהם ובלבם יושיע וימלט, שנאמר 'בימיו תיוושע יהודה וישראל' וגו', כשהוא אומר יהודה משמע המודים לו. וכן הוא אומר 'פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ', ואומר 'כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון', ועליו הכתוב אומר 'ונתתיך לאור גויים להיות ישועתי עד קצה הארץ'."

וכל זה שהוסיף הוא שווא ודבר כזב, כי לא נכתב במדרש כי אם עד "כי אני אסבול ואמלט על אחת כמה וכמה", ושאר הדברים בדה מלבו. ונמשך לשטותו לומר ששם "יהודה" שבא בנבואות יאמר על כל המודים במשיחם המדומה, ועליו נאמר "בימיו תיוושע יהודה" רוצה לומר על אומות העולם המודים לו שנכנסו בדתו. וכבר כתב זה במקומות אחרים מחיבורו זה, ונסתייע ממה שאמרו "ירושלים של מטה כנגד ירושלים של מעלה". וגם אמר שדרשו בפסוק "ופדויי ה' ישובו ובאו ציון ברינה", א"ר יהושע אין הציון האמור כאן אלא גן עדן. ושכן כתב **רש"י** בפירושו לפרק חלק שירושלים שזכר יחזקאל בבנין שבסוף ספרו היא ירושלים של מעלה.

והרמב"ם בספר המדע בהלכות תשובה כתב שהשכר הרוחני יקרא בכתוב "הר ה'" "משכן ה'". "היכל ה'". "חצרות ה'". "בית ה'". ומזה כולו חשב המפקר להוליד שהנחמות שנאמרו על ישראל ויהודה ויעודי א"י ובית ה' כולם מאמרים המשליים, נאמרו ישראל ויהודה על הגויים

שנכנסו בדתו שהם ישרים בלבותם ומודים בבית והיכל ה' ובית ה' אשר יעדו בבנינו, והוא השכר הרוחני. וכל זה ממנו רעיון רוח. כי הנה התיבות אשר באו בדברי הנביאים כשנפרשם על ענין רוחני, לא מפני זה נוציאים מפשוטם, כי אין המקרא יוצא מידי פשוטו, אבל נאמר שהפשט אמת. ועוד ירמוז בדרך הנסתר לדבר רוחני, לא שנאמין הרוחני שהוא הפך הפשט ומכחיש אותו. כמו שאמר שישראל יאמר על האומות שנכנסו לדת לישרונם, או לפי שעשו גבורה רבה ושרו עם אלוהים, ושלא יאמר ישראל על זרע יעקב, וכן שם יהודה שיאמר על המודים בדתו ולא על היהודים.

ויתחייב מזה שהכתוב שאומר שהמשיח יושיע את ישראל יפורש כפי מובנם בישראל האמיתי שיגלם, ויושיע את ישראל הנכרי, והכתוב האומר שהמשיח יקבץ נידחי יהודה פירש שירחיק ויפזר עוד בגלות את בני יהודה ויקבץ הנכרים שנקראו כן, והכתוב שאמר שהמשיח יבנה בהמ"ק יפרשו שיהרוס את המקדש הפשטי ויבנה הרוחני אשר עלה על לבם, וכזה יעשו בציון ובירושלים. וזה ממה שלא יסבול השכל. אם לפי שתהיה האמת נעדרת ויתרבה הפירושים הרוחניים מבלי הגבלה, ולא תקיף בהם הידיעה, ולא תהיה כאן נבואה שיוכל להבחין בה אם היא אמת או שקר כשנצא מהאמת ונעוות הכתובים. ומה יעשו בירושלים כשיסמך אליו נחל קדרון או שער הפינה או שער הסוסים או מגדל חננאל, וכן בישראל כשיצטרף אליו שם יעקב ואפרים ויהודה, וכן כאשר יכנס ביעודים הגשמיים כמו "ייטפו ההרים עסיס" וכדומה לזה, האם אפשר להשליך הפשט אחר גיונו ולהמשך אחרי הרוח.

וכבר זכרתי **במעייני הישועה** מה שקרה לעם נבל ולא חכם הזה.

כי כשמצאו יעוד גלות ומוות על ישראל ויהודה, יפרשו אותו ישראל ויהודה עלינו, וכאשר מצאו מיד בדברי אותו הנביא יעוד נחמה וגאולה לישראל ויהודה, יפרשו עליהם.

וידוע שהנחמות לא נאמרו כי אם על בני הגלות, והוא הכתוב אומר "והיה כאשר הייתם קללה בגויים בית יהודה ובית ישראל כן אושיע אתכם", ומי הם הקללה בגויים כי אם בני הגלות. וכן אמר "ונפוצות יהודה יקבץ", ומי היו נפוצות יהודה כי אם הגולים. וכן "חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה". ואי אפשר שיפרשו הנחמות כי אם על מי שיפרשו הרעות, ואיך א"כ יעשו צורות בכתובים להסירם מאמיתתם. הנה הסברא הישרה תורה בהכרח שבמקום שהפשט הוא יוצא מדרך המושכל או מביא אל הביטול בדברי הנביאים וההגדות, כאלו תאמר "והסירותי את לב האבן מבשרכם" והדומה לזה, ראוי לעזוב הפשט ולבקש לו צורה. אבל בהיות הפשט בלתי יוצא מדרך המושכל אין ראוי להשליכו אחרי גיון, אלא שנאמר שהפשט ישב על פשוטו והדרשה תידרש. ומה שאמר **רש"י** בבנין יחזקאל שבירושלים של מעלה משתמע קרא, לא אמרו להכחיש את הפשט אלא לומר שעוד ירמוז אל ירושלים של מעלה. והראיה ע"ז מה שכתב בפירושו למסכת סוכה, וז"ל:

אף על גב דבירושלים של עתיד לבוא כתיב קרא דרשין ליה נמי במקום ששכינה שמה, ע"כ.

וכן פירש על הכתוב בספר יחזקאל שהיה היעוד ההוא גשמי. ואיך יוכל המתעקש להכחיש הגאולה הגופנית העתידה והנביא אומר בפירוש "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל ממצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בני ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם". ואי אפשר לפרש זה רוחני כי הוא דמה והשוה הגאולה העתידה לגאולת מצרים. וכן אמר מיכה "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", להגיד שתהיה הגאולה העתידה גופנית כמו שהייתה גאולת מצרים.

ומה שהביא המפקר שאמרו **בבראשית רבה** "אין ציון האמור כאן אלא גן עדן", כזב ושוד מדבר, כי לא נמצא כן בשום ספר בעולם. ולמוכיחים ינעם, ופירשו בו שנאמר על דרך אסמכתא למען לא ישמע דבר דלא רמיזא באורייתא. כי לפי שמצאו בפסוק "ופדויי ה' ישובון ושמחת עולם על ראשם" מורם נצחיות, כמו "ועטרותיהם בראשיהם" אמרו שהוא גן עדן. ועליהם תבוא ברכת טוב ועל הפירושים אשר התעצמו לעשות, אבל אין לנו חפץ בהם להיותם מיוסדים על יסוד בית עכביש.

ונחזור לענין ההגדה אשר היו הדברים בה. ואומר בפירושה שר' אחא עשה ק"ו ומה פרעה על שאמר ליוסף "אני פרעה" זכה לכל הברכה הזאת, רוצה לומר עם היות פרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה, ואדם משתנה במה שהוא משתנה, כשאמר ליוסף אני פרעה קיים דברו, וזכה יוסף לכל הברכה הזאת שהבטיחו בה. ועל אחת כמה וכמה שיתקיים מאמר הקדוש ברוך הוא שאמר על גאולת עמו "אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט". והפסוק הזה הוא בישיעהו,

"שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם"

עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט".

ופירוש הכתוב מבואר, שאמר ית' כנגד בני עמו אנשי הגלות, אתם הייתם עלי עמוסים מני בטן, לפי שמימי אבותיכם הייתי לכם לאלוהים ואתם הייתם לי לעם ולכן מלידה ומבטן ומהריון הייתה הנהגתכם לשמי עמוסים ונשואים על השגחתי, ולכן אף על פי שהתארכו בגלות, אל תתייאשו "כי עד זקנה אני הוא", ואין הזקנה מיוחסת אליו ית' כי אם לגלותם, ולכן אמר "ועד שיבה אני אסבול", רוצה לומר שיסבול הצרה שעושים האומות לישראל. וא"כ "אני עשיתי" רוצה לומר הגלות שגזרתי עליכם בזמן המחויב ההכרחי, כמו שזכרנו למעלה "ואני אשא ואני אסבול" רשעת האומות בזמן הגלות האפשרי, אומנם בגבול המחויב "אמלט" אתכם ואוציאכם מן הגלות בהכרח.

וליהיות הבטחתו ית' כל כך מחלטת באמרו אני, וזכר מילת אני בכתוב חמש פעמים ע"ד מה שאמר בשירת האזינו "ראו עתה כי אני אני הוא", מבואר שיתקיים הבטחתו ממה שנתקיימה הבטחת פרעה ליוסף שאמר "אני פרעה". ולכן סמך אליו "למי תדמיוני ואשווה ותמשילוני

[אגדות נוספות שזייף 'המפקר']

עוד הביא הגדה אחרת ממדרש תהילים:

"ותיתן לי מגן ישעך וימינך תסעדני" ר' יודן בשם ר' חמא אומר לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מושיב מלך המשיח לימינו שנאמר "נאם ה' לאדוני שב לימיני", ואברהם לשמאלו ופניו מתכרכמות ואומר לו, בן בני יושב על הימין ואני על השמאל, והקב"ה מפייסו ואומר לו בן בנך יושב לימיני ואני על ימינך, כביכול אני צלך על יד ימינך, הוי אומר "וענותך תרבני", ע"כ.

וגם בהגדה הזאת זייף המפקר בהוסיפו מלבו "נאם ה' לאדוני שב לימיני" כי זה לא נזכר בהגדה.

וכן הביא אחרת ב**בראשית רבה** לר' **משה הדרשן**

"ואברהם עודנו עומד, הדא הוא דכתיב "ותתן לי מגן ישעך" - זה אברהם שנאמר "אנכי מגן לך". "וימינך תסעדני" - זה משיח שנאמר "נאם ה' לאדוני".

וכבר הודעתך שאין אתי אותו מדרש לר' **משה הדרשן** לדעת אם הוסיף מדעתו ג"כ בהגדה הזאת "נאם ה' לאדוני". כי נכנס לזה כדי להוכיח שמאמר נאם ה' לאדוני דוד אמרו על מלך המשיח, ושלא יתכן שיקרהו דוד מלך ישראל וראש המלכים אדוני אלא בהיותו אלוה, שכן לא יתכן שיהיה אברהם לשמאל והמשיח לימין הקדוש ברוך הוא אם לא היה בן האלוה.

והנה פירוש ההגדה הזאת הוא, שאברהם אבינו היה ראש האומה הישראלית, לפי שממנו נסתעפה, ונצח את המלכים על מרומי שדה, ולכן אמר לו ית' "אנכי מגן לך". אומנם מלך המשיח תגדל מלכותו ומעלתו ממנו, אם בדביקות האלוהי ויראת שמים שתגדל מדרגתו ממדרגת אברהם כמו שפרשתי על "ירום מאברהם", ואם בהיותו התחלת השלמות, כי אברהם השלים לזרעו מאומתו בלבד ומלך המשיח ישלים באמונת האלוהות כל בני העולם כמו שזכרתי למעלה. וגם במלחמות, עם היות שאברהם נצח ארבעה מלכים הנה מלך המשיח ינצח כל מלכי האדמה ויכבשם.

ולרמז על מדרגתו שתהיה גדולה ממדרגת אברהם, דרשו ב**בראשית רבה**:

"ותיתן לי מגן ישעך" - זה אברהם; "וימינך תסעדני" - זה משיח.

להגיד שהימין שמורה אל המעלה יוחס אל המשיח לנצח כל בני עולם, ולאברהם בלבד יוחס מגן ישעו, לפי שהקב"ה הושיעו מאויביו. וזהו אומרם במדרש תהילים,

שלעתיד לבוא מושיב הקדוש ברוך הוא המשיח לימינו ואברהם לשמאלו.

כלומר, שבזמן ההוא שיתראה מעלתו של מלך המשיח נמצא שהוא היה לימין ה' כפי מדרגתו, ואברהם לשמאלו. והימין והשמאל בישיבה של מעלה הוא רק דיבור המשלי, מורה על חילוף המדרגות, כי אין למעלה לא עמידה ולא ישיבה.

ובעבור שהיו אברהם ומלך המשיח שניהם בני אדם מעניין אחד, ולא נתחלפו כי אם בפחות ויותר בה' מהיושב על הימין אל היושב בשמאל, ששתיהן ישיבות ממין אחד, אם לא שהאחת גדולת המדרגה והכבוד מהאחרת. וכזה עצמו נאמר במשה בערך דיבוקו אל הש"י, "מוליך לימין משה זרוע תפארתו". ושאר דברי ההגדה התכרכמות פני אברהם ודבריו אפשר לומר שבאו ליפות המשל.

והנכון אצלי, שאמרו שאברהם בצרור החיים ידע ושיג גדולת מדרגת מלך המשיח עליו, ולכן המשילו כאלו "פניו מתכרכמות ואומר בן בני יושב על הימין ואני על השמאל". אבל פיוס הקדוש ברוך הוא הוא להגיד כי מלך המשיח יהיה כלי בידו, כי ימין ה' עושה חיל ימין ה' תרעץ אויב וכל בני עולם יכירו וידעו כי מאתו הכול ושאר המשיח אלא כלי רצונו, והוא אמרו "בן בנך יושב לימיני" כמו החרב והכלי שלוקח אותם האדם בימינו, אומנם אברהם לא היה כן, כי לא היה נודע בעולם מלכות הקדוש ברוך הוא עד שהוא פרסמו ולמד בני האדם, ולכן אמר "ואני על ימינך", רוצה לומר אתה היית בפועל ולקחת אותי בימינך לפרסמי בעולם, "כביכול אני צלך על יד ימינך" רוצה לומר אני הייתי הצל שנשמע ונראה מיד ימינך לפי שאתה פרסמת אלוהותי. ולפי שאלו היו דברי תנחומין לאברהם מענוותו ית' לכן אמרו "הוי וענותך תרבני".

ואומנם פסוק "נאם ה' לאדוני" לא בא בהגדות ההמה. ואף שיבוא איני רואה בו צד קושיא, לפי שהמזמור ההוא הלויים היו משוררים אותו עם היות שדוד חברו, ונתנו להם לשורר על הדוכן והם יאמרו על המשיח נאם ה' לאדוני וגו'. ואף שנאמר שדוד עצמו אמרו על מלך המשיח אשר יבוא, שהנה דוד ראה ברוח הקודש שהיה עמו עתיד לבוא בגלות וזרעו להיות חרפה ובז כעבדים הגולים, ובראותו ברוח הקודש שיקום מלך חדש שיחזיר מלכותו לאיתנו, ויאסוף נידחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ, וזרע דוד ירים מאשפות להושיבי עם נדיבים וכסא כבוד ינחילם - לזה הלא יקראהו אדוני. כ"ש בהיות מדרגתו בנבואה ובדיבוק האלוהי גדולה ממנו לאין שיעור. והנה אחאב מלך ישראל, בהיותו מלך היה קורא את בן הדד מלך ארם אדוני, כ"ש שיכנהו כן הישן בכור הגלות אלפים מהשנים.

אבל חז"ל לא דרשו הכתוב הזה אלא על אברהם, ועליו אמרו "עד אשית אויביך הדום לרגליך מטה עוזך" וגו' ושאר הפסוקים. והנה דוד קראו אדוני, שהיה האב והתחלת היחס. ואם דרשו כן באברהם, כ"ש שראוי לדרוש כן במלך המשיח שהיה גדול ממנו. וזה דבר מבואר מעצמו.

חלק שני, העיון השלישי - פרק ט'

בביאור הגדה אחרת שהביא ג"כ המפקר להוכיח שהמשיח הוא האלוה.

עוד הביא הגדה אחרת ממדרש תהלים בפסוק "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור". וזה דרכו כסל לו שלא להביא המאמרים כפי אמיתתם כמו שכבר הודעתך פעמים, וכן עשה בהגדה הזאת. כי הרכיב שתי הגדות, הגדה אחת ממדרש תהלים ואחת ממדרש **תנחומא** בתוספות וחסרון וחילוף דברים. וגם ע"ז לא הוכיחו המתווכחים ולא הרגישו בו.

[אגדת באורך נראה אור]

ותורף ההגדות באמת כך הוא במדרש תהלים:

"באורך נראה אור". משל לאחד שהיה הולך בלילה והיה אחד מדליק לו את הנר והוא כבה וחוזר ומדליקו והוא כבה. אמר עד מתי אהיה מתייגע, אמתין עד שיזרח השמש ואני עומד ומהלך לאור החמה.

כך ישראל נשתעבדו במצרים עמד משה וגאלן, חזרו ונשתעבדו בבבל ועמדו דניאל חנניה מישאל ועזריה וגאלום, חזרו ונשתעבדו במדי עמדו מרדכי ואסתר וגאלום, חזרו ונשתעבדו באדום.

אמרו ישראל הרי נתייגענו, נגאלין ומשתעבדין, אין אנו מבקשים שיאיר לנו בשר ודם מעתה, אלא הקדוש ברוך הוא אנו מקוים שיאיר לנו, שנאמר "אל ה' ויאר לנו". אמר - רוצה לומר אמר הקדוש ברוך הוא לישראל - אתם מבקשים לספות עם אומות העולם בעולם הזה, אמרו לפניו: רבש"ע "אל תט לבי לדבר רע" למה על ידי שהן עוללות שנאמר "להתעולל עלילות ברשע", אפילו במנות הנעימות שלהם אין אנו מבקשים, שנאמר "ובל אלחם במנעמיהם", במה אנו חפצים? לראות במנתו שלך, שנאמר "כי עמך מקור חיים" ע"כ.

ובמדרש תנחומא:

א"ר אמי משה מקלס את ישראל "מי כמוך עם נושע בה" לה' אין כתיב כאן, אלא עם נושע בה'. לאדם שהיה לו סאה מעשר שני, מה הוא עושה נותן מעות ופודה אותו, כך ישראל כביכול במה הם נפדים בהקדוש ברוך הוא, שנאמר "עם נושע בה". אמר הקדוש ברוך הוא בעולם הזה הייתם נושעים ע"י בני אדם, במצרים ע"י משה ואהרן, וסיסרא ע"י דבורה וברק, ובמדיינים ע"י שופטים, וע"י שהיו בשר ודם הייתם חוזרים ומשתעבדים.

[אבל לעתיד לבוא אני בעצמי גואל אתכם, ועוד אין אתם משתעבדים שנאמר "ישראל נושע בה' תשועת עולמים", ע"כ.](#)

אלו הם ההגדות ע"פ אמיתתם.

והוכיח המפקר שהמשיח שיהיה עתיד לגאול את ישראל הוא הקדוש ברוך הוא בעצמו. והשיבוהו שלא יתכן זה בפירוש המאמר, לפי שהוא אומר "חזרו ונשתעבדו באדום", ועל זה אמרו "אל ה' ויאר לנו", ומשיחם המדומה קודם גלות אדום בא לא אחריו.

כ"ש שב**בראשית רבה** על "גור אריה יהודה" א"ר חמא בר חנינא זה מלך המשיח שיצא משני שבטים, אבי אביו מיהודה ואמו מן, והוא מורה שיהיה לו אב ואם גשמיים. אבל כוונת המאמר שהקב"ה ברוב השגחתו יפדם כאלו הוא גואל אותם.

אבל כל זה איננו שווה לי, לפי שגאולת מצרים הקדוש ברוך הוא גאלם בעצמו, וכמו שדרשו באגדה על פסוק "ויוציאנו ה' ממצרים" לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח, כמו שלעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא בהשגחתו עתיד לגאלם, ואם היה שם נברא אמצעי בינו ית' ובין העם, והוא משה רבנו עליו השלום, גם לעתיד לבוא יהיה מלך המשיח. ומהו המשל - מהנר ואור החמה אשר בגאולות האלה.

גם אומרם שחנניה מישאל ועזריה גאלו את ישראל מבבל הוא זר מאוד, כי הם נגאלו ברישיון כורש מלך פרס וזרובבל בן שאלתיאל היה נשיא עליהם, וחנניה מישאל ועזריה לא נזכרו בתוך העולים.

אבל כוונתם ז"ל בשתי ההגדות האלה היה, שישראל נגאלו ממצרים בזכות משה ואהרן, וכן שאר חסידים שהגיננו על דורם, וכאומרם ז"ל שבזכות צדקניות שבאותו הדור יצאו ישראל ממצרים. וכן בשאר הצרות שעמדו בימי סיסרא ומדין ניצולו בזכות פרנסי הדור. וכן אמרו שבהיותם בגלות בבל נשאר ע"י חנניה מישאל ועזריה, רוצה לומר בזכותם שקידשו את ה' ברבים והושלכו לכבשן האש על דבר כבוד שמו. וכן דניאל ושאר חסידי הדור שבזאת הבחינה היו השלמים ההם סיבת גאולתם.

וכן בצרות המן ניצולו בזכות מרדכי ואסתר. ולפי שהיה זכותם דבר מועט ולא הספיק להם לעמוד זמן הרבה וחזרו לגלויות ולצרות אחרות.

לזה היה משל הנר שבא הרוח וכבתו. שהנה היה זכות השלמים ההם נר ה' נשמות אדם, ולהיות הנר קטן האור הייתה הרוח מכבה אותו שהוא משל לעוון הדור, ומפני זה לא רצתה האומה בהיותה בגלות אדום האור הזה שתגאל בזכות חסידי הדור, כדי שלא ישובו לכסלה כפעם בפעם בשאר הגלויות.

ולכן לא בא המשיח בזמן האפשרות לפי שרצתה האומה שהקב"ה יגאל אותה מפאת עצמו, כי אז תהיה גאולתה נצחית מתמדת כיון שסיבתו הוא האל ית' בלתי בעל תכלית הכוח והשלמות. והוא אמרו "עד שיזרח השמש ואלך לאורו", רוצה לומר אמתין עד גבול הזמן חיוב

ביאת המשיח שאז ההולכים בחשך יראו אור גדול, ועליו יזרח ה' לא בזכות אדם כי אם מפני כבוד שמו, וכמאמר ישעיהו "כי יום נקם לה' ושנת גאולי באה ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך ותיוושע לי זרועי".

וכבר זכרנו במאמר **עטרת זקנים** אשר חברתי זה ימים, שהפעולות שיעשה הקדוש ברוך הוא בהשגחתו הפרטית וברצונו הפשוט לא יצטרכו בהכרח הכנת המקבלים ולא זמן מוגבל, כי זה יתחייב בפעולות הטבעיות המסודרות. ולכן היה מאמרם ש"אין אנו מבקשים שיאיר לנו בשר ודם אלא הקדוש ברוך הוא", לפי שבהיות הגאולה ממנו ית', לא יצטרך להכנתה כי אם אל רצונו בלבד, כמו שהיה העניין בעניין הבריאה הראשונה. וזה גם כן עניין ההגדה השנית שדרשו על "עם נושע בה'", שלעתיד לבוא לא יהיו נגאלים ע"י אדם כי אם מהקב"ה, כלומר כי לא תהיה גאולתם בזכות בני אדם צדיקים וטובים, כי אם מרצונו ית' ויכולתו המוחלט, כמ"ש "ישראל נושע בה'". ולכן תהיה תשועת ה' תשועת עולמים שלא יבושו ולא ייכלמו עד עולמי עד.

וגם דוד על זה עצמו אמר: "לא לנו ה' לא לנו כי אם לשמך תן כבוד על חסדך על אמיתך". אומנם רוצה לומר, רצה לתת סיבה למה יזכו ישראל לגאולה, ואמר שעמידתם כל כך בגלות ארוך בקיום דתם ולא המירו את כבודו, וסבלו עול הגלות בהיות לאל ידם לצאת ממנו ולהיות ככל הגויים וטוב הארץ יאכלו, מפני זה היו ראויים לגאולה.

זוה אמרו

"אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם מבקשים לספות עם אומות העולם בעולם הזה",

והוא מגזרת "למען ספות הרוה את הצמאה", רוצה לומר אם תבקשו ליהנות מן הטובות גשמיות בעולם הזה ולצאת מפני זה מכלל דת ולהיות ככל הגויים. וישראל משיבים אל תט לבי לדבר רע, כי הם עלילות ברשע, ואפילו במנות הנעימות העושר והכבוד והמלכות שלהם אין אנו מבקשים, שנאמר "ובל אלחם במנעמיהם", כי אין אנו חפצים כי אם בטובות האלוהיות, שנאמר "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור".

ומזה התבאר שהגאולה העתידה ה' בעתה יחישנה בעבור שמו, וכי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב. ואומנם עניין מלך המשיח אינו כי אם כלי השגחתו.

[אגדות המראות שהקב"ה הוא אדם]

עוד הביא המפקר הגדה אחרת מתורת כוהנים על-

"והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלוהים" משל למה הדבר דומה למלך שיצא לטייל עם אריסו בפרדס, והיה אותו האריס מיטמר מלפניו, אמר לו המלך מה לך מיטמר בפני הריני פוצה בך. כך עתיד הקדוש ברוך הוא לטייל עם הצדיקים לעתיד לבוא והצדיקים רואים אותו ומזדעזעים מלפניו, והקב"ה אומר להם מה אתם מזדעזעים

מלפני הריני פוצה בכם. ולפי שאני פוצה בכם לא תהיה מוראי עליכם, ת"ל "והייתי לכם לאלוהים ואתם תהיו לי לעם".

והביא גם כן הגדה אחרת ממסכת תענית בפ' בשלשה פרקים

א"ר חלבו עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים בגן עדן, והוא עומד עליהם באמצע, וכל אחד ואחד מראה אותו באצבעו שנאמר "ואמר ביום ההוא הנה אלוהינו זה קיוונו לו ויושיענו זה ה' קיוונו לו נגילה ונשמחה בישועתו".

והוכיח המפקר מהגדות האלה שהאלוה אדם היה כאחד ממנו, ושהוא המשיח שיעדו הנביאים, ושעליו אמר הנביא ביעדו זמן הגאולה "הנה אלוהינו זה קיוונו לו ויושיענו", ולהיותו מלובש גשמית היו מראים אותו באצבע. אבל תשובת זה מבוארת מעצמה, כי מה שאמר ית' "והתהלכתי בתוכם" הוא מה שפירש באמרו "והייתי לכם לאלוהים", והוא מלשון "ילך נא ה' בקרבנו", כלומר שתדבק בנו השגחתו. ומפני שהצדיקים בעולם הזה אינם יכולים להשיג ההשגה האלוהית מפאת חמרם המעכב אותם, וכמו שאמר "כי לא יראני האדם וחי", לכן עשה החכם משל למלך היוצא לטייל עם אריסו בפרדס, והוא רמז לשכר עולם הנפשות ותענוגו, שהנפשות יהיו צרורות בצרור החיים כפי מה שעבדו האל. ומה טוב המשל להמשיל הנפש באריס, כי הוא עובד אדמת המלך כדי שיהיה לו חלקו ממנה, כן הנשמה הביאה ה' לאדמה לעבדה ולשמרה בתורתו ואמונתו ומעשה מצוותיו לקבל שכר עבודתה.

אומנם בצאת האדם מן העולם הזה והכנסתו בפרדס העליון, יהיו יראים וחרדים מהסתכל באספקלריא המאירה כפי קוטן המשיג ומעלות המושג, והוא אמרו "וצדיקים רואים אותו ומזדעזעים מפניו, והקב"ה אומר להם מה לכם מזדעזעין הרי אני פוצה בכם", וזה לפי שהנפש בהיפרד מן הגוף היה עצם רוחני מטבע העליונים עד שמפני זה נאמר עליה "ויברא אלוהים את האדם בצלמו", ומפני אותו ההידמות אשר לנפש ברוחניותה והשגתה אמר בדרך משל "הרי אני פוצה בכם". וכן אמרו בילמדנו "אם תעשו מצוותי הרי אתה פוצה בי", שהוא מאמר מורה שיהיה שלם כאחד מצבא המרום, וגם יורה על השכר הנפשי המגיע לאדם אחרי המוות. וכן נאמר בתורה על אדם "הן האדם היה כאחד ממנו", והנביא אמר "והיה הנכשל בהם כדוד ובית דוד כאלוהים", ובכתובים "אני אמרתי אלוהים אתם ובני עליון כולכם". לא שישווה דבר וידמה להקב"ה אלא שנאמר שילכו בדרכיו וידמו לאותו שלמות העליון.

ומה נאה המשל שהמשיל ע"ז רבא בפ"ק דפסחים באומרם שם:

"ונוגה כאור תהיה" אמר רבא: למה הצדיקים דומים בפני השכינה כנר בפני האבוקה. ולפי שישראל לא יאמרו בלבם אחרי שהאלוהים קרובים אלינו לא יהיה מוראו עלינו, כי אין אדם ירא כי אם מהדבר הנכרי והזר, לכן נאמר "והייתי לכם לאלוהים ואתם תהיו לי לעם".

וכן מאמר ר' חלבו מהמחול שעתיד הקדוש ברוך הוא לעשות לצדיקים בג"ע הוא גם כן משל לרוב ההשגה ששיגו בהדבקים בו, ולכן אמרו "והוא עומד באמצע" לפי שהם צרורים בצרור החיים. וכן אמרו במדרש **תנחומא**:

"הוא ינהגנו עלמות", בעולם הזה מי שהוא רואה פני שכינה מתמעט והולך שנאמר "כי לא יראני האדם וחי". וכן אתה מוצא בשבטו של לוי לפי שהיו רואים את השכינה היה מועטים באוהל מועד, ואפילו כשהיו ישראל עולים מן הגולה בקשו מהם ולא מצאו שנאמר "ואבינה בעם ומבני לוי לא מצאתי שם". אבל לעוה"ב אני נגלה בכבודי לכל ישראל והם רואים אותי וחיים לעוה"ב, ולא עוד אלא שהם מראים את כבודי זה לזה באצבע שנאמר "ואמר ביום ההוא הנה אלוהינו זה קיווינו לו", וכן הוא אומר "כי זה אלוהים אלוהינו עולם ועד הוא ינהגנו עלמות", ע"כ.

שלגודל השגתם המשיל כאלו מראים אותו באצבע.

[המחול בג"ע - לזמן הגאולה העתידה]

גם אפשר לפרש ענין המחול בג"ע בעולם הזה לזמן הגאולה העתידה. וכבר אמרו חז"ל בלשון הזה על קריעת ים סוף, שהיו מראים אותו באצבע והיו אומרים זה אלי ואנוהו, וכמו ששם ראוי שיפורש כי היו רואים את ישועת ה' ובראותם התשועה היה כאלו היו רואים המושיע אותם. וכן אפשר לפרש שבזמן הגאולה העתידה ששון ושמחה ישיגו בארץ ישראל אשר תאר אותו בג"ע כמאמר הנביא "הארץ הלזו הנשמה תהיה כגן עדן". ובראותם תשועת ה' הנפלאה יאמרו "הנה אלוהינו זה קיווינו לו ויושיענו זה ה' קיווינו לו נגילה ונשמחה בישועתו", לפי שהפעולה תורה על הפועל והוא ית' נודע ומושג מתוך פעולותיו.

חלק שני, העיון השלישי - פרק י'

בביאור הגדות אחרות שהביא גם כן המפקר להוכיח שהמשיח הוא האלוה מפאת מעלתו.

[אגדת גם בני אדם גם בני איש]

עוד הביא המפקר הגדה אחרת ממדרש תהילים בפסוק "גם בני אדם גם בני איש". והביאה בזה התורף:

"בני אדם" זה אדם הראשון, וי"א זה אברהם שנקרא האדם הגדול בענקים, "גם בני" אלו בני ישמעאל ובני קטורה, "איש" אלו בני נח שנקרא איש צדיק, "יחד עשיר ואביון" עשיר בתורה ואביון בתורה כולם יורדים לגיהנום ואף על פי שהם ראשי סנהדראות.

ועוד הביא הגדה אחרת ממסכת חגיגה פ' חומר בקודש.

"א"ר אליעזר תלמידי חכמים אין אור של גיהינום שולטת בהם קל וחומר מסלמנדריא ומה סלמנדריא שתולדתה אש אין אור שולטת בה ת"ח שכל גופן אש על אחת כמה וכמה, דכתיב "הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע" מה הסלע הזה כשהפטיש מכה עליו מתחלקת לכמה חלקים אף דברי תורה מתחלקים לכמה פנים.

והוכיח המפקר הפריץ מזה שכל נשמות החסידים שנולדו מאדם הראשון עד בוא משיחם המדומה, אף שהיו בני אברהם ומזרעו בעלי תורה ובעלי מצות כולם היו יורדים לגיהינום, וגם הת"ח היו יורדים שמה אלא שלא היו מקבלים צער מהאש כרשעים. וזה אומרם "ת"ח אין אור של גיהינום שולטת בהם", שכיון שלא אמר אינם יורדים לגיהינום אבל אמר אין אור של גיהינום שולטת בהם, מורה שהם יורדים שמה אבל שאינם נדונים בעונש הרשעים, ושבבוא משיחם הוציאם משם, וזאת הייתה תשובתו. וזה מבואר הוא שזה לא יוכל להיעשות בו, ולכן יתחייב שיהיה המשיח המוציאם משם אלוה או בן אלוה.

[דחיית דבריו]

אבל עם הקפת האמת אין בדבריו ממשות, גם עולה נמצא בשפתיו בסגנון הדברים. כי הנה ההגדה הראשונה שהביא ממדרש תהילים לא הביאה כפי הסגנון שהיא שם. ששם נאמר: "האזינו כל יושבי חלד" זו הארץ, ולמה נקרא שמה חלד שפניהם של רשעים מעלות חלודה בגיהינום לעתיד לבוא. ומי הם אלו "גם בני אדם גם בני איש" מהו "בני אדם" אלו בני אברהם שנקרא אדם שנאמר: "האדם הגדול בענקים", מי הם בניו אלו בני ישמעאל ובני קטורה. "גם בני איש" אלו בניו של נח שנקרא איש שנאמר: "איש צדיק", ואלו הם שבעים אומות שעתידיים ליפול בגיהינום. "יחד עשיר ואביון" עשיר בתורה ואביון בתורה, עשיר בתורה דואג ואחיתופל שהיו ראשי סנהדראות הן יורדים לגיהינום, ואביון בתורה כל מי שהיה ספוק בידו ולא למד.

הנה התבאר שלא אמר שיורדים לגיהינום כי אם לפושעים מאומות, ודואג ואחיתופל אשר מבני ישראל המה. ולכן לא אמרו נח כי אם בני נח, ולא אמרו אברהם כי אם בני אברהם. וביארו שהם בני ישמעאל ובני קטורה לא יצחק וזרעו, לפי שהאנשים הפושעים הם היורדים לגיהינום לחסרון שלמותם אבל הטובים והישרים בלבותם חלילה להם לאמור שירדו לגיהינום. ואומנם אמרו "אין אור של גיהינום שולטת" וכו', לא אמרו כי אם על החכמים שהרשיעו לחטוא, ולכן לא קראם צדיקים כי אם תלמידי חכמים. והם החטאים בנפשותם שמפני עונותיהם שעשו יורדים שמה, ומפני חכמתם אין אור של גיהינום שולטת בהם רוצה לומר לכלותם לגמרי ולהביאם אל ההעדר הגמור.

עוד הביא ראיה על זה מפני שנאמר ביעקב "כי ארד אל בני אבל שאולה", ודרשו חז"ל

ששאלה הוא גיהינום. גם דרשו "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום" אמר ר' נחמן אבותיו עובדי ע"ז שנאמר "תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלוהים אחרים".

וגם הביא ראייה ממדרש קהלת בפסוק:

"יש צדיק אובד בצדקו", למה משה רבנו עליו השלום דומה לבן אשה עוברה שהייתה חבושה בבית האסורים וילדה שם ומתה שם, לימים עבר המלך על פתח האסורים והתחיל אותו הבן צווח ואמר המלך אדוני כאן נולדתי כאן גדלתי באיזו חטא אני נתון כאן, אמר לו המלך בחטא אמך, ע"כ.

וגם בכל ההגדות האלה הלך המפקר כפעם בפעם לקראת גניבות וזיופים, לפי מה שדרשו חז"ל על "כי ארד אל בני אבל שאולה" שהוא הגיהינום, מיד פירשו דבריהם ואמרו: סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה שאם לא ימות אחד מבני בחיי מובטחני שלא ארד בגיהינום", רוצה לומר שמיתת בניו היה סימן ואות על עונותיו, ומפני זה ירד לגיהינום אבל אם לא ימות לא ירד שם בעוון אדם. וכן מאמר "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום" ביארוהו באומרם ללמדך שעשה תרח תשובה, "תקבר בשיבה טובה" בישרו שיעשה ישמעאל תשובה. ונלמוד מזה שתרח הלך לג"ע, לא שירד אברהם לגיהינום. ואומנם ההגדה שהביא ממדרש קהלת מ"יש צדיק אובד בצדקו" השיבוהו המתווכחים שלא כיונו חז"ל לומר שירד משה לגיהינום, חלילה להם מזה, כי כוונתם הייתה בענין חטא מריבה שהיו ישראל גורמים אותו ונענש משה עליו, כמו שאמר המקרא "ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם". ועל כנסת ישראל אמרו במשל המלך "בחטא אמך", שהאומה סבבה עונש משה.

אבל אמיתת העניין הוא

שהפריץ המפקר זייף המאמר בהוסיפו עליו מה שאין בו, וחכמי העברים נעו עיוורים שהוכו בסנוורים ולא ראו את המאמר, כי אינו בפסוק "יש צדיק אובד בצדקו" אבל הוא בפסוק "ראה את מעשה האלוהים" וזה תארו.

"ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא "הן קרבו ימיך למות" למה היה משה דומה באותה השעה לאשה עוברה שהייתה חבושה בבית האסורים כו"

כמו שנזכר. ומזה תדע שלא אמרו זה אלא להודיע שמיתת משה לא הייתה על שום חטא שחטא אלא מהכרח החומר ומפני העונש שנגזר על אדם הראשון בחטא חוה אם כל חי, ולזה אמרו שהיה משיב המלך אל הנער "בחטא אמך" רמז לחווה. ודומה לזה דרשו בענין משה על פסוק "רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה", רב לך בעל דין שלך כבר הוציא עליך גזירה שתמות ואיזה זה אדם הראשון. ועל זה עצמו אמרו כאן שאמר הקדוש ברוך הוא

למשה "בחטא אמך", וע"כ דרשוהו על פסוק "הן קרבו ימיך למות" שעל ענין המיתה הייתה הדרשה כולה.

עוד הביא ראייה על זה מהגדה אחרת שאמרו במדרש תהילים על:

"בקראי ענני אלוהי צדקי" היה דוד מצטער על אשת אוריה החתי שהיו ישראל לזים אחריו, מי ששבה את הכבשה והרג את הרועה יש לו תשועה. והרחיב לו הקדוש ברוך הוא שנאמר "ויאמר נתן אל דוד גם ה' העביר חטאתך לא תמות" ואמר "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלוש ושקט אתן על ישראל בימיו", וכי כל שאר הבנים אינם נולדים לו, ומהו "נולד לך", לרפאותך מהחטא שלך, ע"י מי, ע"י נתן שנאמר "וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה'", ע"כ.

וכוננת זה המאמר שדוד היה מצטער בלבו על שלשה דברים:

ראשונה על בית המקדש,

שנית על נפשו,

שלישית על מלכותו מי יירשהו אחריו,

ושהרחיב לו הקדוש ברוך הוא את לבו והסיר מצוקתו בשלושתם. אם הראשון, לפי שמצוקתו היה אם כמו שהוא לא היה יכול לבנות בהמ"ק כך לא יוכל למצוא מקומו ולקנותו בדמיו, כי היה חפצו כי כמו שהוא היה התחלה למלכים כך יהיה התחלה לבנין מקדש ה', והיה צערו שמא לא יתגלה מקום הבית על ידו ויהיה מכלל הדברים שהיה עתיד לזכות בהם בנו הבונה את הבית, והרחיב לו הקדוש ברוך הוא במה שגלה על ידו מקום בית המקדש שנאמר "ויאמר דוד זה בית אלוהים".

גם היה מצטער על נפשו אולי תרד לגיהנום על ענין חטא בת שבע ואוריה, מפני שהיו ליצני הדור אומרים עליו "אין ישועתה לו באלוהים סלה", והרחיב לו הקדוש ברוך הוא שנאמר "גם ה' העביר חטאתך לא תמות" שרמז לו בזה למיתה הרוחנית. גם היה מצטער שלישית על ענין מלכותו אולי לא יירשנו בן בת שבע מפני החטא, והרחיב לו הקדוש ברוך הוא כשהודיעו שבנו שלמה אשר תלד בת שבע ימלוך על ישראל.

ולפי שאויביו לא היו מאמינים שימחול לו הקדוש ברוך הוא חטא בת שבע ואוריה, עד שראו ששלמה בנו בנה בית המקדש והצליח למלוכה עם היות שיצא מבת שבע, לכן אמר שיוולד לו לרפאותו מחטאו, לא ששלמה רפא אותו בעצם, אלא שהוא היה אות וסימן בהצלחתו למלוכה ולבנין בית ה' שהיה נמחל עונו, וכמו שאמרו בפרק במה מדליקין ובפרק ואלו מגלחין,

שבשעה שהכניס שלמה את הארון בבית קדשי הקדשים דבקו השערים זה בזה

ואמר כ"ד רננות ולא נענה עד שאמר "זכרה לחסדי דוד עבדך" ואז נפתחו.

ומפני זה נקרא שלמה ידידיה בעבור ה', לומר שהיה אהוב לה' אשר בחר בו.

חלק שני, העיון השלישי - פרק י"א

בביאור הגדות אחרות שהביא גם כן המפקר להוכיח שהמשיח

הוא האלוה ית'.

[המשיח הוא אלוה, ועצם האור ונהורא עמיה שרא]

עוד הביא ראיה מהגדה אחרת, ואמר שהיא בבראשית רבה לר' משה הדרשן על "בראשית ברא אלוהים". וזה תארה:

"בראשית ברא אלוהים" הה"ד "אור זרוע לצדיק", א"ר אבא זה אורו של משיח, וכן הוא אומר "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור" מלמד שצפה במשיחו באורו וגנזו תחת כסא כבודו.

אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא, רבש"ע אור זה שגנזו תחת כסא כבודך למי הוא? אמר לו למשיח ולדורו.

אמר לו רבש"ע הנח לי ואסטין למלך ולדורו.

אמר לו הקדוש ברוך הוא אי אתה יכול לו.

אמר לו הנח לי ואני יכול לו.

אמר לו הקדוש ברוך הוא אם אתה מתכוין לכך אני מעביר אותו שטן מי העולם ונשמה אחת מאותו הדור.

מיד התחיל הקדוש ברוך הוא מתנה עם משיח ואומר: משיח צדקי הללו שגנזים אצלך עתידים עונותיהם להכניסך בעול קשה, עיניך לא יראו אור, ואוזניך תשמענה חרפה גדולה מא"ה, אפיך יריחון סרחון, פיך יטעם ממרורים, וידבק לשונך אל חיכך, ויצפד עורך על עצמך, ויתשש נשמתך ביגון ואנחה, רצונך בהם? אם אתה מקבל עליך מוטב ואם לאו הריני טורדן מעכשיו.

אמר לפניו בכך אני שמח ומקבל הייסורים הללו ע"מ שתחיה את המתים שמתו בימי ואותם שמתו מאדם הראשון ועד עכשיו, ולא אותם בלבד תושיע אלא אפילו אותם שבלעו זאבים ואריות ואותם שטבעו במים בנהרות ובים תושיע, ולא אותם בלבד תושיע, אלא אפילו הנפלים ולא נפלים בלבד אלא אפילו אותם שעלו בדעתך לבראות ולא נבראו בימי תושיע.

אמר לו הקדוש ברוך הוא הן. מיד קיבל עליו המשיח כל הייסורים מאהבה שנאמר

"נגש והוא נענה", ע"כ.

והוכיח מזה המפקר שהיה המשיח אלוה ועצם האור ונהורא עמיה שרא, ועומד תחת כסא הכבוד, ושעונות דורו סבבו עליו הייסורים וקיבלם מאהבה כדי להחיות מתים, שהתחייה היא להוציא הנשמות מגיהנום ולהביאם אל החיים הנצחיים.

ואני כבר הודעתוך שלא ראיתי **בראשית רבה** לר' משה הדרשן.

אך אומנם הלא ההגדה הזאת הלא היא כתובה בפסיקתא רבתי. וכך היא שם:

אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבש"ע בשביל תורה שנתת לי שנקראת מקור חיים אני עתידה להתענג באורך, שנאמר "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור", מהו "נראה אור" זה אורו של משיח שנאמר "וירא אלוהים את האור כי טוב, מלמד שצפה הקדוש ברוך הוא במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם וגנז למשיח ולאורו תחת כסא כבודו.

אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אור שגנזת תחת כסא כבודך למי הוא, למי שהוא עתיד להחזירך ולהכלימך בבושת פנים?

אמר לו השטן הראהו לי. אמר לו בא וראה אותו. וכיון שראה אותו נזדעזע ונפל על פניו, אמר בודאי זהו משיח שעתיד להטיל לי ולכל שרי האומות לגיהנום, שנאמר "בלע המוות לנצח ומחה ה' אלוהים דמעה מעל כל פנים".

באותו שעה התרגשו כל שרי אומות העולם ואמרו לפניו רבש"ע מי הוא זה שאנו נופלים בידו מה שמו ומה טיבו, אמר לו הקדוש ברוך הוא אפרים משיח צדקי ומגביה קומתו וקומות דורו ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו, ואין כל אומה ולשון יכולה לעמוד לפניו, שנאמר: "לא ישיא אויב בו ובן עולה לא יעננו". וכל אויביו וצריו מתבהלין ובורחין מלפניו, שנאמר "וכתותי מפניו צריו", ואף נהרות פוסקין בים, שנאמר "ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו".

התחיל הקדוש ברוך הוא מתנה עמו כשבראו, אמר לו הללו שגנוזים אצלך עונותיהם עתידים להכניסך בעול ברזל ועושים אותך כעגל הזה שכהו עיניו ומסיקים את רוחך בעול, ובעונותיהם של אלו עתיד לשונך להדבק לחיכך, רצונך בכך?

אמר משיח לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע שמא אותו הצער שנים רבות הן?

אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך וחי ראשך שבוע גזרתי עליך אם נפשך עצבה אני טורדן מעכשיו.

אמר לפניו רבש"ע בגילת לבי ובשמחת נפשי אני מקבל עלי ע"מ שלא יאבד אפילו אחד מישראל, ולא החיים בלבד יושעו בימי אלא אף אותם שגנוזים בעפר, ולא מתים בלבד יושעו בימי אלא אף אותם מתים מאדם ראשון ועד עכשיו, ולא אלו בלבד אלא אפילו נפלים יושעו בימי, ולא נפלים בלבד אלא אף אותם שעלתה על דעתך ולא

נבראו, בכך אני רוצה ובכך אני מקבל, ע"כ.

עד כאן ההגדה בפסיקתא.

ומבואר בה שנאמר על משיח בן יוסף שיבוא קודם משיח בן דוד וילחם מלחמה גדולה באומות וימות בה כמ"ש הנביא "ואספתי את כל הגויים על ירושלים למלחמה", וזה המשיח שקבל על עצמו הייסורים וידע מיתתו והתפלל על תחיית המתים כדי שיקום עימם וכדי להגן על עמו. וכבר השיבו זה המתווכחים בדרך כלל, וכפי הנראה מדבריהם לא ראו אותה ההגדה בפסיקתא. וגם בפירוש הגדה שהביא המפקר עצמו לא אמרו דבר.

אומנם יצחק נתן פירש בה

שנאמרה על דרך המשל והצורה. כי למה שיהיה למשיח הנהגה כוללת באומות יותר מכל אשר קדמוהו כמ"ש "ונהרו אליו כל הגויים", הנה ירגז בהנהגתו לפי שהנהגה מסגולתה להרגיז את בעליה בהיותם עמוסי התלאות, כאומרם ז"ל "אדני משה כלאם" הטל עליהם צרכי צבור והם כלים מאליהם, ומשה רבנו עליו השלום עצמו אמר "הרגני נא הרוג ואל אראה ברעתי". וכל מה שתגדל יותר הנהגה יגדל הצער למנהיג כמו שכתוב "כי מי ישפוט את עמך הזה הגדול".

ולפי זה יפורש המאמר גם על משיח בן דוד לרוב הצרות אשר יסבול בכבוש א"י ומלחמות האומות, עד שיפליא להחיות בימיו את המתים רוצה לומר נידחי ישראל שהם המתים בגלות. ומפני שהוא יחיה רוח שפלים ולב נדכאים אמרו שיתפלל על המתים. ובעבור שתהיה הנהגתו סופה לשלווה והשקט לכבוד ולתפארת בתשועת עמו ושלא ישייר בם עייף וכושל לכן אמרו "בימי תושיע". ואמרו "אשר בלעו אריות וזאבים" הוא ע"ד "וחית השדה השלמה לך". ואמרו "נפלים ואשר עלו במחשבה ולא נבראו", הוא משל שלא תפיל אשה פרי בטנה ולא ימנע מונע כל פרי בטן ע"ד "לא תהיה משכלה ועקרה בארצך" ומסכים לזה אמרו חז"ל "עתידה אשה שתלד בכל יום".

ולפי שהיה מחוק המנהיג השלם לאהוב את המונהגים ממנו, לכן ירצה המשיח להועיל לבני דורו בתכלית מה שאפשר. ואמר "בימי תושיע" להודיע שלא יהיה יכולת למשיח להושיעם אבל הקדוש ברוך הוא יושיעם בימיו ע"ד "בימיו תיוושע יהודה וישראל ישכון לבטח". ואיך שיובן מחויב שיהיה כולו הפלגות הלציות והשאלה.

אלו הם דבריו, ודברי פי חכם חן. אבל לא נחה דעתי לעשות משל או צורה במקום תחיית המתים. ואין ספק שההגדה הזאת נאמרה על צד הצורה והמשל לענייני המשיח העתידיים להיות.

[פירוש האגדה על פי שבע הסתכלויות]

אבל ראוי לבקש עניין נמשל לפרש הדברים הזרים שבאו בה, והם אחרי ההסתכלות שבעה. **האחד** שנקרא המשיח אור, ודרשו עליו "באורך נראה אור" ונהורא עמיה שרא". **השני** שנגזר משיח ודורו או האורות תחת כסא הכבוד מתחילת הבריאה ליהנות ממנו משיח ודורו, וכמו שאמרו "וירא אלוהים את האור כי טוב ויבדל" גנזו לצדיקים לעתיד לבוא. **השלישי** ששאל השטן למי האור, ושבקש להסטין למשיח ולדורו, ונאמר בפסיקתא ש"כיון שראה השטן את המשיח נזדעזע ונפל על פניו ואמר בודאי זהו משיח שעתיד להפיל לי ולכל שרי אומות העולם בגיהנום שנאמר "בלע המוות לנצח ומחה ה' אלוהים דמעה מעל כל פנים".

הרביעי מה שנאמר שם בפסיקתא גם כן ש"באותה השעה התרגשו כל שרי אומות העולם ואמרו לפניו רבש"ע מי הוא זה שאנו נופלים בידו מה שמו ומה טיבו, אמר לו הקדוש ברוך הוא אפרים משיח צדקי שמו ומגביה קומתו וקומות דורו ומאיר עיני כל ישראל" וכו' כמו שזכרתי למעלה.

החמישי שהתנה הקדוש ברוך הוא עם המשיח מהייסורים העתידיים לבא עליו בעונות ישראל אם יחפוץ לסבלם ואם לאו שיהיה טורדן רוצה לומר את בני ישראל מתחילת הבריאה. **השישי** שביארה ההגדה שמה בפסיקתא ששאל המשיח "שמא אותו צער שנים רבות הן", ושאמר לו הקדוש ברוך הוא "חיי ראשי וחיי ראשך שבוע גזרתי עליך". וברי לי שב**בראשית רבה** של **ר"מ הדרשן** כך היה כתוב גם כן אם לא שהמפקר העלימו ולא נשאר על שפתיו כדי שלא תגלה חרפת מחשבותיו, והמתווכחים עמו גם כן לא נתנו לב עליו. **השביעי** שקיבל משיח על עצמו בשמחה הייסורים כדי שלא יאבד אחד מישראל, ו"שיחיו המתים והנפלים שהיו בארץ ואשר עלו במחשבה להבראות ולא נבראו" וכו'.

אלה הם שבעה עיניים בהגדה הזאת, עיני ה' משוטטות לגלות חכמתה ותבונתה. ועתה הנה אנכי בא אליך לבאר אחד לאחד והיו לאחדים בידי.

ואומר בעין הראשון והשני שהוא יחוס האור למשיח ולדורו, להגיד שבזמן הגאולה העתידה תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ותרבה החכמה האמיתית בתוך בני האדם. וכבר ידעת שהחכמה והשלמות יכונה בשם אור כמו שאמר "באור פני מלך חיים" ואמר שלמה "חכמת אדם תאיר פניו". וע"כ דרשו השלמים האור שנברא במעשה בראשית ונגזר, על האור השכלי שנברא באדם הראשון שנעשה בצלם אלוהים. ולפי שבו ביום שנולד חטא וחשכו עיני דעתו אותו האור האלוהי שנולד עמו עתיד הקדוש ברוך הוא להחזירו למשיח ולדורו, כמו שפירשתי במה שאמרו "שנטלה מאדם הראשון זיוו וקומתו" וכו', לכן אמרו שרמז אליו עניין האור שנברא באדם הראשון ומיד נגזר שהנה גנזו הקדוש ברוך הוא לצדיקים לעתיד לבוא. ועליו נאמר "כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה", ועל

זה אמרו בהגדה על פסוק "כי עמך מקור חיים" על הקדוש ברוך הוא, וכנגדו אמרו "באורך נראה אור". והאור שיהיו עתידים לראות היא אור הדעה והחכמה המעותד להיות בימות המשיח. ועשו רמז בדבר מאור היום הראשון שנאמר "וירא אלוהים את האור כי טוב", שצפה הקדוש ברוך הוא בבריאת עולם מה שעתיד להיות במשיח ומעשיו בזמנו שהיה ראוי לגדולה ולחכמה רבתא, ולכן האור הנברא נגזז ולא שמש בעולם בסיבת חטא אדם והוא שמור לימות המשיח.

ואחשוב אני שלזה רמזו גם כן באותו מאמר שזכרתי בששה דברים שנטלו מאדם הראשון ועתיד להחזירן למלך המשיח, שמנו מכללם המאורות. ואם אמרו במשל הזה הגנוזה על משיח ודורו שגנזו תחת כסא הכבוד, יהיה עניינו שמתחילת הבריאה כיון הקדוש ברוך הוא לזה לפי שתכלית המין האנושי ושלמותו לא יגיע כי אם במשיח ובדורו, עד שמפני זה אמרו שאחד מהדברים שקדמו לעולם הוא שמו של משיח כמו שפרשתי למעלה. הרי לך בזה פירוש העין הראשון והשני:

ואומנם בעניין השטן שהוא העין השלישי, כבר ביארו חז"ל בכלל "שהוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות". והעירו בזה כאן שהטבע החומרי ויצר לב האדם רע מנעוריו יהיה מסטין בדבר הזה, רוצה לומר כי איך נהיה לימות המשיח כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה כולה, ואיך יבטל היצר הרע כמו שאמר "והסירותי את לב האבן מבשרכם" בהיותו מטבע החומר בשגם הוא בשר. ולזה רמזו באומרם בחידה ובמשל הזה, ששואל השטן "אור זה שגנזו תחת כסא כבודך למי הוא" רוצה לומר מי הוא זה ואיזה הוא שיהיה ראוי אליו, כי הנה האדם החומרי בלתי מוכן לקבלו. ושהיה הקדוש ברוך הוא משיבו "למשיח ולדורו", ובפסיקתא אמרו במקום זה "למי שהוא עתיד להחזירך ולהכלימך בבושת פנים", לפי שבהיות האדם מתנהג כפי שכלו בחכמה ובתבונה ובדעת הנה חמרי הגוף הנגוף יבושו ויכלמו מתאוותיהם.

ולהיות מטבע החומר ההסטנה וכמו שאמרו חז"ל "יורד ומתעה עולה ומסטין נוטל רשות ונוטל נשמה", לכן אמרו במשל הזה שהיה השטן מבקש להסטין למשיח ולדורו בנטייתם אחרי שכלם. ויען וביען בימות המשיח יגבר כוח השכלי על החומר לכן נאמר במשל שהחומר לא יכול לו, ובפסיקתא אמרו במקום הזה "שכאשר ראה השטן את המשיח היה מזדעזע ונפול על פניו ואומר בודאי זהו המשיח שעתיד להפיל לי ולכל שרי אומות העולם בגיהנום", לפי שהחומר כשהשכל גובר הוא מזדעזע ונרתע לאחור ונפול על פניו, וכיר ממשלת השכל שהוא אשר יטילהו לגיהנום רוצה לומר שיטיל את הגוף ותאוותיו לאבדון. ומה טובה הראיה שהביא ע"ז מפסוק "בלע המוות לנצח", לפי שבהיות האדם נוטה אחר שלימות נפשו ומואס תאוותיו החומריות יחיה חיים נצחיים ויבלע המוות שהוא לנצח רוצה לומר מיתת הנפש הנצחית.

ומפני השתלמות הנפש ושכרה והישארותה אחר המוות לא יבכו בני אדם את המתים, וזהו "ומחה ה' אלוהים דמעה מעל כל פנים". זהו מה שכיונו בעין השלישי מההגדה.

ואומנם בעניין שרי האומות שהוא העין הרביעי ואמרו שיפילם מלך המשיח לגיהנום, ושהם שואלים מהקב"ה מי הוא זה שאנו נופלים בידו. לפי שכמו שכבר זכרתי למעלה השרים העליונים שהם שרי האומות יתבטלו השפעותיהם מעל אומותיהם בזמן הגאולה, וכמ"ש "והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה", ובבחינת ביטול השפעותיהם ושלא יוכלו להגין על אומותיהם נאמרה בהם לשון נפילה. והנה השטן שיתף עצמו עם השרים להגיד שהאומות הם כולם חומריות בטבעם, וכאלו אמר שיתבטלו ההוראות העליונות מלהועיל על אמונתם ויתבטל גם כן היצר הרע והטבע החומרי מבני ישראל. ואומנם שאלת השרים על המשיח "מה שמו ומה טיבו", רצו לדעת מה יהיה התחלת ימות המשיח. והוא אומרם "מה שמו" רוצה לומר האיך יקרא מי שיתחיל בגאולה, ועוד שאלו "מה טיבו" רוצה לומר מה יהיה תכלית הגאולה טובה ושלמותה. ולכן השיבם "אפרים משיח צדקי", והוא רמז לשני המשיחים, הראשון שיהיה מזרע אפרים והשני שיהיה בן דוד, ומשיח בן יוסף קרא אפרים כי ממנו יהיה, ועל אותו משיח בן דוד אמר משיח צדקי כי הוא בייחוד יקרא כן, וכן אמר עליו דניאל "ונצדק קודש", והנביא אמר "וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו". ויהיה א"כ אמרו "אפרים" ע"ד ראובן שמעון לוי שרוצה לומר אפרים ומשיח צדקי.

ועל משיח צדקי אמר "ומגביה קומתו וקומות דורו ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו ואין כל אומה ולשון יכולים לעמוד בו שנאמר, "לא ישיא אויב בו", וכל אויביו וצריו מתבהלים ובורחים מפניו שנאמר "וכתותי מפניו צריו" ואף נהרות פוסקים בים שנאמר "ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו". וכל זה על משיח בן דוד נאמר. וכיון לומר שתהיה ממשלתו בארץ ובים שנאמר "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ". ואם עכ"פ נרצה לפרש כל זה על משיח בן אפרים תהיה הכוונה שהוא יהיה ההתחלה לכל התשועה ולכל הגאולה לא שישלים הדבר בימיו. וזהו מה שכיונו בעין הד' הזה.

ואומנם בעניין תנאי הייסורים שהוא העין החמישי כיונו לומר לעניין משיח בן אפרים במלחמותיו וייסוריו ומיתתו, וגם מלחמות משיח בן דוד ועמלו ומצוקותיו להושיע את עמו. לא יחשוב אדם שיהיה מבלתי יכולת ה' להביא התשועה מיד בשלמותה ובעתה יחישנה לא בחרב ולא בחנית, אלא שכך גזרה חכמתו ית' מתחילת הדברים, אם להשלים מירוק עונות האומה או להגדיל עונש האומות או לשניהם יחד. ולכן אמרו במשל שעשה הקדוש ברוך הוא תנאי עם המשיח, וכאלו אמר לו שהוא עתיד לבא בעול ברזל וייסורים קשים בסבת עונותיהם של ישראל הדבקים עמו וגנוזים במחיצתו. והנה יתקיים זה במשיח בן אפרים שיהרג כפי קבלתם ז"ל, ועליו אמר הנביא "והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד",

ומפני שלמותו נאמר עליו "והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד ובית דוד כאלוהים" רוצה לומר שאותו הנכשל ונהרג במלחמה עם היותו משבט אפרים הנה הוא בחסידותו ובקדושתו ובטהרתו יהיה כדוד אשר בחר בו ה'. אך אומנם משיח בן דוד יגדל ממנו בכל שלימות, ועליו אמר "ובית דוד כאלוהים". רוצה לומר אותו משיח שבא מבית דוד יהיה כאלוהים שהוא שם נאמר על המלאכים הקדושים.

ואתה תראה מדברי הפסיקתא שלא זכרו ז"ל בתנאי כי אם להכניסו בעול ברזל וכהות עיניו. אומנם המפקר במאמר אשר הביא **לר"מ הדרשן** הוסיף מלבו דברים שלא באו במאמר, והם: "עיניך לא יראו אור ואוזניך ישמעו חרפה גדולה אפיך יריחון סרחון פיך יטעם ממרורים וידבק לשונך אל חיכך ויצפד עורך על עצמך ויתשש נשמתך ביגון ואנחה". כי הנה להסכים עם מה שאמרו בסיפוריהם מהביזיון וחרפה שעשו למשיחם כשדנוהו למיתה אמר כל זה. ישתחקו עצמותיו כי הכניס דברי הבליו בתוך דברי אלוהים חיים. ואחזור לעניין ההגדה שהיא הקדוש ברוך הוא התנה, כאלו הקדוש ברוך הוא אומר למשיח הייסורים העתידיים לבוא עליך אינם בעונותיך אלא בעוון הדור, אם רצונך לסבול אותם על עמך ועל נחלתך כמנהיג הטוב שבחיקו יישא עמל צאניו הנה מה טוב ואם אינך חפץ אני טורדן מעכשיו, רוצה לומר שבתחילת הבריאה ראה ית' כל העתיד להיות, ועלה במחשבתו שאם לא יהיה הדבר כן רוצה לומר שלא יבואו ימות המשיח להגיע בני אדם לתכליתם אשר בעבורו נבראו שיחזיר את העולם לתוהו ובוהו, ויטריד ישראל וגם שאר האומות מן העולם כיון שהם לא נבראו כי אם להגיע אל השלמות הזה שלא יגיעו אליו. וזהו מה שכיונו בעין הה' הזה.

אומנם בעניין השבוע שהוא העין השישי, אודיעך שחז"ל קיימו וקיבלו שחבלי משיח וצרותיו יהיו בפרט בשבעת השנים שבן דוד יבוא בסופן. וזהו מה שאמרו בפרק חלק תנו רבנן שבוע שבן דוד בא שנה ראשונה וכו'. וכן שם בפסיקתא אמרו מיד אחרי ההגדה הזאת אשר ביארתי הגדה אחרת, וז"ל: "שבוע שבן דוד בא בו מביאין קורות של ברזל ונותנין לו על צווארו של משיח עד שנכפף קומתו, והוא צועק ובוכה ועולה קולו עד למרום" וכו'. לפי שכך היה מקובלים שבאותו שבוע של שנים יבוא משיח בן יוסף בתחילתו ומשיח בן דוד באחריתו. ולפי שהיה שבעת השנים האלה ימי מלחמה צרה וצוקה לכן עשו המשל בדבר כולו כנגד משיח אחד, להיות שניהם רוצה לומר משיח בן אפרים ומשיח בן דוד קשורים זה בזה והרי הם כאחד. ועל זה אמרו בהגדה ששאל המשיח לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אותו צער שנים רבות הן", אמר לו הקדוש ברוך הוא "חייך וחיי ראשך שבוע גזרתי עליך", והן שבעת שנות המלחמה האלה. וזהו מה שכיונו בעין השישי הזה.

ואומנם בעניין תשועת המשיח שהוא העין השביעי היה דברי משל ומליצה, כאלו ה' שאל זה מן המשיח והוא משיב לו כרועה טוב שמוסר עצמו לסכנה להושיע את צאנו, וכמאמר

משה אדונינו על מעשה העגל "ועתה אם תישא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" כן מלך המשיח אומר: "רבש"ע בשמחת לבי ובגילת נפשי אני מקבל עלי ייסורים הללו על מנת שלא יאבד אחד מישראל" ורוצה לומר "בגילת נפשי" שיעשה זה כדי להשלים נפשו לא מפני כבוד מדומה, והוא שימסור נפשו לעמל המלחמות וסכנתם כדי להגין על עמו, והוא אמרו "שלא יאבד אחד מישראל". "ולא החיים בלבד יושעו בימי", רוצה לומר שלא יהיה תשועתו בלבד לאנשי דורו החיים כי המה מעט יהיו ונער יכתבם, אלא מפני שתסמך תחיית המתים לקיבוץ גלויות, וכאלו כל אנשי הגלות יקומו ויזכו לתשועת ה' ובנין ירושלים כמאמר הנביא "שישו איתה משוש כל המתאבלים עליה", ועל המתים בגלות אמר "אלא אף אותם שגנוזים בעפר". "ולא המתים בימי בלבד יושעו אלא אף אותם המתים שמתו מימות אדם הראשון ועד עכשיו", רוצה לומר שלא בלבד יקומו מתי הגלות לתת להם נחמה מהצרות שסבלו בו אלא אף אותם שמתו קודם לכן מימי אדם הראשון יקומו גם כן.

ואומנם אמרו עוד "ולא אלו בלבד אלא אפילו אותם שבלעו אריות וזאבים ואתם שטבעו בימים ובנהרות בימי תושיע", רצו לגלות סוד התחייה והוא מה שנתקעו בו חכמי הפילוסופים כמו שהביא **אבוהמד בספר ההפלה**. רוצה לומר שתהיה אפשרית התחייה באנשים המתים הנקברים בבטן הארץ שעפר גופם מתקבץ שמה, איכה ואיכה תהיה באיש שאכלו הארי ממנו קצתו וקצת אחר אכלו עופות השמים וקצת אחר אכלו תולעי האדמה ונתפזרו חלקי גופו לד' רוחות השמים ואיך יתקבץ גופו ותחול בו שנית נשמתו?, הנה מפני זה אמר שהתפלל המשיח שאף אותם יושיע, והוא שיביאם לתחייה כי אין מעצור לה' להושיע באיזה צד שיהיה, וכמו שדרשו חז"ל זה במסכת גיטין מפסוק "אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים".

ואומנם אמרו "ולא אותם בלבד אלא אפילו הנפלים", רוצה לומר שלא לבד בני ישראל הקיימים באמונותיהם יושיע בעת הגאולה ויחיים בעת התחייה, אלא אפילו אותם שיצאו מכלל הדת שנפלו ממקום קדושתם אם באונס ואם ברצון שבעשותם תשובה יושעו. ועוד ניבא הנביא עליהם זה באמרו "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב", כי אותם אשר עברו תורות חלפו חוק ונתחרטו הם שבי פשע ביעקב, ואתם קראה ההגדה "נפלים" לפי שהיו נפלים מאבותם הקיימים באמונותיהם, וגם נפלו כמו שאמרתי ממקום קדושת תורתנו.

ואומנם אמר עוד "ולא הנפלים בלבד אלא אפילו אותם שעלו במחשבה להבראות ולא נבראו בימי תושיע" קשה במאמר, כי אם הם לא נבראו מה התשועה אשר תיפול עליהם. ונראה לי שאמר זה על הבנים היוצאים מכלל הדת שלא טעמו טעם תורה ונולדו בגיותם אבל הם מזרע קדש ועם ה' עכ"פ, ולכן אמר שלא לבד יושיע הנפלים והם אשר טעמו טעם התורה וישבו בצלה, שאותם יען נמצא בהם דבר טוב הם ראויים לתשועה ויחיו מפני התורה שיש בהם והברית אשר קבלו בבשרם, אלא אפילו בניהם שיולידו בגיותם שהיו מעותדים להיות זרע

אברהם להבראות בתוך האומה ובשלמות התוריי, ולא נבראו אבל נולדו בגיות רחוקים מדרך ה' גם כן ישיע אותם, כיון שהם מאותו זרע מקודש וייטב אחריתם מראשיתם. ועליהם אמרה ההגדה אחרי זיכרון הנפלים "ואף אותם שעלו במחשבה להבראות ולא נבראו בימי תושיע". וממה שאמרו בהגדה "אמר הקדוש ברוך הוא הן" רומז שכל זה גזור מלמעלה ושכן יעשה ה'. הרי לך בזה כוונתם בעין השביעי הזה. וידעת פירוש ההגדה באמת ובתמים.

[אגדה על מותו של משיח]

עוד הביא המפקר ראה מהגדה אחרת ממדרש קהלת בפסוק:

"כי מי יוכל לתקן את אשר עיוותו". והיא אמר ר' יהודה ב"ר סימון בשעה שעשה הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הם וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל שאם אתה תקלקל מי יתקן אחריך, ולא עוד אלא שאתה גורם מיתה לאותו צדיק, "הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא", ע"כ.

והוכיח מזה שמת המשיח שנאמר עליו אותו פסוק בשביל חטא אדם רוצה לומר להוציא מגיהנום הנשמות שנכנסו שמה בסיבת חטאו.

והשיבו על זה ש"אותו צדיק" נאמר על משיח בן דוד, שלא ימות על שום חטא שיחטא כי אם בסיבת חטא אדם הראשון שגרם מיתה גופיית לכל זרעו.

אבל גם בזו רימה אותם המפקר והמה נפלו ונכשלו, לפי שאין המאמר כמו שהביאו כמו שתראה במדרש קהלת, גם לא נתייחס שמה לר' יהודה ב"ר סימון. אבל זה לשונו שם:

"ראה את מעשה האלוהים" כיון שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון נטלו והוליכו באילני גן עדן ואמר לו ראה את מעשה האלוהים מה נאים מה משובחים הם, כל מה שבראתי בשבילך בראתי אל תקלקל מעשיך, עמד וקלקל מעשיו וקנס לו מיתה ולדורותיו עד סוף כל הדורות, עד כאן.

ולא נזכר במאמר "אותו צדיק" ולא פסוק "צדיק ונושע הוא" וכוונת המאמר שהאדם הוא התכלית האחרון בעולם השפל הזה לפי שהכול נברא בשבילו.

חלק שני, העיון השלישי - פרק י"ב

בביאור הגדה אחרת הביאה המפקר להוכיח ממנה שהמשיח הוא

אלוה או בנו.

עוד הביא הגדה אחרת, וכתב שהיא בבראשית רבה לר"מ הדרשן על פסוק "ויביאה האוהלה שרה אמו". וז"ל:

[משיח מוציא הנשמות מגיהנום]

אמר רבי יהושע בן לוי: אזלית עם קפוד מלאכא עד דאתינא לתרעא דגיהנום, ושדריית לקפוד מלאכא למשחא גיהנום מרישא ועד סיפא, ולא הוה ליה שעתא פניא לממשה דבהווא עידנא קטלוהו לרשב"ג, ובעינא למיזל ולא יכלית. ובתר כן אזלית עם קפוד מלאכא ואזיל עמי משיחא בר דוד עד דאתיתא בתרעא גיהנום. כד חזו אסירי גיהנום נהורא דמשיחא שרו חדו לקבליה, אמרי, דין יפרקינן מן הדין חשוכא שנאמר "מיד שאול אפדם ממות אגאלם" וכדין אמר ישעיהו "ופדויי ה' ישוון ובאו ציון ברינה", ואין "ציון" האמור כאן אלא גן עדן. ושבעה שמות אית ליה לגיהנום. שאול, גיהנום, באר שחת, דומה, טיט היון, צלמות, ארץ תחתית. "שאול" עמקו שלש מאות שנה והילוכו חמש מאות שנה, וכן כל מידותיה ומידותיה. ותלתא פתחין אית ליה לגיהנום, חד במדברא דכתיב "וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה", וחד בימא דכתיב "מבטן שאול שיוועתי שמעת קולי", וחד בירושלים דכתיב "נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור בירושלים", ואין "תנור" האמור כאן אלא גיהנום שנאמר "כי הנה היום בא בוער כתנור". ע"כ.

והוכיח מזה שהיה המשיח עתיד להוציא הנשמות מגיהנום כמו שאמרו השוכנים בתוכו, מה שלא יתואר ביכולת הזה כי אם האלוה ית'.

והשיבו המתווכחים שאי אפשר לומר שרבי יהושע בן לוי אמר זה על משיחם, לפי שרבי יהושע בן לוי היה בכמו שלוש מאות שנה אחריו. אבל שהייתה ההגדה הזאת משל, להודיע להמון שהם נכשלים בחטאים מצד צרות הגלות ושעבודיו בין האומות, עד שיבוא משיחנו שימלא כל העולם אורה בידיעת התורה ושמירתה שאין אנו יכולים עתה לקיימה.

ואני כבר הודעתוך שאין אתי בראשית רבה להר"מ הדרשן לראות הימנו היאמנו דברי המפקר בהגדה הזאת, כי הנה לבי אומר לי שעשה בה כמנהגו לזייפה ולהוסיף עליה דברים ולגרוע האמת כדעתו הרעה.

גם כי ראיתי בדברי החכם יצחק נתן שמאמר "אין ציון האמור כאן אלא גן עדן" הוא שקר בדוי ושלא נמצא כן בספרים, והוא היה יועץ וחכם חרשים וראוי לסמוך עליו. ואם אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בהגדה, אין ספק שלא זו בלבד נעשה כי גם מה שאמר "ואזיל עמי

משיחא בן דוד" יראה שאין עניין לו בספור ההגדה, כי למה ילך משיח בן דוד לפיתחא דגיהינום עם רבי יהושע בן לוי, והנה לא זכר שהמשיח עשה כלום, לא להוציא משם האנשים החטאים בנפשותם ולא במדידת השאול, כי לקפוד מלאך ממלאכי חבלה ייחוס לא למשיח. ולכן אחר שוב שהוא הוסיפו מלבנו, בהגדה הזאת מעורב האמת והשקר כאשר מצאנו שעשה בשאר ההגדות אשר ראיתי מקומותיהם, וכמו שכבר העירותיך עליו כי מאחר שהוחזק כפרן ושקרן המפקר הזה אין ראוי שיאמנו דבריו כי זה ענשו של בדאי.

[פירוש האגדה – למרות שאין בטחון במהימנותה]

אבל עם כל זה משום ספק אין להימלט מלקבלה כולה במקום הזה וראוי להסתכל בפירושה. כי עם היות **שהרמב"ן** בשער הגמול שלו קיבל מידת הגיהינום שעשה רבי יהושע בן לוי כפשוטה, הסברא הישרה תורה בהכרח שאי אפשר לפרש ההגדה הזאת כפשוטה. כי איך ילך ר' יהושע בן לוי לגיהינום, ומה לו למדדה לארכה ולרחבה, ואיך יתחבר אליו קפוד מלאך ממלאכי חבלה. ואיך ילך אליו המשיח (שלא נולד אחרי כן יותר מאלף ושלוש מאות שנה). ואיך יהיה אפשר שבאותו העת נהרג רשב"ג, כי הנה ידענו באמת שטיטוס הרגו כשלכד ירושלים. ורבי יהושע בן לוי היה אחרי רבנו הקדוש, והיה בין חורבן הבית לרבי יהושע בן לוי בכמו מאה וחמישים שנה. גם מידת גיהינום שהיה עמוק מהלך שלוש מאות שנה והילוכו חמש מאות שנה, מי מדד בשעלו אותו? אם רבי יהושע בן לוי, הוא לא חיה כל כך מהשנים, ואם קפוד, אם התמיד כל אותם השנים במדדו אותו מי הגיד אותו לרבי יהושע בן לוי שהיה כבר מת.

והרמב"ן בשער הגמול הביא סוף ההגדה הזאת. וזה עניינה,

שאמר רבי יהושע בן לוי שכאשר מדד הבית רוצה לומר המדור הראשון משבעת מדורי גיהינום מצא בו מאה מילין באורך וחמישים מילין ברוחב. ושם גובי אריות של אש שאוכלים את האנשים הנשלכים שמה, ואחרי שאכלו אותם ישובו חיים כבראשונה. וכן היה בכל מדור משאר המדורות. ובכל מדור ומדור מהם היו עשרה אומות.

ובמדור הראשון היה אבשלום, והמלאך המשחית שהיה מכה אותם בו נקרא קושיא"ל. אבל לא היה מכה את אבשלום להיותו בן דוד, ומבני ישראל שאמרו בסיני נעשה ונשמע.

ובמדור השני היה עם עשרה האומות דואג האדומי, והמלאך המעניש נקרא להטיא"ל. אבל לא היה מעניש לדואג, לפי שאבותיו היו בסיני שאמרו נעשה ונשמע. **ובמדור השלישי** היה קורח ועדתו עם עשרה האומות, והמלאך המשחית באותו מדור נקרא שפטיא"ל. אבל לא היה מעניש לקרח ועדתו כשאר העמים, לפי שעמדו בסיני ואמרו נעשה ונשמע.

ובמדור הרביעי היה עם עשרה האומות ירבעם, והמלאך המשחית באותו מדור נקרא שמו מכתיא"ל. וירבעם ניצול מאותו עונש לפי שהיה מבני ישראל שאמרו בסיני נעשה ונשמע.

ובמדור החמישי היה אחאב עם עשרה האומות. ושם המלאך המשחית באותו מדור נקרא חוטריא"ל. והיה אחאב ניצול מאותו עונש לפי שהיה מבני ישראל שאמרו בסיני נעשה ונשמע.

ובמדור השישי היה עם עשרה העמים מיכה, ושם המלאך המשחית באותו מדור פוסיא"ל, ומיכה ניצול מעונשו להיותו מבני ישראל שאמרו בסיני נעשה ונשמע.

ובמדור השביעי היה עם עשרה העמים אלישע בן אבויה, ושם המלאך המשחית באותו מדור דלקיא"ל. ואלישע ניצול מעונש לפי שהיה מבני ישראל שאמרו נעשה ונשמע.

אלו הם שבעה מדורות של גיהינום, וכנגדן מנו גם כן שבעה מדורות בגן עדן. ושבעת המדורות של גיהינום כולם הם זה למטה מזה, והראשון מהם למעלה הוא שאול, למטה מכולם ארקא שכל היורד שמה שוב אינו עולה.

והנה המפקר לא הביא דבר מזה, לפי שרבי יהושע בן לוי ביאר שלא היו במדורות הגיהינום כי אם הרשעים בלבד לא נפשות החסידים חלילה, ולא היה זה מסכים לתעות דעתו.

אך אומנם ההגדה הזאת בכל חלקיה צריכה אל פירוש, וענייניה מוכיחים. ואפלא מהרב **הנחמני** שכתב באותו המקום שראוי להאמינה כפשוטה, ושאין לתלות אותה במשל ובחידה. שהרי הזכירו המקומות, ומדדו ארכן ורוחבן, והנה מי שחננו ה' דעה וסברא ישרה א"א שיסבול זה. וכמה מהספיקות והערעורים יפלו עליו כשיבוא לפרש ההגדה הזאת כפי פשוטה. גם כי המידות שנזכרו בה בלתי מסכימות זו לזו. ופושעי ישראל שזכרו במדורות גיהינום לא ידענו למה הבדילים הש"י לרעה מכל רשעי ישראל שלא ראה אותם גם כן שמה. סוף דבר, ההגדה הזאת כולה צריכה עיון גדול והתבוננות רב לפרשה וליישובה על דרך המושכל הישר.

[ביאור האגדה]

והנראה אלי עתה בביאורו הוא, שכמו שהודעתך בעיון הראשון פרק ב' הנה רבי יהושע בן לוי היה דרכו ומנהגו לבאר ענייני החכמה וסתריה בדרך חידה ובמשל משלים: פעם לומר שמצא אליהו ורבי שמעון בר יוחאי לפתח גן עדן, כמו שנזכר באותו ההגדה של פרק חלק; ובפעם אמר שהוליכו מלאך המוות לראות גן עדן, כמו שבא באותו ההגדה של מסכת כתובות שזכרתי שם.

ועל זה הדרך עצמו עשה רבי יהושע בן לוי ההגדה הזאת לבאר בה בדרך חכמתו עניינים מהגמול והעונש האלוהי. ועניין זה כי כאשר התבודד השלם הזה בשכלו וראה צרות ישראל

בגלות הזה והריגת הרוגי מלכות ושאר צרות הגלות, וראה האומות שאננים מנעוריהם ושקטים על שמריהם, ונתן אל לבו ששכר מצווה בהאי עלמא ליכא, ושפירעון המעשים הטובים והרעים הם אחרי המוות בלי ספק בעולם הנשמות, כי שם חסידי האומה ושומרי מצוותיה יזכו לו לשכר עליון בגן עדן של מעלה, והרשעים יאבדו והגויים חרוב יחרבו בגיהנום. והוא ע"ד מה שאמר אסף בהיתר קושיית צדיק ורע לו רשע וטוב לו

"ואחשבה לדעת זאת עמל הוא בעיני עד אבא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם אך בחלקות תשית למו הפלתם למשואות" וגו', ולעניין הצדיקים אמר "ואני תמיד עמך אחזת ביד ימיני" ושאר פסוקי המזמור שנאמרו כאן על זה.

והנה רבי יהושע בן לוי עשה במקום אחר משל על שכר גן עדן וכאן עשה על עונש גיהנום וזה ענין מה שאמר רבי יהושע בן לוי כאן "אזלית עם קפוד מלאכא עד דאתיתי לתרעא גיהנום" כי הנה "קפוד" הוא שם נאמר על המוות וכריתות החיים שהוא מגזרת "קפדתי כאורג חיי", וכן נקרא יום המוות "יום הקפדה". וכאלו אמר שכיון שלא מצא בעולם הזה המשפט האלוהי בשכר ועונש הלך אל המוות, רוצה לומר שנתן דעתו על ענייני העולם הבא, והתבונן בעונש האומות וגם רשעי ישראל איך יהיה, ועל זה אמר "עד דאתא לתרעא גיהנום".

ומפני שרבו כמו רבו העמים בארצותם לגוייהם, שלא ידעו את ה' ואת קדוש ישראל לא דרשו, והם כמות מופלא מהאנשים, לכן אמר שצויה לקפוד מלאך המוות למדוד גיהנום מראשו ועד סופו, כאלו אמר אסורה נא ואראה אם יש מקום שיכנסו בו כל הגויים ברוב כמותם. וגם הייתה המדידה וציון הראש והסוף לדעת אם יש שם מדרגת העונש או הוא כולו מתדמה. והנה אמר שלא היה שעת פנאי למדוד, לפי שבאותו זמן הרגו לרשב"ג, וביקשו ללכת לגיהנום לעבור ולא יכלו. ירמוז בזה המאמר שעם היות תמיד הגויים מפני חסרון עתידין לידון בעונשי גיהנום, הנה מאז חרבו בית המקדש והרגו חכמי ישראל וראשיו נתחייבו יותר להיכנס כולם בעבור זה לגיהנום.

ולכן אמר שבזמן שמת רשב"ג שהוא היה הראשון מעשרה הרוגי מלכות, ונהרג כשהחריב טיטוס את ירושלים, היה אז כל כך הכנסה גדולה בגיהנום מאותם האומות המרשיעות והמחריבות, עד שלא יכלו ליכנס שמה למדוד. וזה מאמר הלציי מורה על עונש האומות שיגדל על חורבן בית המקדש והריגת חכמי ישראל.

ולכן זכר רשב"ג לפי שנהרג בחורבן הבית, והיה הראשון של הרוגי המלכות, והוא היה נשיא מבית דוד, ובו נפסקה נשיאות מבית דוד וממשלתו מירושלים. והנה לא אמר שבאותו יום הרגוהו, אלא שבאותו זמן, לפי שעשה מליצתו והמשלו על חורבן הבית והפסק נשיאות בית

דוד ועניין הרוגי מלכות.

עוד אמר שאחרי כן הלך עם מלאך המוות קפוד, ושהלך עמו משיח בן דוד עד שהגיע לפתחי גיהינום. ורמז בזה ששיער בדעתו ועיונו מה יהיה עניין גיהינום משנחרב בית המקדש עד שיבוא משיח, כי זהו הנרצה באמרו "אזיל עמי משיחא" וכו', רוצה לומר שהלך בעיונו והתבודדותו מה שיהיה שם מגבול החורבן עד הגאולה שיכלו כל האומות המרשיעות במיתתן בגיהינום.

עוד אמר שכאשר ראו אסירי הגיהינום אור המשיח שמחו לקראתו, ואמרו זה יפדנו מן החושך הזה. ורמז בזה שאחרי ביאת המשיח יכירו וידעו כל יושבי תבל אלוהות הש"י לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד. ולכן אותם שימותו משם ואילך לא ירדו לגיהינום, כמו שהם יורדים בזמן הגלות הממררים כבוד ה'. ולכן אמר במליצתו זאת שאסירי גיהינום והוא רמז לאומות שהם יורשי גיהינום, כשיראו אורו של משיח שהוא רמז לתורתו ואמונתו שיקבלו על עצמם, ישמחו ויאמרו זה יפדנו מחשך הצרות והאמונות שאנחנו טבועים בו שנאמר "מיד שאול אפדם ממות אגאלם", רוצה לומר שיפדם מרדת שאול תחת ויגאלם מהמות הנפשיי והנצחי. וכמו שאמר ישעיהו "ופדויי ה' ישובו ובאו ציון ברינה", כי מפני שנאמר אחריו "ושמחת עולם על ראשם" שהוא מלשון "ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה", פירש הכתוב כולו שכאשר פדויי ה' ישובו יבואו האומות אל ציון ברנה לקבל הדת. ואין "ציון" האמור כאן ציון הגשמי בלבד, אלא שירמוז גם כן לגן עדן, כי כמו שהאומות יאמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוהי יעקב ציון ישאלו דרך, הנה אחרי קבלת התורה והאמונה יעלו נפשותיהם אל ציון של מעלה שהוא רמז לגן עדן.

והנה התבאר, שלא אמר זה על הנשמות שבגיהינום שיפדם המשיח משם, אלא על הגויים שהם אסירי גיהינום מעותדים לירד שמה, שאותם אחרי שיקרבו אל ה' יהיו גאולים ונפדים מרדת גיהינום.

ואם עכ"פ תפרש זה על הנשמות שהיו בגיהינום, תהיה הכוונה על נפשות פושעי ישראל אשר ירדו שמה בחטאיהם, שבבוא המשיח וזמן תחיית המתים הקרוב אליו יצאו מעונשיהם.

עוד אמר "ושבע שמות אית ליה לגיהינום", רוצה לומר שרבי יהושע בן לוי מדד הגיהינום ומצא שמה שבע מדורות זו למטה מזו, ועליהם אמר שבע שמות האלה, **שאול, גיהינום, באר שחת, דומה, טיט הוין, צלמות, וארץ תחתית**, כי שבעה הם כפי שבעת המדורות. ורמז בזה לשבע מדרגות מהעונש אשר יהיה שם זו קשה מזו, כי כן אמרו שיש שבע מדורות בגן עדן זו למעלה מזו שהוא רמז לשבעת מדרגות השכר. והנה יוחסו מדרגת השכר והעונש אל זה המספר מהשבעה, לפי שהם כמשפט מהשביעיות העליונות, וכמ"ש זכריה הנביא "שבעה

אלה עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ".

עוד אמר "עמקו שלוש מאות שנים והילוכו חמש מאות שנים, וכן כל מדור ומדור". וכמה מהחכמה כלל במאמר הזה. כי הנה באמרו "הילוכו חמש מאות שנה" רמז למה שאמרו בירושלמי דברכות פ"ק מן הארץ לרקיע חמש מאות שנה, וממזרח למערב חמש מאות שנה, שנאמר "כגבוה שמים על הארץ וכרחוק מזרח ממערב". וזה נזכר במקומות מהתלמוד שמן הארץ לרקיע כמו ממזרח למערב. ואין ראוי לחשוב שהייתה כוונתם שמן הארץ לרקיע כל כך מהלך כמו מקוטב צפוני לקוטב הדרומי, כי זה בלתי אפשר, כיון שהארץ היא מרכז העולם עומד באמצע הקוטבים. אבל הייתה דעתם שמן הרקיע ועד הארץ מהלך חמש מאות שנה, וכן מן הארץ עד למזרח, וכן מן הארץ עד למערב, בכל אחד מהם חמש מאות שנה, והכלל שעשו חמש מאות במהלך הארץ. וכן אמרו "עץ החיים מהלך חמש מאות שנה". וכן אמר במשלו זה שיש במהלך הגיהנום חמש מאות שנה, כאלו אמר שרוב דיירי ארעא נכנסים שמה. ואמר "וכן בכל מדור ומדור" לפי שהעניין כולל ליורדים לכל מדורות גיהנום ומדרגותיו.

ואומנם שלוש מאות שנה שמדד בעמקו, הוא להגיד עניין אמת, והוא שאלפיים ומאה שנה בקרוב עברו מעת שהתחילו שבטי ישראל ללכת בגלות, אותם שהיו בעבר הירדן ביד פול מלך אשור עד זמן הגאולה. וזה שאתה תמצא לאותם השבויים גלו שנת 3190 לבריאת עולם, וכשתוסיף עליהם 2100 שנה יעלו כולם ל-5290, והוא קץ הגאולה העתידה ששלח רב נחמן בר תחליפא לרב יוסף שראה במגילה שנמצאת בגנזי רומי כמו שנזכר בפרק חלק וכבר ביארתי למעלה. וזה רמז באמרו "עמקו של שאל שלוש מאות שנים וכן כל מדורה ומדורה", כי אם היה המדורות שבעה וכל מדור ומדור היה עמקו שלוש מאות שנה יעלו השנים כולם ל-2100 שנה, והם ימות הגלות כולם שנות ראינו רעה. וכאלו אמר שעומק הגיהנום וגודל צערו העתיד על האומות היה מפני מה שעשו לישראל באותם ה-2100 שנה.

עוד אמרו "ותלתא פתחין אית ליה לגיהנום, חד במדבר, דכתיב 'וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה', וחד בימא דכתיב 'מבטן שאול שועתי', וחד בירושלים" וכו'. וכבר ביארתי הדיבור הזה בסוף חלק ראשון מזה המאמר. ומה שיאות ממנו במקום הזה הוא, שבא להגיד שלא לבד נברא הגיהנום להאומות אשר הצרו לישראל והחריבו את ארצם, כי גם לפושעי ישראל הוצרך ומהם יורדים שמה כפי פשעיהם. ולזה זכר פתח אחד במדבר רוצה לומר שגם אומות הישמעאלים ערב שהם אדוני המדברות ושוכנים בהם. ופתח הים הוא רמז לאומות אדום רומי רבתא. וכבר זכרתי שנקראת רומי "ים הגדול" להיותה כוללת כל ארץ המערב וארץ איטליא ויון וכל ארצות אשכנז. ואומנם פתח ירושלים הוא כנגד ישראל החטאים בנפשותם, וכאלו אמר שהגיהנום מקום העונש לישמעאלים ולאדום ולפושעי ישראל. וכמו שאמר אחר זה בסוף ההגדה שהביא **הרמב"ן**.

[עונש האומות בגיהנום]

כי הנה ביאר בדברים ראשונה שהיה בכל מדור ומדור עשר אומות, זה לפי שקים להו לרבנן ששבעים אומות יש בעולם לבד מישראל, ובהיות מדורות גיהנום ומדרגות ענשו שבעה הוא כאלו היה עשר עשר אומות בכל מדור ומדור מהם. ואין הדבר בדיוק שלא היה במדור הזה יותר מעשר אומות. אבל הכוונה הוא שלא תמלט אומה משבעים אומות מאחת ממדרגות גיהנום כפי מעשיה, כי מהם שירדו למדרגה הגדולה מהעונש ומהם שלא יהיה פשעם כל כך וירדו במדור האמצעי שאין ענשו כ"כ, אבל אחת מהם לא נעדרה ולא תמלט אומה מהאומות מרדת למדור ממדורות גיהנום ומדרגה ממדרגות העונש. וביאר עוד בכללם שהעונש היה באש ובחושך. וכבר בא בתורה האש בשם "חושך" כמו שנאמר בתורה "וחושך על פני תהום", כי זכר שמה ארבעה היסודות ארץ ומים ורוח שהוא אויר והאש תאר בשם חושך. וכבר אמרו מהטבעיים שיסוד האש הוא חושך, שאם לא היה כן היה נראה בלילה, לכן אמר שעונשי גיהנום הם אש שורף ושם החושך מתמיד.

האומנם מהו האש הזה, אם הוא גשמי כדעת **הרמב"ן** שיש בגיהנום אש דק שורף הנשמות, או הוא משל לעונש הרוחני רוצה לומר לצער הנפש והעדרה מהשגתה כדברי **הרב המיימוני**, אין בחינתו זה המקום ובמאמר **צדק עולמים** הרחבתי בו המאמר.

[בכל מדור יש גוב אריות מאש]

עוד אמר "שבכל מדור מהמדורות יש גובין מאריות דינור קיימין תמן, אוכלים את בני האדם היורדים שמה, ואחר שיאכלו יעמדו כבראשונה וישובו לשרוף". וזו כולו מליצה ומשל להתמדת ענשם וגדלו. ועוד אמר שבכל מדור מצא מאה מילין באורכו וחמישים ברוחבו. ורמז בזה שהיה אורך גיהנום מהמילין כאורך המשכן מהאמות, ורחבו כרוחב המשכן מהאמות להודיע שמשכן ה' והתורה אשר בו עם היותו מקום קטן היה מציל את האומה ממדורות גיהנום הגדול וענשם, כאלו אמר המשכן הייתה מגנת ומצלת מגמול הגיהנום. ואין בזה סתירה אל מה שאמר בראשונה מהילוכו, לפי ששם כיון לומר שמהלכים ויורדים לגיהנום כל יושבי תבל ושוכני ארץ ממזרח וממערב שהם מהלך ת"ק שנה, וכאן ידבר בייחוס שיעור גיהנום אצל שיעור המשכן מקום התורה המציל ממנו. ולכן ביאר שראה בכל אחד משבעת מדורות גיהנום מפושעי ישראל. אבשלום במדור העליון, ודואג האדומי בשני, ובשלישי קרח ועדתו, וברביעי ירבעם, בחמישי אחאב, בשישי מיכה, ובשביעי אלישע בן אבויה. ועם היותם רעים וחטאים לה' מאוד ורובם עובדי ע"ז, הנה לא היו נענשים בעונש שאר האומות אשר עימהם, אבל היו ניצולים בזכות נעשה ונשמע שאמרו אבותיהם. והוא מורה שאף פושעי ישראל היורדים לגיהנום אין ענשם שווה לעונש שאר האומות היורדות שמה לסיבת המשכן ותורתו שקבלו. וכן אמרו בסוף מס' חגיגה "פושעי ישראל אין אור של גיהנום שולטת בהם".

הנה זכר שמות המלאכים המחבלים המענישים הנשמות בגיהנום כפי פעולותיהם. קושיא"ל מלשון קושי, ולהטיא"ל מלשון "ולהט אותם", ושפטיא"ל מלשון משפט, ומכתיא"ל מלשון מכה, חוטריא"ל מלשון חוטרא שהוא המקל שמכין בו, ופויא"ל מלשון פס שהוא המרא שחופרין בו בלשון יון כמו שהביא הערוך בערך פס, ודלקיא"ל מלשון אש דולק.

אך אומנם סדר הרשעים שזכר שראה במדורות לא היה לומר שלא היו שמה רשעים אחרים, אבל חד מנייהו נקט והוא הדין לאחרים, ונזכרו אלו להיותם אנשים רשומים נרשמים בחטאתם. האומנם זכר אותם כפי כובד חטאותיהם. כי זכר **ראשונה** אבשלום לפי שחטא נגד דוד אביו, וזכר **אחריו** דואג האדומי במקום עונש יותר גדול לפי שחטא כנגד דוד לא לעזר ולא להועיל, והרג עוד כהני ה' אשר בנוב. וזכר במדור **השלישי** שהוא יותר קשה לקרח ועדתו לפי שחלקו על נבואת משה, ובמדור הרביעי שהוא יותר קשה ירבעם לפי שחטא והחטיא את הרבים לע"ז, ובמדור **החמישי** יותר קשה ראה אחאב לפי שהרשיע לחטוא יותר מירבעם שנאמר "ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט", ובמדור **השישי** שהוא יותר קשה ראה מיכה לפי שירבעם ואחאב כי עבדו ע"ז היה כדי להעמיד מלכותם ושלא תיסוב המלכות לבית דוד, אבל מיכה מבלי הכרח ולא תועלת התחיל בזמנו לעשות פסל בישראל. ובמדור **השביעי** היותר קשה שבכולם זכר שראה אלישע בן אבויה לפי שהיה יודע ריבונו ומתכוין למרוד בו, ולא עשאו בסכלות ולא מפני תועלת כראשונים כי אם במרד ובמעל. וכל זה שזכר מגיהנום משיעורו ומדוריו ועונשיו והמשחיתים שבו הוא כולו משל לעונש הרוחני המגיע אחר המוות. זהו פירוש ההגדה הזאת וביאור ענייניה.

ואפשר לומר שהיו שבעת מדורי גיהנום כנגד שבעת כוכבי לכת. כי כמו שהיו שבעים אומות והיו כנגדם עשר אומות לכל כוכב מהם, כך היו שבעת מדורות גיהנום כנגדם. ואמר זה להודיע שכל הוראות הכוכבים הרעות והמזיקות יפעלו ויתקיימו באומות. וכמו שברוב הכוכבים תהיינה ההוראות הרעות אם בהיותם נשרפים ואם בהיותם נארכים, כן אמר שהיה במדורות גיהנום אש כנגד השריפה וחשך כנגד הנארך, כי ההולך בחושך זה דרכו לתעות בדרך וללכת לאחור ולא לפנים. ולפי שיש שם מעליות במהלך הכוכבים נקראות בורות וחשוכות, ובהיות הכוכב בו יורה ההיזק והרע וביציאתו ממנו יפסק היזקו עד שובו שם פעם שנית, ע"כ אמר שבמדורות גיהנום היה שם גובין גובין, ושיפלו שם בני אדם ותאכלם אש, ואחרי כן ישובו קיימים כבראשונה, ויחזרו עוד להיות נדונים שם פעם שנית. ולפי שבין גלגל לגלגל מהלך ת"ק שנה ועוביו של כל גלגל מהלך ת"ק שנה גם כן כמו שזכרו חז"ל, לכן אמר שראה מהלך כל מדור ת"ק שנה. אך אומנם מפני שישראל היו מושגחים בהשגחה פרטית ואינם נכנעים להוראות הכוכבים לכן אמר שגם פושעי ישראל אשר ראה שמה לא היו נשרפים ונענשים כשאר האומות, כי היו נבדלים מהם ההוראות השמימיות, וכל זה מה שיוכיח מעלת

חלק שני, העיון הרביעי - הקדמה

בביאור ההגדות שיראה מהם שבביאת המשיח תבטל תורת משה בכללה או בחלקיה

ויש בו ארבעה פרקים:

חלק שני, העיון הרביעי – פרק א

בביאור ההגדות שהביא המפקר לבאר שבביאת המשיח יתחדשו תורה ומצות לאומות העולם.

[אין מלך המשיח בא אלא ליתן מצות לאומות העולם]

הביא המפקר ראייה שלימות המשיח יתחדשו מצוות לאומות העולם, ושהם מצות דתו שנתנו לעמים שנכנסו לדתו ובאמונתו, ממה שאמרו במדרש תהילים:

"ה' בעזך ישמח מלך", זה שאמר הכתוב "והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרשו". א"ר חנינא אין מלך המשיח בא אלא ליתן מצות לאומות העולם, כגון סוכה ולולב ותפילין.

ואמר המפקר שהוא מסכים עם מה שאמר ישעיהו "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגויים", **ופרש"י** על "ונשא מגבעות" ויגדל נס שנעשה בו מנסי סיני וכרמל ותבור.

והוליד מזה המפקר שרומי ראש דתם תעלה למעלת הניסים והמצות מפאת דתם ממה שהיה בסיני בעת שנתנה בה תורה ומצות לישראל.

וגם המאמר הזה זייף ולא כתבו כפי מה שהוא. ואמיתת המאמר באותו מקום כך הוא:

א"ר חנינא אין מלך המשיח אלא שייתן לאומות שתי מצות סוכה ולולב, אבל ישראל כולם למדים תורה מן הקדוש ברוך הוא, שנאמר "וכל בניך לימודי ה'", ולמה בשביל "אליו גויים ידרשו", ע"כ.

הנה התבאר מזה שר' חנינא לא אמר שייתן מלך המשיח לאומות העולם מצות ותורה חדשה, אלא שייתן להם שתי מצות בלבד, שהם סוכה ולולב ולא מצווה אחרת. והיה זה כפי מה שאמר הנביא "והיה כל הנותר מכל הגויים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה

להשתחוות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות", כי מפני שיכניעם ויכבשם מלך המשיח ישים עליהם לחוק ולסימן הכנעה ועבדות שיבואו מדי שנה בשנה לירושלים לחוג את חג הסוכות באותו זמן שהייתה המלחמה והניצחון. ובעבור שבחג הסוכות יש שתי מצות: סוכה ולולב, לכן א"ר חנינא שיתחייבו בשתי מצות הללו, סוכה ולולב, ולא זכר תפילין חלילה כמו שהמפקר בדה מלבו. ועל ירושלים עצמו נאמר "נכון יהיה הר בית ה'" וגו', ויעלו שם העמים ויאמרו "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" על אותם המצות שיתחייבו בהם ועל קבלת הייחוד האלוהי ואמונתו.

ומפני שהניסים שנעשו בסיני, והאמונה והאמת שנתנה שם הייתה בפרט לאומת ישראל, ומה שיהיה באחרית הימים יהיה כולל לכל אומות העולם, שתתפרסם עליהם כולם אמיתת תורתנו ושלימות אמונתנו, לכן אמר **רש"י** "ויגדל נס שנעשה בו מנסי סיני וכרמל ותבור". כי בסיני נתנה לישראל בלבד, ושאר האומות לא רצו לקבלה. כמו שדרשו על "ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן", מלמד שחזר הקדוש ברוך הוא על כל אומה ולשון ולא רצו לקבל את התורה. אבל בבוא הגואל תקובל האמונה בכל האומות.

ובזאת הבחינה מקיבול האמונה בכל העולם יהיה נס זה גדול מסיני כפי רוב המקבלים אותה. ולכן עשה ר' חנינא הבדל בין קיבול האומות את מצות ה' ובין קיבול ישראל אותם. והוא, שהאומות יקבלו אותם שתי מצות בציווי המשיח, לשמרם לאות ולסימן נצחונם אותם, ויעד הקדוש ברוך הוא שמי שלא יעלה מהאומות לא עליהם יהיה הגשם. אבל בני ישראל לא יקיימו המצות מחמת מצות מלך המשיח, כי אם להיותם אלוהיות. והוא אמרו "אבל ישראל כולם למדים תורה מן הקדוש ברוך הוא שנאמר וכל בניך למודי ה'", רוצה לומר שכבר הם מלומדים מצות ה' כשקבלו את התורה על הר סיני.

ונתן ר"ח הסיבה למה שאר האומות יקבלו אותן שתי מצות ממלך המשיח, ואמר שהוא מפני "אליו גויים ידרושו" רוצה לומר למלך המשיח, והוא להדריכם באמונת ה' ולהכניסם תחת כנפיו ליתן להם אותם שתי מצות.

עוד הביא הגדה אחרת מאיכה רבתא. והיא:

לעתיד לבוא יושב הקדוש ברוך הוא ודורש בין הצדיקים, ומבאר להם טעמי המצות
ע"י מלך המשיח, ע"כ.

והוכיח מזה שתהיה תורה חדשה. וכבר השיבוהו המתווכחים שלא יתחייב מאותו מאמר שיבטלו המעשיים התוריים, אבל בהפך שבשביל שיתקיימו הדעות נצטרך לעשות מעשים מורים עליהם, כמו שכתב **הרב המורה** פל"א ח"ב וז"ל:

"וכבר ידעת שהדעות אם לא יהיה להם מעשים שיתמידום ויפרסמום ויחזקום בדמיון
לנצח לא יישארו".

ואני חיפשתי באיכה רבתא מראשה ועד סופה ולא מצאתי המאמר הזה. ואיננו רחוק כפי רשעת המפקר שיהיה הוא הבודה אותה, עם היות שההגדה אינה רחוקה מדרך המושכל. ויהיה יסודה במה שאמרו חז"ל "מפני מה לא נתגלו טעמי המצות, שהרי שנים נתגלה טעמם ונכשל בהן גדול. התורה אמרה 'ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה' אמר שלמה אני ארבה ולא אשיב, אני ארבה ולא אסיר". ולפי שלעתיד לבוא תמלא הארץ דעה ויבטל יצר הרע ולב האבן לכן יגלה הקדוש ברוך הוא טעמי המצות ע"י משיח צדקו כי לא יהיה חשש פן יכשל בהם אדם.

ואומר אני שלא לבד לצדיקים יאות לגלות טעמי המצות, אבל גם לאומות העולם כשיהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' יגלה מלך המשיח טעמי המצות כדי שיכירו וידעו כל יושבי תבל שמצות ה' ברא מאירת עיניים. אבל לא אמר שייתן מצות חדשות לא הקדוש ברוך הוא ולא המשיח אלא שיבאר להם טעמי המצות שכבר נתנו בסיני.

[לעתיד לבוא תהיה תורה חדשה]

עוד הביא המפקר הגדה אחרת על זה ממדרש שיר השירים על "ישקני מנשיקות פיהו", בשעה ששמעו ישראל אנכי ולא יהיה לך, נתקעה תלמוד תורה בלבם, והיו למדים ולא שוכחים. באו להם אצל משה ואמרו לו: משה רבינו תהיה אתה פרוזיון בינותינו שנאמר "דבר אתה עמנו ונשמעה". כשעשו זה חזרו למדים ושוכחים, אמרו, מה משה בשר ודם עובר אף תלמודו עובר. באו אצל משה ואמרו לו: הלוואי יתגלה לנו פעם שנית, הלוואי ישקני מנשיקות פיהו, הלוואי יתקע תורה בלבנו, אמר להם: אין זו עכשיו, אבל לעתיד לבוא יהיה, שנאמר: "נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה".

והוכיח המפקר מזה שלימות המשיח תתחדש תורה חדשה, ע"כ אמר ירמיהו "כרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה", ואמרו במכילתא "אין ברית אלא תורה".

[דחיית טענתו]

ואין במה שהביא בזה טענה, לפי שלא אמרו בהגדה שיתן להם הקדוש ברוך הוא תורה חדשה, אלא שבימי משה היו שקועים בתאוות יצר הרע ולכן היו למדים ושוכחים מה שהיו שומעים מפי משה זולת מה ששמעו מפי הגבורה.

ולזה כיונו באמרם "הלוואי יתגלה לנו פעם שנית", רוצה לומר שירד עליהם שפע החכמה והידיעה והחכמה העתידה להתגלות עליהם לעתיד לבוא, כשיוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו, כי על הידיעה האלוהית מזולת נטיית יצר הרע שיהיה לעתיד לבוא אמרו הלוואי יתגלה לנו פעם שנית. ושהשיבם משה "אין זו עכשיו", רוצה לומר אי אפשר שתגיעו למדרגה

ההיא בזמן הזה מהגאולה הראשונה שיצאתם ממצרים, אבל לעתיד לבוא יסיר הש"י את לב האבן מבשרכם, ואז תזכו לאותה הידיעה החזקה והקיימת שלא תשתכח עוד.

והוא מה שאמר הנביא ירמיהו "הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה". ואין הכוונה בזה שייתן להם תורה חדשה, אלא שיכרות להם ברית הקיום והשבועה על שמירת התורה שהייתה בידם, והוא אמרו "לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי בידם להוציאם מארץ מצרים", רוצה לומר שלא תהיה הברית כברית אשר כרתי את אבותם על שמירת התורה בחורב ובערבות מואב, אשר הם הפרו אותו ברית, ובעבור זה אנכי געלתי בם והבאתי אותם בגלות. אמנם זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל עתה לא תהיה כן, רוצה לומר שלא תבוא לידי הפרה וביטול, לפי שעניין אותו ברית יהיה שהתורה אשר כבר נתתי להם בסיני, שעד הנה הייתה אצלם מצות אנשים מלומדה ומן השפה ולחוף ועתה תכנס בקרבם ועל לבם תהיה נכתבת, כי יבטל לב האבן מבשרם באופן שלא יחפצו עוד לבטל התורה ומצוותיה אבל תמיד יהיו לי לעם ואני אהיה להם לאלוהים. ולהיות השפע ההוא מאהבת התורה והתחזקות בה מגיע אליהם בדרך נסיי, לכן "לא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמור דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם".

הנה התבאר לעניין הברית אשר יעד לעתיד לבוא, והבדלה מברית הראשונה, לא היה אלא שהראשונה הופרה וזאת לא הופרה. כי הנה שם הברית נאמר על התנאי המונח בין שתי הכיתות, וידוע שהקב"ה כרת את ישראל ברית להיות לו לעם והוא יהיה להם לאלוהים, והם מתוך עונותיהם הפרו זאת הברית.

אבל לעתיד לבוא, אותה תורה שכבר נתנה להם, שעד עתה לא הייתה כתובה בלבם ותקועה באמת, עתה תהיה כתובה בעט ברזל ועופרת בלבם, לפי שלא יתפרדו ממנה עוד כל ימי הארץ. ולפי זה הפירוש האמיתי יהיה "ועל לבם אכתבנה" חוזר לתורה ולא לברית.

ואמנם המאמר שהביא המפקר ממכילתא על ברית חדשה "אין ברית אלא תורה" אינו אמיתי, כי הוא בדאו מלב. אבל המאמר הוא כך, ובילמדנו הוא:

"לא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו" וגו', ואומר "וכל בניך לימודי ה'". בעולם הזה ישראל למדים תורה מבשר ודם לפיכך משכחים אותה, שנתנה ע"י משה שהיה בשר ודם, וכשם שבשר ודם עובר כך תלמודו עובר, שנאמר "התעיף עיניך בו ואיננו". אבל לעתיד לבוא ישראל לומדים תורה מפיו.

וכשם שהקב"ה חי וקיים לעולם, אף תלמודו, מה שישראל לומדים ממנו, אינם שוכחים לעולם, שנאמר "ויירשו בית יעקב את מורשיהם", ואין מורשה אלא תורה שנאמר "תורה ציוה לנו משה מורשה" ע"כ.

ועניין זה כולו הוא שלעתיד לבוא יתיישר המזג האנושי ויגבר עליו השכל, ולכן לא יהיה לימוד

אנושי אלא אלוהי מפעל השי"ת בדרך נס ולא ישכח ולא יופר.

[לעתיד כל הקרבנות בטלים חוץ מקרבן תודה]

עוד הביא המפקר ראה על זה ממה שאמרו בויקרא רבה

לעתיד כל הקרבנות בטלים חוץ מקרבן תודה, שנאמר "זבח תודה יכבדנני".

והוכיח מזה שיבטלו מצות הקרבנות לעתיד לבוא. ונסתייע גם כן ממה שאמר הנביא ישעיהו "למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'" וגו'.

אבל כבר השיבוהו על זה מה שיש בו די בפירוש המאמר, שאין הכוונה שיבטל דבר ממצות התורה אלא שאז יבטל יצר הרע לב האבן מבשרם, כמ"ש "ואת הצפוני ארחיק מעליכם", ואחז"ל זה יצר הרע הצפון בלב, וע"כ יתבטלו רובי הקרבנות הבאים על איזו חטא, זולת הקרבן הבא להודות לה' על הטובה. ואמנם מאמר הנביא "למה לי רוב זבחיכם" לא נאמר כי אם מפני אנשי דורו שהיו מרשיעין לחטוא ומביאים קרבן. ועל זה עצמו אמר גם כן הנביא מלאכי "מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם". ועל בני דורם היו אומרים כל זה, לא לעתיד לבוא בימות המשיח.

חלק שני, העיון הרביעי - פרק ב'

בביאור הגדה אחרת שהביא המפקר ע"ז עצמו.

עוד הביא המפקר הגדה אחרת וכתב שהיא מבראשית רבה להר"מ הדרשן. והיא זאת:

"ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין" - זה שם בן נח, ומה ת"ל הוציא לחם ויין, ר'

שמואל בר נחמני הלכות כהונה מסר לו, והיה מקריב לחם ויין לפני הקדוש ברוך

הוא, שנאמר: "והוא כהן לאל עליון".

"מלך שלם" הקדוש ברוך הוא מצדיק יושביו.

ד"א "הוציא לחם ויין" זה לחם הפנים ויין נסכים.

רבנן אמרו:

תורה גלה להם שנאמר "לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי". ד"א "ומלכי צדק" זה

שאמר הכתוב "נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק", ואיזה זה

מלך המשיח שנאמר "הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא", ומה ת"ל הוציא לחם ויין

כד"א "יהי פיסת בר בארץ בראש הרים" ע"כ.

ותרגם 'יהי פסת בר': "יהא קרבן דעיבורא בארעא בריש טורא דכנשתא". והוכיח מזה

המפקר שקרבן הלחם והיין אשר להם הם הלכות כהונה, ושהם עצם התורה החדשה,

ושהכהונה נעתקה משבט לוי ונתנה למלך המשיח והנמשכים ממנו. והוכיח גם כן שפירוש המזמור אשר נאמר בו "יהי פיסת בר בארץ" הוא כדברי האומות, שנאמר על משיחם וכהונתם. ו"טורי דכנשתא" הם אגמוני דתם.

ואני כבר הודעתוך פעמים רבות שאין אתי **בראשית רבה להר"מ הדרשן** ואיני יודע אם ההגדה הזאת זכר המפקר ע"פ אמתתה, ומה אוכל לעשות כי אם לקבלה כמו שקבלום המתווכחים בחיבוריהם. אך אמנם הם השיבו שלא נמצא בהמאמר "והיה מקריב לחם ויין להקב"ה", ושארית המאמר קבלו ממנו וכן אעשה גם אני.

וצריך לפרש אחרי ההודאה שהיא אמיתית, מהו אשר רצו בה. ונראה לי שההגדה הזאת עשתה דרשות ב"הוציא לחם ויין".

ש[הדרשה ה]ראשונה דרשו על "ומלכי צדק" שם בן נח, ומאשר אמר הכתוב עוד "והוא כהן לאל עליון" דרשו "מה ת"ל הוציא לחם ויין, והוא כהן לאל עליון: הלכות כהונה מסר לו" רוצה לומר שמלכי צדק מלך שלם שהוא היה שם בן נח, הוציא לחם ויין לאכול ולשתות העם אשר ברגלי אברהם.

ומלבד המנחה הזאת אשר הביא לו עוד למדו הלכות כהונה לפי שהוא כהן לאל עליון, ויהיה "הוציא" מושך עצמו ואחר עמו, הוציא לחם ויין לחניכי אברהם ילידי ביתו והוציא גם כן הלכות כהונה שמסר לו. ולהיות פירוש הכתוב כן כפי זאת הכוונה, נאמר "הלכות כהונה מסר לו, שנאמר והוא כהן לאל עליון", כי מזה למדו כן, לא מהוציא לחם ויין.

גם ראו לדרוש "מלך שלם", ואמרו שאינו חוזר לשם בן נח כי אם להקב"ה. ויהיה פירוש הכתוב א"כ, ומלכי צדק **של** מלך שלם, לפי ששם בן נח נקרא "מלכי צדק" היה של הקדוש ברוך הוא שנקרא "מלך שלם" כי הוא נסכו למלך. האומנם נקרא "מלך שלם" שפירושו מלך ירושלים, לפי שהוא ית' יחד ירושלים להשגחתו. ולכן יתואר במלך ירושלים. ונקרא שם בן נח "מלכי צדק", לפי שירושלים נקרא צדק שהוא מצדיק את יושביו, כמו שאמר הכתוב "צדק ילן בה". זאת היא הדרשה הראשונה.

והדרשה השנית היא אמרו "ד"א: הוציא לחם ויין, זה לחם הפנים ויין נסכים". ורצו בזה שהוציא לחם ויין הוא עצמו הלכות כהונה ששם בן נח מסר לאברהם, כי לפי שהבל ונח ובניו הקריבו עולה לה' מן הבהמות, למדו שם בן נח לאברהם שעוד יש בקרבנות קרבן מרוצה אצל ה', והוא לחם הפנים ויין הנסכים. ויהיה פירוש הכתוב א"כ, ששם בן נח שהיה המלך של מלך שלם, "והוא כהן לאל עליון, הוציא לחם ויין", שלמד לאברהם להקריבם לפניו ית'.

והדרשה השלישית לרבנן, שלא קבלו שיהיה פירוש הוציא לחם ויין, שהוציאם לתת לאנשי

המלחמה אשר עם אברהם, כי שלל רב היה להם ולא יצטרכו לזה. גם לא קבלו הפירוש שהיה לחם הפנים ויין נסכים, לפי שלחם הפנים היה מיוחד במקום המקדש לא חוץ ממנו. ולכן דרשו "הוציא לחם ויין" שגלה לו דרכי אמונתו ותורתו, מלבד מה שהיה אברהם יודע, וכבר מצינו שהתורה נקראה לחם ויין, כמאמר שלמה על החכמה "לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי".

והדרשה הרביעית היא על הפסוק כולו, שנאמר על מלך המשיח, ואותו קרא "מלכי צדק" לפי שהוא יהיה מלך צדיק, כמאמר הנביא "הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע", ויהיה "מלך שלם" רוצה לומר מלך ירושלים.

ועניין הדרשה הזאת, שהם קבלו שכל מה שקרה לאברהם סימן לבנים, וכמו שאברהם נלחם עם הארבעת מלכים ונצחן, ואחריהם בא אליו מלכי צדק ברוב לחם ויין, כן יקרה לאומה זרע אברהם שנלחמו עם ארבעת המלכויות בגלות, ואחריהם יבוא אליהם מלך המשיח צדיק ונושע הוא ויהיה מלך ירושלים. ובימיו יתרבו התבואות בארץ, כמאמר הנביא "והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר", וכאלו בימיו ובזכותו בחמלת ה', יצא מן הארץ רוב לחם ויין, והצלחה רבה מהתבואות, כמאמר המשורר "יהי פיסת בר בארץ בראש הרים, ירעש כלבנון פריו ויציצו מעיר כעשב הארץ".

ואמנם מה שאמר עליו המתרגם "יהי קרבן דעבורא בארעא בריש טורא דכנשתא" הוא לרמז על מה שזכרתי למעלה, שלימות המשיח יתבטלו שאר הקרבנות, זולת קרבן תודה שיש בו לחם. ולחם הפנים. כי אותו קרבן יהיה בארץ ולא אחר.

[עתידה הכהונה לסור משבט לוי]

עוד הביא הגדה אחרת. וכתב שהיא במכילתא בזה הנוסח:

חביבין הגרים. א"ר ברכיה: כנגד מי אמר איוב "בחוץ לא ילין גר", אלא עתידים הגרים להיות משרתים כוהנים, שנאמר "ונלווה הגר אליהם ונספחו על בית יעקב", ואין נספחו אלא כהונה, שנאמר: "ספחני נא אל אחת הכהונות", שעתידים ליהנות מלחם הפנים.

וכן שאל עקילס הגר את רבו, מהו שאמר הכתוב "ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה", וכי

כל הבטחות שהבטיח הקדוש ברוך הוא את הגר לתת לו לחם ושמלה?

אמרו לו יעקב שישראל שמו, כך שאל מלפני הקדוש ברוך הוא: "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש". ואתה שבאת אצלנו, לא די שהיית כמותנו אלא שתהיה כיעקב בכורו של הקדוש ברוך הוא. וסוף דבר, לא יעלה בדעתך שיעקב לחם ושמלה לבד שאל, אלא אמר הקדוש ברוך הוא, הבטיחני שהוא עמדי ויעמיד ממני את העולם, אימתי יודע אני שהוא עמדי ומשמרני, כשיעמיד ממני בנים כוהנים אוכלים לחם הפנים

ולובשים בגדי כהונה. שנאמר: "אם יהיה אלוהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, ונתן לי לחם לאכול" "זה לחם הפנים", "ובגד ללבוש" "אלו בגדי כהונה". אף כן שנאמר "ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה", כשהוא אומר שמעמיד כוהנים מן הגרים שאוכלים לחם הפנים ולובשים בגדי כהונה, הוי "בחוץ לא ילין גר", ע"כ. והוציא המפקד מזה שהייתה עתידה הכהונה לסור משבט לוי, ולהיות מקצה העם כוהנים, וגם מהגרים כאשר הוא אצלם בדתם.

וגם בראיה הזאת עשה כמעשהו, כי איננו כמו שהביאה במכילתא. אבל הוא הרביע כלאים, קצתה ממכילתא וקצתה מבראשית רבה. וזה לשון המכילתא:

חביבין הגרים, שבכל מקום מכנה אותם כישראל. נקראו ישראל "עבדים" שנאמר "כי לי בני ישראל עבדים", ונקראו הגרים "עבדים" שנאמר "ולאהבה את שם ה' להיות לו לעבדים". נקראו ישראל "משרתים" שנאמר "ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלוהינו יאמר לכם", ונקראו הגרים "משרתים" [שנאמר "ובני הנכר הנלווים על ה' לשרתו]. נקראו ישראל "אוהבים" שנאמר "זרע אברהם אוהבי" ונקראו הגרים "אוהבים" שנאמר "ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה", ע"כ.

ובבראשית רבה היא כך:

אונקלוס הגר נכנס אצל רבי אליעזר ואמר לו: הרי כל שבחו של גר "ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה", אמר לו וכי קלה היא בעיניך, דבר שנתחבט אבינו הזקן עליה "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש".

עוד נכנס אצל ר' יהושע, התחיל מנחמו בדברים "לחם" זו תורה שנאמר "לכו לחמו בלחמי" "ושמלה" זה טלית, זכה אדם לתורה זכה למצות ולא עוד אלא שהם משיאים מבנותיהם לכהונה ויהיו בניהם מקריבים עולה ע"ג המזבח, "לחם" זה לחם הפנים, "ושמלה" אלו בגדי כהונה. ע"כ.

הנה התבאר מההגדה הראשונה ממכילתא שרוב מה שהגדילה התורה לגרים הוא להשוותם עם ישראל במעלתם ודיבוקן לה', ואיך א"כ יזכו הגרים למה שלא הורשו הישראלים, כי הנה בישראל נאמר "והזר הקרב יומת" ועוזיהו המלך כשנגש להקטיר קטורת זרחה צרעת במצחו, ואיך יאמרו שהגרים יהיו מקריבי קרבנות ויהיו כוהנים בעבודתם, והתורה לא הזהירה בהם רק "ואהבתם את הגר", ונאמר גם כן "ואהבת לו כמוך" כמ"ש באהבת הרעים "ואהבת לרעך כמוך". גם הנביא ישעיהו לא אמר כי אם "ואל יאמר בן הנכר וגו' הבדל יבדילני ה' מעל עמו", כי יהיה תכלית מעלתו שיהיה דבקונו ואחדותו כשאר האומה.

ואמנם **בבראשית רבה**, כשהפליג ר' יהושע לנחם את **אונקלוס** בדברים, לא אמר לו שבני הגרים יהיו כוהנים, אלא שבנותיהם יינשאו לכוהנים, והבנים אשר יולידו מהם יאכלו לחם הפנים וילבשו בגדי כהונה.

ועל זה הדרך עצמו ראוי שיפורש מאמר הנביא "וגם מהם אקח לכוהנים ללווים" רוצה לומר שהגרים הנלווים על ה' יבואו מהם כוהנים ולוויים באמצעות בנותיהם, שיינשאו לכוהנים ולוויים ותלדנה בנים כוהנים ולוויים שיקראו בני הגרים, כי בני בנים הרי הם כבנים.

ולזה כיוונו חז"ל שדרשו "וגם מהם אקח", מן המביאים ומן המובאים. גם שאפשר לומר וגם מהם אקח, על אותם שהיו מבני ישראל ויצאו מכלל דתם, והייתה משפחתם מן הכוהנים ומן הלוויים, כי הנה בשופן אל ה' המה יקרבו אליו לשרתו יעלו על מזבחו לרצון.

וע"ז אמר מלאכי

"וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אותם כזהב וכסף והיו לה' מגישי

מנחה בצדקה וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות".

וכן כתוב ביחזקאל, ובירמיה:

"ולכוהנים הלוויים לא ייכרת איש מלפני מעלה ומקטיר מנחה ועושה זבח כל הימים",

שיעדו הנביאים בזה שעבודת ביהמ"ק תשוב לקדמותה כבראשונה, ויעשו אותה הכוהנים הלוויים מזרע אהרן לא אנשים זרים וכ"ש גרים.

חלק שני, העיון הרביעי - פרק ג'

בביאור הגדות אחרות שהביא המפקר גם כן להוכיח ביטול

התורה.

[איסורים בטלים לימות המשיח, ואסירי גיהנום עתיד המשיח להושיעם]

עוד הביא הגדה אחרת, ואמר שהיא **בבראשית רבה** של **ר"מ הדרשן**. וז"ל:

"ויהי מקץ" זה שאמר הכתוב "ה' מתיר אסורים". כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה, הקדוש ברוך הוא מטהר אותה לעתיד, כשם שהיו טהורים תחילה לבני נח. שנאמר "כירק עשב נתתי לכם את כל", מה הירק טהור לכל, אף החיה והבהמה היו טהורים להם. ואף לעתיד לבוא הוא מתיר כל מה שאסר. ולמה אסרה בעולם הזה לראות מי מקבל דבריו ומי אינו מקבל? ומהו "מתיר אסורים"?

אין איסור גדול מהנידה, ולעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מתירה, וכן הוא אומר "וגם את הנביאים ורוח הטומאה אעביר מן הארץ" ואין טומאה אלא נידה, לכן הוא אומר "ואל אשה בנידת טומאתה לא תקרב".

ויש אומרים אף תשמיש יהיה אסור לפעמים לעתיד לבוא. תדע לך שכן הוא, יום שגלה הקדוש ברוך הוא על הר סיני אסרם בתשמיש המטה שלושה ימים, שנאמר

"היו נכונים לשלשת ימים אל תיגשו אל אשה". למה? "כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני". ואם יום אחד שנגלה עליהם, אסר להם תשמיש המטה שלושה ימים, לימות המשיח שהשכינה ביניהם תמיד לא כל שכן.
אלא מה "ה' מתיר אסורים"? - אסירי השאול אסירי המוות. ע"כ.

וכן מה שאמרו בב"ר למה נקרא שמו "חזיר" שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזירו לישראל.

והוכיח מזה המפקר שמצות התורה באיסורים בטלים לימות המשיח, ושאסירי גיהנום היה עתיד המשיח להושיעם, ושכל זה נתקיים בדתם.

[תשובה למפקר]

וכבר השיבו על זה המתווכחים דברים טובים דברים נכוחים באמרם לפרש זה כפשוטו, כי התורה אסרה הדברים הטמאים לפי שהם מולידים הדם והרוח הנושא לנפש עב ועכור ויתעבה השכל מהבנתו, והנידה נאסרה מפני שבשכיבתה מביאה העובר אל הצרעת כמו שהתבאר בחכמת הרפואה, ואיך א"כ תתיר התורה דברים הרעים האלה בעצמם.
אבל רצה לומר שלעתיד לבוא יהיו בני אדם כל כך שלמים בשכלם ודעתם עד שלא יצטרכו אל אזהרות הטומאות והנדות, כי כולם יהיו נזהרים מעצמם מעשות הדברים הרעים האלה כמו שהיה נזהר מאלה נח ובניו מבלי מצווה.

ויש הוכחות ע"ז הפירוש ממה שנאמר בהגדה "וי"א אף תשמיש המטה יהיה אסור", כי א"א לאמור שהיה המחלוקת בין התנאים שהאחד מהם יתיר האיסור לגמרי והאחר יאסור את המותר, אבל היו חולקים במדרגת הדביקות בעיון השכלי של אותו הדור, אם יהיה באופן שלא יצטרכו למצות ולאזהרה או שיצטרכו אליה גם לדבר המותר.

ומה שאמרו "ולמה אסרם בעולם הזה, לראות מי מקבל דבריו", רצו בזה שבעולם הזה יש דעות חלוקות, ואומה שומעת היושר האלוהי, שהם בני ישראל; ואומות אחרים שאינם כן, ומפני חילוף הזה הוצרכו המצות והאזהרות לשומרי מצווה. אבל לעתיד יקבלו כולם אמיתת התורה, כי יפסק מהם יצר הרע, ויבואו לקבל האמת. כמ"ש על זה "ופרה ודוב תרעינה", ולכן לא יצטרכו אל האזהרות.

ואמרו "אסירי שאול ואסירי המוות" רוצה לומר שבשביל פרישת דרך ארץ יהיו ניצולים מדינה של גיהנום, וזהו הסרת האסורים שהיה עתידים אליו, ולישנא דקרא נקט "שאול ומות".

[עתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר את החזיר לישראל]

ואמנם מה שאמרו שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר את החזיר לישראל, רוצה לומר שבזמן כיבוש הארץ לצורך המלחמות יהיה מותר להם לאכול אפילו קדלי דחזרי, כמו שדרשו הם ז"ל גם כן, שהותרה להם בכיבוש הראשון בימי יהושע: "ובתים מלאים כל טוב" אמר ר' ירמיה

אפילו קדלי דחזירי אשתרו להו, כמו שבא בפ"ק דחולין. זהו דרכם.

ואני חושד גם בהגדה הזאת שיש בלשוננו עולה. ואולי זייפה המפקר כדרכו. וראוי לקבלה אחר שאין אתי הספר לבחינה מאחר שקיבלוה המתווכחים. ועם ההודאה בה נראה לי בפירושה שלא נאמר בה "ה' מתיר אסורים" לישראל, אבל עניינה שלעתיד לבוא יבוא האומות להסתופף בבית אלוהינו לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, כמו שניבא הזקן "ולו יקהת עמים", והנביא אמר "ונהרו אליו כל הגויים" ואמר זכריה "ונלוו גויים רבים אל ה' ביום ההוא", עד שמפני זה אמר המשורר על האומות ההם הבאים לחסות תחת כנפי השכינה "ועם נברא יהלל יה", כמו שזכרתי, לפי שכולם יקבלו תורתו ואמונתו יהללו שמו.

אבל בהיות זה כן הוקשה על בעל ההגדה, איך יהיה אפשר שהאומות כולם אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים זרמתם מלידה מבטן ומהריון, יוכלו להתנהג ע"פ התורה ולשמור אסורי המאכלות ושכיבות ע"פ התורה. ולכן אמרה ההגדה, שהש"י לא יחפוץ להכניסם בשמירות המצות ההמה, אבל לאותם אשר לא מבני ישראל המה "ה' מתיר אסורים", כי כל הבהמה אשר נטמאה בעולם הזה לישראל, יטהר אותם להם לעתיד לבוא רוצה לומר שיעזוב אותם להשתמש בה כטהורה, ותהיה מדרגתם באמונה האלוהית כבני נח, שעם היות שלא היה להם עדיין המצוות, היו שלמים באמונתם. ואמרו שלא לבד במאכלות יהיה, אבל גם בשאר מצות כגון שעטנז כלאים ושאר מצות הדומים לזה לא יתחייבו בהם. וזה אמרו עוד "ואף לעתיד לבוא הוא מתיר כל מה שאסור".

ואמנם אמרו "ולמה אסרם בעולם הזה", מפני חילופי האומות ומדרגתם, כמו שזכרתי להעטיר את ישראל בכתר מצות וכתר תורה אשר קיבלו ומי שלא קבלה לא יגיע לאותה מדרגה.

[שמאיסורי העריות יתיר להאומות נידה]

עוד ביארה ההגדה שמאיסורי העריות גם כן יתיר להאומות ענין הנידה, לפי שלא תהיה מדרגתם כ"כ גדולה שיצטרכו לשמירה ההיא, ודי כשישמרו שאר העריות שכל בני האדם מזהרים בהם ולא יהיה עליהם למעמס.

אמנם דעת יש אומרים אינה שתשמיש המטה יהיה אסור תמיד, אלא בהליכתם לבית ה' בחג הסוכות או בזמן אחר ילכו להראות את פני ה' יהיו מחויבים להישמר רק מאשה, כי כמו שנתחייבו ישראל במתן תורה ל"שלושת ימים אל תיגשו אל אשה", ככה כל העולה לירושלים שהשכינה שמה, כל עוד שיהא שם יהיה אסור בתשמיש המטה. ולזה אמר "אף בתשמיש המטה יהיה אסור לפעמים" שכיון בזה לשלש פעמים בשנה רוצה לומר בעלותם לראות את פני ה', וכאותה שאמרו "כל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה".

ואמנם אמרו עוד "אלא מהו ה' מתיר אסורים אסירי שאול אסירי המוות", הוא להשיב קושיא אחת תתחייב לדבריו. וזה כי אם היה שהאומות טעונים פרישה מידי עלותם לראות פני ה', שהוא איסור המותר לכל אדם, איך א"כ בדבר האסור יהיה הש"י אליהם מתיר אסורים, כי יותר היה ראוי לאסור להם את האסור מלאסור להם את המותר.

והנה להשיב זה אמר "אסירי השאול אסירי המוות". רוצה לומר שהאומות אי אפשר שיתמידו בשמירות האיסור, לפי שהם חומריים בטבעם והם נוטים לצד מטה, ולכן היה בלתי אפשר שיעזבו בהחלט הדברים האסורים. ולרמוז על חומרייתם אמר אסירי שאול אסירי המוות. ויהיה פירוש הכתוב ה' מתיר המאכלות הטמאים והנידה ושאר הלאוויים אל האסורים בחבלי החומר ועבותות השאול והמוות.

ואולי שבעבור זה אמר דוד בספרו, למדרגת ישראל ומדרגת האומות לעתיד לבוא,

"ה' מתיר אסורים ה' פוקח עיוורים ה' זוקף כפופים ה' אוהב צדיקים ה' שומר את גרים" וגו',

רוצה לומר שהוא מתיר אסורים לאלה שהוא פוקח עיוורים, והם האומות שלא ראו אור האמונה, אמנם לישראל שתמיד ראו אור האמת, אבל הם בשפלות הגלות בצדקתם, ה' זוקף כפופים ה' אוהב צדיקים.

עוד אמר על האומות הבאים להתגייר "ה' שומר את גרים". אמנם לישראל לא תהיה השמירה בלבד כמו לגרים, לפי שעם היות ש"ימלוך ה' לעולם" כלומר על כל העולם, ועל כל האומות, הנה בייחוד יהיה אלוהי ציון והם בפרט יהללו את שם קדשו, והוא אמרו "אלוהיך ציון לדור ודור הללויה".

הנה התבאר שלא נאמר בהגדה ה' מתיר אסורים על ישראל אלא רק לאומות העולם.

והנה משה אדונינו ביאר נצחיות התורה בכללה ובחלקיה לעתיד לבוא בזמן הגאולה, באמרו "ושב ה' אלוהיך את שבתך וגו' כי ישיב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך", אבל בתנאי "כי תשמע בקול ה' אלוהיך לשמור מצוותיו וחוקותיו הכתובה בספר התורה הזה", וכן אמר "לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת".

ואמנם ה"חזיר" - חז"ל בב"ר פירשו אותו המאמר שהביא המפקר על עשו שנקרא "חזיר" שנאמר "כרסמנו חזיר מיער". וכן תמצא שדרשוהו חז"ל במדרש תהילים שיתיר אותו לישראל לגזלו ולהחריבו.

[כל מה שיאמר לך הנביא - עבור על דברי תורה]

עוד הביא המפקר הגדה ממסכת סנהדרין

א"ר יוחנן בכל מה שיאמר לך הנביא עבור על דברי תורה חוץ מע"ז.

והוציא מזה שהיה נביא עתיד לבוא, שיצווה לעבור על דברי תורה, ושחז"ל ראו שראוי לקיים דבריו בביטול התורה חוץ מע"ז. ושזה היה עניין משיחם שציוה על ביטול התורה, לא על ע"ז, אבל בהפך, כי אחרי בואו נתבטלה ע"ז מן העולם. והוא מורה שהייתה תורתו אלוהית ולתורתו איים ייחלו.

והנה ההגדה שהביא מדברי ר' יוחנן "בכל מה שיאמר לך הנביא עבור על דברי תורה חוץ מע"ז" כבר השיבוהו כראוי, שמה שאמר ר' יוחנן לא היה כי אם מה שיאמר הנביא לעבור על דברי תורה להוראת שעה כאלוהו בהר הכרמל. ואלישע כשאמר "וכל עץ טוב תפילו", לא ביטול המצוות בהחלט.

וכבר ביאר **הרב הגדול** בפירוש המשנה בפתיחתו כמה נתחייב לשמוע אל דברי הנביא. והוא כי אם הנביא יאמר שנעבוד ע"ז עצמה, ויאמר שהיא ציוה לעבדה, מיד יתחייב הנביא ההוא מיתה ולא נשאל ממנו אות או מופת. וכן אם יבא בשם ה' ויאמר שהוא ציוה לעקור מצווה ממצות התורה בהחלט, בין שתהיה מצות עשה או לא תעשה, מיד כשיאמר בביטול התורה או מצווה ממצוותיה חייב מיתה, ולא נחוש להבחינו אם הוא נביא אמת או נביא שקר, כי מאחר שציוה על ביטול מצווה ממצות התורה, לגמרי מבואר הוא שהדבר ההוא לא ציוה ה'. אמנם כשיבא בשם ה' להוכיח את העם, ולהזהיר על שמירת התורה ומצוותיה, אז ראוי להבחינו לדעת אם דבר ה' בו אם לא. וכאשר נתאמת נבואתו, אז משם ואילך נתחייב לשמוע בקולו. ואם יצווה לעבור על דברי תורה וביטול מצווה ממצוותיה להוראת שעה בלבד, נקבל ממנו, ובתנאי שיאמר שאחרי עבור הצורך תשוב התורה והמצווה ההיא לאיתנה. וע"ז אמר ר' יוחנן מה שאמר. ואינו באותו לשון שזכר המפקר, כי גם בזה החליף את השיטה כדרכו.

וסגנון המאמר באמת כך הוא:

"בכל אם יאמר לך הנביא עבור על דברי תורה שמע לו, חוץ מע"ז שאפילו מעמיד לו חמה באמצע הרקיע אל תשמע לו".

כי הנה ר' יוחנן לא עשה כלל מונח **שיבוא** נביא לבטל דברי תורה, אבל בלשון מסופק אמר, "אם יאמר לך הנביא עבור על דברי תורה שמע לו" שהוא בביטול מצווה בהוראת שעה בלבד, "חוץ מע"ז" שלא ישמעו אליו לא מעיקרה ולא מהוראת שעה.

ואמנם מה שאמר שאחרי בא משיחם נתבטלה ע"ז מן העולם אינו נ, כי גם קודם לכן היה כל העולם מודה במציאות הסיבה הראשונה, וכמ"ש "ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגויים". ועבודת האלילים לא הייתה להם כי אם במדרגות האמצעיים, וכמו שנאמר בכותים "את ה' היו יראים ואת אלוהיהם היו עובדים". וזה העניין נשאר עד היום הזה, כי יש אומות בקצות הישוב עובדים האלילים כימי קדם. וגם כל האומות היו חלוקים בערכי העבודות ובאמצעיים הנעבדים, מהם שמים הכוכבים ומהם שמים אנשים ונשים יקראו הקדושים אשר בארץ המה.

אמנם בביאת המשיח לא יהיה הדבר כן, כי יתייחדו כל האומות בקריאת ה' הנכבד וגם בעבודתו כמ"ש "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה" וגו', ותהיה עיקר האמונה בישראל הנושא הראשון שקבלה, ושאר הגויים יהיו נלווים אליהם ונמשכים אחריהם, כמ"ש הנביא שיאמרו האומות "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'", כי בית יעקב יהיה הולך בראשונה והם אחריו.

וכן אמר זכריהו "אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגויים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמור נלכה עמכם כי שמענו אלוהים עמכם", לא כדברי האומות שאמרו שבאו אל האמונה וישראל לא באו אליה.

[מיום שחרב בהמ"ק ננעלו שערי תפלה]

עוד הביא הגדה ממסכת ברכות פרק אין עומדין:

אמר ר' אליעזר מיום שחרב בהמ"ק ננעלו שערי תפלה שנאמר "גם כי אזעק ואשווע סתם תפילתי". ואמר רבי אליעזר מיום שחרב בהמ"ק פסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים שנאמר "ואתה קח לך מחבת ברזל ונתת אותה קיר ברזל בין ובין העיר, ע"כ.

והוכיח מזה שאחרי חורבן בהמ"ק שאז בא המשיח תבטל מצות התפלה כפי מה שהייתה בישראל.

והשיבוהו שלא יאמרו חז"ל שבכל עת יהיו שערי תפלה ננעלים, רק כשאינם עושים רצונו של מקום, וכמ"ש במדרש תהילים

"אמר ר' שמואל בר נחמני שערי תפלה, פעמים פתוחים פעמים נעולים".

ואני אומר שגם במאמר הזה נהג המפקר מנהגו.

כי הנה במאמר הראשון של רבי אליעזר נאמר עוד:

"ואף על פי ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו שנאמר: 'שמעה תפילתי ה' ושוועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש'".

וענין המאמרים האלה, שבהיות בהמ"ק קיים, אף מעט מהתפלה הייתה נשמעת מפני שהמקום גורם, ועבודת בהמ"ק הייתה הכנה רבה להורדת השפע והרצון אל המתפללים, וכמו שביקש שלמה בתפילתו לכל הבאים להתפלל אל הבית. ולכן אמרו בדרך משל כאלו היה פתח פתוח בשמים לקבל תפילתם ולהשפיע עליהם ברכת טוב, והיה ע"ד מה שאמר יעקב "אין זה כי אם בית אלוהים וזה שער השמים".

ולכן אמר רבי אליעזר שמיום שחרב בהמ"ק ונסעה שכינה מביניהם, לא הייתה להם הכנה לקבלת תפלתם, כי אותם השערים שהיו מוכנים לקבל תפלה ננעלו, והיו צריכים הכנות כל כך חזקות להשמיע במרום קולם, וע"ז אמר ירמיהו "גם כי אזעק ואשווע שתם תפילתי", ואמר "סכות בענן לך מעבור תפלה".

אמנם בהתחבר עם התפלה הדמעה הבא מהתפעלות הנפש החזקה, הנה אז אותה הדמעה תכין לבם תקשיב אזנו ית', וכמו שאמר דוד "שמעה תפילתי ה' ושוועתי האזינה". ולענין הדמעה אמר "אל דמעתי אל תחרש". ומה טוב אמרו אחרי כן "כי גר אנכי עמך" רוצה לומר אף על פי שאני גר וגולה מארצי משנחרב בהמ"ק, הנה בערך כוונתי ועבודתי איני גר אבל "תושב ככל אבותי".

ועל זה עצמו אמר שנפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, שהוא העדר מהכנה שנתחדש בחורבן הבית בסבת עונותיהם של ישראל.

ולכן אמר ר"ש בר נחמני "שערי תפלה פעמים פתוחים פעמים נעולים", שהוא כפי זכות המתפללים ועונותיהם. וכבר מצאנו חכמי התלמוד בעת שהיו צריכים למטר היו נענים, כמו שאמרו בפ' השוכר "אמר משיב הרוח ואתא זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מטרא". וכן אמרו ברב יהודה ובחוני המעגל וכמה אחרים.

הנה נשלמו תשובות וביאור ההגדות הקשות שהביא המפקר בחיבורו אשר עשה להתעולל עלילות ברשע.

חלק שני, העיון הרביעי - פרק ד'

בביאור הגדות אחרות שלא הביא המפקר

יראה מהם שיתבטלו התורה והמצות לימות המשיח

[וכי מזכירים יצמית מצרים לימות המשיח?]

כבר יראה מהגדות אחרות שלא זכר המפקר ולא העלה אותם על ספרו, שיש מצות בתורה שיתבטלו לימות המשיח.

ראשונה מה שאמרו בפ"ק דברכות:

תניא אמר להם בן זומא לחכמים, וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כבר נאמר "הנה ימים באים נאם ה' לא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את זרע בית ישראל

מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון", אמר לו: לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שיהא שיעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפלה לה, ע"כ.

שיראה מדברי בן זומא כיון שאמר שלא תיזכר יציאת מצרים לימות המשיח, שיתבטלו באותו זמן מצות הפסח ומניעת אכילת חמץ ומצות המצה, לפי שהם כולם זכר ליציאת מצרים, ואם אין מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, אף מצות הפסח ומצות המצה ואיסור החמץ יתחייב שיבטל גם כן, מסכים למה שאמרו בויקרא רבה ש"כל המועדים בטלים חוץ מפורים ויום הכיפורים".

וכבר נשאל הרשב"א על זה. והשיב:

כי מצות הפסח ומצה ואיסור חמץ אינו מחויב זכירת היציאה. והראיה על זה, כי במניעת עשיית הפסח חייבה התורה כרת, כדכתיב "וחדל מעשות הפסח", וכן חייבה באכילת חמץ כרת, כדכתיב "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש ההוא", ואין כן באכילת המצה, שאין בה רק עשה אחד דכתיב "בערב תאכלו מצות". ואלו היה הטעם כאן וכאן מחמת הזכירה לבד, למה חייב כאן כרת וכאן חייב עשה בלבד, וכל המצווה משורש אחד.

והכתוב שאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים", לא שב לעשיית הפסח ומניעת אכילת חמץ ומצות מצה, שאלו היה כן היה המקרא הפוך, שהיה מן הראוי לומר "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים". אבל בהקדימו "כי בחפזון יצאת", ואח"כ "למען תזכור", ראה מוכרחת שטעם למען תזכור אינו קשור עם שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, רק קישור הכתוב "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, כי בחפזון יצאת". ולמען זאת - רוצה לומר שלא יעברו הדברים האלה מזיכרוןך - תזכור בפה בכל יום צאתך מארץ מצרים. ומאמר "למען" במקום הזה הוא כמו "למען ינוח שורך וחמורך", שאין הכוונה שם שתהיה מצות השבת כדי שינוחו בו השור והחמור, רק לזכור חידוש העולם כמ"ש "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו", רק פירושו ולמען זה אשר תנוח ותשבות ביום השביעי, ולא תבוא לידי עשיית מלאכה, ינוח שורך וחמורך. ויש למען הרבה כזה.

ומכאן יצא לרבתינו ז"ל הקריאה ביציאת מצרים בפה מ"למען תזכור" ולא דרשו כן ב"למען תזכרו ועשיתם את כל מצוותי". ומעתה גם לדברי האומר שאין מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח לא יתבטלו מצות הפסח ומצות המצה ומניעת אכילת חמץ.

ואם תטעון עלי בביטול ק"ש, רוצה לומר יציאת מצרים שהיא מצווה מן המצוות. דע

שאינן הכוונה בק"ש רק שנזכור בפה הניסים שעשה לנו הקדוש ברוך הוא להוציאנו ממצרים אחרי היותנו עבדים בלי כוח ותחת סבלות מלך רב ועם קשה. ועם הזכירה נקבע בנפשותינו שהוא המשגיח והיכול שלא ימנעהו מונע מרצונו, ועוד שתתחזק בנפשותינו מידת הביטחון חיזוק רב. ועל כן באה האזהרה על זה במקומות רבים בתורה בזכירת האותות והמופתים והיד החזקה.

ואחרי היות תכלית זכירת יציאת מצרים מן הטענה הזאת, הנה גם התכלית ההוא שמור בהזכירנו קבוץ עם ממושך וממורט מעמים נוראים ומארצות חזקות מצפון ומים, ותהיה הכוונה היא יותר חזקה בהיות ההזכרה באותות ונסים יותר חזקים. א"כ אין מצווה מתבטלת כלל.

זהו דעת הרב במילותיו.

ואין דבריו נכונים בעיני

ראשונה, באמרו שאיסור החמץ ומצות הפסח והמצה אינם כולם זכירה ליציאת מצרים, והשתדל לפרש "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" בדרך זר שאינו חוזר לפסח ולמצה ולאיסור החמץ אשר זכר.

וחוץ ממעלת כבוד תורתו אין הדבר כן, כי הנה לא נצטוו ישראל על הפסח כי אם לזיכרון שפסח ה' על בתיהם בנגפו את ארץ מצרים, ולא נצטוו על המצה כי אם לזיכרון כי בחפזון יצאת, ולא הוזרה על החמץ כי אם לזיכרון שלא הספיק בצקם להחמיץ, וכמו שאמרו בהגדת פסח "פסח שהיו אבותינו אוכלים על שום מה", "מצה זו על שום מה". ואיך לא יהיה הדבר כן והנה בפרשת החודש, כשציוה ראשונה על זה, אמר

"והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו חג לה' לדורותיכם חוקת עולם תחגוהו

שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשביתו שאור" וגו',

שביאר עניין זיכרון יום היציאה שהיא במצות המצה ואיסור החמץ. וכן בפרשת פטר רחם, ציוה על המצה ואיסור החמץ ואמר מיד:

"והיה לאות על ירך ולזיכרון בין עיניך" וגו'. וכן אמר במשנה תורה "למען תזכור את

יום צאתך",

אין ספק שהוא חוזר על מצות הפסח ואיסור החמץ שהם למעלה.

ואמנם למה אמר "למען תזכור את יום צאתך" אחר "כי בחפזון".

הוא לפי שראשונה ציוה על הפסח כמו שאמר "וזבחת פסח לה'", ואחר כך ציוה איסור החמץ "לא תאכל עליו חמץ", ואחרי כן ציוה על המצה "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני", ועל מצות המצה בלבד אמר "כי בחפזון יצאת". רוצה לומר שהיה הפסח לפי שפסח הקדוש ברוך הוא על בתיהם והוכו בכורי מצרים, ובכל אלוהיהם עשה שפטים. ולמעלת הדעת הזאת האמונית חייבה התורה עליו כרת.

והיה ביטול החמץ לפי שבטלו מפניהם גלולי מצרים ותועבותיהם כשנגלה עליהם הקדוש ברוך הוא במצרים, ולכן היה איסור החמץ גדול. ולא היה נקרב שאור ע"ג המזבח, להיותו מורה על היצר הרע ועל ע"ז שנתבטלה מביניהם. הנה גם ביטול החמץ היה רמז לביטול עבודת מצרים, ועל פרעה מלך מצרים שהיה להם מעול וחומץ.

וא"כ מצות הפסח הורתה על מכת בכורות והשפע האלוהית, וביטול החמץ הוא על ביטול ע"ז מביניהם ועל היציאה משעבוד מצרים וגלותם. ולכן חייבה התורה גם כן עליו כרת.

אמנם המצה לא באה אלא לרמוז מהירות היציאה, שהייתה כל כך בחפזון "שלא הספיק" וכו' כמו שדרשו בהגדה. מפני שלא הייתה הדעת הזאת במעלתה שווה לשאר הדעות, לכן לא חייבה התורה עליו גם כן כרת כמו שחייבה בהם. ומפני שהיה אפשר לאמור ומה צורך במצות המצה אחרי שכבר צוה על איסור חמץ, לכן אמר "כי בחפזון יצאת מארץ מצרים" והיא סיבה מיוחדת למצה, לא אל הפסח ואיסור החמץ.

אבל אמרו אחרי כן "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" הוא בלי ספק סיבה כוללת לשלושתם: רוצה לומר שעל כן צוה ית' לעשות לדורות **מצות הפסח והמצה ואיסור החמץ למען יזכרו יציאת מצרים.**

האומנם מפני שלא נסתפק הכתוב לומר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" שחוזר למצות ההם, אבל אמר עוד "כל ימי חיירך", לכן דרש בן זומא שזה נאמר גם כן על הזיכרון בפה בכל יום, ויהיו "ימי חיירך" הימים "כל ימי חיירך" הלילות. ויחסר א"כ בכתוב וי"ו התוספת כמו "ראובן שמעון לוי", "שמש ירח עמד זבולה". ויהיה שיעור הכתוב "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" רוצה לומר במעשה המצות, וגם תזכרו "כל ימי חיירך" בפה. זהו פשט הכתוב באמת.

ובמאמר **זבח פסח** אשר עשיתי פרשתיו באופן אחר, שלא הייתה דעת בן זומא באמרו "וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח" שיתבטלו מצות הפסח והמצה ואיסור החמץ, כי מצות התורה הם נצחיות ולעדי עד ולא יקבלו השינוי. אבל הייתה דעתו שלימות המשיח יהיה המצות כולם כתיקונם, ומצות הפסח והמצה ואיסור החמץ ינהגו באותו זמן לזיכרון יציאת מצרים, לפי שהיציאה היא הייתה התחלת האומה ויסוד מעלתה ורוממותה, גם כי הגאולה העתידה תדמה אליה מכל הצדדים.

וגם לא הייתה דעתו שתבטל מצות ק"ש לימות המשיח, כי הנה אמונת האחדות תתחזק ותתקיים בזמן ההוא, כמ"ש "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד", ואיך יבטל זיכרונו.

[תשובת הרשב"א אינה מתקבלת]

ותשובת הרב, שלעתיד לבוא יעשו זיכרון הגאולה החדשה, והיא תעמוד במקום גאולת מצרים, להיות שתיהן מכוונות לזכור נפלאות ומעשה השגחתו, הוא באמת דבר בלתי

מתקבל, כי זה ביטול תורה ומצווה לגמרי.

אבל הייתה דעתו שתהיה מצות ק"ש לימות המשיח פרשת שמע פרשת והיה אם שמוע אבל לא פרשת ציצית. ולכן לא ערער בן זומא על דבר מן המצות, אבל אמר "וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח", שהזכרון הוא בקריאת פרשת ציצית בתוך ק"ש, וחכמים השיבוהו כראוי, שלימות המשיח לא ישתנה דבר ממצות התורה, ואם עתה מצות ק"ש היא בקריאת פרשת ציצית ושמוע והיה אם שמוע, כן יהיה לימות המשיח בלי ספק.

ואמנם מ"ש הכתוב "לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה", פירשו לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שיהיה שיעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפלה ויזכור שתיהן. ועם היות שאנחנו נעשה כבן זומא לזכור יציאת מצרים בלילות, וקבלנו דרשתו ב"ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות" ולא דרשת חכמים שדרשו "כל ימי חייך להביא לימות המשיח", לא מפני זה נאמר שלימות המשיח לא נזכיר יציאת מצרים, אבל נאמר שלא יהיה שינוי במצות כלל לימות המשיח, ושלא נלמוד זה מדרשת "כל ימי חייך", אלא מנצחיות התורה ומצוותיה, שנאמר "לנו לבנינו עד עולם".

ומאמר משה מדבר על ימות המשיח "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך, כי תשמע בקול ה' אלוהיך לשמור מצוותיו וחוקותיו הכתובה בספר התורה הזה".

[ל המועדים בטלים חוץ מפורים ויום הכפורים]

ואמנם מה שאמר ש"כל המועדים בטלים חוץ מפורים ויום הכפורים", אין זה ביטול מצות המועדים, לא ממצות הפסח ואיסור חמץ ומצות המצה בחג הפסח, ולא משבת בסוכות, ולא מנטילת לולב בחג הסוכות ואיסור מלאכה. שכל המועדים ושאר מצות התורה שא"א שייפול בהם שינוי, כי אם ביטול מעלתו מעלת זכירתם.

וזה שאנחנו היום נעשה אותם המועדים זכר ליציאת מצרים, ונגדיל עניינם מפני שאין לנו נס גדול מזה, אבל בזמן הגאולה לגודל מעלתה על גאולת מצרים, לא ישימו לב אל זיכרון יציאת מצרים והניסים והנפלאות שנעשו בצאתם, כי בראותם המסות הגדולות אשר יעשה ה' להם לימות המשיח תשכחנה הראשונות ולא תעלינה על לב. וכמאמר הנביא "הנה ימים באים נאם ה' לא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה" וגו', כמו שדרשו החכמים שיהא שיעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפלה.

ולכן אמרו "חוץ מפורים ויוה"כ", שביום הכיפורים כללו ר"ה ויום העשירי, שהם מתאחדים בתשובה ומחילה וכפרה והיו מכוונים מפאת עצמם. ופורים מפאת שהוא מהנסים שנעשו בגלות. ובמאמר **ראש אמנה** אשר עשיתי בפ' י"ד הוכחתי בנצחיות התורה ומצוותיה בראיות נכוחות ורחבות בדיבור הדרוש הזה. ע"ש.

[אמר רב יוסף זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא]

עוד יראה ביטול המצות לימות המשיח ממ"ש במסכת נדה בפ' האשה שהייתה עושה צרכיה: ת"ר בגד שאבד בו כלאים לא ימכרנו לגוי ולא יעשהו מרדעת לחמור אבל עושה אותו תכריכים למת. אמר רב יוסף זאת אומרת מצות בטלות לעתיד לבוא, אמר לו אביי ואיתימא רב דימי והאמר ר' אמי אמר ר' ינאי לא שנו אלא לספדו אבל לקברו אסור, אמר לו ולא איתמר עליה ור' יוחנן אמר אפילו לקברו, ור' יוחנן לטעמיה דאמר ר' יוחנן מאי דכתיב "במתים חפשי כיון שמת האדם נעשה חפשי מן המצות.

ויראה מזה שכיונו לומר "לעתיד לבוא" לאחר תחיית המתים, ואם לא יהיו המצות בטלות אחר התחייה היה אסור לקברו בבגד שיש בו כלאים, מפני שאמרו בכתובות פרק שני דייני, ובסנהדרין פרק חלק, אמר ר' חייא בר יוסף עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהם, ק"ו מחיטה. וכן פי' התוספות המאמר הזה שם במסכת נידה.

[פירוש הביטוי 'לעתיד לבוא']

אבל התשובה על זה, שזה המאמר - רוצה לומר "לעתיד לבוא" - נאמר בדבריהם ז"ל על כל זמן הבא רחוק או קרוב. כי פעם ייאמר על הזמן הסמוך מעט, כאומרם בחזרת כלי זיין בשבת "כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבוא", ואמרו בעובר במים להקביל פני רבו ביום הכפורים שמותר לחזור "כדי שלא תהא מכשילו לעתיד לבוא", ופעם יאמרו "לעתיד לבוא" לימות המשיח, ופעם יאמר על זמן תחיית המתים, ופעמים רבות יאמר לאחר המוות.

והנה כשאמרו בכאן "מצות בטלות לעתיד לבוא", לא רצו כי אם אחר המוות, לפי שהמתים בהיותם מתים הם פטורים מן המצות, וכמו שביארו במשנה, שזה העולם הוא עולם העבודה והעולם הבא הוא העולם הגמול. באמרם

"יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז".

ולכן הביאו ראיה מדכתיב "במתים חפשי" ואמרו "כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות". וא"כ איך היה חולק על זה ר' אמי באמרו שאינו פטור שלקברו אסור, וידוע שהמת אינו בן מצווה. דע כי לדעת ר' אמי, המת כתינוק שלא הגיע לכלל מצות מצד עצמו, ואלו ראינוהו אוכל נבלות ולובש שעטנז ומחלל את השבת אין בית דין מצווים להפרישו, כמוזכר פרק חרש. ועם כל זה אנו מזהרים עליו שלא להאכילו נבילה בידיים, ושלא להלבישו שעטנז, כמוזכר שם. ומה שהתיר ר"א לספדו, כי אף על פי שאמרה תורה "ובגד כלאים לא יעלה עליך", לא אסרה התורה אלא כדרך לבישה, כמו שדרשו על "לא תלבש שעטנז". ומפני זה אמרו מוכרי כסות מוכרין כדרך ובלבד שלא יתכוין בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים.

ולפיכך כשפורשין אותו על המת לספדו, אין בעניין זה איסור בחי שאינו דרך לבישה. אבל לקברו, שהוא דרך לבישה אסור. ומה שאמרו שעתידים צדיקים שיעמדו בלבושיהן, ולפיכך כשפורשין אותו על מת לספדו, אין בעניין זה איסור בחי, שאינו דרך לבישה. אבל לקוברו שהוא דרך לבישה אסור.

ומה שאמרו ש"עתידיים צדיקים שיעמדו בלבושיהן", לא בלבושיהן ממש, עד שאם היה שם חוט של צמר ואבד בו שיהא אותו החוט חוזר בתוכו, אלא הכוונה שיקומו מלובשים, מאותו ק"ו שהביאו מחטה, שאמרו

"ומה חטה שנקברת ערומה יוצאת בכמה לבושים, צדיקים שנקברים מלובשים לא כ"ש שיעמדו מלובשים".

ואולי שעל דרך נס יחדש הקדוש ברוך הוא בהם לבושים בצורת אותם שנקברו בהם, כדי שיכיר כל אחד ואחד מתו, כמ"ש שעומדים במומיהם מפני זה. ודברי הגדה הם ואין להשיב עליהם.

זהו דרך **הרשב"א** בהיתר הספק הזה. והוא דרך אמיתי בלי ספק, כי מ"ש "מצות בטלות לעתיד לבוא" אינו אלא לאחר המוות. וכן אמרו בפרק קמא דעבודה זרה "היום לעשותם ולא למחר לעשותם".

ואמנם מאמר האומר שצדיקים יעמדו בלבושיהם, אפשר לומר שכיון אמרו לבאר עניין התחייה ואופניה. והוא שלא יחשוב אדם שתהיה התחייה בבחינת הנפש בלבד, שתשוב אל העולם, ושהגוף יהיה איזה גוף שיזדמן אז להתהוות, כי לא ישוב בתחייה כי אם הנפש. והיא דעה זרה בעניינה, ואמר רב חייא שאין הדבר כן. אלא שיקומו בלבושיהם, רוצה לומר בגופות הפרטיים שהיה להם קודם מותם. כי הגוף נקרא "לבוש", שמתלבש בו הכוח השכלי. וכן אמר איוב "תתהפך כחומר חותם ויתייצבו כמו לבוש".

ולפי שיקשה זה על השכל בראותינו הגוף נפסד ונמק בחלקיו, ואיך ישוב לימי עלומיו, וחלקי היסודות אשר נתפזרו ונפסדו איך ישובו הם עצמם למציאותם דשנים ורעננים יהיו, הנה בעבור זה עשה ק"ו מחיטה, באמרו "ומה חטה שנקברה ערומה", רוצה לומר שנתעפשה ונפסדה בבטן הארץ, תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח, ובמקום שהייתה יחידה ערומה מעופשת שבעה קנים יוצאים מצידיה שבלים בריאות וטובות, ובמקום שהייתה אחת יצאו ממנה רבים; צדיקים שנקברו בלבושיהם שהם חומריותם וגופותיהם, היד ה' תקצר שיחזור הגוף ההוא לתכונתו ומצבו כאשר היה באמנה אתו, כדי שיעמדו אותם נפשות הצדיקים הבאות לעולם בלבושיהם המיוחדים ולא בלבושים אחרים!?

והוא על דרך מי שהשיב על זה "מה דלא הוה הוה, מה דהוה לא כ"ש". הנה התבאר שהמאמר הזה אינו דברי אגדה שאין להשיב עליהם, אבל דבר חכמתא רבתא שהייתה בדברי האנשים האלה שלמים הם אתנו.

[סיום]

ופה נשלם מה שראיתי לבאר על המאמרים הזרים וההגדות הקשות שראיתי בדברי חכמינו הקדושים בעניין משיח צדקנו והגאולה העתידה, ושאר הגדות אשר באו בצל קורתנו. וכל חכם לב אשר יראה קושי וזרות בהגדה אחרת אשר לא ראיתי אני, יפרשנה בדרך אשר הלכתי אני בפירוש ההגדות האלה. וגם אותם אשר ביארתי, מי האיש החכם אשר יטיב עיוניו ויפרש אותם בפירוש אחר יותר מתיישב ובריא אולם, יישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלוהי ישענו.

ואני הנה עשיתי בזה כמסת ידי וכיד ה' הטובה עלי, ופתחתי פתח אל הבאים, אחרי ממני יראו וכן יעשו בשאר הגדות התלמוד. ותהי עוד נחמתי שיקומו אנשים יודעי דעת ומביני מדע לפרש הגדות התלמוד והמדרשים בדרך טובה, במעגלי צדק מסכמת אל המושכל, לא בהתפלספות היונים כי אם על פי האמת התורני וחכמת הראשונים אשר רוח ה' דיבר בהם. ומה ששגיתי אני במה שדברתי, עד הנה ה' הטוב יכפר בעד כי עמו הסליחה. ומשכילי עם יבינו לרבים יכסו על אשמי ידינוני לכף זכות ותהי משכורתם שלימה מעם ה' אלוהי ישראל:

ונשלם המאמר הזה פה מנפוליש ממחוז הפוליא ממלכות נאפוליש,

בזמן גרושינו ותוקף תלאותינו

בעשרים יום לחדש טבת שנת רנ"ח ליצירה [1498 לספירה].

והסימן **כי ירחם ה' את יעקב**.

והתהילה לאל המרומם על כל ברכה ותהילה.